

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MODERNLEŞME SÜRECİNİN LİSE GENÇLİĞİNİN DEĞERLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Nefide YÜCE

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MODERNLEŞME SÜRECİNİN LİSE GENÇLİĞİNİN DEĞERLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Nefide YÜCE

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Ankara, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

MODERNLEŞME SÜRECİNİN LİSE GENÇLİĞİNİN DEĞERLERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
2. Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ
3. Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER
4. Doç. Dr. Salih AYDEMİR
5. Dr. Öğretim Üyesi Halide Nur ÖZÜDOĞRU ERDOĞAN

Tez Savunması Tarihi

26/04/2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU danışmanlığında hazırladığım “Modernleşme Sürecinin Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: Diyarbakır Örneği (Ankara.2023)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26 /04/2023
Adı-Soyadı ve İmza
Nefide YÜCE

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
TABLolar LİSTESİ	VII
KISALTMALAR.....	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	4
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	6
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	8
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	8
4.1. Araştırmanın Modeli.....	8
4.2. Araştırmanın Çalışma Grubu	10
4.3. Veri Toplama Aracı	14
4.4. Verilerin Toplanması	16
4.5. Verilerin Çözümlemesi ve Raporlama.....	17
BİRİNCİ BÖLÜM.....	19
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	19
1. Modernite/Modernlik ve Modernleşme.....	19
1.1. Modernlik/Modernite.....	19
1.2. Modernleşme ve Modernizm	22
1.3. Türk Modernleşmesine Genel Bir Bakış	27
1.4. Modernleşme ve Aile.....	35
1.5. Modernleşme ve Din.....	40
2. Değerler	42
2.1. Değerler ve Özellikleri.....	42
2.2. Değerlerin Kaynağı ve İşlevleri	45
2.3. Değerlerin Sınıflandırılması	46
2.4. Değerlerle İlişkili Bazı Kavramlar.....	51
2.4.1. Toplumsal Yapı ve Değerler	51
2.4.2. Değer – Kurum İlişkisi.....	52
2.4.3. Değer – Norm ve Toplumsal Kontrol İlişkisi.....	52
2.4.4. Değer – Tutum – Davranış İlişkisi	53

2.4.5. Kùltür – Değer İlişkisi.....	54
2.4.6. Din – Değer İlişkisi	55
2.4.7. Aile – Değer İlişkisi	56
2.4.8. Modernleşme – Değer İlişkisi	58
2.5. Değer Çatışmaları ve Çatışma Alanları	59
3. Gençlik	63
3.1. Ortaöğretim Çağı Gençliğinin Özellikleri	66
3.1.1. Biyolojik ve Psikolojik Özellikler.....	67
3.1.2. Sosyal Özellikler	68
3.2. Gençliğin Toplumsal Problemleri.....	69
3.3. Gençlik ve Modernleşme	71
4. Diyarbakır.....	73
4.1. Diyarbakır’da Sosyal Yapı.....	73
4.2. Diyarbakır’da Dini Yapı	77
4.3. Diyarbakır’da Aile Yapısı.....	81
İKİNCİ BÖLÜM	85
BULGULAR ve YORUM	85
1. Değerlere İlişkin Bulgular	85
1.1. Tanımlar	85
1.1.1. Kùltürel Değer Olarak Değer Tanımı.....	85
1.1.2. Tutum ve Davranışa Yol Gösterme Olarak Değer Tanımları	87
1.1.3. Değer: Birine Verilen Önem	88
1.1.4. Değer: Değer Verilen Her şey, İlke, İnanç Varlık.....	89
1.2. Gençlerin Değerlere Yaklaşımı	90
1.3. Öğrencinin Benimsediği Temel Değerler.....	92
1.3.1. Aileden Öğrenilen Temel Değerler	92
1.3.1.1. Dürüst Olmak	93
1.3.1.2. Yardımseverlik	94
1.3.1.3. İnsan Sevgisi	95
1.3.1.4. Kul Hakkı	96
1.3.1.5. Okul Başarışı.....	97
1.3.1.6. Uyumlu Olma.....	98
1.3.2. Bireysel Olarak Benimsenen Temel Değerler	100
1.3.2.1. Saygı.....	100

1.3.2.2. Hoşgörü	103
1.3.2.3. Sevgi.....	104
1.3.2.4. Özgürlük.....	105
1.3.2.5. Yardımseverlik	107
1.3.2.6. Güven	108
1.3.2.7. Doğruluk (Dürüstlük).....	109
1.4. Geçmişten Gelen Değerleri Korumak	111
1.4.1. Değerlerin Korunmasına İlişkin Görüşler.....	111
1.4.1.1. Aktarılmalı, Aksi Halde Robotlaşırız.....	111
1.4.1.2. Aktarılmalı, Yoksa Asimile Oluruz	113
1.4.1.3. Bağnazlık.....	114
1.4.2. Aktarılan Değerleri Korumaya Yönelik Görüşler.....	115
1.4.2.1. Aileler Çabalıyor	115
1.4.2.2. Değerlendirerek Aktarma	117
1.4.3. Geçmişten Gelen Değerleri Korumayı Engelleleyen Faktörlere Yönelik Görüşler	119
1.4.3.1. Ailelerin Duyarsızlığı ve İletişimsizlik	119
1.4.3.2. Ebeveyni Eski Kafalı Görmek.....	122
1.4.3.3. Teknoloji	123
1.4.3.4. Sorumsuzluk.....	124
1.4.3.5. Anadil Problemi	125
1.5. Değerlerin Aktarılması Konusunda Gençlerin Sorumlulukları	126
1.5.1. Duyarsızlık.....	126
1.5.2. Değerleri Cahillik Olarak Görme	128
1.5.3. Sorumsuzluk	129
1.5.4. Sosyal Medya.....	130
1.6. Değerlerin Şekillenmesinde Etkili Faktörlere İlişkin Görüşler	132
1.6.1. Aile.....	133
1.6.2. Kendi İçinde Var.....	133
1.6.3. Arkadaş Çevresi	134
1.6.4. Okul	135
1.6.5. DKAB Dersleri	137
1.6.6. Kitaplar	138
1.6.7. Sosyal Medya.....	139
2. Modernleşme Kavramına İlişkin Bulgular	141
2.1. Modernleşme Tanımları	141

2.1.1. Katılımcıların Olumlu Modernleşme Değerlendirmeleri	141
2.1.1.1. Yenilik / Gelişme Olarak Modernleşme	141
2.1.1.2. Gelişmişlik Olarak Modernleşme	142
2.1.1.3. Bilim ve Teknoloji Olarak Modernleşme	142
2.1.1.4. Akıl ve Mantık Olarak Modernleşme	143
2.1.2. Katılımcıların Olumsuz Modernleşme Değerlendirmeleri	144
2.1.2.1. Bireyler Arası Farklılıkların Artması Olarak Modernleşme	144
2.1.2.2. Şekilsel Modernleşme	144
2.1.2.3. Tüketime Odaklanma Açısından Modernleşme	145
2.2. Modern Toplum Özellikleri	146
2.2.1. Yaşam Biçimlerine Saygılı Toplum	146
2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Olduğu Toplum	148
2.2.3. Medeni, Üretim Yapan, Özgürlüklerin Olduğu Toplum	149
2.2.4. Güven İçinde Yaşanan Toplum	149
2.2.5. Yenilikçi Toplum (Bilgi Toplumu)	150
2.2.6. Yaşadığı Toplumun Gelişmesi İçin Çaba Sarf Eden İnsanların Çoğunlukta Olduğu Toplum	151
2.3. Modern İnsan Özellikleri	152
2.3.1. Saygılı Olma	153
2.3.2. Kişinin Özgünlüğüne Saygı Duyma	153
2.3.3. Geleneksel Kıyafet Giymeme (Batı Tarzı Giyinme)	155
2.3.4. Eleştirel Bir Bakış Açısına Sahip Olma ve Dogma Bilgilerden Uzak Olma ..	156
2.3.5. Çağa Ayak Uydurma ve Bilinçli Olma	157
2.3.6. Medya Teknolojilerini İyi Kullanma	159
2.3.7. Özgür Olma	160
3. Dini Değer Kavramına İlişkin Bulgular	160
3.1. Dini Değer Kavramına Yaklaşım	161
3.1.1. Dini Değeri İnanç ve İbadet Olarak Ele Alma	161
3.1.2. Dini Değeri Toplumsal Ahlaki Değer Olarak Ele Alma	162
3.1.3. Katılımcıların Kendilerini Dini Değeri Olan Biri Olarak Görme Durumları .	163
3.1.3.1. Dini Değeri Olan Biri Gibi Olmayı Umut Edenler	163
3.1.3.2. Kendisini Dini Değeri Olan Biri Olarak Görmeyenler	164
3.2. Dini Değere Bakış	169
3.2.1. Gündelik Yaşamında Karar Alırken Dinin Etkisi	169
3.2.1.1. Gündelik Yaşamında Dinin Etkili Olduğuna İlişkin Görüşler	169

3.2.1.2. Gündelik Yaşamda Dinin Etkili Olmadığına İlişkin Görüşler.....	173
3.2.2. İnsanlar Tarafından ‘Dini Değeri Olan Biri’ Olarak Görülme Durumu.....	174
3.2.3. Gündelik Yaşamında Aldığın Kararların Dini Değerlerle Çatışmasına İlişkin Görüşler	180
3.3. Dini Değer Kaynağı.....	183
3.3.1. Dini Bilgilerin Nereden Öğrenildiğine İlişkin Görüşler.....	184
3.3.1.1. Okul	184
3.3.1.2. Aile.....	187
3.3.1.3. Sosyal Çevre ve Akran Grubu	189
3.3.1.4. Camiler.....	191
3.3.1.5. İnternet	193
3.3.2. Aile İçinde Öğrenilen Dini Değerler	196
3.3.2.1. Namaz Kılma	196
3.3.2.2. Kur’an Okumak	197
3.3.2.3. Oruç Tutmak	197
3.3.2.4. Kapanmak	197
3.3.3. Aile Dışında Öğrenilen Dini Değerler.....	198
3.3.3.1. İHL’de İleri Düzeyde Dini Bilgiler	198
3.3.3.2. Hz. Muhammed’in Hayatı	199
3.3.3.3. Şükür.....	199
3.3.4. Çözemediğin Bir Dini Sorunun Olduğunda Kime Başvurursun?	201
3.4. Dini Değerin Davranışsal Boyutu.....	202
3.4.1 Katılımcıların Gündelik Yaşamlarında Uygulamaya Çalıştığı Dini Değerler	202
3.4.1.1. Namaz	203
3.4.1.2. Oruç	204
3.4.1.3. Kur’an Okuma	205
3.4.1.4. Yalan Söylememe, Kul Hakkı Yememe, Birine Yardımcı Olma.....	206
3.4.1.5. Dini Davranışım Yok.....	207
4. İbadetlere İlişkin Bulgular	212
4.1. Gençlerin İbadet Kavramına Bakışı	212
4.1.1. ‘Kulun Vazifesi’ Olarak İbadet Tanımlamaları	212
4.1.2. Maneviyat Olarak İbadet Tanımlamaları.....	214
4.2. Katılımcıların Modernleşme – İbadet İlişkisine İlişkin Görüşleri.....	215

4.2.1. Değişen Yaşam Tarzından Etkilenme – Özenti	215
4.2.2. Zamanı İyi Yönetememe.....	216
4.2.3. Sosyal Medyadaki Rol Modellerden Olumsuz Etkilenme.....	217
4.2.4. İbadetleri Sorgulama.....	218
4.2.5. Modernleşmenin Olumlu Etkileri	220
4.3. Gençlerin İbadetleri Yerine Getirememe Sebepleri	221
4.3.1. İbadetin Zor Gelmesi	222
4.3.2. Haz, Bireyselleşme ve Tüketim Kültürü.....	223
4.3.3. Bilgisizlik.....	226
4.3.4. Zaman Bulamama	227
4.3.5. Değerler Aileden Yeterince Aktarılmıyor	229
5. Gençlerde Allah Tasavvuru.....	230
5.1. Allah Tasavvuru	230
5.1.1. ‘İnsanın Hayatına Anlam Katan ve Ölçü Koyan Bir Varlık’ Olarak Allah Tasavvuru.....	231
5.1.2. Yaratıcı (Yaratıcı/ Tekvin) Varlık Olarak Allah Tasavvuru.....	232
5.1.3. İbadet Edilecek Tek Varlık (Ulûhiyyet Sıfatı) Olarak Allah Kavramı	234
5.1.4. İsim ve Fiillerinde Ortağı Olmayan Varlık Olarak Allah Tasavvuru	235
5.2. Gençlerin Allah Kavramına Bakışı.....	236
5.3. Modern Değerler – Allah Kavramı İlişkisi.....	236
DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER	240
KAYNAKÇA.....	266
EKLER	304
EK - 1: Etik Kurul İzni	305
EK - 2: Diyarbakır Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Araştırma İzni.....	307
EK - 3: Katılımcı Ön Bilgi Formu	309
EK - 4: Katılımcı Veli Onam Formu	310
EK - 5: Veri Toplama Aracı	311
ÖZET	313
ABSTRACT	315

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin bilgiler	12
Tablo 2. Rokeach sınıflandırmasında Amaç Değerler.....	47
Tablo 3. Rokeach sınıflandırmasında Vasıta Değerler.....	47
Tablo 4. Schwartz Değer Tipleri	48
Tablo 5. Aileden öğrenilen temel değer olarak ifade edilen değerler	93
Tablo 6. Değerlerin şekillenmesinde etkili olduğu düşünülen etmenler	132

KISALTMALAR

AÖF: Açık Öğretim Fakültesi

BASAGM: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

BBS: Bulletin Board System (Bütünleşik Bilgi Sistemi)

Çev.: Çeviren

DEM: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Der.: Derleyen

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

DKAB: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

Ed.: Editör

EMO: Elektrik Mühendisleri Odası

Haz.: Hazırlayan

MAZLUMDER: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği

MEDİAD: Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)

MEGSB: Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OHAL: Olağanüstü Hal

SEKAM: Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi

ss.: Sayfadan sayfaya

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türk Diyanet Vakfı

TESEV: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı

UKAM: Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü

UPSENET: Unix Users Networks

vd.: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Modernleşme on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkarak toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde bir takım değişim ve dönüşümlerle tüm dünyayı etkileyen bir olgudur. Tarihsel gelişimi itibarıyla modernleşmenin her bölgeyi farklı şekillerde etkilediği bilinmektedir. Türkiye de her ülke gibi modernleşme tecrübesi yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir.

Türk modernleşme tecrübesi iki dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemlerden ilki Osmanlı dönemi modernleşmesi, ikincisi ise Cumhuriyet dönemiyle tohumu atılan ve günümüzde kadar uzanan bir modernleşme sürecidir. Cumhuriyet dönemi modernleşmesi için genellikle Osmanlı döneminde başlayan modernleşmenin devamı olduğu söylene de bazı noktalarda Osmanlı dönemi modernleşmesinden farklılık göstermektedir. Osmanlı modernleşmesinde gittikçe güçten düşen imparatorluğu yeniden güçlendirme hedeflenirken Cumhuriyet modernleşmesinde temel hedefin, Türkiye Cumhuriyeti Devletini laik temeller üzerine inşa etmek olduğu görülmektedir. Bu süreçte yapılan devrimlerle toplumu yeniden yapılandırarak geleneksel değerlerden uzaklaştırıp Batı merkezli değerleri benimsetme ve toplumu dönüştürmek için yoğun çaba gösterildiği bilinmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından farklı olarak 90’lı yıllardan sonra Türkiye’nin modernleşme süreci devam etmekle birlikte ülkeyi modernleştiren siyasi aktörlerin değiştiği görülmektedir. Kendisini laik olarak tanımlayan kesimlerin karşısında muhafazakâr kimlikleri ile siyaset, ekonomi ve toplumsal hayatı Batı’ya açan bir politik kesimin olduğu görülmektedir. Bahsi geçen muhafazakâr kesimin hem kendilerinin modernleşmesi hem de ülkeyi modernleştirirken toplumun kültürel kimliğini muhafaza etmeye çalışması, bu modernleşme çabasının “Batı dışı” olarak değerlendirmesine yol açmıştır.

Modernleşen dünyada tüm toplumlarda olduğu gibi Türkiye toplumu için de sosyal ve tarihsel bir nitelik taşıyan gençliğin değerlerinin anlaşılması toplumun dönüşümünün anlaşılması adına önem arz etmektedir. Modernleşme sürecinde toplumda geleneksel otoritelerin gücünün azalması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, dijital ortamlarda bilgi ve farklı düşüncelere kolayca ulaşılabilmesi, kendilerine özgü düşünce dünyaları ve değerleri olan, ebeveynlerinden farklı bir gençlik kategorisini oluşturmuştur. Bu süreçte bireyselliğin artışı yeni anlam dünyalarını tekrar şekillendirmiş, temel değerler ve dini değerlerin öğrenildiği ilk kaynak olan ailenin değer aktarımındaki fonksiyonunun zayıflamasına neden olmuştur.

Araştırmanın yapıldığı Diyarbakır toplumunun genel olarak geleneklerine bağlı bir toplum olduğu ve son dönemlerde her bölge gibi kendine özgü bir modernleşme tecrübesi yaşadığı bilinmektedir. Diyarbakır’da halkın büyük çoğunluğunun dindar olduğu ancak din ve geleneğin iç içe girdiği, kimi zaman geleneklerin kabul etmediği davranışların “günah” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Modernleşme ile toplumun önemli bir kesimini oluşturan gençliğin yeni değerlerle tanıştığı ve bu değerlerden çeşitli şekillerde etkilendiği bilinmektedir. Bu çalışmada Diyarbakır’da lise gençliğinin aile ve dini değerlerinin modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni değerlerden ne şekilde etkilendiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın değerlendirme aşamalarında fikir ve önerileriyle katkı sunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ’e ve Prof. Dr. Ahmet Cahit HAKSEVER’e teşekkürü bir borç bilirim. Değerler konusunda yaptığı çalışmalarla değer birey ve toplum yaşamındaki önemini fark ederek tez konumu belirlememde büyük katkı sağlayan ve araştırmanın bütün süreçlerinde her fırsatta desteğini esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU’na en içten teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tez hazırlama sürecinde teknik donanımları, öneri ve eleştirileri ile bana zaman ayıran, destek veren tüm kıymetli dostlarıma, her zaman yanımda olan bana güzel yürekleri ile moral ve destek veren gurur kaynağım çocuklarım Ahmet, Berra ve Bilge’ye ve doktora yapmak isteyen eşinin kararına sonuna kadar destek olma yürekliliğini gösteren değerli eşim Mustafa YÜCE’ye teşekkürü bir borç bilirim. Liseli gençlerin modernleşme sürecinde aile ve dini değerlerini anlamaya çalıştığımız bu araştırmanın ülkemizde son yıllarda hem kamu hem de özel sektörde önem kazanan gençlik ve aile araştırmalarına katkı sağlamasını temenni ederim.

GİRİŞ

Modernleşme çok kapsamlı, karmaşık ve değişken bir olgudur. Bir toplumun sosyal ve siyasal oluşumları modernleşme sürecine katılımını ve bu süreçlerde alacağı yolu önemli ölçüde etkilemektedir. Toplumların farklı yapılarının olması deneyimlerinin de farklılığını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle modernleşmenin her toplum için aynı şekilde deneyimlenmesi beklenen bir durum değildir. Modernleşme “... *Bütün toplumları daima ileriye taşıyan, geriye dönüşü olmayan kanunları içeren bir süreç...*” olarak (Çetin, 2003:11-40) ele alınsa da her toplumun kendine özgü farklı ya da çoklu modernleşmeler olarak tanımlanabilecek modernleşme biçimleri olduğu bilinmektedir. Türk modernleşmesi de bu çerçevede değerlendirilecek olursa; Batı dışı toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda kendi kültürel ve sosyal yapısı göz önünde bulundurularak bir modernleşme portresi çizilebilir. Türk modernleşme sürecinin bireylerin ve toplumun değerlerinde bir takım değişim ve dönüşümler yaşanmasına yol açtığını söylemek mümkündür.

Değerler; bireylerin veya grupların karşılaştığı durumlar ve olaylar karşısında davranışlarına yol gösteren kavramlardır. Aynı zamanda bireylerin ya da grupların yaşamlarına yön veren ve öncelik sırasına göre klavuzluk yapan hedefler olduğu bilinmektedir (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992). Rokeach, her toplumun kendine özgü değerleri olduğu için bireyin içinde yaşadığı kültüre ait değerleri taşıdığını, ancak toplumsal değişmelerin yaşanması durumunda bazı değerlerin toplumların değer alanlarında yer alabileceğini, bu durumun ise oldukça zor olduğunu ifade etmiştir (Akt: Kuvan, 2007). Bireyler topluma ait değerleri toplumsallaşma sürecinde içselleştirir ve o toplumun bir parçası olur (Güven, 1999:163). Zira bireyler kararları ile toplum tarafından kabul görebilir, dışlanabilir veya cezalandırılabilir. Ayrıca bireyin değerlerinin yaşadığı toplumun değerlerine benzemesinin en önemli nedenleri arasında yaşadığı toplumun gelenek, görenek ve inançlarının değerler üzerindeki etkisi olduğu bilinmektedir (Atıcı, Bilgin ve İnanç, 2005:13).

Bireylerin değerleri öğrendiği ilk kaynak şüphesiz ailedir. Tarih boyunca her toplumda aile kurumu varlığını devam ettirmiştir. Ailenin toplumda hem değer üreten hem de yeni değerlerden etkilenecek toplumun tekrar şekillenmesine katkı sunan bir kurum olduğu bilinmektedir. Modernleşme süreci ailelerin işlevlerinde birtakım değişimlere yol açmış, aile üyelerinin aile içi fonksiyonlarında önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle modern dönemlerde bireyselliğin öne çıkmasıyla yeni aile formlarının üretilmesi söz konusu olmuştur. Aile kavramı dahi yeni anlamlar ve fonksiyonlarla ifade

edilmeye başlanmıştır. Modern dönemlerde toplumsal kurumlar ailelerin çocuklarına dönük birçok görevi üstlenmeye başlamıştır. Çocukların eğitimi, bakımı gibi bazı görevler aile dışındaki kurumlarca yerine getirilmeye başlanmıştır (Çağan, 2011: 91). Bu durum ailenin değer aktarımındaki fonksiyonunu sekteye uğratmıştır.

Aile aynı zamanda dini değerlerin aktarıldığı bir kurumdur. Bireyin sosyalleşme sürecinde aile kurumu gibi din kurumu da bireylere birtakım değerler sunarak bu değerler etrafında bütünleşme imkânı sağlamaktadır. “Allah’a inanma ve bağlanma” (Develioğlu, 1996: 188) olarak ifade edilebilen dini değerlerin oluşumu, muhafaza edilmesi ve bir sonraki nesle aktarılması konusunda başat rol üstlendiği bir gerçektir. Modern dönemlerle anılan “bireyselleşme” ve “sekülerleşme” ile beraber dini kurumlara devamlılığın azaldığı ve öznel bir din anlayışına doğru yönelme söz konusu olmuştur (Lêger, 2004: 50).

Bu sürecin en çok etkilediği kategorilerden biri olan gençlerin yaşadığı değişim ve dönüşümler hem gelişimsel dönemleri hemde modern dönemlerin aktif unsurları göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. Lise gençliği gelişimsel dönemi itibarı ile kimliğini şekillendirme gayretinde olduğundan her türlü otorite ile ciddi sıkıntılar yaşayabilmektedir. (Sezer, 2010). Modernleşmeyle birlikte çocukluk döneminden yetişkinliğe geçiş sürecinde gençlerin birtakım problemler yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan biri de kuşaklararası çatışmalardır. Gençlerin davranışları toplumun nazarında kimi zaman saygısızlık, kimi zaman anlaşılamaz ve deneyimsizlik olarak değerlendirildiği için çatışma yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu durum gençleri kendi yaşadığı toplumla bütünleşemeyen ve daha çok akranları ile kendine yeni bir dünya kuran bireyler haline getirebilmektedir (Tezcan.1997:12)

Modernleşme süreci gençlerin karşısına eğlenceli ve farklı alternatiflerle çıkarak yeni hayat tarzlarını ve buna bağlı olarak yeni davranış kalıplarını benimseme olanağı sunmuştur (Cereci, 2012: 6-17). Bu araştırmada, modernleşmenin toplumsal değişme boyutu ele alınmış ve lise gençliğinin aile ve dini değerlerinin modernleşme sürecinden ne şekilde etkilendiği araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Araştırmanın yapılacağı şehrin Diyarbakır olarak belirlenmesinde yaşanan göçler, şehirleşme ve modern süreçlerin etkisiyle hızlı bir sosyal değişimin merkezinde olması (Demirer, 2000) etkili olmuştur.

Bilimsel alanyazın incelendiğinde modernleşmenin gençlerin değerleri üzerindeki etkilerinin (aileyi önemseme durumu ve bu durumun dini değerler üzerindeki etkilerinin) farklı boyutları ile ele alan bir nitel araştırmaya rastlanmamıştır. Bu konunun Diyarbakır özelinde daha önce çalışılmamış olması araştırmayı hem özgün hem de önemli

kılmaktadır. Araştırmada aynı zamanda gençlerin aileden öğrendiği temel değerlerin ve dini değerlerin modernleşme sürecinde ne şekilde değiştiği incelenmiştir.

Modernleşme sürecinde gençlerin değerlerinin modernleşme ile öne çıkan değerlerden ne şekilde etkilendiğinin anlaşılması toplumun anlaşılması adına önem arz etmektedir. Bu çalışma ile gençlerin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapının anlaşılması, gençlerin değer algılarının bilinmesi, bu konuda meydana gelen veya gelebilecek olan sorunlara çözüm üretmede önemli ve işlevsel veri ortaya koyabilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca modernleşme ile ortaya çıkan değerlerin aile değerleri ve dini değerler üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik Diyarbakır’da yapılan ilk çalışma olması açısından önemlidir. Aynı zamanda araştırmada elde edilecek sonuçlar gençlerin düşünce ve eylem dünyalarını anlama adına çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda gençlerin aile ve din kurumunu önemseme durumu, modern değerlerin gençlerin aile ve dini değer algılarını nasıl etkilediği ve gençlerin değer dünyalarında hangi modern değerlerin öne çıktığını tespit etmek amaçlanmıştır.

Araştırma nitel bir araştırmadır ve nitel araştırmalarda kullanılan modellerden durum çalışması temel alınmıştır. Araştırmada “derinlemesine görüşme/mülakat” yapılmıştır. Çalışma grubu 2019-2020 yıllarında Diyarbakır merkez ilçelerinde örgün eğitim içinde yer alan Anadolu Liseleri, Fen Liseleri, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri, Anadolu İmam Hatip Liseleri ve özel okullarda öğrenim gören 11. Sınıf öğrencilerinden oluşmuştur. Araştırmada çalışma grubu oluşturulurken “tabakalı örnekleme” ve “kartopu örnekleme” yöntemleri kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme ile belirleyici değişkenler tespit edilmiş ve daha sonra kartopu örnekleme yöntemiyle katılımcılara ulaşılarak görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, Eylül 2019 ile Mart 2020 tarihleri arasında elli iki öğrenci ile görüşülerek tamamlanmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve daha sonra yazıya aktarılmıştır. Verilerin analizinde nitel veri analizlerinde kullanılan bilgisayar programlarından Nvivo11 kullanılarak içerik analizi yapılmıştır.

Bu araştırma giriş, iki ana bölüm, değerlendirme, sonuç ve önerilerden oluşmaktadır. Giriş bölümü araştırmanın problemi, amacı, önemi, kapsamı ve araştırmanın metodolojisi bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Bu bölüm; modernleşme, değer, gençlik ve Diyarbakır başlıklarından oluşmaktadır. İkinci bölümde araştırmada elde edilen gençlerin değere yaklaşımı, modernleşme kavramı (modern toplum, modern insan), dini değere bakış, İbadet kavramına bakış ve gençlerde Allah tasavvuruyla ilgili bulgular ve yorum bölümü yer almaktadır.

1. Araştırmanın Problemi

Sosyal bilimler literatüründe modernleşme kavramına karşılık gelen üç farklı kullanımdan bahsedilmektedir. Toplumsal değişme anlamında modernleşme tanımında sürecin soyut yönü vurgulanmaktadır. Toplamların bu özelliklere sahip olması ölçüsünde “modern toplum” olduğu, toplumların önde gelenlerinin söz konusu nitelikleri elde etmede gösterdikleri başarı ise “modernleşen toplum” olarak tanımlanmaktadır (Smith, 1996:88-89). İkinci tanım olarak modernleşme; kökeni Rönesans ve reformasyona kadar giden, geleneksel olma ve çağdaş olma arası bir geçişi ifade eden evrensel bir proje olarak öne çıkmaktadır (Mainardi, 1985:13). Üçüncü modernleşme tanımı ise; az gelişmiş ülkelerin önderlerinin veya seçkinlerinin toplum tarafından köklü değişimlerin liderleri olarak görülmesi ile daha gelişmiş toplumların düzeyine ulaşabilmeleri için önderler tarafından uygulanan plan ve politikaların bütünüdür (Smith, 1996). Modernleşme tanımlarından anlaşıldığı üzere modernleşmenin hem toplumu hem de toplumu oluşturan bireyleri pekçok yönden etkilediği hem kurumsal hem de bireysel bazda kendi değerleriyle toplumda önemli dönüşümlere veya değişimlere yol açtığı söylenebilir. Ergil (1994:130), modernleşen toplumlarda bireylerin, çoğunlukla eski ve yeni arasında kalındığında ve eski değerlerin modern kalıplarla uyumlu hale getirilemediği durumlarda anomi ve yabancılaşma gibi birtakım problemler yaşandığını ifade etmektedir.

Modernleşmeyle birlikte, geleneksel yaşam ve modern yaşam arasında hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşayan ülkelerden biri de Türkiye’dir. Türkiye kendine özgü bir sosyal değişme süreci yaşamaktadır. Bu süreçte bir yandan bir takım sosyal hareketler gözlemlenirken diğer yandan şehirleşme ve sanayi alanındaki gelişmeler sosyal değişimin önemli bileşenleri arasında yerini almıştır (Çapcıoğlu, 2011a:9). Her bölge kendi şartlarında bu yeniliklerle tanışmış ve modern değerlerin dönüştürücü etkisine maruz kalmıştır.

Modernleşmenin hızlı yaşandığı kentlerden biri de Diyarbakır’dır. Ancak, Diyarbakır’da 90’lı yıllarda yaşanan terör, şiddet, yoğun nüfus hareketleri gibi olağanüstü şartlar şehirde modernleşme sürecinin yavaşlamasına neden olmuştur. Ayrıca 70’lerde ve 80’lerde daha şehirli ve kültürlü bir nüfusa sahip olduğu düşünülen şehir, şiddetin yaygınlaşması ve yoğun güvenlik uygulamaları gibi sebeplerle işgücü açısından nitelikli sakinlerini göç vermiştir. Diyarbakır, il dışına yaşanan ve nitelikli olduğu düşünülen insan göçünün aksine fakir ve niteliksiz bir nüfusun akınına uğradığı görülmektedir (Kaya, 2009:99-120). Ancak 2000’li yılların başı, özellikle de 2007’den sonra şehirde açılan okul sayısı, AVM’ler, hastaneler, lüks tüketim merkezleri ve konutlar şekilsel açıdan modernleşmenin arttığını akla getirmektedir (Samur, 2011). Diyarbakır’da konut, ulaşım,

eğitim ve iletişim olanaklarının artmasıyla ciddi bir sosyal değişimin yaşandığı da gözlenmektedir. (Tan, 2010:574).

Toplumsal hayatta yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşüm toplumun her kesimini, özellikle sosyalleşme sürecinin başında olan gençleri de etkilemiştir. Çelebi (1991:295), gençlerin sosyalleşme süreçlerinde ait olduğu toplumun kültürel değerlerini öğrenmesi ve gündelik yaşamında davranış haline getirmesinin beklenen bir durum olduğunu ifade etmektedir. Modernleşme sürecinde toplumun yeniden şekillenmesi doğal olarak gençleri de etkilemektedir. Gençlerin toplumsal değerleri öğrenmesinde sosyalleşme sürecinin ilk basamağı olan aile kurumu oldukça önemlidir. Zira kişinin en çok etkilendiği yıllar aile hâkimiyeti altında geçer. Çocuklar aile aracılığıyla birtakım değerleri, davranışla ilgili tecrübeleri ve toplumsal normları öğrenirler (Taşdelen vd., 2000:21). Modernleşmenin aile değerlerini de etkilediği bilinmektedir. Modernleşme sürecinde sanayi alanındaki gelişmelerin kentleşmeyi doğurması ve bununla ilintili olarak dönüşen toplumsal ilişkiler ailede yapısında birtakım dönüşümlere neden olmuştur (Giddens, 1997:112). Modernleşme ile ortaya çıkan çekirdek aile yapısı eski dönemlerde geniş aile ile birlikte varlığını sürdürmekteydi. Ancak sürecin ilerlemesi ile ailenin kazandığı yeni anlam ve işlevler toplumsal değişimin de habercisi olmuştur. Önceki dönemlerde geleneksel bir yapıya sahip olan ailede kadın ve erkeğin aile içi fonksiyonu modernleşme ile birlikte farklı bir dönüşüm yaşamıştır. Eski dönemlerdeki hiyerarşik ilişkiler yeniden tanımlanmaya başlanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2000:153). Ailedeki değişim ve dönüşümler ailenin değer aktarımındaki rolünü etkilemiştir. Çünkü modernleşme ile yaygınlaşan düşünce sistemi hem bireyi dönüştürmekte hem de aile ile olan bağlarını kırılgan hale getirebilmektedir. Eğitimin ailede başladığı düşünüldüğünde değerlerin aktarımında aile kurumuna bakışın önemi açıkça görülmektedir.

Gençlerin gelişimsel dönemleri itibarıyla yaşadığı dönüşümleri anlamak gençliği anlama adına önem arz etmektedir. Gençlik dönemi cinsel birtakım değişimler yanında psiko-sosyal sorunların yaşandığı bilinmektedir. Genç, dönemsel olarak kendi içinde çözemediği birtakım çelişkilerle iç dünyasında karışıklıklar yaşayabilmektedir (Lorand, 1951:37). Gençlerde bedensel, psikolojik, sosyal, ekonomik gelişme ve değişimler düşünce, duygu, davranış, değer ve tutumların şekillenmesinde etkili faktörlerdir. Gençliğin sıkıntılı bir kesim olarak akla gelmesi her zaman doğru değildir. Gençlik dönemi aynı zamanda bireylerin kimliğini oluşturmaya gayret ettiği, gelecekle ilgili amaç ve tutkuların şekillendiği, girişimciliğin temellerinin atıldığı ve toplumsal değerlerin öğrenilip hayata geçirilmeye başlandığı bir dönemi de ifade etmektedir (Yörükoğlu, 2000:15-20). Gençler aynı zamanda toplumsal değerler ve modernleşme ile ortaya çıkan

değerlerin de taşıyıcılarıdır. Toplumun geleceğini inşa edecek olan gençlerin değer algılarının anlaşılmasında aile ve dini değer algılarının sosyolojik olarak tespit edilmesi önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın problemi, modernleşmenin, Diyarbakır ili örneğinde liseli gençlerin aile ve dini değer algılarını nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel çıkış noktası modernleşme ile birlikte ortaya çıkan değerlerin gençlerin aile değerleri ve dini değerlerini nasıl etkilediğidir. Weber'in (2008) de ifade ettiği gibi aile değerlerinin zayıflaması dini kurumların öneminin azalması ve dini değerlerin de değişime uğramasına sebep olmuştur. Dolayısı ile modernleşme ile ortaya çıkan değerler, gençlerin değer dünyalarını ve eylemlerini dönüştüren bir sürecin de belirleyicisi olmaktadır. Bu nedenle gençlerin hem diğer toplumsal kurumları etkileyen hem de en çok etkilenen kurumlar olan aile ve din kurumuna bakışının bilinmesi önemlidir. Bununla birlikte modern değerlerin aile ve dini değerleri nasıl etkilediğinin anlaşılması, gençlerin düşünce ve eylem dünyalarını anlamak açısından çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Gençlerin aile ve din kurumunu önemseme durumlarını ortaya koymak.
- Modern değerlerin gençlerin aile ve dini değer algılarını nasıl etkilediğini ortaya koymak.
- Gençlerin değer dünyasında hangi modern değerlerin öne çıktığını tespit edebilmek olarak belirlenmiştir.

Gençlik her toplumun kendi sosyal yapısı içerisinde şekillendiğinden, gençlik araştırmalarında araştırma yapılan dönemin özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira her dönem kendi gençlik tipolojisini oluşturur. Aynı zamanda gençlik kendi toplumunun yansımasıdır ve toplumun sosyokültürel yapısı ile ilgili ipuçları verir (Bayhan, 2015:356). Sosyal yaşamlarında modern kodların etkisinde kalan gençlerin modernleşmeye bağlı değişim ve dönüşümlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Modernleşmeyle birlikte modern okullar, modern ulaşım-iletişim araçları, modern yaşam, modern bilim hayatımızın hemen her alanına girmiştir. Yaşanan bu sürecin hem aile hem de din kurumu değerlerini etkilemesi kaçınılmazdır. Bu gelişmelerden en çok etkilenen kesimin de sosyalleşme sürecinin başındaki gençler olduğu aşikârdır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri göz önünde bulundurulduğunda 202 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 85 milyon 279 bin 553 kişi olarak tespit edilmiştir. Ülke nüfusunda yer alan 15-24 yaş grubundaki genç nüfusun 12 milyon 971 bin 289 kişi olduğu, genç nüfusun mevcut Türkiye nüfusunun %15,3'ünün gençlerden oluştuğu görülmektedir (TÜİK, Erişim 02.01.2023). Araştırmada değerler ve gençlik ilişkisi ile çalışmanın önemini daha iyi

ortaya koyabilmek mümkündür. Bu nedenle gençlik- değer ilişkisi bağlamında yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermede yarar vardır.

Pozitif mantığın olumsuz yaklaşımı nedeniyle sosyal bilimler alanında değerle ilgili çalışmaların 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar yapılmadığı görülmektedir. Bu konudaki ilk araştırmaların değerleri toplumsal içkin olgular olarak ifade eden Sharp'a ait olduğu görülmektedir (Sharp 1928). Daha sonraki yıllarda değeri pratiklerin bir sonucu olarak (Dewey,1939-1960), ilgi ve hoşlanma olarak ele alan (Perry, 1954) çalışmalar yapılmıştır. Rokeach (1968;1973) ise; yaptığı çalışmalarla değerlerin toplumsal yönüne vurgu yaparak tutum ve davranışlarla ilişkisini öne çıkarmıştır.

Rokeach, değer alanında farklı araştırmalarda kullanılmak üzere değer envanteri oluşturmuştur (Güngör, 2010). Rokeach değer envanteri oluştururken yirmi bir yaşından büyük gençlerle çalışmıştır. Değerler amaçsal ve araçsal olarak isimlendirilmiştir. Bu değerlerin sosyoekonomik durum, öğrenim durumu, yaş, cinsiyet, ırk ve dini ve politik farklılıklara göre ne şekilde farklılık gösterdiğini tespit etmeye çalışmıştır (Bilgin, 1995).

Piaget ise ahlaki değerlerle ilgili birtakım araştırmalar yapmıştır. Piaget değerlerin düşüncelerle birlikte şekillendiğini ifade etmiştir (Güngör, 2010). Schwartz (1992) ise; değerlerin özelliklerini ortaya çıkaran araştırmalar yaparak değer kategorileri oluşturmuştur. Inglehart, betimleyici ve durum çalışmalarının öncülüğünü yapan çalışmalara imza atmıştır. Inglehart, (1995) yaptığı çalışmada dinin geleneksel otoritede, ekonomik gelişme ve siyasetin rasyonel otoritede etkili olduğunu ve gelenekselde rasyonel otoriteye doğru bir değer değişiminin olduğunu ortaya koymuştur.

Değerle ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar da yer almaktadır. Bu çalışmaların başlıcaları; Güngör (1998), Gökçe (1994), Ergüder (1991), Tezel (1999), Günay (1989), Bayyigit'in (1989), Köktaş'ın (1991), Koştas'ın (1995,) Çileli (2000), Aydın (2003), Özensel'in (2004), Avcı'nın (2007) ve Yapıcı'nın (2020) araştırmaları sayılabilir.

Bu araştırmanın yapılan diğer çalışmalardan farkı, Diyarbakır özelinde modernleşmeyle öne çıkan değerlerin gençlerin aile ve dini değerlerinde nasıl bir değişim ve dönüşüm meydana getirdiğinin anlaşılması yönünde olduğudur. Gençlik ve değer konulu araştırmalar incelendiğinde Diyarbakır'da modernleşmenin lise gençliğinin değerleri üzerine etkisinin araştırıldığı bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Bu nedenle yapılacak araştırma bu alanda yapılan ilk çalışma özelliği taşımaktadır.

Bu araştırma şu açılardan önemlidir:

- Toplumda en dinamik ve büyük bir yekûna sahip toplumsal kitle olan gençliğin araştırılmasının içinde bulunulan sosyal ve kültürel yapının anlaşılması açısından önemlidir.

- Toplum ve onun bir parçası olan gençleri kavramada, gençlerin değer algılarının bilinmesi, bu konuda meydana gelen veya gelebilecek olan sorunlara çözüm üretmede önemli ve işlevsel veri ortaya koyabilecektir.
- Bu çalışma, modernleşme ile ortaya çıkan değerlerin aile değerleri ve dini değerler üzerindeki etkilerini anlama adına Diyarbakır’da yapılan ilk çalışma olması açısından önemlidir.

3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bir bilimsel araştırmada maddi olanaklar, zaman ve araştırmaya konu olan mekân gibi çeşitli etmenleri eksiksiz ele alarak araştırmanın ilgili olduğu bilim dalına ait tüm hususlarıyla değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle araştırmaların belli konu, amaç ve problemlere dayalı olarak sınırlılıklar dahilinde yapılması söz konusudur.

Bir saha çalışması olarak tasarlanan bu araştırmada da kapsam ve sınırlılıklara yer verilmiş ve seçilen örneklem ve örneklem alanı ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın evreni 2019-2020 yıllarında Türkiye’de örgün eğitimde yer alan 11. Sınıf öğrencileridir. Araştırmanın örneklemi ise 2019-2020 yıllarında Diyarbakır merkez ilçelerinde örgün eğitim içinde yer alan Anadolu Liseleri, Fen Liseleri, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri, Anadolu İmam Hatip Liseleri ve Özel Okullarda öğrenim gören 11. Sınıf öğrencisi 52 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada açık öğretim liselerinde okuyan öğrenciler kapsam dışındadır. Bahsi geçen örneklemden elde edilen veriler 2019 Eylül ve 2020 Mart ayları arasında toplanmasından dolayı bu zaman dilimi ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma, araştırmaya katılan liseli gençlerin verdiği cevapların doğru ve şeffaf olduğu önkabulü ile sınırlıdır. Araştırma nitel bir araştırma olduğu için elde edilemeyen, anlaşılamayan ya da eksik yorumlanan birçok unsurun olması ihtimal dahilindedir. Bu nedenle araştırma, araştırmacının verilere ulaşma imkanları, verilerin elde edildiği katılımcıları motive etme ve elde edilen verileri değerlendirebilme becerisi ile sınırlıdır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntem bölümünde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin çözümlemesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Katılımcıların gündelik yaşamlarında sahip olduğu tecrübe, yaşanmışlık ve algılarını anlamaya dönük öznel verileri elde etmenin amaçlandığı bu araştırma için nitel araştırmanın tercih edilmesi uygun görülmüştür. Nitel araştırmalar, bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı da göz önünde bulundurarak değer algılarının yalnızca sebep sonuç ilişkisi üzerinden değil, ne, nasıl, niçin soruları sorularak gündelik yaşamlarındaki duygu, düşünce, inanç ve pratiklerin yer aldığı

anlamları en ayrıntılı bir şekilde anlamaya fırsat veren araştırmalardır (Demirbaş, 2014). Araştırmaya herhangi bir hipotezle başlanmamıştır. Araştırmada tümevarım yoluyla olguyu tanımlayacak temalar ve kavramlar elde edilmiştir (Glesne ve Peskin, 1992). Böylece katılımcıların görüşlerinin nicel verilerle elde edilemeyecek detaylarının ortaya çıkması imkânı sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada nitel araştırma modellerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Bu çalışma modelinin tıp, psikoloji, sosyoloji ve din gibi çeşitli disiplinlerce yapılan toplumsal araştırmalarda kullanılan temel yaklaşımlardan biri olduğu bilinmektedir.

Durum çalışması, çeşitli bilgi kaynaklarından detaylı bilgi elde edildikten sonra temaların ortaya konulması ve durumun betimlenmesine ilaveten birden çok kişinin araştırılmasına olanak sağlayan bir modeldir (Creswell, 2016: 97). Ayrıca nitel araştırmalarda durum çalışmasının duruma ilişkin derinlemesine bir anlayış sunması bu modelin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Sosyal bilimlerde nitel araştırma yaparken katılımcıların anlatıları ile öznel bir anlatım elde edilebilmektedir. Ayrıca araştırmacı araştırma sürecinde gerek yaptığı gözlemler gerekse katılımcının rahatça görüşlerini ifade etme olanağını sağlaması açısından aktif rol üstlenmektedir. Bu nedenle konu derinlemesine araştırılacak ise bireyin kendisini rahatça anlatabildiği görüşme tekniklerinin tercih edilmesi gerekmektedir (Mayring, 2000:55). Bu düşünceden yola çıkarak araştırmada “derinlemesine görüşme/mülakat” olarak isimlendirilen nitel veri toplama tekniğinin kullanılması tercih edilmiştir.

Çünkü mülakatlarla araştırmacı bir yandan katılımcıların duygu düşünce ve tecrübeleriyle kendilerini kendi ifadeleri ile anlama fırsatı bulurken diğer yandan görüşme yapılan kişiler ise kimsenin müdahalesi olmadan kendilerini anlatabilme imkânı yakalar (McCracken, 1988:9). Mülakatlarda kişi kendini rahat hissettiği sürece araştırmayı zenginleştirecek çok özel bilgiler verebilmekte ve araştırmaya farklı bir boyut kazandırabilmektedir. Ayrıca mülakat sürecinde katılımcıların gündelik yaşamlarındaki tecrübeleri ve tecrübelerin yaşandığı yaşam alanlarını detaylı bir şekilde anlama gayreti içinde olduğu görülmektedir (Johnson, 2001:106; Holstein ve Gubrium, 2004:141). Bunun yanında derinlemesine mülakatlar verilerinin hem araştırma bulgularının doğruluğunun sınanmasında hem de diğer çalışmaların ulaştığı sonuçların desteklenmesinde işlevsel olarak kullanıldığı bilinmektedir (Fraser, 1998:351). Mülakatlarla katılımcıların bireysel tecrübeleri ve bu tecrübeleri anlamlandırma biçimlerini ortaya koymak istenmektedir. Bu sebeple kişinin anlatısı, betimlemeleri ve fikirleri araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır (Seidman, 1991:3).

Modernleşme ve değer olgusunun bireylerin hayatını ve düşüncelerini etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle bu araştırmada modernleşme ve değer konularında bireysel düşünce, tecrübe, yorum ve anlam alanlarında zengin bir veri olduğu düşünülmektedir. Araştırmada tercih edilen derinlemesine görüşmelerle bu verilerin ortaya çıkarılması planlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma grubu 2019-2020 yıllarında Diyarbakır merkez ilçelerinde örgün eğitim içinde yer alan Fen Liseleri, Anadolu Liseleri, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri, Anadolu İmam Hatip Liseleri ve Özel Okullarda öğrenim gören 11. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Bir araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edildiğinde, özellikle mülakatlar uzun zaman almaktadır. Bu nedenle araştırma konusunun hedefine ve sınırlılığına göre detaylı veri elde edilebilecek küçük araştırma gruplarının tercih edilmesi daha uygun olabilmektedir (Balcı, 2009).

Yapılan araştırmalarda mülakatlarla ilgili katılımcı sayısının yeterliliği konusunda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Fenomenolojik çalışmalarda 6 kişinin, gömülü teori ya da etnografik araştırmalarda 30-50 kişinin (Sandelowski, 1995:180) derinlemesine görüşmelerde ise 40 kişinin yeterli olacağı belirtilmektedir (Cole, 1999:145). Bu araştırmada 52 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu sayının araştırma özelinde evreni temsil ettiği düşünülmüştür. Ayrıca görüşme sürecinde verilerin birbirini tekrar etmeye başlaması ile katılımcı sayısı netleştirilmiştir. Ayrıca çalışma grubunun sayısının belirlenmesinde evreni temsil ettiğinin düşünülmesi yanında maliyet, zaman gibi unsurlar da dikkate alınmıştır.

Çalışma grubunun belirlenmesinde “tabakalı örnekleme” ve “kartopu örnekleme” yöntemleri tercih edilmiştir. Tabakalı örnekleme yönteminin hem maliyet olarak hem de evreni temsil etme bakımından basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre daha yüksek bir temsil gücüne sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca birtakım farklılıkların da örnekleme yer almasına söz konusu olmaktadır (Neuman, 2014: 321). Tabakalı örnekleme yöntemi ile evreni temsil eden daha küçük ve daha homojen bir evren oluşturmak mümkündür. Tabakalı örnekleme önce evren çeşitli alt tabakalara bölünür daha sonra örneklem bahsi geçen alt tabakalardan seçilerek belirlenir (Onwuegbuzie ve Collins, 2007: 281-316).

Araştırmada tercih edilen bir diğer yöntem ise Kartopu örnekleme yöntemi olmuştur. Bu yöntem zengin bir bilgi ağı oluşturmak için kişiler arası veya kişilerden durumlara doğru gidilerek çeşitli olguların açıklanmasını imkân vermektedir. (Creswell, 2016:158). Bu araştırmada, belirleyici değişkenler tabakalı örnekleme ile belirlenmiş ve

daha sonra zincirleme şeklinde kartopu örnekleme yöntemiyle katılımcılar tespit edilmiştir.

Birinci tabakalamada belirleyici değişken 11. Sınıf öğrencileri olarak kabul edilmiştir. Farklı sınıflar araştırmaya dâhil edilmemiştir. 11.sınıflarla çalışmanın tercih edilmesinde en önemli sebep, yapılan araştırmalar neticesinde daha ileri yaş gençlere göre aileye bağlılığın daha yüksek olduğu ön kabulünden yola çıkılması olmuştur. 11.sınıflara yaşça en yakın grup olan 12.sınıfların üniversiteye hazırlık çalışmaları nedeni ile derinlemesine görüşmeler için yeterli zaman ayıramayacağının düşünülmesi çalışmanın 11. sınıflara odaklanılmasında ve çalışma grubu olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Cinsiyet, tanımlayıcı değişken olarak ikinci sırada düşünülmüştür. Tabakalama kız ve erkek öğrenci sayısı ile yapılmıştır. Araştırmada 25 erkek ve 27 kız katılımcı yer almıştır. Üçüncü tabakalama merkez ilçelerdeki okul türü olarak belirlenmiştir. Diyarbakır merkez ilçeleri ile sınırlı tutulan çalışmada, katılımcıların dört merkez ilçe olan Yenişehir, Sur, Bağlar ve Kayapınar ilçelerindeki İmam Hatip Liseleri, Fen liseleri, Anadolu Liseleri, Sağlık Meslek Liseleri, Kız Meslek Liseleri ve Özel Okullarda eğitim görmesi ve farklı ilçelerde yaşayan öğrenciler olmalarına dikkat edilmiştir. Bu şekilde çalışma grubunun farklı sosyokültürel çevrelerden olması sağlanmıştır. Eğitim görülen okul türünün katılımcıların değer algılarına ilişkin tecrübelerindeki etki boyutunun tespit edilmesi açısından önemli bir kıstas olarak görülmüştür.

Dördüncü tabakalamada, tanımlayıcı değişken ailenin eğitim düzeyi olarak belirlenmiştir. Araştırmada hiç eğitim almamış ebeveynlerden en az birinin ilkökul mezunu, lise mezunu, üniversite mezunu olduğu katılımcılara homojen bir şekilde yer verilmiştir. Katılımcıların ailelerinin öğrenim durumları göz önüne alındığında 31 katılımcının ebeveynlerinden en az birinin ilkökul mezunu, 20 öğrencinin ebeveynlerinden en az birinin üniversite mezunu ve 5 katılımcının hem anne hem de babasının lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Gençlerin değer algılarına etkisinin belirlenmesi açısından ailenin eğitim durumu belirleyici ölçütlerden biri olarak kabul edilmiştir. Beşinci ve son tabakalamada ise tanımlayıcı değişken, öğrencinin akademik başarı durumu olarak belirlenmiştir. Akademik anlamda başarılı olan katılımcılar ile başarı düzeyi düşük olan katılımcıların hayata bakışları ve amaçlarının farklı olabileceğinden yola çıkarak başarı tanımlayıcı değişkenler arasında yerini almıştır. Araştırmada akademik başarı kriteri öğretmen ve rehber öğretmen görüşleri de dikkate alınarak öğrencinin takdir veya teşekkür belgesi alması şartı aranmıştır. Bu bağlamda 32 başarılı, 20 başarılı olmayan öğrenci bu kategoride değerlendirilmiştir. Gençlerin değer

algılarına etkisinin tespit edilmesi açısından akademik başarı son tanımlayıcı değişken olarak belirlenmiştir.

Araştırmada okulları seçerken dört büyük ilçede o ilçenin genel öğrenci profilini temsil ettiği düşünülen öğrencilerin çoğunlukta olduğu liseler tercih edilmiştir. Araştırmaya dahil edilecek liseleri belirlerken ilk etapta 1 Milli Eğitim Şube Müdürü, 2 Okul Müdürü, Diyarbakır’da en az 15 yıl görev süresi olan 10 Öğretmenden, 5 Rehber Öğretmenden görüş alınmış, her merkez ilçe için en çok öne çıkan liseler arasından okullar belirlenmiştir. Ayrıca süreç içerisinde görüşmelerin yapıldığı 14 okulun rehber öğretmenleri ve okul idarecilerinin de görüşleri alınmıştır.

Diyarbakır tarihinin her döneminde göç alan bir şehir olmuştur. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren zorunlu göç hızlı bir nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Göçle birlikte kentleşme, modernleşme, Diyarbakır özelinde yaşanan olağanüstü koşulların sonuçlarının 20 yıldan fazla süreden beri şehirde bir sosyal değişme süreci yaşanmasına neden olduğu bilinmektedir (Demirer, 2000). Araştırmanın yapılacağı şehrin Diyarbakır olarak belirlenmesinde Diyarbakır’ın yaşadığı sosyokültürel dönüşümler etkili olmuştur. Ayrıca Diyarbakır’ın büyük bir il olması, Güneydoğu illerinden yoğun göç alması, şehrin Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki diğer illeri de temsil edebileceği düşüncesi araştırma için Diyarbakır kent merkezinin seçilmesinde etkili olmuştur.

Araştırmada “modernleşme” kavramı “geleneksel toplumsal kurumların ve geleneksel dünya görüşünün yerini, yeni bir entelektüel, kültürel ve sosyal bir dönüşümün alması süreci” (Çapcıoğlu, 2011a) şeklinde kavramsallaştırılan modernleşme çatı bir kavram olarak ele alınmıştır. Araştırmada görüşme yapılan katılımcı listesi şu şekildedir:

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin bilgiler

No.	Kod	Katılımcı Kurum	Ekonomik Durum	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Kardeş Sayısı	Yaşanan Yer
1	K1	Melik Ahmet İHL	Düşük	K	A_B-İlkokul	6-2.	Yenişehir
2	K2	Melik Ahmet İHL	Düşük	E	A_B- İlkokul	5-5.	Sur-Alipaşa
3	K3	Melik Ahmet İHL	Düşük	K	A-B -İlkokul		Sur
4	K4	TOBB Ferdi Yiğit Anadolu İHL	Orta	E	A-B- İlkokul	12-12.Kişi	Köy Pansiyon
5	K5	TOBB Ferdi Yiğit Anadolu İHL	Orta	E	B: Üniversite A: Lise	3-1.	Bağlarbaşı
6	K6	Diyarbakır Anadolu İHL	Düşük	E	B: Ortaokul A: İlkokul	4-1.	Yenişehir
7	K7	Diyarbakır Anadolu İHL	Düşük	E	B: İlkokul A: İlkokul		Köy Pansiyonda
8	K8	Diyarbakır Anadolu İHL	Düşük	E	A: İlkokul B: İlkokul		Köy Pansiyon
9	K9	Diyarbakır Anadolu İHL	Düşük	E	A: İlkokul B: İlkokul	8.-2.	Pansiyon
10	K10	Ziya Gökalp Anadolu Lisesi	Orta	K	B: Üniversite A: Lise	3-2.	Bağlar

11	K11	Ziya Gökalp Anadolu Lisesi	Orta	E	B: Üniversite A: Lise	2-2.	Kayapınar
12	K12	Ziya Gökalp Anadolu Lisesi	Orta	E	B: Lise A: İlkokul	4-3.	Bağlar
13	K13	Ziya Gökalp Anadolu Lisesi	İyi	K	B: Üniversite A: Üniversite	3-1.	Yenişehir
14	K14	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	İyi	E	B: Üniversite A: Lise	4-2.	Sur
15	K15	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	İyi	E	B: Üniv-Vefat- A: Üniversite	2-1.	Kayapınar
16	K16	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	Orta	K	B: Üniversite A: Lise	2-2.	Yenişehir
17	K17	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	İyi	K	B: Üniversite A: Lise	4-3.	Yenişehir
18	K18	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	İyi	E	B: Üniversite A: Üniversite	2-2.	Kayapınar
19	K19	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	İyi	K	B: Üniversite A: Üniversite	3-1.	Bağlar
20	K20	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	5-1.	Diclekent
21	K21	Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi	İyi	E	B: Üniversite A: Üniversite	2-1.	Diclekent
22	K22	Muazzez Sümer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	5-5.	Bağlar
23	K23	Muazzez Sümer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	10-6.	Sur
24	K24	Muazzez Sümer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	4-1.	Yenişehir
25	K25	Muazzez Sümer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	6-5.	Bağlar
26	K26	Birlik Anadolu Lisesi	Düşük	E	B: İlkokul A: İlkokul	5-1.	Yenişehir-Şehitlik
27	K27	Birlik Anadolu Lisesi	Orta	E	B: İlkokul A: İlkokul	3-3.	Bağlar
28	K28	Birlik Anadolu Lisesi	Orta	E	B: Üniversite A: Lise	3-1.	Bağlar-Göletli Park
28	K29	Birlik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	5-5.	Bağlar
30	K30	Birlik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	5-3.	Bağlar-Hav. Kavşağı
31	K31	Birlik Anadolu Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	12-10.	Köy-Servisle
32	K32	Borsa İstanbul Fen Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	6-4.	Köy-Pansiyon
33	K33	Borsa İstanbul Fen Lisesi	İyi	K	B: Üniversite A: Üniversite	3-1.	Kayapınar
34	K34	Borsa İstanbul Fen Lisesi	Düşük	E	B: İlkokul A: İlkokul	6-2 Öz-4 Üvey-6.	Yenişehir
35	K35	Borsa İstanbul Fen Lisesi	İyi	E	B: Üniversite A: Lise	4 Kardeş-En Büyük	Sur-Ünv.Lojman
36	K36	Şeyhmus – Sultan Tatlıcı Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Düşük	E	B: İlkokul A: İlkokul	4-3.	Bağlar
37	K37	Şeyhmus – Sultan Tatlıcı Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	5-3.	Bağlar
38	K38	Şeyhmus – Sultan Tatlıcı Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Düşük	E	B: İlkokul A: İlkokul	4-3.	Sur

39	K39	Şeyhmus – Sultan Tatlıcı Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	4-1.	Bağlar
40	K40	Şeyhmus – Sultan Tatlıcı Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Düşük	E	B: Lise A: İlkokul	5-1.	Yenişehir
41	K41	Şeyhmus – Sultan Tatlıcı Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Düşük	K	B: Vefat Etti A: İlkokul		Kayapınar
42	K42	Şehit Halit Gülser Kız Anadolu İHL	İyi	K	B: Üniversite A: İlkokul	6-2.	Kayapınar
43	K43	Şehit Halit Gülser Kız Anadolu İHL	Orta	K	B: Üniversite A: Ortaokul	7-6.	Kayapınar
44	K44	Şehit Halit Gülser Kız Anadolu İHL	İyi	K	B: İlkokul A: İlkokul	4-3.	Kayapınar
45	K45	Şehit Halit Gülser Kız Anadolu İHL	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	4-2.	Pansiyonda Kalıyor
46	K46	Borsa İstanbul Kız Anadolu İHL	Düşük	K	B: İlkokul A: İlkokul	7-6.	Kaypınar
47	K47	Borsa İstanbul Kız Anadolu İHL	İyi	K	B: Y. Lisans A: İlkokul	7-7.	Kaypınar
48	K48	Özel Diyarbakır Final Fen Lisesi	Çok İyi	E	B: İlkokul A: İlkokul	2-1.	Kaypınar
49.	K49	Özel Diyarbakır Final Fen Lisesi	Çok İyi	K	B: Lise A: Lise	3-2.	Kayapınar
50.	K50	Özel Diyarbakır Final Anadolu Lisesi	Çok İyi	E	B: Ortaokul A: İlkokul	4-1.	Kayapınar
51	K51	Özel Diyarbakır Final Anadolu Lisesi	Çok İyi	K	B: Ortaokul A: İlkokul	2-1.	Kayapınar
52	K52	Özel Diyarbakır Ortadoğu Anadolu Lisesi	İyi	E	B: Üniversite A: Üniversite	2-2.	Kayapınar

4.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Derinlemesine mülakatlar, açık uçlu sorular sorularak anlaşılması zor olan insan fiillerini anlamada oldukça etkili olan tekniklerdendir (Punch, 2005:169). Bu araştırmada kullanılan yarı-yapılandırılmış form, içinde açık uçlu sorular barındıran yapılandırılmış forma göre daha esnek, katılımcıyı yönlendirmeden uzak olmasına dikkat edilmiş bir görüşme formudur. Bu form aynı zamanda araştırmacının duruma göre farklı sorularla mülakat içinde yer alma olasılığı hesaplanarak yapılandırılmış tutarlı bir form olarak tasarlanmıştır.

Çünkü mülakatı yapan araştırmacı genel olarak araştırmanın gidişatına hâkim olmakla birlikte görüşmenin içeriğine göre sorular sorarak konuyu daha detaylı ortaya koymayı hedefler (Altunışık, Coşkun ve Yıldırım, 2004:84). Aynı zamanda araştırmacı yerine göre görüşme esnasında bazı soruları sormaktan vaz geçebildiği gibi konuyu detaylandıracağını düşündüğü yeni sorular ekleyebilir. Araştırmacı katılımcılara görüşme sonunda eklemek istedikleri bir şey olup olmadığını sorar. Gerekli gördüğünde araştırma sınırlarında uygun olan sorular görüşme formuna eklenebilir. Görüşmeler esnasında katılımcının konuşmalarında araştırmaya katkı sağlayacak bilgilerden yola

çıkılarak yeni sorular eklenebilir. Dolayısıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu modernleşmenin değerler üzerindeki etkisinin açığa çıkmasında ve daha detaylı bir bilgi akışının sağlanmasında etkili bir form olduğu düşünülmüştür.

İlgili alanyazında modernleşmenin gençlerin değerleri üzerindeki etkilerinin (aileyi önemseme durumu ve dini değerler üzerindeki etkilerinin) farklı boyutları ile araştırıldığı bir nitel araştırmayla karşılaşılmamıştır. Araştırma soruları hazırlanırken yapılan araştırmalarda kullanılan ölçeklerden yararlanılarak konu ile ilgili alanında uzman kişilerden görüş alınmıştır.

Araştırmacı literatür taraması yaparken, konu ile ilişkili nitel ve nicel araştırmalarda kullanılan ölçekleri inceleyip alanında uzman kişilerin görüşlerini alarak özgün bir görüşme formu hazırlamıştır. Görüşme formunun hazırlanması sürecinde ilk önce literatür taranmış, araştırmada belirlenen problemten yola çıkarak modernleşme-değer ilişkisine yönelik konu başlıklarına ulaşılmıştır. Daha sonra modernleşme-değer, modernleşme-dini değer, modernleşmenin aile kurumuna etkisi, ailenin değer ve dini değer aktarımındaki işlevi ve bunun tutum ve davranışlara etkisi başlıca konu başlıkları olarak görüşmede kullanılacak soruların çatısı oluşturulmuştur. Araştırma soruları hazırlanma aşamasında ilk etapta Değer Yönelimleri Ölçeği (Schwartz, 1992); Değerler Envanteri (Rokeach, 1973); Morris ve Spranger'in Değerler Sınıflandırması ile Kahle'nin Değerler Listesi (List of Value) ölçeklerinden yararlanılmıştır.

Birçok disiplinle ilişkili olduğu düşünülen modernleşme-değer-din konuları ile ilgili görüşme soruları hazırlanırken sosyoloji, psikoloji, din eğitimi ve tasavvuf alanlarında uzman olan kişiler ile ölçme ve değerlendirme uzmanından destek alınmıştır. Soruların hazırlanması sürecinde bazı soruların değişmesi, bazılarının ise çıkarılmasına veya bazı yeni sorular eklenmesi söz konusu olmuştur.

Görüşme formu, 2 bölümden oluşacak şekilde hazırlanmıştır.

1. Bölüm soruları: Katılımcıların demografik özelliklerini anlamaya yönelik sorulardan (kişiyi, aileyi ve sosyal çevrelerini tanımaya yönelik sorular) oluşmaktadır.
2. Bölüm: Katılımcıların konu ile ilgili sürece ilişkin algı ve tecrübelerinin ortaya çıkarılmasına dönük açık uçlu sorulardan oluşmaktadır.

İkinci bölümde, aile kurumunu önemseme durumu, aile ve değer aktarımı, din kurumunu önemseme durumu, dini değer algılarına dönük sorular (Allah kavramı, ibadetler), modernleşmenin aile ve dini değer algılarını nasıl etkilediğini anlamaya dönük olmak üzere 18 soru yer almıştır. Her soruda alt sorular olmak üzere toplamda 36 soru olarak son şeklini almıştır. Soruların kolay olandan başlanmasına dikkat edilmiştir.

Katılımcıların konuya kolay odaklanabilmesi için ilk soruların motive edici ve güdüleyici nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Sorular hazırlanırken akademik ve teorik bir dil kullanmak yerine gündelik yaşamda tercih edilen ifadelerle benzer ifadelerin kullanılması tercih edilmiştir.

Hazırlanan görüşme soruları ile çalışma grubunu temsil edebileceği düşünülen altı 11. Sınıf lise öğrencisi ile pilot görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda araştırma sorularının bazılarının daha anlaşılır olması için yeniden düzenlenmesi sağlanmıştır. Bu şekilde araştırma soruları katılımcıların daha kolay anlayabileceği bir hale gelmesi sağlanmıştır.

4.4. Verilerin Toplanması

Mülakatlar, Eylül 2019 ile Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla görüşmelerden önce rehber öğretmenler aracılığı ile çalışma hakkında bilgilendirmenin yapıldığı “Veli Onam Formu” gönderilerek öğrencisinin araştırmaya katılması için velilerden izin alınmıştır. Veli onam formunda araştırmacı tarafından modernleşmenin gençlerin değerleri üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir doktora tezi yürüttüğünü, modernleşmenin gençlerin aile ve dini değerleri üzerindeki etkilerinin ne yönde olduğunu anlamaya yönelik bilgiye ihtiyaç duyulduğu konusunda veli ve katılımcılar bilgilendirilmiştir. Velilere, çocuklarının araştırmada yer almasının tümüyle isteğe ve veli iznine bağlı olduğu, çocuklarının araştırmaya katılmalarını isteyebilecekleri veya reddedebilecekleri bilgisi verilmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarının yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılacağı ifade edilmiştir. Daha sonra görüşmelerin ses kayıt cihazına kaydedilmesi ile ilgili izinler alınmıştır. Katılımcılara bilimsel bir araştırma yapılmasından dolayı açık sözlülükle ve dürüstçe cevap vermenin önemi anlatılarak görüşmelere başlanmıştır.

Görüşmelerin yapılacağı yerlerin belirlenme aşamasında ortamın görüşme ve ses kaydı için uygun olmasına itina gösterilmiştir. Görüşmeler, öğrencilerin okul saatinde yapıldığı için çoğunlukla okul idaresinin belirlediği görüşme ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Bu ortamlar kimi zaman boş bir sınıf, okul bahçesi, bilgisayar odası, kimi zaman laboratuvar, kantin, konferans salonu, kütüphane veya rehber öğretmenlerin odalarında birebir gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara kendilerini rahat hissetmeleri amacıyla duruma ve tercihlerine göre okulun farklı mekânlarını kullanma imkânı da sağlanmıştır.

Görüşmelerde katılımcıların gündelik yaşamlarındaki tecrübelerinin şeffaf bir şekilde anlatılmasına olanak sağlanmıştır. (Creswell, 2016). Ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmeler yaklaşık 40 dakika ile 120 dakika aralığında gerçekleşmiştir.

Katılımcılara görüşme verilerinin araştırmada kullanılırken kodlama yapılacağı, isimlerinin hiçbir şekilde geçmeyeceği ifade edilerek kendilerini güvende hissetmelerine olanak sağlanmıştır. Tüm görüşme boyunca katılımcıların sözü kesilmemiş, rahat bir şekilde kendilerini ifade etme fırsatı sunulmuştur. Katılımcıların soruyu anlamadığı düşünüldüğünde soruya açıklık getirecek küçük detaylar verilerek mülakatın sürekliliği sağlanmıştır. Özellikle tüm katılımcılara soruların aynı sıra ile sorulmasına dikkat edilmiş, cevaplanmak istenmeyen soru olduğunda ısrar edilmemiştir. Araştırmanın sağlıklı bir biçimde devam etmesi için bir yandan katılımcı ile mesafe korunmaya çalışılırken diğer yandan katılımcının kendisini iyi ve rahat hissetmesine olanak sağlayan dengeli bir samimiyet tesis edilmeye özen gösterilmiştir. Görüşmeler yapılırken katılımcıya ait gözlemler not edilmiştir.

Mülakat sürecinde katılımcıların konuşurken vücut dilini rahatlıkla kullandıkları, çok özel bilgiler vererek araştırmaya katkı sunma gayretinde oldukları gözlenmiştir. Bu şekilde araştırmada birçok veriye ulaşılması söz konusu olmuştur.

4.5. Verilerin Çözümlemesi ve Raporlama

Ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmeler yazıya aktarılmıştır. Veriler metne aktarılırken her öğrenciye ait gözlem notları da dikkate alınmıştır. Böylece görüşme esnasında yapılan önemli gözlemlerin gözden kaçması engellenmeye çalışılmıştır. Görüşmenin yazıya aktarılması ortalama üç veya beş saatlik sürelerde gerçekleştirilmiştir. Yazıya aktarma işlemi tamamlandığında toplamda beş yüz on iki sayfa veri elde edildiği görülmüştür.

Nitel araştırmalarda betimsel çözümleme ve içerik çözümlemesinin en çok tercih edilen yaklaşımlar olduğu bilinmektedir (Straus ve Corbin, 1990:62). Bu araştırmada mülakat verilerinin analizi için ‘içerik çözümlemesi’ yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Araştırmalarda toplanan verilerin açıklanmasına yardımcı olacak kavram ve ilişkilere ulaşabilmek içerik analizi yönteminin en önemli hedeflerindendir. İçerik analizinde benzer verilerin benzer kavram ve temalar altında bir araya getirdikten sonra düzenleyip daha anlaşılır bir hale getirmek söz konusudur. İçerik analizinde veriler içerisinde saklı olan veya olabilecek gerçeklerin anlaşılması amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000:242). Bu bağlamda ilk önce araştırma ile ortaya çıkan temalar belirlenmekte ve verilerin analiz işleminin derinlemesine yapılma imkânı sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000:162).

Verilerin analizinde içerik çözümlemesi yapılırken nitel veri analizlerinde kullanılan bilgisayar programlarından yararlanılmıştır. Çünkü veri analizlerinde kullanılan bilgisayar yazılımları hem kod ve temaları görsel hale getirmekte hem de araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca bu programlar kodlara kolay bir şekilde

ulaşabilme imkânı sağlarken bir yandan da gerektiği yerde düzenleme ve düzeltme imkânı da sunmaktadır. Bunun yanında kodların diğer dosyalarla ilişkilendirilmesi, temaların oluşmasının sağlaması ve kodlanan veriler için gerektiğinde ek notlar girmeye imkân vermektedir. (Yıldırım ve şimşek, 2000:262- 264).

Araştırmalarda elde edilen verilerle kodlama ve kategorin oluşturulması, metinlerin tekraren gözden geçirilmesi, örnek metinlerin tespit edilmesi ve bunların bir araya getirilmesi çok yorucu ve zaman alıcı bir işlemdir. Bundan dolayı bu araştırmada veri analiz programlarından Nvivo11 programı kullanılmaya karar verilmiştir. Araştırma verilerinin çözümlenmesi aşamasında yazıya aktarılan beş yüz on iki safalık görüşmeler ilk önce Pdf olarak Nvivo programına yüklenmiştir. Programa yüklenen metin okunarak her soru bağlamında kodlar oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan kodlar karşılaştırılarak temalara ulaşılmıştır. Temalar ve kodların oluşturulmasından sonra sonuçlar yorumlanmıştır. Bu proğramın kullanılması ile araştırma verilerinden kategorilerin oluşturulması, kodların ilgili kategoriler altında toplanması, kodlarla ilgili metinlere hızlı bir şekilde ulaşma, metinde yer alan örnekler arası ilişki kurabilme, metin içerisinde karşılaştırmalar yapma veya gerekli görülen düzeltmelerin daha hızlı yapılması imkânı bulunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Modernite/Modernlik ve Modernleşme

1.1. Modernlik/Modernite

Modernite bir süreç olarak ilk önce Avrupa toplumlarında ortaya çıkmış ve tüm dünyaya çeşitli biçimlerde yayılmış ve yayılmaya devam etmektedir. Modernlik/modernite ve modernleşme kavramları birbirinin yerine kullanılsa da söz konusu kavramların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Modernite kavramı, Fransızca kökenli bir kelime olup İngilizce'ye “moderne” kelimesinden aktarılmıştır. Latince olarak ise “hemen şimdi” anlamında kullanılan “modo ve modernus” kelimelerine karşılık gelmektedir (Cevizci, 1999; Demirhan, 2004:17; Wagner, 1996).

Modernite sözcüğü dilimize yabancı dillerden giren bazı sözcükler gibi konuşma dilinde kullanıldığı şekli ile geçmiştir. Örneğin İngilizce’de “modernity” kelimesinin, alanyazında “Modernlik” olarak yer bulduğu ve modernite şeklindeki yazılmasıyla gündelik konuşma diline modernite olarak aktarıldığı görülmektedir.

Modernus/modernite kavramının birçok açıdan tanımlandığı bilinmektedir. Seyyar (2007) moderniteyi insanın merkeze alındığı, demokrasi, sekülerizm, eski ile yeninin karşılaştırıldığı ve mevcut olan hayat tarzının en ideal olduğu düşüncesi olarak ifade etmektedir. Swingewood (1998) ise kültürel, ekonomik ve politik olarak farklılaşan toplumların görünür olması olarak tanımlamaktadır. Wagner’in (1996:22) toplum için yeni bir olgu olduğuna vurgu yaparken tarihi perspektifte bir duruma karşılık gelen bir kavram olduğunu söylemektedir. Cevizci (1999:598) moderniteyi otoritelere bağlı olmadan en yeni olan fikirler, açık fikirlilik ve özgürlükle ilgili sahip olunan bilgi olarak ifade etmektedir. Modernite sürekli olarak eskiden yeniye geçiş (Habermas, 1994), eskiye yakın olmayan anlamlarında da kullanılırken “yakın zamanla” birlikte anılmaktadır (Kızılcıkel, 1996:9). Modernite kavramıyla anılan “şimdi” kavramının sürekliliğinin uzun sürmediğini söylemek mümkündür. Zira “şimdi” yeni olarak görülenin çok zaman geçmeden bir yenisi ile değişeceği ve eski olan olarak anılacağı söylenmektedir. Bu bağlamda modernite için “yeni” olmak olumlu anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle “an” sözcüğü bir yandan “şu an” olanı ifade ederken aynı zamanda bir sonraki yeniye kadar geçiciliğin kabul edilmesini ifade etmektedir. (Anderson, 2003:78).

Modernite kavramının şimdi olma durumunu yansıtmaması kadar geçmişten kopma durumuna vurgu yaptığı da söylenebilir. Giddens ve Pierson’ın (2001:83) ifade ettiği gibi modernlik aslında şu andan daha sonraki dönemde oluşan bir topluma ve kurumlar

bütününe karşılık gelmektedir. Dolayısı ile moden dünya, batıl ve eskimiş fikirlerin olmadığı aydınlanmış bir dünyayı işaret etmektedir (Cevizci, 2005:604).

Modernite tarafından ortaya konan akılcılık, bireyselleşme, dünyevileşme, bilimsellik, şehirleşme, hareketlilik gibi temel insani değerler büyük çoğunlukla olumlu görülürken süreç içerisinde ortaya çıkabilen köksüzleşme, yabancılaşma ve yalnızlaşma gibi olumsuzluğu öne çıkaran ifadeler de kullanılmaktadır (Stearns, 2008:244).

Şaylan ise; insan aklının güvenilirliğinin moderniteyi belirleyen önemli unsurlardan olduğunu ifade etmektedir. Belirsizlik ve çoğulculuk fikrini merkeze alarak modernliği ifade eden Bauman (2011), her şeyin geçici olduğu, alışkanlıkların sürekli bir değişime tabi tutulduğu, bireylerin tüketici olarak asla doyuma ulaşmadığı, bağlılığın tüketici için eski anlamını yitirdiği ve uçucu bir hal aldığı bir durumdan bahsetmektedir.

Bu kavramların çeşitli çalışmalarda farklı başlıklar altında yer aldığı ve bazı kavramların iç içe girdiği görülmektedir. Modernitenin belirleyici unsurlarını ele alırken hem siyasi hem de sosyal alanda insan özgürlüğü fikrinin merkezde yer aldığı görülmektedir.

Modern/Modernite sözcüğünün tarihsel sürecine göz atacak olursak; “Modern” sözcüğünün ilk kez 5.yüzyılda Papa I. Gelasius tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle 5. Yüzyılda Latince ‘modernus’ olarak kullanılan bu sözcük Hristiyanlığın resmi olarak benimsendiği dönemi Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak üzere “şimdi” vey “şu anı” ifade etmek için kullanılmıştır. (Jameson, 2004:21). Sosyal bilimciler tarafından modernliğin başlangıcı ile ilgili birçok görüş öne sürülmüştür. Ancak, bu kavramın tarihsel arka planı ile ilgili ortak bir görüş sağlanamamıştır.

Modernitenin başlangıcını 1436 yılında, Gutenberg tarafından oynar matbanın bulunması, 1520 Luther’in kiliseye karşı çıkışı, 1648 Otuz Yıl Savaşları’nın sonlanması, 1776 Amerikan ya da 1789 Fransız devrimiyle bağlantı kuranlar olmuştur (Toulmin, 2002:13). Diğer bir grup bilim adamı ise 17. Yüzyılda felsefe alanında ve bilimsel gelişmelerle modernlik arasında ilişki kurmaya çalışmıştır (Kızılcıçelik, 2003:97). Poole, (1993:10) modern kavramını; ilk önce 17. Ve 18. Yüzyıllarda Batı Avrupa’da kök salan ve daha sonra Kuzey Amerika’da görülen ve zamanla tüm coğrafyalara yayılan ve diğer toplumlara dayatılan bir toplum modeli olarak ifade etmektedir.

Modernite konusunda yapılan kuramsal çalışmalar genel olarak incelendiğinde araştırmacıların bir kısmının bir tanım arayışından ziyade modernliğin özellikleri üzerinden değerlendirme yaptığı görülmektedir. Berman (2013) moderniteyi buharlaşma metaforuyla, Giddens (2010b) ise modernliğin sonuçları itibarı ile ele almıştır. Jervis’in (1998) moderniteyi hala yaşanmaya devam eden bir keşfetme süreci olarak

anlamlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Calinescu (2011) ise modernliği estetik kriterleri itibarıyla sanat alanındaki tezahürlerine dikkat çekerek açıklamıştır.

Modernleşme sürecinde inşa edilmesi beklenen bir modern toplumdaki bahsedilebilir. Cevizci (2005:605), modern toplumu bireyler arası bağımlılığın en yüksek olduğu toplum olarak ifade etmiştir. Modern toplumlarda bireylerin kişisel tercihlerinde seçme hakkı olduğu, ihtiyaçlarını temin etme noktasında bağımlılığının giderek arttığı bilinmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte modern toplumlarda istenen yeniliklere ulaşma hız kazanmış, bunun sonucunda bireyler kendi çıkarları için daha çok çalışmaya başlamış ve uzmanlaşmanın teşvik edilmesi söz konusu olmuştur. Bu durum bağımlılığı gittikçe artırmıştır (Cevizci, 2005:605). Touraine (2002:26) bir toplumun modern olabilmesi için yalnızca teknolojik gelişmeler ve toplumun imkanlarının efektif kullanmasının yeterli olmadığını vurgulamıştır. Modern toplumlarda entelektüel girişimlerin olması, propaganda kültürünün oluşması, dini otoritenin etkisinde kalmayan ve yasalarla bireylerin korunduğu bir durumun da olması gerektiğini dile getirmektedir.

Altun, (2005:156) Batı’da yapılan modernlik tanımlarında daha çok Batı’nın merkeze alındığını ve aydınlanmacı çizgiden hareket edildiğine vurgu yapmaktadır. Bazı modern toplum tanımlamalarında ise toplumu oluşturan bireylerin mesleğini seçebilme veya birtakım faaliyetlerde bulunma gibi bireysel tercihler yapabildiği ancak ihtiyaçlarının karşılanması konusunda başka bireylerin mal ve hizmetlerine bağımlılığın artış gösterdiği bir toplum anlatısı göze çarpmaktadır.

Modernite kavramı aynı zamanda modern toplum kavramının taşıyıcısı olan modern insan kavramını da beraberinde getirmiştir. Modern insan modern toplumun ürettiği “birey” kavramına karşılık gelmektedir. Modern zamanların bireyinden gelişmelere açıklık, sorunlara duyarlı olma, hayatını belli programlarla düzenleyebilme ve gelecek planları yapabilmesi beklenmektedir (Demir, Sesli, Yılmaz, 2008: 77-79).

Inkeles ve Smith, (1974:210) modern insanda olması gereken özellikleri sıralarken; yeniliğe olumlu bakan, bilimsel düşünmeyi benimseyen, aile ve dini otoritelere bağımlı olmayan, dünya çapında gelişmeleri takip edebilen, yüksek standartlarda bir kariyere ve eğitim düzeyinde olduğunda modern birey olarak ifade edilebileceğini belirtmiştir. Kimi bilim insanları ise insanların kol saati kullanmayı tercih etmesinin o toplumun modernleşme kriterlerinden biri olarak görülebileceğini iddia etmiştir (Berger ve Kellner: 2000). Kol saati sembolünün ardında, gelişmeyi, yenileşmeyi, yeni ‘araçları kullanmayı kabul aracılığıyla’ yeni hayata uyum sağlamayı da akla getirmek gereklidir. Bu bağlamda yeni kullanıma sunulan icatlar, araçlar veya ürünlerin yanında bu araçları kullanma ve benimseme becerisinin modern insan göstergelerinden biri olduğu söylenebilir.

1.2. Modernleşme ve Modernizm

Modernleşme kavramının, tarihsel dinamiklerle anlaşılacak bir sürece tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Modernleşmenin birçok açıdan tanımlaması yapılmıştır. Bazı modernleşme tanımları Batı dışı toplumların yaşadığı dönüşümlerle ilişkilendirilirken; bazılarının ise Batı toplumlarındaki gelişmeyi temel alarak bir modernleşme tanımı ortaya koyduğu görülmektedir.

Mainardi'ye göre (1985: 1574) Avrupa'da sekülerleşme ve kapitalizmin ortaya çıkmasına imkân veren modernleşme, “geleneksellik” ve “çağdaşlık” arası bir geçişi de ifade eden dünya çapında bir proje olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme aynı zamanda “*çağdaşlaşma*” (TDK Türkçe Sözlük, 1998:1574) kavramına da karşılık gelmektedir.

Modernleşme aynı zamanda bilimin süratli bir şekilde gelişmesi ile teknolojik ilerlemelerin hız kazanması, sanayi alanında yapılan hamlelere bağlı olarak nüfusun devingenliğinde görülen artışla birlikte sosyoekonomik değişimlerin oluşturduğu bir pozisyonu ifade etmektedir. Toplumsal açıdan modernleşme için şehirleşmenin giderek yaygınlaşması, okuma yazma oranlarındaki artış ve geleneksel otoritelerin zayıflaması ile ifade edilen bir modernleşme tanımlamasıyla karşılaşılmaktadır (Cevizci, 2005).

Avrupa'nın kendi iç dinamikleri ile ortaya çıkan, rasyonel kurumların toplumsal yaşamda yayılma sürecini ifade eden modernleşmenin tarihsel arka planı ve tarihsel kökeni ile ilgili birçok görüş olduğu bilinmektedir. Tarihsel olarak modernleşmenin temelini aydınlanma hareketiyle temellendirildiği (Kızılçelik, 1996; Kızılçelik, 2000) ve Aydınlanma hareketinin Rönesans ve Reform hareketleri ile şekillendiği düşünülmektedir (Berman, 1992). Özellikle 17. ve 18. Yüzyıllarda etkisini hissettiren totaliterliğe, feodal topluma, topluma tahakküm kurmaya çalışan din merkezli bakış açısına karşı, Avrupa burjuvazinin koordine ettiği özgürleşme girişimi olarak değerlendirilmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001:95).

Başka bir ifade ile Locke, Hume, Voltaire, Rousseau, Kant gibi düşünürlerin temsilciliğini yaptığı aydınlanma düşüncesinde (*Enlightenment, Aufklärung*), insanın dine körü körüne inanmaktan vazgeçip dinin koyduğu sınırların dışına çıkarak bilimin ışığında kendisini ve evrenle ilgili hakikatleri anlayabileceği düşüncesi yer almaktadır (Şaylan, 2002:105). Aydınlanma felsefesi ile kendi kavram dünyasını oluşturan bu bilinç (Altun, 2005.21). Hegel'in felsefi sistemi ile zirveye oturmuştur. Hegel'e göre hiç şüphesiz özgürleşen ve tarihi yapan Batılı öznedir. Doğuda böyle bir özgürleşim süreci yoktur. Ona göre tarih Batı'da akmakta ve ilerlemektedir. Bu görüşün aydınlanma felsefesinin merkezinde yer alarak Avrupa halklarının fikri arka planını etkilemeyi başardığı söylenebilir.

Aydınlanma düşüncesinin sadece bilimsel ve teknolojik gelişmeler üzerinde değil, endüstri alanlarındaki ilerlemede akli öne çıkaran ve kadercilikten uzak yapısının etkili olduğu düşünülmektedir (Kale, 2002; Şaylan, 2002). Aydınlanmanın insanlar arasına taşınabilmesi için gerekli olan, aklın kamusal kullanımının özgür olmasıdır (Schmidt, 2000). Özgür olan akıl yol gösterebilir ve aydınlatabilirdi. Aydınlanmacı düşüncede sorunların aklın kullanılmasıyla çözülebileceğine olan inanç zamanla eğitici ve yol gösterici bir üslupla kamuda yer etmiştir.

Aydınlanma aynı zamanda bir yönüyle modernitenin entelektüel arka planını oluşturmuştur (Çiğdem, 2006:9). Tarihsel süreçte modernleşmenin amacı, her aydının düşünce sistemine göre değişmekle birlikte ortak vurgu, mutluluk, özgürlük, eşitlik, erdem, aydınlanma ve barış kavramlarına yoğunlaşmaktadır (Akgül, 1999:47-48).

Modernleşmeyle ortaya çıkan kavramlardan biri de bireyciliktir. Bireyler modernleşme süreçlerinde kısmen geleneksel dönemlerin baskılarından kurtulmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı bireyciliğin modern toplumda kabul edilen ahlaki ilkelerle temellendirildiği söylenebilir (Kivisto, 2004).

Modernleşmenin kavramsal açıdan kullanımı ve tarihsel arka planı yanında farklı açılardan modernleşme kavramlarına daha detaylı bakmak önem arz etmektedir. Modernleşme konusunda yapılan kuramsal çalışmalara genel olarak bakıldığında farklı açılardan birçok modernleşme yorumları ile karşılaşmaktadır.

Lerner ve Eisenstadt'ın modernleşme yorumlarına kısaca bakacak olursak; Lerner'in modernleşmeyi batılılaşma ile özdeşleştirdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Lerner, Türk modernleşmesinde akıl ve pozitivist düşüncenin egemen olduğunu ifade etmiştir (Akt: Canatan, 1995:12-13) Eisenstadt'ın modernleşme yorumunda yeni bir yaşam ve düşünme biçimine işaret edilmektedir. Modernlik Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanan değişimin yayılma süreci ile ilişkilendirilerek kavramsallaştırılan geçmişten farklı bir döneme vurgu yapmaktadır. Eisenstadt ve Lerner'in "modernleşmek Batılılaşmaktır" sözünden yola çıkarak modernleşme kavramının Batılılaşma olarak yorumladığı söylenebilir. (Eisenstadt, 2014:11). Marshall'ın modernleşme yorumunda modernleşme sürecinin teknoloji ve değerlerdeki değişimle ilintili olarak kurumların çoğalması ve geleneksel toplumların modern toplumların karmaşık yapılarına dönüşmesi ile birlikte değerlerde meydana gelen değişimi öne çıktığı görülmektedir (Marshall, 2005). Giddens (1994), modernleşmeyi tarihsel bir süreç içerisinde Batı ülkelerinde yaşanan değişimler üzerinden değerlendirmektedir. Ayrıca modernleşme sürecinin 17. yüzyıldan itibaren çok geniş bir coğrafyaya yayılması ile toplumsal anlamda hem ekonomik hem hukuki ve siyasi vb. yönlerden örgütlenerek farklılaşma meydana

getirdiğine dikkat çekmektedir Giddens (2010b). Toynbee (1946:7), ise; Batı’da önemli etkiler bırakan dört çağdan bahsetmiş, 7. ve 11. yüzyıl arasını “*Karanlık Çağ*”, 11. ile 15. yüzyıl aralığını “*Orta Çağ*” olarak tanımlama yoluna gitmiştir. Ayrıca sonraki süreçte 15. yüzyıla 19. yüzyıl arasını “*Modern Çağlar*” ve en sonunda zikredilen “*Postmodern çağı*” ise 20. Yüzyıldan itibaren başlayan ve halen devam eden bir süreçle kategorize etmiştir.

Parsons ise modernleşme anlayışında ABD’ nin gelişmemiş ülkelere liderlik yapan bir ülke olduğunu ve evrim ilkesi olarak ABD’nin izinden gitmenin bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Parsons, gelişmemiş ülkelerin Amerika’nın birikimlerinin içselleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. (Altun,2005). Levy (1996), değişim süreci ile teknolojiyi ilişkilendirerek modernleşme yorumu yapmıştır. Ona göre; her toplum eninde sonunda evrimleşme/modernleşme sürecini yaşayacaktır (Akt: Black, 2002:163).

Modernliğin sosyoloğu olarak bilinen Berger’in modernleşmeyi dinle ilişkilendirerek ele aldığı görülmektedir. Wuthnow ve Berger (2002), modernitenin din üzerindeki etkisini genel olarak "sekülerizasyon" süreci açısından ele alır. Sekülerizasyon ile çoğulculuk arasında yakın bir ilişki kurar. O’na göre modern dönemlerden önce din bireyin yaşam şartlarını şekillendirmekteydi. Oysa modern toplumlarda birey için son noktayı din koymamakta ve kişiyi öznel bir din anlayışına sevk etmekteydi. Bu süreçler yaşanırken modern öncesi bireyde dini anlamda bir netlik görülürken modernleşme ile birlikte bireylerde dini şüphe ön plana çıkmaktadır. Berger (1979:26-27), modernitenin sosyal yaşama getirdiği çoğullaşma kadar toplumda var olan kurumların çoğullaşmasının söz konusu olduğunu belirtir. Bunun belirgin sebebi, toplumdaki muazzam iş bölümüdür. Berger, (1979:15-17) Eskilere göre kurum sayısının arttığını ve bu kurumların bireylerin faaliyetlerini gerçekleştirdiği özel taslaklar gibi değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Foucault ise; modernleşme ile Batı toplumlarında önceki dönemlerde oldukça etkili olan Hristiyanlığın günümüzde öneminin oldukça azaldığını ifade etmiştir. Giddens ise, ileri düzeyde modernliğin bir yandan dini toplumsal hayatın dışına ittiğini, diğer yandan da ileri bir modernlik düzeyinin dini canlanmaya yol açacağını vurgulamıştır. Bauman, dinin bir takım yenilik hareketlerinde aktif rol almamasına rağmen yenilik hareketlerine destek verdiğini söylemektedir (Akt: Furseth & Repstad, 2011).

Mardin (1991:11), modernleşme yaklaşımında Batı’nın toplumsal ve düşünsel yönünün Osmanlı’dan beri ulaşılmaya çalışılan bir hedef olmasına vurgu yaparak Batı düşüncesine ulaşılması gereken bir amaç olarak yaklaşıldığını vurgulamıştır. Berkes (2007) ise; modernleşme tanımlamasında toplumsal ve siyasal yaşamın temellendirilmesinde din dışı bir tavır üzerinde durarak çağdaşlaşma ve laiklik

kavramlarını toplumsal ve siyasal açıdan ayırma yönünde bir tanımlama yapmıştır. Erkilet (2004), toplumsal maddi ve manevi açıdan bir dönüşümün yaşanması adına bir süreçten bahsederek, bir toplumun mevcut düzeninin toplumsal, ekonomik ve manevi uygarlığını yeni bir modele dönüştürme ifadesini kullanmaktadır. Meriç (1983:234) ise; modernleşmeyi bir sosyal değişme süreci olarak değerlendirip 18. yüzyıldan itibaren Batı dışı toplumlara yayılma süreci ve Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkelere yayılması bağlamında bir tanım ortaya koymuştur. Meriç'in modernleşme, Avrupalılaşma ve Batılılaşma gibi kavramları birbirinin yerine ifade ettiği görülmektedir.

Ziya Gökalp'in modernleşme ile ilgili görüşleri incelendiğinde Türkçülük, ümmetçilik ve İslamcılık kavramlarına yer verdiği görülmüştür. Gökalp'in modernleşme tanımlamasında, Batı'nın akıl ve bilimi ile birlikte bir çağdaşlaşma vurgusu göze çarpmaktadır. Ona göre modernleşme dönemin akıl ve bilimi ile yoğrulmuş “çağdaş bir İslam Türklüğü” oluşturmaktır. Ziya Gökalp modernizmi ümmetçilikle uyumlu olmak şartıyla Müslüman olmayan topluluklara saygılı olmayı başarabilmek olarak yorumlamaktadır (Can, 1998: 191, Aydın, 2000:33-39).

Ortaylı ise; modernleşme tanımlamasında zaman olarak şimdiliğe vurgu yapmıştır. Modernleşmenin Batı geleneği üzerinden üretilmesine rağmen modernleşmenin kendisini milat olarak görmektedir. Çünkü modernleşme kendisini geleneğe karşı bir pozisyonda konumlandırmaktadır. O'na göre Modern toplumların kazanımlarının az gelişmiş toplumlar tarafından alınması yani zaten mevcut olan değişimin tekraren değişmesi olarak ifade edilmektedir (Ortaylı, 2007). Bilgiseven (1995:333), modernleşmeyi toplumsal değişme/gelişme kavramları üzerinden değerlendirmekte ve olumluluk içeren toplumsal değişme olarak tanımlama yapmaktadır.

Dellaloğlu (2012:43-54), Cevizci'den (1999) hareketle, modernleşmeyi, modernitenin ortaya çıkışıyla başlayan dinamik ve sürekli işleyen bir süreç olarak tanımlarken Çapcıoğlu, modernleşmenin az gelişmişliğin çözümüne dönük bir kavramsallaştırmayı ifade ettiğini vurgulamaktadır (Çapcıoğlu, 2011a:46).

Göle (1998:7), modernleşmeyi '*Batı dışı modernleşme*' kavramı ile yorumlamıştır. Göle'nin (1998) modernleşme yorumunda toplumlar ve kültürler arası ilişkilere dikkat çekilmiştir. Göle, modernleşme ve modernlik kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğunu söylemektedir. Ayrıca Göle'ye (1998:56) göre modernlik; Batı toplumlarında üretilmiştir ve Batı ile Batı dışı toplumların tarihi bakımından bir geçmişi yoktur. Bu nedenle Batılı toplumlara bağımlılığın olduğu bir ilişki biçimidir. Göle (2002), modernleşme sürecinde Batı'nın ve batı dışı toplumların birbirinden karşılıklı etkilendiği ne vurgu yapmaktadır. Bir yandan modernliğin kültür merkezli yeni bir anlayışına dikkat

çekerken diğer yandan Batı'nın kendi sınırlarındaki farklılıklarından yola çıkarak tekçi bir modernlik anlayışına eleştiriler getirmektedir (Göle, 2007:162).

Her toplumun kendine özgü tarihsel bir yapısı vardır. Bu nedenle her toplumda yaşanan değişimlerin yönü de o toplumun dönemsel ve sınıfsal yapısı içinde şekillenme eğilimi gösterir. Bu bağlamda modernleşmenin tezahürlerinin de toplumlar arasında farklılık gösterdiği söylenebilir. Örneğin İngiltere'de modernleşme evrimci ve bireyi merkeze alan bir biçimde gelişirken, Fransa'da modernleşme serüveninin devrimci bir tarzda olduğu görülmektedir. Almanya ve Türkiye örneğinde ise devletin merkeze alındığı siyasal modernleşme örnekleri göze çarpmaktadır. Ancak Türk modernleşmesinde geleneksel Türk toplumunun dayanışmacı yapısından dolayı modernleşmenin bireyi merkeze alan ideolojisi pek de etkili olmadığı görülmüştür (Kansu 2009:156-165). Türkiye'de birey odaklı bir modernleşme projesinin gelişmemesinde devlet merkezli bir modernleşme sürecinin yaşanması yanında, toplumun kültürel ve siyasal yapısının bireyselliğe uygun olmaması gösterilebilir. Ayrıca Türk toplumunda Fransa'da olduğu gibi Türk burjuvazisinin birtakım yeniliklerin hayata geçirilmesi için yeterli güçte olamamasının etkili olduğu da bilinmektedir.

Modernizm kavramının, modernleşme sürecinde öne çıkan modern, modernlik, modernleşme gibi kavramlardan daha geç bir dönemde ortaya çıktığı bilinmektedir. Modernizm, “*eskinin zıddı*”, anlamında Latince'den gelen bir sözcüktür. (Furseth ve Repstad, 2011:145). Sosyal bilimciler Avrupa'da 1750'lerden itibaren anılan sanayi devrimi ile toplumun yaşadığı değişim ve dönüşümleri “modernizm” kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir (Macionis: 2013:629). Aynı zamanda modernizm Aydınlanma düşüncesinin ortaya koyduğu entelektüel dönüşümün etkisi ile akılcı, ilerlemeci ve bireyci bir ideolojiye karşılık gelmektedir (Cevizci, 2005:603). Kale (2009:414), modernizmi aydınlatma ile görünürlük kazanan, toplumu yaşadığı gerilik ve bağınazlıktan uzaklaştırmak amacıyla sanayi alanındaki ilerlemeler ve laiklik çerçevesinde toplumun birçok alanda yeniliklerle değişim yaşaması olarak ifade etmektedir.

Modernizm'in Batı merkezli çıkış hikâyesinde hümanist, seküler ve demokratik düşüncelerin etkili olduğu ve bilimin de bu çerçevede modern anlamda gelişmesine imkân sağladığı görülmektedir. Touraine'in (2002: 48) ifadesiyle modernizm, azgürlüğü amaçlayan, klasik felsefe ve ekonomi anlayışını kabul etmeyen akılla hareket edilmesi gerektiğini savunan bir ideolojidir. Özkiraz (2003:14), Modernizm düşüncesiyle bireyin artık yeniden kendini bulduğu ve özgürleştiğini ifade etmektedir.

Modernizm'in gelişim süreci dört kategoride değerlendirilmektedir. Bu süreçler; kapitalist ekonomi anlayışı ile endüstrileşmenin yükselişe geçmesi, evrensel değerlere ulaşmayı amaçlayan ahlak ve sanat anlayışı, geleneklerle hareket etmeyen özgür bireyin ortaya çıkması ile modern toplumun temellendirilmesi ve en son aşamada ise kurumsal yapılarla temellendirilmiş ulus-devletin ortaya çıkması ifade edilmektedir (Tekeli, 2002).

Bu araştırmada, modernleşmenin toplumsal değişme boyutu ele alınmış ve lise gençliğinin aile ve dini değerlerinin modernleşme sürecinden ne şekilde etkilendiği araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

1.3. Türk Modernleşmesine Genel Bir Bakış

Modernleşme çok kapsamlı, karmaşık ve değişken bir olgudur. Bir toplumun sosyal ve siyasal oluşumları modernleşme sürecine katılımını ve bu süreçlerde alacağı yolu önemli ölçüde etkilemektedir. Her toplumun kendine özgü yapısal farklılığı aynı zamanda farklı modernleşme tecrübelerini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı kültürlere sahip toplumlarda tek tip bir modernleşmeden bahsetmek yeterli olmayacaktır.

Modernleşme bazı sosyal bilimciler tarafından hemen hemen her toplumun geçmesi gereken zorunlu aşamaları olduğu ve geri dönüşü olmayan bir süreç (Çetin, 2003:11-40) şeklinde ifade edilse dahi her toplumun kendine özgü farklı ya da çoklu modernleşmeler olarak tanımlanabilecek modernleşme biçimleri olduğu bilinmektedir. Türk modernleşmesini de bu çerçevede değerlendirecek olursak; Batı dışı toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da kendi kültürel ve sosyal yapısı göz önünde bulundurularak bir modernleşme portresi çizilebilir.

Modernleşme sürecinin siyasal olarak başladığı bir ülke olan Türkiye gibi ülkelerde modernleşmenin merkezi gücünü devlet oluşturmuş ve burjuvazi devlet eliyle yaratılmaya çalışılmıştır. Steinhaus (1973:31), Avrupa burjuvazisinin ulusallığına vurgu yaptıktan sonra Türkiye'deki hem siyasi hem de düşünsel yapıda meydana gelen dönüşümlerin olması gerektiği gibi bir sosyoekonomik temel oluşturmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Türk toplum yapısının da bu durumda etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Türk modernleşme tarihine genel olarak bakıldığında, Kara'ya (2016:24-27) göre; Türk modernleşmesi birbirini takip eden iki modernleşme dönemi ile anlatılmaktadır. İlk Osmanlı döneminde başlayan, diğeri ise Cumhuriyet döneminde şekillenen modernleşmedir. Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin, Osmanlı döneminde tohumları atılan ve belli aşamalar katedilen modernleşmenin devamı olmakla birlikte bazı konularda farklılık gösterdiği bilinmektedir. Türk modernleşmesinde bir sosyal değişme sürecinin

yaşadığı ve bu sürecin bir dizi reformlarla desteklendiği söylenebilir. Bu reformlardan ilk göze çarpanların Atatürk reformları olduğunu söylemek mümkündür. Mardin (2017), bu reformları kural ve yasaların hâkim olduğu bir anlayışa, pozitif bilme, halkın merkezde olduğu bir topluma ve ümmetçilikten ulus devlet geçiş olarak ifade etmektedir. Türk modernleşmesi hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet dönemi modernleşmesinde öne çıkan öncelikler dikkate alınarak anlaşılabilir.

Modernleşmenin ilk defa ortaya çıktığı Batı ülkelerinde süreç doğal olarak işlemiş ve bu ülkelerde modernleşmenin itici gücünü burjuvazi oluştururken, Osmanlı'da Batılılaşma siyasetine ilişkin ilk bilinçli girişimin, 18. yüzyılın başlarında meydana geldiği söylenebilir. Lewis (2015:64) Türk modernleşmesinde daha çok Batı'da başarılı olduğu düşünülen deneyimlere öykünmek olduğunu vurgulamaktadır. Erkilet, Türk toplumu adına modernleşme sürecinin dönemsel olarak 1718'lerden bu yana sürekli ve güdümlü bir değişme sürecine tabi olduğunu, güçlü bir imparatorluğun ilk defa askeri yenilgiler nedeniyle içine düştüğü şüphelerin zamanla fikriyatının ana teması haline geldiğini, ancak 20.yüzyıl başlarında bu gerilemeye nihai bir çözüm bulunamadığını ifade etmiştir. Türk toplumu adına modernleşmeyi tanımlarken çeşitli alternatiflerin taraftarları arasındaki tartışmayı sonuçlandıran Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen devrimlerden bahseder ve 1718'lerde başlayan ve 1923'de olgunlaşan bu süreç Türk toplumu adına modernleşme süreci olarak ifade edilebileceğini söylemiştir (Erkilet, 2004:143). Ortaylı (2017) ise; Osmanlı imparatorluğunda başat rol oynayan dinin, modernleşme girişimleri ile ilk defa tartışılmaya başladığını ve dini toplum nazarındaki anlamlarının dönüşmeye başlamasında etkili olduğunu vurgulamıştır. Buna ilaveten din dışı bir yaşam ve dünya görüşü beraberinde dinin şekillendiremediği bir hukuk sistemi ve sosyal yaşam seçeneğini sunmuştur. Zariç'in (2017:33), ifadesi ile Batı'dan etkilenme ile hem Batı dili hem de biliminin etkisi öncelikle sosyal yaşamı etkilemiş ve geleneksel aile yaşamını olumsuzluklar meydana getirerek ailenin geleneksel öğretileri aktarım sürecini sarsmıştır (Zariç, 2017:33).

Türk modernleşmesi adına öncülük eden önemli gelişmelerin 1839 ile 1876 arasındaki dönemde Tanzimat fermanı ve Islahat fermanı ile hayata geçirilen uygulamalar olduğu görülmektedir. Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat fermanıyla (3 Kasım 1839'da) Osmanlı Devleti'nde modernleşme yolunda ilk adımların atıldığı ve sınırlı da olsa toplumsal bir değişim sürecine girildiği bilinmektedir. Bu dönemi önemli kılan, din eksenli şekillenen hukukun seküler bir hukuk anlayışına doğru evrilmesi ile hem hukuki hem de siyasi anlamda resmiyetin konuşulduğu yeni bir dönemece girilmesi olmuştur.

Tanzimat Fermanıyla bürokratik kurumlarda meydana gelen değişimler Osmanlı toplumunu bireysel haklar, can ve mal güvenliği, kanun önünde halkın eşitliği, gibi insani değerlerle tanışmıştır. Karal'ın (2011) ifade ettiği gibi bu dönem padişahın yetkilerini kısmen paylaşmak zorunda kalındığı ve yetkilerinin azaltıldığı bir döneme karşılık gelmektedir. Ayrıca gücünü dinden alan otoritenin yolunu ve sınırlarını yeniden belirlemeye zorlandığı bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde Osmanlı devlet sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesi anlamında bir değişimin yaşanmaya başladığı söylenebilir. Poggy, Batı'daki hukuki ve idari düzenlemelerin Osmanlı'dakinden farklı bir arka plana sahip olduğundan bahseder. Ona göre Batıdaki bu modern ve bürokratik kurumlar kapitalist ekonominin gerekleri doğrultusunda ve bu üretim tarzının sürdürülmesi için burjuvazi ve monarşi arasında sağlanan mütabakatla kapitalist rasyonaliteye uygun olarak şekillenmişti (Poggy, 1991: Ortaylı, 2017:143). Bu bağlamda Osmanlıyı reforma götüren sebeplerin Batı ile aynı olmadığı gerçeğinin, modernleştirici aktörler tarafından gözden kaçırılmış olduğunu düşündürmektedir.

Ortaylı (2017), devlet bürokrasisini şubelere ayırmak, merkezi bir maliye teşkilatı kurmak, hazine gelir ve giderlerini bir elde tutmak, klasik Osmanlı ofislerini bakanlıklara dönüştürmek, vilayet yapısına çekidüzen vermek ve memurlara maaş bağlamak modern merkeziyetçi devlet adına önemli adımlar olduğunu belirtmektedir. Ancak, Lewis (2004) bu yenilikler çerçevesinde Osmanlı'nın bu kurumları Batı gücünün gerçek kaynağı olarak ithal etmiş ve zamanla bu kurumlar toplumsal işlevinden daha önemli görülmeye başladığını ifade etmiştir. Ayrıca bütün bu yeniliklerin Osmanlı toplum yapısında sahici bir dönüşüm başlatması ve bunun sonucunda da Osmanlıyı Batı kadar güçlü bir devlet yapması için yeterli olmadığını, hatta imkânsız olduğunu vurgulamıştır (Lewis, 2004:97).

Türk modernleşme serüveninde hukuki ve siyasi açıdan Islahat Fermanı'nın Tanzimat Fermanı'nın devamı olduğu ifade edilmektedir (Akyol, 1996:15). Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik yapısını geleneksel olandan kapitalizmle uyumlu olan ekonomik yapıya doğru bir geçiş yaşamasında etkili olmuştur (Steinhaus, 1973:28). Islahat fermanının, Tanzimat fermanı gibi Osmanlı toplumundaki toplumsal dönüşüm için hem itici bir güç olduğu hem de Türk modernleşmesini hızlandırıcı bir rol üstlendiği görülmektedir.

Türk modernleşmesinde yapılan reformlar bir kamusalılığı da beraberinde getirmiştir. Sürece bağlı gelişen kamusalılığın gelişmesinde birçok faktörlerden söz edilebilir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının katkısı yadsınamaz. Zira kamusalılığın inşasında Türk modernleşmesinin tamamlayıcı bileşenlerinden olan kitle iletişim araçlarının önemi oldukça önemlidir (Jeanneney, 2009). Türkiye modernleşme tarihinde

hem merkezi bürokratikleşme faillerinin hem de onların karşısındaki muhalif kesimlerin kitle iletişim araçlarını kamuoyu oluşturmada aktif bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Kitle iletişimin gelişmesinin Türk modernleşme sürecinin de hızlanmasına katkı sağladığı iddialar arasında yer almaktadır. (Zürcher, 2007; Mazıcı, 1996).

Modernleştirici aktörler hem iç hem dış muhataplarına gelişmeleri anlatmanın yolu olarak kitle iletişim araçlarını kullandığı görülmektedir. Özellikle Türk modernleşmesinin önemli isimlerinden biri olan II. Mahmut'un basını kontrolü altında tutarak bir kamuoyu oluşturma çabası olduğu bilinmektedir. II. Mahmut kendi dönemindeki gelişmeleri posta yoluyla hem memurlara hem de Müslüman olmayan halka verdiği hakları duyurmak amacıyla dış kamuoyuyla iletişimi sağlamaya çalışmıştır (Ahmet Emin, 1914). Mardin (1999) gazetelerin kamuoyu oluşturmadaki rolünü anlatırken, devletin kamuoyunu bilgilendirmek ve toplumla daha iyi iletişim kurmak üzere gazete çıkarılmasına (Takvim-i Vekayi-1931) izin verdiğini ve önyak olduğunu belirtmektedir. Zamanla buna bağımsız gazeteler de eklenerek sesi gür bir kamuoyu oluşmuştur.

Devlet tarafından atılan bu adımlarla gazeteler reformların aktarılmasında aktif rol oynamıştır. Modernleşme sürecinde önemli adımlardan biri de merkezle taşranın yakınlaşmasını sağlayan sistemlerin devreye girmesi olmuştur. Merkezi sistem dışında merkezin, taşradaki temsilcileri ile iletişim kurmak, orduyu konuşturmak ve ticari faaliyetlerini gerçekleştirmek için posta (1834), telgraf (1855-1865) ve demiryollarını devreye sokulmuştur. Modernleşme sürecinde okur-yazarlığın artması, yeni oluşan bürokratik kurumların ihtiyaç duyduğu kadroların oluşması eğitim alanında yapılan yeniliklerle desteklenmeye çalışılmıştır. Ortaylı (2017:52), bu adımları anlatırken yeni kurulan bürokratik kurumların eleman ihtiyaçlarını karşılamak için reformcu kadrolar yetiştirmek üzere Batı tarzı eğitim veren okullar açıldığını ve bu okulların müfredatlarında doğa bilimleri, matematik, tıp gibi bilimlere yer verildiğini ifade etmiştir. Bunun yanında Ortaylı, Türk modernleşme sürecinde Tanzimat'ın Türk toplumunun modernleşmesine katkılarından birinin de "laik eğitim" olduğunu eklemektedir (Ortaylı, 2017:52).

Modernleşme atılımının tarihsel gelişim süreci Türkiye'de kadının konumunun da belirleyici faktörler arasındadır. Tanzimat'la birlikte sadece dini eğitim verilen Sıbyan Mekteplerine kızların alınması, 1857'de Kız Rüştîyelerinin, 1869'da Kız Sanat Okullarının, 1870'te Kız Öğretmen Okullarının (Dar'ul Muallimat) açılması bu dönemin önemli gelişmeleri arasındadır (Erkilet, 2004:145). Bu kararların arkasında yine kadının

toplumda görünürlüğünün artması ve geleneksellikten uzaklaşarak özgürleşmesi fikrinin olduğu öngörülebilir.

Osmanlı dönemi modernleşme sürecinde kurumlara bağlılığın vurgulanmasından sonra yeniliklerden bahsedilmiştir. Osmanlı modernleşme süreci başlangıcında hedeflendiği üzere çeşitli aşamalardan geçerek ilerleme kaydetmiştir. Devletin eski gücüne kavuşarak problemlerini bu yolla çözme hedeflerine ulaştığı söylenemez. Ancak geleneksel kurumlarla paralel yürütülmeye çalışılan modern kurumsal yeniliklerin Osmanlı medeniyetini aşındırarak seküler bir toplum olma yolunu açtığını hem de modernleşme deneyimi adına önemli bir birikim oluşturduğu söylenebilir. Bu birikim aynı zamanda Cumhuriyet modernleşmesinin de altyapısını oluşturan referans gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet modernleşmesinin Osmanlı dönemi modernleşme çabalarının bir devamı olduğu bilinmektedir. Ancak Cumhuriyet döneminin modernleştirici aktörleri kurdukları yeni rejimi geleneksel Osmanlı devletinden köklü bir kopuşla izah etmeye çalışmışlardır.

Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin Osmanlı dönemi modernleşmesinden bazı noktalarda farklı olduğu görülmektedir (Kara, 2016:24-27). Özellikle Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yapılan devrimlerin Osmanlı modernleşmesiyle ilişkili ve devamı niteliğinde olduğu birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir (Ete, 2003). Fakat her iki dönemin farkı, Cumhuriyet dönemecine gelindiğinde yapılan yeniliklerin toplumun bütün sektörlerini içine alacak şekilde detaylandırılmış olduğu izlenimini vermesidir. Erkilet (2004:144), Cumhuriyet dönemi gerçekleştirilen Atatürk devrimlerinin Türk toplumunu Doğu-İslam medeniyetinden Batı-Avrupa medeniyetine döndürmek amacıyla gerçekleştirildiğini ifade ederken dönüşümün Batı Avrupa merkezine doğru ve geniş çaplı bir değişime yönelik olduğunu ifade etmektedir.

Göle (2000), Cumhuriyet devrimlerden bahsederken asıl yapılmak istenilenin sosyal ve siyasal alan olduğunu ifade etmiştir. Cumhuriyet devrimlerinin sosyal amaçlarının özellikle dini değerlerin hem sosyal alandan hem de kamudan uzaklaştırılması ile aklın ve bilimin egemen olduğu seküler bir sosyal yaşam sunmak olduğunu vurgulamaktadır. Berkes (2007:522), Cumhuriyet dönemine gelindiğinde icraat konusu olan devrimlerin dönemsel olarak önceki dönemlerdeki uzun süreçlerden sonra şekillendiğini söylemektedir. O'na göre Cumhuriyet dönemine gelene kadar geleneksel yöntemlerin etkisinin giderek azalmış ve daha yasal yollarla yenilik çalışmalarının kapısı aralanmaya başlamıştır.

Osmanlı modernleşme sürecinde dinin referans alınmadığı bir yaşam için atılan adımların Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde hızlandığı görülmektedir. Tanzimat'la

birlikte bir takım yasal düzenlemelerin şerî hukukun etki alanlarını sınırladığı görülmektedir. Özellikle Fransa Ticaret Hukuku'nun (1850 ve Fransa Ceza Hukuku'nun (1856) kabul edilmesinden sonra İslam Hukuku sosyal yaşamda daraltılmak zorunda kalmıştır (Şen, 2008:11-12).

Türk modernleşmesinin sosyal boyutu ele alınırken seküler kamu oluşturma gayretlerinin bir dizi kanunlarla devam ettiğine şahit olunmaktadır. Özellikle Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) ve cumhuriyetin ilanını takip eden tarihlerde Hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924) önemli gelişmeler olarak tarihteki yerini almıştır. Diğer modernleşme girişimlerinden farklı olarak halifeliğin kaldırılması İslam coğrafyasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Halife Abdülmecid'in ve hanedan mensuplarının bu süreçte ülke sınırları dışına gönderilmesiyle yeni kurulan Türk devletinde hiçbir yetkileri de kalmamıştır. Osmanlı sultanlığı bu şekilde sonlanmıştır (İnalcık, 2016).

Bu süreçte, hilafetin kaldırılması yanında, devletin resmi dininin İslam olduğu maddesinin de resmi olarak anayasadan kaldırılması gündeme gelmiştir. Anayasada yer alan bu madde 1928'de çıkarılarak Türkiye'nin seküler bir temelde şekillenmesine olanak sağlanmıştır (İnalcık, 2016:85). Bundan sonra seküler bir kamusal alanın oluşturulması ve Batı değerleri üzerinden yeni bir oluşumun meydana gelmesi gerekli olurken, yeni bir modele de ihtiyaç duyulması söz konusu olmuştur.

Türk modernleşmesinde örnek alınan modelin Batı olmasından dolayı Türk modernleşmesinin Batılılaşma şeklinde temellendirildiği ve aynı biçimde devam ettiği ve amacın “Batı gibi olmak” olduğu söylenmektedir (Taslaman, 2016:19). Batı dünyasına benzemenin yönü zamanla hem gündelik yaşamda fiziksel görünüş açısından hem de davranışlar açısından öngörülen değişimlere evrilmiştir. Türk modernleşmesinin merkezinde pozitivist ve ilerlemeci bir değişim anlayışının hâkim olmasıyla sadece yasal düzenlemeler değil sosyal hayatın her alanında davranışsal olarak ve zihinsel olarak bir batılılaşma beklentisinin oluşmasına ortam hazırlandığı görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Cumhuriyet modernleşmesinin temellendirildiği ilerleme fikrinin devletin aktif rol alması ile gerçekleşeceği düşüncesi ağırlık kazanmıştı. Özdalga (2013:197), Türk modernleşme serüveninde süreç içerisinde halkın devlet karşısında güçlenerek bir takım demokratik taleplerde bulunduğu ve bu değişimin mevcut düzenin sınırlarında ilerlemeyi destekleyen ideolojiyi etkisiz hale getirdiğini belirtmektedir. Özdalga (2013); ancak, bu durumun modernleşme sürecinde çelişkili tutumların ortaya çıkmasına da neden olduğu görülmektedir. Cumhuriyet modernleşmesinin sosyal yönünü anlama açısından, Türk Tarih Kurumunun açılışı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Erkilet'e (2004) göre Türk Tarih kurumunun

kurulması, eğitimin içeriğinin Batılı zihniyete açık hale getirme çabalarının bir örneğidir. Erkilet (2004), kurumun, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri ile beraber giderek unuttukları köklerini araştıracağını; kısacası, ulusal ruh, tarih çalışmaları ile yeniden canlandırılmaya çalışılacağını ifade eder. Bu bağlamda, Türk Tarih Kurumu kararıyla modernleşme sürecinde kurumsal bir laikliğin yanında seküler dünya görüşünün kapılarının eğitimle ilişkili olarak gerçekleşebileceğinin bir yol olarak görüldüğünü düşündürmektedir.

Tek parti dönemi, Türk modernleşme serüveninde bir takım önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Şen (2008), tek partili dönemin ileriki yıllarda meydana gelebilecek hem siyasi hem de toplumsal gelişmelere yön verdiğini ifade etmektedir. Çünkü tek partili dönem siyasi ve sosyal alanlarda karşı düşüncedeki kesimlerin cumhuriyet yönetimine muhalif kendi konumlarını tayin ettikleri bir dönem olmuştur. Zira Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde yeni bir modern yurttaş tipolojisinin oluşturulmaya çalışıldığı ve yeni bir milletin tesis edilmeye çalışıldığı belirtilmektedir (Lewis, 2015). Göle (1993: 45-46), milliyetçilik ve laiklik gibi iki unsurun cumhuriyetin kurucu unsurları olarak görüldüğünü ve Türk toplumunda dinin yerine konulmaya çalışılan bu iki unsurun zamanla boşluğu doldurmadığının görüldüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte toplumun siyasi anlamda birlikteliğine vurgu yapan milliyetçiliğin başarılı olduğunu vurgulamıştır (Göle, 1993:45-46). Tarhanlı (1993:11) Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu, devletin laik nitelik taşıdığının anayasada kabul edildiğini ve bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin, özellikle İslam devletleri arasında kendine özgü bir model oluşturduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet modernleşmesinde sosyal yaşamın Osmanlı döneminde olduğu gibi dinsel bir yapıyla değil, laik ve milliyetçi bir yorumla şekillendirildiği görülmektedir.

Özay’ın (1986) ifadesiyle, Türk toplumunda dini yerine koyulabilecek bir alternatifin olmamasından dolayı çeşitli yollar denenmiştir. Bu nedenle özgürce hareket edebilecek ve her türlü etkileme girişimlerine karşı durabilecek bir kurum olarak planlanan “Diyanet İşleri Başkanlığı” kurulmuştur. (Mardin, 1992). Berkes (2007) Diyanet işleri başkanlığının kuruluş amacından bahsederken:

Cumhuriyet dönemine miras kalan önemli nokta, Meşihat’in (Osmanlı Devleti’nin Diyanet İşleri Dairesi) ve bu kurumların görevinin din sorunlarında sansürcülük yapmak, resmî akîde kurmak ya da akidelere karışmak değil, İslâm dinini ve uygarlığını modern bilimlerin ışığında incelemek işi olacağı görüşüdür. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yolu o zaman açılmıştır.

ifadelerini kullanmaktadır. Ete (2003:50), Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki yıllarda dinin dışlandığı ve laikliğin sert bir şekilde uygulanma gayretinin göze çarptığını söylerken; Subaşı (2014:220), katı laiklik anlayışı ile birlikte aynı dönemlerde Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam-Hatip Liseleri gibi kurumların olmasının Türk modernleşmesinin kendine özgü bir yorumu olduğuyla ilişkilendirmektedir. Başka bir görüşe göre cumhuriyet sonrası modernleşme girişimlerinde dinin bireysel alana çekilmesinin istendiği ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu fikrin bir tezahürü olduğu vurgulanmaktadır (Akt: Ete, 2003:49). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birtakım sıkıntılar yaşansa da ülkenin sosyal anlamda realitesi göz önünde bulundurulduğunda DİB'in önemli işlevler üstlendiğine şahit olunmaktadır. İslam dünyasında farklı dini düşüncelerden kaynaklı yaşanan sıkıntıların üstünde bir otorite ihtiyacı kendini göstermektedir (Akyüz, Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006:31-42).

Tarhanlı (1993:154), cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflerden birinin dini tüm kurumların dışına taşımak olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu süreçte dini kurallarla yönetilmeyen bir devlet anlayışının oluşturulması aşamasında yeni rejimin bekası için toplumun eğitilmesi yoluyla laikleşmesinin sağlanmasına çalışılmıştır (Daver, 1955).

Diyanet İşleri Başkanlığı yanında 1924 yılında medreselerin kapatılması sonrası ülkenin diğer din görevlileri ile birlikte imam ve hatip ihtiyacını karşılamak üzere İmam-hatip okullarının önemli bir konuma geldiği görülmektedir. Tevhid-i Tedrisat Kanunun kabul edilmesiyle birlikte ulus kimliği olan ve yeni bir ahlak anlayışı inşa edilmesi için merkezi konumda yer alan ulusal ve modern bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır (Akşit, 1991:161). Mardin'in (1992:26) ifadesi ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu hem dini eğitimi merkezileştirerek ulemadan bağımsızlaştırmış hem de ikili öğretime geçiş fırsatı yakalanmıştır.

Türk modernleşmesinin siyasal bir modernleşme olduğu ve din alanında yapılan yeniliklerin dönemin siyasal değişimine göre şekillendirildiği görülmektedir. Özellikle 1990'lı yılların Türk modernleşmesinde önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu yıllarda kültürel açıdan Batı toplumlarının dışındaki farklı deneyimlere vurgu yapılırken, siyasi açıdan İslam ve demokrasinin karşılıklı etkileşimine dikkat çekilmektedir. Bu durumun cumhuriyetle birlikte elindeki imtiyazları koruyamayan laik kesimi rahatsız ettiğinden bahsetmektedir. Modernleşme sürecinde rol alan kişilerin değişmiş olmasına rağmen Türk modernleşme sürecinin hala devam ettiği söylenmektedir. Bu süreçte muhafazakâr düşünceye sahip aktörlerin sosyal hayatla birlikte ekonomiyi ve siyaseti Batı kökenli değerlerle buluşturmaya çalışılırken aynı

zamanda toplumun kültürel değerlerinin korunması istenmekteydi. Bu nedenle bu tip modernleşmeye “Batı dışı”denilmektedir. (Göle, 2002).

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde Cumhuriyet modernleşmesinin temel hedefinin Türkiye Cumhuriyeti Devletini laik temeller üzerine inşa etme çabası olduğu görülmektedir. Türk toplumdaki yeniden yapılanma girişimlerinin yapılan devrimlerle geleneksel değerlerden uzaklaştırarak Batı merkezli değerlerle toplumu değiştirmek ve dönüştürme olduğu söylenebilir. Bu değişim ve dönüşümler kimi zaman küçük veya büyük ölçekte tepkilerle devam etmiş olsa da yeniliklere bağlı gelişmelere alışıldığı görülmektedir. Öznenin devlet olduğu Türk modernleşme tarihinde özellikle Türk modernleşme hareketi devlet eliyle gerçekleştirilmiş bir projedir. Bu proje “Batılılaşma” olarak tanımlanmış ve yeni ulus devletin temelleri de din dışı bir konsept üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Türk modernleşmesinin özellikle 90’lı yıllardan sonra cumhuriyetin ilk yıllarının aksine muhafazakâr kesimler tarafından ekonominin, siyasetin ve sosyal hayatın Batılı değerlere açılmaya başlandığı bir döneme evrildiği söylenebilir.

1.4. Modernleşme ve Aile

Aile kavramı ile ilgili literatürde çok çeşitli tanımlarla karşılaşmak mümkündür. Bazı tanımlarda aile kurumunun kan bağı ve sosyalleşmedeki rolünün, bazılarında ekonomik ve toplumsal yönünün, bazılarında ise değerlerin aktarılmasındaki rolünün öne çıkarılması yönünde olduğu görülmektedir. Aile, toplumun en küçük birimidir. Aynı zamanda doğal olduğu kadar toplumu ilgilendiren ve dini bağları olan bir yapıyı ifade etmektedir (Taplamacıoğlu, 1975:216). Murdock (1949), aileyi tanımlarken biyolojik olarak çoğalma yanında ortak kullanılan yaşam alanına vurgu yapıp ekonomik bir birliktelik olduğunu ifade etmektedir (Murdock:1949). Ailenin duygusal birliktelik olma yönünü öne çıkaran tanımlarda ise; aynı mekânı paylaşan ve duygusal bağlarla birbirine bağlı bireylerin karşılıklı görevler üstlendiği ve sevgi ve aidiyet hissettiği yer şeklinde tanımlamaların yapıldığı görülmektedir (Allender & Spradley, 2005).

Nirun (1994) ise; aileyi ekonomik ve sosyal ilişkilerin sistematik olarak yürütüldüğü, ihtiyaçların giderildiği, aile bireyleri arası ilişkileriyle örgütlü bir yapı olarak tarif etmektedir. Ailenin değerlerin, inançların aktarıldığı, bireyin ahlak alanında kazanımlarının gerçekleştiği bir sosyal yapı olduğu (Akın, 2012:219) gibi birçok aile tanımı ile karşılaşmak mümkündür.

Bu bölümde modernleşmenin aile kurumuna etkileri ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak aile tiplerini kısaca hatırlamakta fayda vardır. Literatürde çeşitli aile tiplerinden bahsedilmektedir. En sık dile getirilen aile modelinin geniş aile ve çekirdek aile olduğu bilinmektedir. Geniş aile, aile büyükleri ve kimi zaman evlenen aile

üyelerinin birlikte yaşadığı aile modeli iken, çekirdek aile baba, anne ve çocuklardan meydana gelmektedir. Çekirdek aile modeli daha çok kentlerde görülmektedir (Dönmezer, 1994:201). Günümüzde çekirdek ailenin çoğunlukla kentlerde olduğu düşünülmekle birlikte, kırsal alanlarda da önemli bir oranda görüldüğü bilinmektedir. Geniş ailenin modernleşme sürecinde çekirdek aile formuna dönüştüğü ile ilgili görüşler olsa da modernleşme öncesi nicel olarak çekirdek aile tipi ailelere rastlandığı bilinmektedir. Kentleşme ve sanayileşme olmadan önce çekirdek ailenin yaygın olduğu görüşü gerek eski Türklerde (Türkdoğan, 1977:323) gerekse Orta çağ kilise kaynaklarında doğrulanmıştır.

Son yıllarda yapılan araştırmalarda daha önceki dönemlerde iddia edildiği gibi geniş ailelerden çekirdek aileye düzenli bir geçişin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak araştırmacılar modernleşmeyle meydana gelen değişim ve dönüşümlerin aile kurumunu etkilediğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2005). Nitekim Canatan (2013) modernleşmenin aile kurumunu birçok açıdan etkilediğine vurgu yapmış, özellikle ailenin yapısında ve işlevlerindeki değişime dikkat çekmiştir. Modernleşme sürecinde aile değerlerinde, aile bireylerinin rol ve sorumluluklarında ve anne-baba kavramlarının anlamında birtakım değişimlerin olduğuna dikkat çekmiştir. Bireyselliğin hem bireyi hem de aile içerisindeki pozisyonları etkilemesi yeni aile formlarının oluşmasına olanak sağlamıştır.

Çapcıoğlu (2018) ve Yıldırım'ın (2013) ifadesi ile modern süreçlerde boşanmalar artmış ve yeni aile formları görülmeye başlanmıştır. Evlenmeden çocuk sahibi olmanın tercih edilmesiyle “tek ebeveynli aile”, baba olmadan çocukların büyütüldüğü veya taşıyıcı anne olarak babasız çocuk sahibi olmanın da dahil olduğu “babasız aile”, boşandıktan sonra tekrar evlenme ile meydana gelen “üvey aile”, nikahsız olarak ve evlilik olmadan birlikte yaşama, eşcinsel bireylerin evlilikleri ile meydana gelen “lezbiyen ve gey aile”, tek başına yaşama ya da komün yaşam tercihleri de dikkatleri çekmektedir.

Modernleşmenin itici güçleri olarak sayılabilecek sanayileşme ve kentleşmenin aile yapısı üzerindeki etkisinden bahsetmek değişimin anlaşılabilmesi adına önem arz etmektedir. Ailenin, sanayileşme sonrası kentsel yaşamdan şehre doğru göçlerin artması, teknolojik gelişmeler, kadının çalışma hayatına katılması ve kadın erkek ilişkilerinin kapitalist tüketime göre şekillenmeye başlaması, bireyciliğin artması, bireysel özgürlüğün popüler hale gelmesi, aile içi mahremiyetin dönüşmesi boşanmalarda görülen artış, aileye alternatif yaşam biçimlerinin ortaya çıkması gibi sorunlarla karşı karşıya

kaldığı düşünülmektedir. Yıldırım (2013) ve Tolan (1996), modern tasavvurun, eşitlik, özgürlük ve mutluluk imajı üreterek günümüz ailesini dönüştürdüğünü ifade etmektedir.

Sanayileşme ile ailenin yaşadığı dönüşümlerden birinin sanayi toplumuna uyum sağlama özelliğini kazanmaya dönük bir süreç olduğu söylenebilir. Topçu (2006:110), son yüzyılda sanayi alanındaki gelişmelerin aileyi etkilediğini ve yeniden şekillenmesini sağladığını ifade etmiştir. Oluşan yeni aile şeklinin de “çekirdek aile” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sanayileşme, üretim biçimleri yanında bütün toplumsal ilişki biçimlerini değiştirince aile ve işlevlerini geri döndürülemez bir değişime uğratmıştır (Aktay, 2004:71). Sayar ve Bağlan (2010:3), çekirdek ailenin aslında sanayinin geliştiği toplumlardaki yaşam biçimiyle uyumlu bir aile modeli olduğunu ve modernleşmeyi yansıttığını ifade etmektedir.

Modernleşmenin en önemli sonuçlarından biri olan ve ekonomik bir sistem olarak değerlendirilebilecek kapitalizmin aile üzerine etkisi oldukça önemlidir. Kapitalizmin yayılması ile aile üyelerini iş hayatının içine dahil olması önceki dönemlerde aile üyelerince toplu olarak yapılan üretim alışkanlıklarını sonlandırmıştır (Giddens, 1991:112). İleri kapitalizmin türettiği alışkanlıklar, toplumda hızla benimsenmekte ve kapitalist toplumun kendini temsil eden bir kitle kültürü oluşturulmaktadır (Alver ve Doğan, 2011:111). Güngör (1995:206:208), modern dönemdeki politikaların aile fertlerini yeni ekonomik yapıya uyuma zorladığını ve bu durumun aileyi etkilediğini ifade etmiştir. Bu durumun aileyi tüketici bir pozisyona girmesine neden olmaktadır (Canatan ve Yıldırım, 2011:74).

Kentleşmeyle aile içi faaliyetler etkilenmiştir. Birtakım faaliyetler uzmanlaşmanlaşmış kurumlar aracılığı ile yapılmaya başladığı için aile dışına aktarılmıştır. Wirth (2002:101), ailenin kentleşme ile kendi kontrolünde olan eğitim, bakım ve eğlence gibi faaliyetlerin aile dışına kaymasının ailenin tarihi kimliğini de olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Kongar (1991:74) aileye ait birçok etkinliğin bu süreçte bürokratik örgütlere devredildiğini ifade etmiştir.

Eğitim, modernleşme sürecinde bireylerin din ve dünya görüşlerini şekillendirmede gittikçe önem kazanmıştır (Koştaş, 1995:95-97). Modern dönemlerde çocukların eğitimi geleneksel kurumlardan modern eğitim kurumlarına doğru kaymıştır. Yıldırım’ın (2013:75) ifadesi ile modern dönemle anılan çekirdek aile, önceki dönemlerde aile içindeki eğitimle ilgili bir kısım görevleri sosyal kurumlara aktarmıştır. Ancak ailenin eğitimle ilgili çocuklarına dönük görevleri hala devam etmektedir. Modernleşme bireyselliğin aile içinde yükselişine bağlı değişimlere sebep olmuştur.

Wagner (2005:30), modernliğin, bireyciliğin ve bireyselliğin artışını arttırdığını ifade etmektedir.

Çapcıoğlu (2018) ise, rasyonalitenin modern birey bilincini etkilediğini ve bunun bir sonucu olarak kollektif tercihlerden ziyade bireysel tercihlerin öne çıktığını ifade etmiştir. Bu süreçte aile bireylerinin bireysel olarak hareket edebilecekleri bir ilişki biçimi ve bir kültürün oluştuğu vurgulanmaktadır Yıldırım (2013). Kongar (2019:235), modernleşmekte olan ülkelerde bireyciliğin planlanmış ve düzenli bir geçiş yaşamadığını, daha önceki dönemlerdeki geniş aile ve akrabaların karar almadaki fonksiyonunun toplumun çözülmesi nedeni ile ortaya çıkan bir bireyselliğe dikkat çekmiştir. Bu nedenle bireyselliği modernleşme sonucunda oluşan bir durum olarak ifade etmektedir. Modern dünyanın öznesi olan birey, kapitalist sistemin ve popüler kültürün bir parçası olan ve ona entegre olarak yaşamını devam ettiren bireydir. Bu durum bireyin özgürleşmesinin önemli görüldüğü bir sistemde yeni bağımlılık ilişkisi olarak kendini göstermektedir. (Bauman, 2018a; Beck, 2014). Çapcıoğlu'na (2018:25) göre; geniş ailelerin inşasında geleneksel değerlerin etkisiyle belli bir aile düzeni inşa edilmiştir. Ancak sanayi sonrası dönemde aile kurumunda yaşanan değişimlerle şekillenen çekirdek aile modeli her ne kadar belli ölçüde kültürel unsurları taşısa da bireysellikle birlikte birtakım sıkıntılar yaşamaktadır. Modern dünyada değişimin hızı geçmiş yıllara göre giderek artmaktadır Modern dünyanın yeni tasavvurunda anın yaşandığı bir çağdan bahsedilmektedir. Bireyin tatmin olma arzusunun kaygıya dönüştüğü, hızın, dinamikliğin, sürekliliğin ve pratiklerin birey hayatında kurallara dönüşmeden yeni gelişmelerin ortaya çıkması ve bunun sonucunda normlardan bağımsız uygulamaların baş göstermesi söz konusu olmaktadır (Bauman, 2018a)

Bireyselliğin diğerlerine göre daha yoğun kabul gördüğü yaş grubunun gençler olduğu bilinmektedir. Gençlerin değerlerin hızlı ve akışkan dünyasında bireysellikten yana tavır aldığı bilinmektedir. Çünkü modern dönemde Badiou'nun (2018) ifadesi ile gençliğe yaşlılığın bilgi birikimi göz ardı edilerek yeni bir değer biçilmektedir. Çünkü gençler yeniliğin üreticisi olarak yaşadıkları dönemin merkezine konulmaktadır.

Geleneksel aile değerini zayıflatan etmenlerden biri de modernleşme sürecinde tüketim kültürünün bir parçası olmaya zorlanmak olduğu söylenebilir. Yetkin'in (2013:119) ifadesi ile, tüketim kültürünün ebeveyn ve çocuk üzerindeki gücü, geçim koşullarının giderek güçleşmesi, ebeveynliği zayıflatmak şeklinde kendini göstermektedir. Modernleşme sürecinde ailelerde görülen önemli değişimlerden biri de ailenin çocuklara bakış açısıyla ilgili olmuştur. Geleneksel toplumlarda çocuk aile için önemli bir üretim elemanı olarak görülmekteydi. Bu nedenle çocuk sayısının fazla olması

teşvik edilen bir durumdu. Oysa günümüzde aileler için çocuk sayısının fazla olması ekonomik anlamda meşakkatli ve ailenin geleceğine katkı sunması açısından bir güvence olma özelliğini yitirdiği düşünülmektedir. Ayrıca çocuğun yetiştirilme sürecinde eğitim ve bakım için harcamaların aileyi zorladığı düşünüldüğünden çocuk sayısının azlığı tercih sebebi olmaktadır. Kağıtçıbaşı'nın (1994) aile için “bağımlılık ilişkisi” olarak değerlendirdiği yeni kültürde çocuk kavramı nesnel anlamda değerini koruyamamıştır (BASAGM, 2011:30).

Moderleşmeyle ailede meydana gelen değişimlerden bir diğeri de aile içi roller üzerinde gerçekleşmiştir. Modern dönemlerde kadının çalışma hayatına girmesiyle annelik zorlaşmış, çocuğun bakımı ve eğitimi kısmen farklı kurumlara devredilmiştir. Ayrıca bu yaşanan süreç ailede eşler arası hiyerarşik yapıyı, rol paylaşımını ve aile üyelerinin birbirine bağımlılığını geriye dönülemeyecek biçimde etkilemiştir (Kesgin ve Yaman, 2013:51). Mahremiyetin dönüşümü aile yapısında yaşanan dönüşümle değişen konular arasında yer almaktadır. Son yıllarda aile içi özel konuların dahi kamuya rahatlıkla açılması ve yapılan paylaşımlarla aleni tartışmalar göz önünde yaşanmaktadır. Giddens (2010a) tarafından “*Mahremiyetin Dönüşümü*” olarak ifade edilen kavram aile içi ilişkileri etkileyen küresel bir sorun haline gelmeye başlamıştır.

Ayrıca, modern kültürün, yaşanan mekânları, ulaşım ve iletişim araçlarını, kişisel kullanım enstrümanlarının fonksiyonlarını duygu ve düşüncelere paralel olarak etkilediği söylenebilir. Modernleşme sürecinde inşa edilen yaşam alanlarının geleneksel dönemlerde olduğu gibi aile, akraba ve komşuluk ilişkilerindeki anlamlandırmalara benzememektedir. Günümüzde hem yapısal hem de konutların yaşama kattığı anlamlar farklılaşmıştır (Koyuncu, 2013:15). Modernleşme sürecinde mimari anlayışın şeffaflaşma yönünde yaşadığı değişimin evlerin mahremiyet alanının toplumsal alana taşınması ve mahrem dünyanın alanını da daraltmasının söz konusu olduğu söylenebilir.

Modernleşme sürecinde aile kurumunun yaşadığı değişimlerle birlikte ailenin sürdürülebilirliğini tehdit eden konuların da görünür hale geldiği bilinmektedir. Modern zamanlarda geleneksel değerlerin kırılganlığının artmasıyla oluşan sosyal kontroldeki zayıflama aile üyelerinin suça bulaşma oranını artırdığını düşündürmektedir. Kızmaz (2012), toplumlardaki suç işleme oranındaki artışın modernleşme ile birlikte toplumsal denetimin zayıflamasının etkisi olduğunu ifade etmektedir.

Modernleşme sürecinde toplumda yaşanan birçok tahmin edilemeyen olumsuzluklara ve ailelerin yaşadığı büyük değişikliklere rağmen ailenin rolünü koruduğu ve değişimlere uyum sağlama direnci göstermeye çalıştığını söylemek mümkündür. Çağatay (1990:114), bu durumu ifade ederken sanayi sonrası dönemde her

ne kadar ailenin birtakım görevlerini kurumlar devralmışlarsa da bu durumun aileyi azalan işlevlerle birlikte daha kaliteli bir yapıya dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Buna ilaveten sosyoekonomik düzeyde artışla birlikte ailenin hala nesli üreten ve kişiliği geliştiren rolünün devam ettiğini vurgulamaktadır.

1.5. Modernleşme ve Din

Toplumsal değişme sürecinde dinin, toplumsal değişmeyi hızlandırıcı yavaşlatıcı veya toplumsal değişimi destekleyici fonksiyonlarından bahsedilebilir. Din, bir toplumun zihniyet oluşumunda, birleştirici ve düzenleyiciliği olması yanında teşvik edici ve sosyalleştirici yönü ile toplumsal değişmeye yön veren bir kurumdur olduğu bilinmektedir (Okumuş, 2019:124). Din bu yönü ile her türlü değişimin merkezinde yer alarak kilit rol üstlenmektedir. Çapcıoğlu'nun (2003:35-54) ifade ettiği gibi; din olgusunun olmadığı bir döneme rastlanmamıştır. Ayrıca toplumların farklı şekilde etkisini göstermek üzere toplumun her alanında ağırlığını hissettirmiştir (Taş, 2002:48). Modernleşme ile birlikte dinin toplumsal etkinliğinin azalacağı, kimi zaman modernleşmeyi destekleyici kimi zaman engelleyici olabileceği yönünde birçok yorumla karşılaşılmaktadır (Durkheim,1992; Zuckerman, 2006:157-175).

Modernleşme sürecinde gelenekle aile arasında kurulan bağla birlikte ailenin geleneğe ait bir kurum olduğu düşüncesinin öne çıktığı gibi benzer şekilde dinin de gelenekselliğine vurgu yapılır. Aktay'ın (2015:100-101) ifadesi ile; modernlikten bahsedilirken, genel anlamda geleneklerden kopuş ifadesinin kullanıldığını, dinin gelenekle zıt bir zemine oturtulduğunu ve bu anlamda dinin geleneksel olduğu için bu dünyaya ait olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Aydınlanma düşüncesi ile zihni arka planı hazırlanan modernleşme düşüncesinin somut göstergelerle pratik uygulamaları sürecin devamlılığı ve dönüşümlerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Sanayi devrimi sonrası üretim sistemindeki dönüşümlerle birlikte yaşanan hareketlilik zamanla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Sanayi bölgelerine yoğun göçlerin yaşanması kentleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Kentleşmeyle birlikte toplumların ilişki şekilleri değiştiği gibi din ve dünya görüşlerinde de birtakım dönüşümler yaşanmıştır. Sonraki süreçlerde bilimsel, teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile yaşanan köklü değişimler modernleşme ve sekülerleşmeye zemin hazırlamıştır (Bayer, 2010:151). Modernleşme sürecinde yeni gelişmelerle birlikte dinin konumu da tartışılır hale gelmiştir. Özdalga (2013:165), dinin geçmişle ilişkili olduğu ve bilimin geleceğe ait olduğunu savunan görüşlerde tüm otoritelere inanma zamanının son bulduğu düşüncesinin hâkim olduğunu vurgulamaktadır. Göle (2014:34) ise, modernleşme sürecinde dinin etkinliğinin

azalacağını ve öznel bir yapıya bürüneceğini veya kaybolacağı yönünde beklentilerin olduğunu ifade etmektedir. Bazı sosyal bilimciler ise dini toplumdan tamamen kaybolmayacağını sadece merkezi önemini yitireceğini beyan etmektedir. Onlara göre gündelik yaşamda dinin işlevselliğiyle icra edilen birçok törenin (evlilik, doğum vs.) olduğu ifade edilmektedir. Sanayileşme ile uzmanlığın artışı din adamlarına ve dini kurumlara ihtiyacı azaltmıştır. Bu durum hem din kurumlarının hem de din adamlarının halk üzerindeki etkinliğinin azalmasına yol açmıştır. Bu durum dünyevileşmeye neden olmuştur (Norris ve Inglehart, 2011:9).

Modernleşme sürecinde dinin sekülerleşen dünyadaki rolünün değişimle birlikte farklı bir yöne evrildiği söylenebilir. Subaşı'nın (2003) ifadesi ile modern toplumda geleneksel topluma göre dinin birçok alanda rolünün farklılaşması dinin etkisini de azalacağını düşündürmüştür. Ayrıca modern dönemlerdeki yeni oluşan toplumsal ilişki şekillerinin dini değerleri ile yaşamaya olanak sağlamadığı ifade edilmektedir (Aktay,2015:105). Modernleşme sürecinde yaşam alternatiflerinin çoğalması dini sembollere ilgiyi azaltmış, bilmin gelişmesi geleneksel inançlara olan sadakati kırılanaştırmış ve şehirleşme ise bireysel yaşam tercihlerine imkân sağlamıştır. Bu süreçte aileye verilen değer azalması dini kurumlara bakışı olumsuz etkilemiştir (Kirman, 2018). Ancak modernleşme sürecinde dinin toplum hayatından tamamen yok olacağına dair beklentinin gerçekleşmediği görülmektedir. İlk dönemler sanayi alanında gelişmelerle birlikte sekülerleşme eğilimi gözlenmişken daha sonraki dönemlerde dinin varlığı tekrar fark edilmiştir (Aktay, 2015:109-115). Özdalga (2013:61) benzer şekilde dinin moderleşme öncesi döneme göre bir dönüşüm yaşadığını ve varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir.

Modernleşme sürecinde dinin kurumsal bazda yaşadığı dönüşümler yanında bireysel bazda da birtakım dönüşümler yaşamaktadır. Berger (2002), dinin toplum nazarında etkisinin hissedilmemesine rağmen bireyler için hala etkili olduğunu ifade etmektedir. O'na göre yapısal anlamda dünyevileşme ile bireysel anlamdaki dünyevileşme birbirinden farklı ele alınması gerekmektedir. Dinin zamanla daha öznel bir din anlayışına evrildiğini ve zamanla dinin resmi alandaki etkinliğinin yerine öznel bir din anlayışının geçebileceğini söylemiştir. (Akt: Berger, Berger ve Kellner, 2000:207; Bayyigit, 2013:35-37).

Türkiye açısından modernleşme süreci Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet Dönemindeki yeniliklerle devam etmiş ve Batı değerleri ile örülmeye çalışılan bir modernleşme sürecine girildiği görülmüştür. Türkiye'de modernleştirici aktörlerin tüm çabalarına rağmen din beklendiği gibi rasyonellik ve aydınlanma fikirlerinden etkilenerek

yok olmamıştır. Özellikle 1950 sonrası dönemde birçok alanda gündemde kalmayı başarmıştır (Özdalga, 2013:56).

Modernleşme sürecinde Türk toplumunda dinin toplumsal konumunda değişimin hem yavaş hem de kendine özgü olduğu söylenebilir. Türk toplumunda modernleşme gelenekselden tamamen kopmadan modernî harmanlayan bir heterojenlikle kendini göstermektedir (Bayer, 2015:183). Günay (2011), Türk toplumunda dinin oldukça önemli olduğunu ve kültürün şekillenmesinde başat rol üstlendiğini ifade etmektedir. Ancak İslam'ın gündelik yaşamda tek tip bir görünümü olmadığını ve modern Türkiye'de bu çeşitliliğin yansımalarının görüldüğünü vurgulamıştır. Batılı sosyal bilimciler ise halkı Müslüman olan bölgelerde dinle modernleşme arasında bir çatışmanın yaşanmadığını ve bunun en güzel örneğinin Türkiye ve Endonezya olduğunu ifade etmektedir. (Berger, 2002:19).

2. Değerler

2.1. Değerler ve Özellikleri

Modernleşme kavramıyla ilgili olarak tartışılan kavramlardan biri de değer kavramıdır. Değer kavramının tanımı, kaynağı ve modernleşme süreciyle beraber dönüşümünün, son zamanlarda sosyal bilimlerde üzerinde en çok tartışma yapılan konulardan biri olduğu bilinmektedir. Bireylerin ilişki kurduğu insanlara karşı tutumu, karşılaştığı olaylarla ilgili aldığı kararları ve bu kararlar neticesinde yaptığı davranışlar olayları ne şekilde değerlendirdiğiyle alakalıdır. Aynı zamanda değer hem bireysel hem toplumsal anlamda etkili olan ve topluma yön veren bir kavrama karşılık gelmektedir. Değer tanımlamaları bilim dallarına göre farklılık göstermektedir.

Değer, Latince “valere” kelimesinden türetilmiş ve “kıymetli olma” veya “güçlü olma” anlamını taşıyan bir kavramdır (Leichtentritt & Rettig, 2001:151). Bu kavram literatürde çok farklı anlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Değer kavramı bir şeyin önemini ifade eden soyut kıstaslar olabildiği gibi bir şeye biçilen değer veya taşınan yüksek ve yararlı olma özelliği (TDK Türkçe Sözlük, 1998) gibi anlamlar taşımaktadır.

Değer kavramı, felsefe, antropoloji, psikoloji, ilahiyat, sosyoloji gibi bilim dallarında ele alınan önemli bir olgudur (Hofstede, 1984:18 – 19; Schwartz, 1992; Avcı, 2007:4). Kağıtçıbaşı (1981), değer konusunda farklı disiplinlerce geliştirilen fikirlerin kimi zaman birbiri ile uyumlu kimi zaman ise birbiri ile çatıştığını ifade etmektedir. İlgili literatürde değerlerin toplumsal değerler, bireysel değerler, kültürel ve kurumsal değerler, çalışma ve iş değerleri gibi adlandırmalarla ele alındığı görülmektedir (Hofstede, 1984; Rokeach, 1973:6; Inglehart, 2008; Kağıtçıbaşı, 1981; Rokeach ve Ball-Rokeach,

1989:775). Hofstede (1984), değerlerin bir yandan bilişsel süreçleri ve bireysel tutumları etkilediği, bir yandan da kültüre ait ölçütleri gösterdiğini vurgulamaktadır.

Güngör (1993) her disiplinin kendi sınırları içinde değeri ele aldığı için ortak bir değer tanımının yapılmadığını belirtmektedir (Akt. Dilmaç, 2007) Buradan yola çıkarak değer kavramıyla ilgili farklı disiplinlerdeki tanımlamalara değinecek olursak; felsefe alanında değer, belli bir durumun (iyi-kötü, güzel- çirkin gibi) diğerine göre seçilmesini ifade eden ikili bir yaklaşıma karşılık gelmektedir. (Hofstede, 1984).

Felsefede değer, bir nesneye sahip olduğu özelliklere ilaveten yeni birtakım özelliklerin tanımlanması olarak ifade edilmektedir (Cevizci, 2005:248). Başka bir ifade ile öznenin yaşam tarzları arasından yaptığı tercihlerdir (Morris, 1956). Kağıtçıbaşı, (1981) değeri bireyin kendine değer biçmesi veya bir şeyi diğerine tercih edebilmesi olarak ifade ederken değerın aynı zamanda bir dünya görüşüne karşılık geldiğini de belirtmektedir.

Psikoloji alanında; “bir şeyi arzu edilir veya yararlı kılan özelliği veya niteliği” , “belli bir toplumda, neyin iyi neyin kötü, doğru veya yanlış, arzu edilir veya edilemez olduğu konusunda ortak görüşler, standartlar” ve “hayatımızın gayeleri, hatta başkasının da hayatının gayesi olmasını istediğimiz şeyler” olarak tanımlanırken; Güngör (2010:84), değerin asıl öneminin, bireyin davranışlarına rehberlik etmesi konusundaki etkisi olduğunu ve bu durumun psikologların değeri inanç olarak değerlendirmesine neden olduğunu söylemektedir (Güngör, 1993:18). Schwartz (1992:1) değeri kişilerin hem kendilerinin hem de yaşadığı çevredeki olayları vasıflandırmak için fiillerinin legal olduğunu göstermek için kabul ettikleri kıstaslar olarak tanımlamıştır.

Değerleri sosyal psikoloji açısından ele alan Rokeach’a (1973), toplumsal ve bireysel olarak birbirinin zıttı olan vasıta ve neticelerin birinin diğerini yerine seçilmesi olarak ifade etmiştir (Akt: Hofstede ve Bond, 1988:5). Sosyoloji alanı da felsefe ve psikoloji gibi değer konusu ile ilgilenen bir bilim dalıdır. Değerlerin bireyin davranışlarını yönlendirmesi sosyal bilimlerde dikkat çeken detaylardan biri olmuştur. Değer tanımlamasında da değer-davranış ilişkisinin önemi vurgulanmıştır (Rokeach, 1973:4-5; Kimmelmeier, 2001:61; Nauta ve Carsten, 2002:201; Franz, 2001:469; Lipson, 2003:34). Bu gibi nedenlerle sosyal bilimler alanında değer kavramının özelliklerini anlamaya dönük çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Allport (1961); Hofstede (2001); Inglehart (1999); Rokeach (1973); Morris (1956) ve Schwartz ve Bilsky (1987) gibi pek çok araştırmacı daha çok değerlerin nitelikleriyle ilgili araştırmalar yapmıştır (Akt: Schwartz, 2005:262; Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000:60).

Uzun yıllar değerlerin sosyal bilimler alanında incelenip incelenmeyeceği tartışılan konular arasında yer almıştır. Özellikle değerın öznelliğine vurgu yapılarak sosyal bir gerçeklik olamayacağı ve ancak nesnel olmadığı için ahlaki kıstaslar açısından ele alınabileceği pozitivist anlayışın genel düşüncesi olmuştur (Dilmaç, 2007:19). Bunun karşısında tarihselci yaklaşım her durumun kendine özgü olduğundan yola çıkarak değerlerin sosyal bilimlar alanında araştırma konusu yapılabileceğini ileri sürmüştür (Özensel, 2003:219). Fichter (2004:131) bireyin sosyal hayatın bir parçası olmasından dolayı değerlerin sosyal bilimcilerce araştırma konusu yapılabileceğini ifade etmektedir.

Özellikle anlayıcı sosyolojinin öncü isimlerinden biri olan Weber'in en önemli çalışmalarından biri olan "*Protestan Ahlakı Tezi*", değerlerin sosyal olgu olarak sosyoloji biliminin çalışma konuları arasında olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Weber bu çalışması ile değerlerin bir olgu olarak değerlendirilmesinin yolunu açan önemli araştırmacılarından biridir (Bendix, 1962; akt. Özensel, 2003:221). Weber bu çalışması ile toplumun değişim serüveninde değerlerin ne şekilde etkili olabileceğinin anlaşılmasına öncülük etmiştir. O'na göre değerlerde yaşanan değişim toplumsal değişimlerin önemli nedenlerindendir. Özellikle protestanlığın ve Calvinizm'in çalışma ve dünya hayatına dönük değerlerini benimsemiş toplumlarda bu değerlerin ekonomiyi ne şekilde etkilediğini araştırarak toplumun sosyal yapısının değerlerden etkilenecek dönüşebileceğini göstermiştir (Berger ve Berger, 1972:40).

Sosyolojik olarak bir topluluğun sürekliliğini sağlayan, o topluluğu oluşturan bireylerin büyük bir kesimi tarafından benimsenen, olması gerektiği düşünülen ortak gaye, his ve menfaatler için genel kabul görmüş ilke ve inançların tümü değer olarak tanımlanmaktadır (Ersoy, 2006:82) Başka bir ifade ile; bir grubun veya bireyin arzu ettiği ve hoşlandığı şeylerin tümü değer olarak görülmektedir (Birekul ve Alkın, 2015:78).

Değerler bir yandan toplumu etkilerken diğer yandan birey davranışlarına kaynaklık etmektedir. Meriç (1997:183), değeri tanımlarken bireylerin davranışlarının biçimlenmesine etki ederek düşünce ve hedeflerin gerçekleşmesini sağladığını ifade etmektedir. Değerler aynı zamanda toplum düzeninde önemli bir unsur olan normların şekillenmesinde aktif rol üstlenmektedir (Özkalp, 2003:64). Değerlerle ilgili yapılan tanımlamaların hemen hemen hepsinde ortak vurgunun istemek, sevmek veya tercih etmek olduğu görülmektedir. Toplumsal açıdan değer kavramı bireylerin öznel değer algılarından öte bir arada bulunan bireylerce kabul edilmiş, paylaşılmış ve nesnelleşmiş olmasının öne çıkmaktadır.

Toplumsal yapıda uzlaş, sosyal gereksinimlerin karşılanması ve toplum refahının sağlanmasının ortak değerlerde birleşmekle gerçekleşebileceği söylenebilir. Birey

sosyalleşme sürecinde öğrenmeye başladığı değerleri benimseme uygulama ve aktarma yönünde eğilim gösterir. Ayrıca sosyalleşme sürecinde bireyin topluma entegre olması değerlerin ne kadar benimsenmesiyle yakından ilişkilidir. Görüldüğü gibi her bir disiplinin görüş farklılıkları ve farklı çalışma alanları nedeni ile değerlerin birçok açıdan tanımlandığı görülmektedir.

Bireyin kendisi olarak varolmasının temelindeki en önemli etmenlerin başında kendisine ait değerler dünyası olduğu bilinmektedir. Bireylerin değer anlayışı, onların çevresindeki bireylerle ve kendisiyle ilişkisinde, kendisinin ve başkalarının yapıp ettikleri yanında yakın çevresi, yaşadığı çağ, geçmiş dönemler ve gelecekle bağıyla bir bütünlük kurması adına önemli bir ölçüt olabilmektedir. Araştırmada modernleşme sürecinde modernleştirici etmenlerin gençlerin değerlerinde dönüşüme etkisi olabileceğinden yola çıkılmıştır. Bu değişimin gençlerin davranışlarında ne yönde bir dönüşüm yaptığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada değer kavramı, anahtar kavramlardan biri haline gelmiştir.

2.2. Değerlerin Kaynağı ve İşlevleri

Sosyal bilimlerde değerlerin tanımlanması, işlevleri, sınıflandırılması gibi konu başlıkları yanında değerlerin kaynağına ilişkin konuların da uzun yıllar tartışma konusu yapıldığı söylenebilir. Değerlerin öğrenilmesi toplumda bireyin sosyalleşme sürecinde gerçekleşir. Bu nedenle değerlerin kaynağının toplum olduğunu söylemek mümkündür. Stanley (1975:61), Bireylerin içinde yetiştiği kültürün hayatındaki bütün değerli kabul eden şeylere kaynaklık ettiğini söylemektedir (Akt: Fichter, 2004:133).

Değerlerin kaynağı önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır. Genel olarak değerlerin iki kaynaktan beslendiği sbahsedilir. Bunlar aşkın ve içkin kaynaklardır. Aşkın olarak değerlendirilen kaynaklar ilahi kaynaklarken içkin olan kaynaklar ise toplumsal kökenli kaynaklardır (Aydın, 2003:246). Ülken (1965:8), değerleri bilgi ve inanç olarak temellendirmektedir. Değerlerin bir açıdan inanç, diğer açıdan bilgi temelli olacağını söylemektedir. Değerlerin inanç veya bilgi kökenli olup olamayacağını belirlemenin çok zor olduğunu ancak her iki unsurun değerlerde payı olabileceğini vurgulamıştır. Modernleşme sürecinde toplumların yeni değerlerle tanıştığı görülmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin bu değerlerin hızlı bir şekilde toplum tarafından benimsenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Han (2000:104), teknolojik gelişmelerin değerlerin değişiminde etkili olabileceğini ifade etmektedir.

Toplum tarafından üretilen değerlerin temelinde birçok unsur yer almaktadır. Fakat bu unsurların hangi değerlere ne şekilde kaynaklık ettiğinin kesin olarak belirlenmesi çok zordur. Bilgi ve inanç yanında toplumun kültürünün de önemli bir

kaynak olduğunu söylemek mümkündür. Bireylerin içinde bulunduğu kültürel yapıda davranış standartlarının belirlenmesinde değerlerin işlevsel özelliklerinin etkili olduğu bilinmektedir. Birey içinde yaşadığı toplumun değerleri ile kendisine amaç ve yön belirler. Bireyin yaşadığı toplumda uyumlu bir sosyal yaşam inşa edebilmesi değerlerin işlevsel özellikleri ile yakından ilişkilidir. Çünkü değerler, bir yandan bireyin arzularını şekillendirirken diğer yandan kendisinden beklenenle ilgili fikir verir (Göldağ, 2015).

Aydın (2011:41), toplumda kabul görmüş birçok değerın toplumun fertlerinin yaşadığı olaylardan edindiğı tecrübeler sonucu ortaya çıktığını ve zamanla bireylerin zihin dünyalarını etkilediğini ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Kısacası değerler bir yandan tutum ve davranışları etkilerken diğer yandan bilişsel gelişimi etkilemektedir. Aynı zamanda değerler ortaya çıktığı kültürü yansıtmaktadır (Özgüven, 1994:349).

Değerlerin işlevleriyle ilgili literatürde birçok çeşitlendirmeye rastlanılmıştır. Değerler toplumun düzenli bir şekilde devam etmesi için bir kontrol mekanizması işlevi görür. Toplumda farklı grupları birbirinden ayıran kriterleri belirler. Sosyal dayanışmanın önemli unsurudur. Topluma uygun düşünce ve davranış biçimlerine kaynaklık ederken toplum için gerekli olanlar kriterleri belirler ve ona yönlendirir (Güney, 2009:33).

Stanley (1975) sosyal değerlerin işlevlerini; bireylerin hedeflerinin belirlenmesine yardımcı olma, fiillerine yol gösterme, yargıların oluşumuna katkı sunma, iyi- kötü, doğru- yanlış gibi seçimler yapmasına yol gösterme olarak belirtmiştir.

Değerlerin toplumun standartlarının belirlenmesinde ve yargılanmasında birer araç olarak kullanılabilmesinin öne çıktığı görülmektedir. Değerlerin, bireylere amaç ve yön verilmesi konusunda davranışlara rehberlik etmesi, sosyal kontrol ve baskı aracı olması yanında toplumsal bütünlüğe katkı sağlaması gibi dayanışma aracı olarak çalışabildiğini söylemek mümkündür.

2.3. Değerlerin Sınıflandırılması

Toplumsal yaşam içerisinde hemen hemen her alanda bireye yön veren değerlerin farklı tanımlamaları yanında farklı sınıflandırılmaları da söz konusudur. Değerlerin daha iyi incelenmesi adına birçok bilimsel çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu alanda farklı bilim insanları tarafından çeşitli sınıflandırmalar yapılmış ve ölçekler geliştirilmiştir.

Değerlerin ölçülmesi ile ilgili ilk çalışmalar 1920 ile 1930'lu yıllar arasına denk gelmiştir. Önceleri kişilik, ilgi ve yeteneklerin ölçülmeye çalışıldığı dikkatleri çekmektedir. Daha sonraki yıllarda farklı konularda ölçek geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Değeri ölçen ilk envanteri 1930 yılında "Study of value" ölçeğini geliştiren Allport ve Vernon olmuştur. Daha sonraki dönemlerde sırayla Super (1970), Rokeach

(1973), Round, Henly, Dawis, Lofquist ve Weiss (1981), Pryor (1983), Schwartz (1992) ve Super ve Sverko (1995) çeşitli konularda değer çalışmaları yaparak daha sonraki yıllarda kullanılan önemli ölçekleri geliştirmişlerdir (Sverko, Babarovic ve Sverko, 2008).

Rokeach ve Regan (1980:576-582) değerlerin bireyin yaşadığı toplumda kendini konumlandırması, tercihler yapması hem kendini hem de toplumu değerlendirmesinde veya kendisi ve toplumla ilgili bir karar vermesi gerektiğinde yol gösterici olduğunu ifade etmektedir. Rokeach (1973), değerleri “Gaye/amaç değerler” (Terminal Values) ve “Vasıta/araç değerler” (Instrumental Values) olarak ikiye ayırmaktadır (Tablo 1 ve Tablo2). Rokeach (1973), “vasıta değerlerin”, “gaye değerlere” ulaşmada aracı değerler olduğunu, araç değerlerin merkezi önemde olduğu için belirleyici role üstlendiğini belirtmektedir. (akt. Güngör, 2010:85).

Tablo 2. Rokeach sınıflandırmasında Amaç Değerler

Amaç Değerler	
1. Ahiret Selameti (<i>Salvation</i>)	10. İç Huzur (<i>Inner Harmony</i>)
2. Aile Güvenliği (<i>Family Security</i>)	11. Kendine Saygı (<i>Self Respect</i>)
3. Barış dolu Bir Dünya (<i>World of Peace</i>)	12. Mutluluk (<i>Happiness</i>)
4. Başarı Hissi (<i>Sense of Accomplishment</i>)	13. Olgun Sevgi (<i>Mature Love</i>)
5. Bilgelik (<i>Wisdom</i>)	14. Özgürlük (<i>Freedom</i>)
6. Eşitlik (<i>Equality</i>)	15. Rahat Bir Yaşam (<i>A Comfortable Life</i>)
7. Gerçek Dostluk (<i>True Friendship</i>)	16. Sosyal Tanınma (<i>Social Recognition</i>)
8. Güzellikler Dünyası (<i>World of Beauty</i>)	17. Ulusal Güvenlik (<i>National Security</i>)
9. Heyecanlı Bir Yaşam (<i>Exciting Life</i>)	18. Zevk (<i>Pleasure</i>)

Tablo 3. Rokeach sınıflandırmasında Vasıta Değerler

Vasıta Değerler	
1. Bağımsız (<i>Independent</i>)	10. Kendini Kontrol Eden (<i>Self Controlled</i>)
2. Bağışlayıcı (<i>Forgiving</i>)	11. Kibar (<i>Polite</i>)
3. Cesaretli (<i>Courageous</i>)	12. Mantıklı (<i>Logical</i>)
4. Dürüst (<i>Honest</i>)	13. Muktedir (<i>Capable</i>)
5. Entelektüel (<i>Intellectual</i>)	14. Neşeli (<i>Cheerful</i>)
6. Geniş Görüşlü (<i>Broadminded</i>)	15. Sevecen (<i>Loving</i>)
7. Hayal Gücü Kuvvetli (<i>Imaginative</i>)	16. Sorumluluk Sahibi (<i>Responsible</i>)
8. Hırslı (<i>Ambitious</i>)	17. Temiz (<i>Clean</i>)

(Sverko, Babarovic ve Sverko, 2008).

Schwartz ve arkadaşları Rokeach'ın (1973) değer envanterinde birtakım değişiklikler yapmış ancak aynı metodu kullanarak evrensel değerlerin olup olmadığını araştırmıştır (Schwartz ve Bilsky, 1987).

Schwartz (1994:22) kullandığı Schwartz Değerler Envanteri'nde değerleri on grupta sınıflandırmıştır (Tablo 3).

Tablo 4. Schwartz Değer Tipleri

Açıklama	Değerler	Kaynaklar
Güç (<i>power</i>): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerine denetim gücü	Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek (insanlar tarafından benimsenmek)	Etkileşim Grup
Başarı (<i>achievement</i>): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, yetkin olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak (zeki olmak)	Etkileşim Grup
Hazcılık (<i>hedonism</i>): Bireysel zevke, hazzı yönelim	Zevk, hayattan tat almak	Organizma
Uyarılma (<i>stimulation</i>): Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak	Organizma
Özyönelim (<i>self-direction</i>): Düşünce ve eylemde bağımsızlık	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak (kendine saygısı olmak)	Organizma Etkileşim
Evrenselcilik (<i>universalizm</i>): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyada barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olmak, çevreyi korumak (iç uyum)	Grup Organizma
İyilikseverlik (<i>benevolence</i>): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak (gerçek)	Organizma Etkileşim Grup

	arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat)	
Geleneksellik (<i>tradition</i>): Kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık	Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak (dünyevi işlerden el ayak çekmek)	Grup
Uyma (<i>conformity</i>): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması	Kıbarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek	Etkileşim Grup
Güvenlik (<i>security</i>): Toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek (bağlılık duygusu, sağlıklı olmak)	Organizma Etkileşim Grup

Kaynak: Schwartz (1994, s. 22)

Allport, Vernon ve Lidzey (1970) çalışmalarında değerleri: bilimsel, ekonomik, siyasi, sosyal ve dinî olmak üzere altı temel kategoride ideal değer tipini ölçmeye yönelik geliştirilmiştir (Akt: Özensel, 2004). Allport, Vernon ve Lindzey'in (1970) geliştirdiği "Değerlerin Belirlenmesi Testi" olarak da adlandırılan değerler envanterinde ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 8000 öğrenci üzerine yapılan çalışma sonucunda .84 ile .95 olarak bulunmuştur. Ölçek maddeleri bireyi mevcut bir durumda yapacağı tercihlerine göre değerlerini bir sıralama halinde sunar. Örneğin "*Bir odada boş vaktiniz olsa ve önünüzde okumak için iki magazin olsa hangisini tercih ederdiniz? a) Bilimsel Dergi, b) Sanat ve Dekorasyon Dergisi.*" Ölçekte bireyin bu iki alternatiften birini tercih ederek mevcut değerler sıralaması hakkında bilgi vermesi amaçlanmaktadır (akt: Kopelman ve Rovenpor, 2006:17). Bu bakış açısına göre, her insanın kendine özgü kabul ettiği, önemsendiği bir veya birden çok değer vardır ve bu değerler insanın yaşamını belirler. Bir birey için önemli olan değer, diğer bir birey için aynı derecede önem arz etmeyebilir (Turan ve Aktan, 2008).

Değerleri, bir grubun üyelerinin kabul ve tasdik ettiği genelleştirilmiş inançlar olarak tanımlayan Lenski'ye göre ise değerler iki grup olarak sınıflandırılabilir: Pragmatik ve ideal değerler. Pragmatik değerler, bir grup veya toplumu meydana getiren üyelerin sosyal hayatlarını sürdürebilmek için birbirine muhtaç oldukları inancından kaynaklanan hem ferdin hem grubun faydalanması esasına dayanan, uygulanma şansları

veya imkânları “ideal değerler” den daha fazla olan; çalışkan olmak, birbirinin malına, canına ve ırzına tecavüz etmemek, güven verici olmak gibi ahlaki inançlardır. İdeal değerler ise, “kendini sevdiğin gibi başkasını da sev”, “bütün insanlar kardeştir” gibi gerçek hayatta uygulanabilme şansları pragmatik değerlerden daha az, gerçekten çok hayali ve ideal beklentilere dayalı olan inançlar anlamına gelmektedir (akt: Erdoğan, 1989:55).

Değerler konusunda sürdürülen tartışmalardan biri de değerlerin önem sırasıdır. Fichter (2004:170) bir değerın sıralamadaki yerinin o değerin geçerli olduğu toplumdaki yaygınlığına ve atfedilen öneme bağılı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, “en yüksek sosyal değere sahip davranış örüntüsü, aynı zamanda en geniş ölçüde uyulan ve üzerinde en çok sosyal baskı yapılan değerdir.”

Erol Güngör (2010b:85) kurumsal işlevleri göz önüne alarak değerleri Ahlâkî, Dinî, Siyasî, Estetik, Teorik-bilimsel, İktisadi ve Sosyal değer sahaları olmak üzere yedi sınıfa ayırmaktadır. Değerlerin en anlamlı sınıflandırılmalarından biri de onların kurumsal işlevlerine göre olan sınıflandırmalar olduğu söylenebilir. Her kurumun kendi işleyişi içinde var olan ve üretilen değerler vardır. Aile gibi temel bir kurumsal yapının değerleri bireylere aile yaşantısında uymaları gereken belirli değerlerin ne olduğunu öğretir. Siyaset, ekonomi ve din kurumu vb. kurumlar da bireyleri o kuruma ait değerlere yönlendirir. Güngör (2010b:85) Spranger’den ve daha sonra ondan ilham alarak “*Study of Values*” adlı geniş bir çalışma yapan Allport, Venan ve Lindzey (1960)’den sonra değerleri; Estetik, Teorik (veya ilmi), İktisadi, Siyasi, Sosyal ve dini olmak üzere altı gruba ayırmanın adet olduğunu ve kendisinin de bu sıralamaya ahlaki değerleri eklediğini belirtmektedir (akt: Özensel, 2004:10). Ülken (2022:202-425) ise; değerleri, içkin değerler (teknik-sanat, fikir), aşkın değerler (ahlak, din) ve normatif değerler (dil, hukuk, iktisat) olarak ayırarak okuldaki değerler eğitiminde toplumun değerler sisteminin unsurları olan söz konusu değerlerin bir bütün olarak verilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Yaşama sahası ve hayatın niteliği açısından değerler dört bölüme ayrılmıştır (Leichtentritt ve Rettig, 2001):

Fizikî Biyolojik Değerler: Organizma, görünüş, sağlık, enerji, tekâmül, dayanıklılık ve kabiliyet

Sosyal-Psikolojik Değerler; Doğruluk, idare, dürüstlük, özgürlük, bütünlük.

Aile Hayatı Değerleri; Fedakârlık, merhamet, sadakat, bağımlılık, saygı, sorumluluk

Sosyal Hayat Sahası Değerleri; devamlılık, idealler, gelenek, adalet, kurallara riayet, saygınlık, miras olarak sınıflanmaktadır. Bütün bu sahaların ise merkezi ve temel değerleri bulunmaktadır.

Yukarıdaki tanım ve sınıflamalar göz önüne alındığında yapılan tasniflerin kaynağında birtakım kriterlerin öne çıktığı söylenebilir. Bireyin kendisinin toplumsal konumunu inşa ederken koyduğu standartlar, sosyal hayatın sürdürülebilirliği, faydalanabilirliği, kurumsal açıdan değerlerin konumu yanında değerlerin kaynağı ve özellikleri vb. başlıklarda bir takım sınıflandırma ve tanımlamalar yapıldığı görülmüştür.

2.4. Değerlerle İlişkili Bazı Kavramlar

Soyut bir gerçeklik olarak karşımıza çıkan değer kavramının, bireyin toplumsallaşma serüveninde somutlaşma süreci yaşadığı bilinmektedir. Bu nedenle değer ilişkili olduğu temel kavram ve olgulardan bahsedilmesi önemlidir. Bu bağlamda değerlerin toplumsal yapı, kurum, norm, tutum-davranış, kültür ve din ile ilişkisi ele alınmıştır.

2.4.1. Toplumsal Yapı ve Değerler

Toplumsal bütünlüğün oluşmasında topluma ait değerlerle toplumsal yapının değerlerinin uyumlu ilişkiler içerisinde olması beklenir. Çünkü toplumun sürekliliğinde etkili olan toplumsal kurallar ve normlarda değerler önemli bir yere sahiptir. Toplumsal yapı, içinde sosyal ilişkilerin kurulduğu, sosyal olayların meydana geldiği; karşılıklı ilişkiler içinde bulunan sosyal grupların ve “Toplumsal kurumların az çok bütünleşerek oluşturduğu bir düzendir.” (Gökçe, 2004:7).

Birey toplumsal yapı içerisinde kurumlar, adetler, gelenek ve göreneklerin karşılıklı değer alış- verişinde, kendisine bir değer dünyası oluşturur. Bu yapı içerisinde uyumlu bir şekilde yaşama durumunda kalır. Toplumsal yapıda kurumlar, adetler, gelenekler, aile, ekonomi, eğitim ve öğretim gibi sosyal birimlerle sosyal değerler arasında çift yönlü bir etkileşim vardır: Bu birimler hem değerleri ifade eder hem de sosyal değerlerden güç kazanırlar. Bundan dolayı, “değerler, günlük yaşantımızda büyük bir öneme sahiptirler. Çünkü değerler normları etkilemekte ve toplumda kurallar ve normlar değerlerin etkisi ile ortaya çıkmaktadır” (Özkalp, 2003:64).

Rokeach’a göre bir çocuk olgunlaştığı zaman, bir değer diğer değerlerle rekabet ettiği sosyal ortamlarda bulunmaktadır. Örneğin “başarı için gayretli olmak mı, dürüst kalmak mı, bağımsızlık mı, itaatkâr olmak mı, kendine öz saygı için çaba harcamak mı, sosyal çevrede kabul görmek mi iyidir?” gibi sorunlar ya da sorular karşısında seçim yapmak durumunda kalmaktadır. Yaptığı seçimler sonucunda elde ettiği tecrübeler doğrultusunda yetişkinliğe doğru ilerlemekte ve kendi bireysel değerlerini öncelik ya da önem sırasına göre sıralamaktadır (Rokeach, 1973).

Toplumsal yapı, ilişki içerisinde olduğu kurumlar adetler gelenek ve göreneklerle bireylerin değerler dünyalarının inşa edilmesinde önemli bir etkidir. Bireylerin tutum ve davranışları ve toplumsal yapı içerisinde işleyişin devamını oluşturan kurallar da değerlerin bu hiyerarşi içerisindeki pozisyonu ile ortaya çıkmaktadır. Modernleşme sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümlerin toplumsal yapı üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir. Modernleşme, değerlerin değişimini dolayısıyla sosyal yaşamında dönüşümünde önemli bir role sahiptir.

2.4.2. Değer – Kurum İlişkisi

Bireyin içinde yaşadığı toplumun sürekliliğinde o toplumun kendine özgü kurumlarının önemli olduğu bilinmektedir. Bu kurumlar kendi değerleri ile toplumun işleyişine yardımcı olurken aynı zamanda toplumsal birlikteliği ve uyumu da tahsis etmektedir. Bireyin sosyalleşme sürecinde öğrendiği değerlerin büyük bir bölümünün kurumlardan geldiğini söylemek mümkündür.

Özensel (2007:743) toplumsal yapıyı teşkil eden temel toplumsal kurumların hepsinin kendisine ait değerler içerdiğini, sözelimi aile, eğitim, din gibi toplumsal kurumların bu değerlerin benimsenmesinde, yaygınlaştırılmasında, yaşatılmasında yani bir sonraki kuşağa aktarılmasında önemli roller üstlendiğini belirtmektedir.

Toplum içerisinde tutum ve davranışlar, eylemler, duygular, fikirler, kişiler, gruplar, amaçlar ve araçlar tümüyle değerlere göre daha “iyi”, “kötü”, “daha iyi”, “daha doğru”, “daha kötü”, “daha adil” ...vb. biçimlerde değerlendirilmeye tabi tutulur ve mukayese edilir (Özensel, 2004; Kızılcılık ve Erjem, 1994:99). Sosyal değerler kurumun temel öğeleri olan sosyal ilişki ve roller (Fichter, 2004:139) aracılığıyla grupları ve kurumları yaklaştırmakta ve bütünleştirmektedir. Böylece, aynı değerleri benimseyen bireyler ve gruplar, zorunlu olarak değer yüklü olan kurumlar aracılığıyla bir bütün (toplumsal yapı) meydana getirirler.

2.4.3. Değer – Norm ve Toplumsal Kontrol İlişkisi

Değer-norm ilişkisinin, toplumsal yaşamda normatif bir sistemin oluşturulmasında önemli iki faktör olduğu söylenebilir. Özkalp’in (1995:75) ifadesi ile; Normlar yaptırımı olan kurallar sistemidir.” Bu durumda değer, “toplumsal yaşamı düzenleyen normlar içinde” somutlaşan ve etkinlik bulan genel ve soyut varlıklardır (Tolan, 1996). Belirli bir durum ve olay karşısında uygun olan veya olmayan değer, tutum veya davranışın ne olduğunu belirleyen ve yaptırımla destekleyen ortak toplumsal kurallara norm adı verilmektedir (Tolan, 1996:235). Norm, temelde bir kültürün değerlerini içeren veya onları yansıtan davranış kurallarıdır (Giddens, 2005b:22).

“Değer temel bir ilke, norm ise bu temel ilkenin özel durumlara uygulanışını belirleyen özel bir kural niteliğindedir.” Bir anlamda normlar değerlerin dışlaşmış biçimleridir ve değerlere göre somuttur (Kızılcılık ve Erjem, 1994:99).

Değerler ve normlar ya da normatif sistem, her toplumun temel kültürel yapı taşı oluştururken (Aytaç, 2002:182), normlar değerlerden beslenmediği takdirde, toplum içerisinde uyumsuzluk ve çatışmalar olur (Tolan, 1996). Dolayısıyla değer ve norm arasında doğrudan bir ilişki vardır. Normları belirleyen ve yönlendiren değerlerdir. Bireylere ait normlar toplumun değerlerinden kaynaklı değilse yaşanan toplumla çatışma halinde olmak muhtemeldir. Bu bağlamda değer norm ilişkisinin toplumsal kontrol fonksiyonu olduğu söylenebilir. Değerlerin, normlardan daha geniş ve soyut olması, değerleri normların destekleyicisi ve de belirleyicisi haline getirmektedir. Normu anlamlı kılan temelini kültürel değerlerden almış olmasıdır (Koca, 2009:82-83). Değerler istekleri, beğenilen şeyleri ve zevkleri arzu edilebilirlikleri ile iyiye karşı kötü, güzele karşı çirkin gibi ikilemeler şeklinde açıklar. Normlar ise olumlu ve olumsuz davranışları farklı durumlar içinde ele alır. Toplumda başarılı olmak bir değerken, bunun nasıl başarılacağına kuralları da normlarda saklıdır (Hofstede, 1980:25).

Değerin norma göre daha genel ve soyut bir nitelikte olması durumunun bu iki kavram arasındaki en büyük fark olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifade ile değer kavramı normu da kapsamaktadır. Değer şemsiye bir ilkeyi ifade ederken, norm bu şemsiye ilkenin özel durumlarda nasıl uygulanacağını yolunu gösteren soyut kurallardır. Toplumsal kurallar belirlenirken etkili olan değer ve normlarla bireyler aynı zamanda bu kurallara uyarlar.

2.4.4. Değer – Tutum – Davranış İlişkisi

Tutum sözcüğü, Latince aptus sözcüğünden türemiştir. Eylem için elverişli olmaya hazır olma durumunu ifade eder. Doğrudan gözlenebilir özelliği olmayan tutumlar, davranışa ilişkin seçim ve kararlarımıza yön veren yapılardır. İnsanlar, gündelik hayattaki davranışlarını ve karşılaştıkları olaylarla ilgili karar, tepki ve anlamlandırmalarını tutumlar aracılığıyla yaparlar (Hogg ve Vaughan, 2007:174).

Tutum ile değer arasında yakın bir ilişki vardır. Tutumlar da değerler gibi bilgi, duygu ve davranış olmak üzere üç boyuttan oluşur. Bu yakın ilişki ve benzerlikten dolayı Allport, Newcomb ve Campbell gibi çoğu psikolog ve araştırmacı, tutumlar ile değerleri eş anlamda kabul etmektedirler (Güngör, 2010:29). Buna karşılık Rokeach tutumlar ile değerleri ısrarla birbirinden ayırmakta; tutumların bir inançlar organizasyonu olduğunu, değerlerin ise tek bir inançtan meydana geldiğini belirtmektedir (Rokeach, 1973:18-19).

Değer ve davranış ilişkisini ele alırken, bir tek değer veya tutuma dayanarak bir davranışı tam olarak tahmin etmek mümkün olmayacağını söylemek daha isabetli olacaktır. Genel olarak değerler, tutumlar ve davranışlar birbirleriyle bağlantılıdır. Değerlerin davranışlara olan etkisi, davranışa giden yolda tutumların da içinde bulunduğu kognitif yapılar üzerine, aydınlatıcı işlev görmesinden dolayıdır (Bates ve Heaven, 2001). Bu noktada değerler, beğenileni ve arzu edileni ifade ederler. Bireylerin davranışlarının temelinde değer ve tutumların olduğu bilinmektedir. Davranışlar değer dünyalarındaki hiyerarşik değer sıralamasıyla ilişkili olarak somutlaşmaktadır. Bireyler değer dünyalarını oluştururken değerler arasında bir uzlaşma oluştururlar. Değerler bireyin değer dünyasında öncelik sırasına göre uzlaşma sağlar ve bireye ait bir değer sistemi meydana gelir. Bu durum bireyin gündelik yaşamında davranışlarının şekillenmesine etki eder.

2.4.5. Kültür – Değer İlişkisi

Değerler toplumsal ilişkilerin gelişmesi, kültürün normatif yönünün belirlenmesi açısından önemli roller üstlenmiştir. Aynı zamanda değerlerin toplumsal değişmeye paralel olarak o toplumun kültürü tarafından yeniden üretilmesi kültür-değer ilişkisini daha önemli hale getirmektedir. Değerlerin toplum tarafından oluşturulduğu ve bireylere benimsetildiği bilinmektedir. Her toplumda tarihsel süreç içerisinde birikerek, değişerek ve gelişerek ortaya çıkan kültürel, dinî, tarihî ve etnik değerler bütünü bulunmaktadır. Değerleri kültürden bağımsız bir şekilde ele almak ve anlamak mümkün değildir. Zira, değerlerin kaynağı kültürdür; bilimsel anlamdaki kültür, toplumsal değerleri içermekte (Güvenç, 1994:95) ve değerler kültürün normatif karakterini oluşturmaktadır (Nirun, 1994). Değer, kültürden bağımsız olarak düşünülemediği gibi kültür de paylaşılan değerler, simgeler, ideolojiler, inançlar ve yaşantıların bütünüdür (Nirun, 1994).

Değerlerin bir yandan bireysel tutumları ve bilişsel süreçleri etkilediği, bir yandan da kültür örüntülerini yansıttığı kabul edilmiştir (Rokeach,1973; Hofstede,1984; Inglehart, 2008; Kağıtçıbaşı, 1981). Kültür-değer ilişkisi üzerine Toplum hayatının en temel özelliklerinden biri kültür üretmesidir. Kültür üzerine kafa yoran ve akıl yürüten sosyolog veya teorisyenler onu *'Bir milletin maddi ve manevi değerleri toplamı; sanat ve fikir eserlerinin bütünü, ortak duyuş şekilleri ve tarih boyunca biriktirile gelmiş değer yargıları'* olarak tanımlar. Doğuşta bir kültürümüz yoktur ama gitgide ait olduğumuz topluma ait değer yargılarını içselleştirerek kültür sahibi oluruz.

Triandis (1987:79) de öğrenme, idrak gibi temel süreçler ile değerlerin kültürden etkilendiğini belirterek kültürü bir parametre olarak ele almıştır. Cavalli-Sforza

(1993:307) da sosyal katmanlar veya nüfus arasındaki kültürden kaynaklı farklılıkların hemen hemen bütün davranışlar üzerinde güçlü etkisi bulunduğunu vurgulamıştır.

Rokeach (1973), bir insanın sahip olduğu değerlerin, içinde bulunduğu kültürün, kurumların ve bireylerin kişiliğinin ürünü olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda değeri, kültürden bağımsız olarak düşünölemeyeceğini ifade etmiştir. Değerler, kültürel bilgidir, kültürün öğeleri üzerine kurulur ve her zaman bir seçimi vurgular. Toplumdaki bireylerin o değerleri korumasına veya göz ardı etmesine paralel olarak değerler ya zamanla kaybolur ya da bir sonraki nesle aktarılarak yıllarca devam ettirilir. Değerlerin yıllarca devam etmesi ve kalıcı olması, onların insanlarca içselleştirilmesine ve genel kabul görmesine bağlıdır (Akbaba-Altun, 2003:8). Topumlarda meydana gelen değişim uzun süreçleri içereceği için yeni değerlerin toplum tarafından kısa sürede benimsenmesi oldukça zordur. Bundan dolayı kültürel yapı içerisinde oluşan değerler, toplum ve bireylerin karakteristik özelliklerini de yansıtmaktadır.

2.4.6. Din – Değer İlişkisi

Din, bireylere birtakım değerler sunarak bu değerler etrafında bütünleşme imkânı sağlayan önemli kurumlardan biridir. “*Tabiatüstü güçlölklere, çeşitli kutsal varlıklara, tanrıya inanmayı tapmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum* (TDK, Türkçe Sözlük, 1998)” olarak veya “Allah’a inanma ve bağlanma” (Develioğlu, 1996:188) şeklinde ifade edildiği görölmektedir. Bu bağlamda değerlerin anlatılmasını, beslenmesini ve muhafazasını temin eden dinî inancın, sosyalleşme sürecinin desteği ile değerlerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan bir güce sahip olması, din-değer ilişkisini inceleme konusu haline getirmektedir (Mehmedoğlu, 2006:30).

Değerlerle ilgili tartışmalarda özellikle değerlerin oluşum sürecinde değerlerin aşkın yönüne vurgu yapılmaktadır. Yapıcı, Kutlu ve Bilican (2012) dinlerin, gerek teklif ettiği inanç ve ibadetlerle gerekse talep ettiği ahlâki tutum ve davranışlarla mensuplarını kendi belirlediği modele göre yetiştirmek istediğini vurgulamaktadır. Ayrıca bireyin bir yandan aidiyet duygusu ile hareket ederken bir yandan da dinin sunduğu değerleri de içselleştirmeye başladığı söylenebilir. Bireyler dini özümserken dinden gelen bu değerleri özümserler, dinin değer verdiklerine değer verir; azımsadıklarını ise azımsamış olurlar (Kaymakcan ve Meydan, 2011: 31). Tarihte bütün dinlerin değer sunma ve aktarma yönü olduğu bilinmektedir. Mckenzie’nin (1986) ifade ettiği gibi; dinler arasında, yaratılış, hayatın amacı ve anlamı, insanların uyması gereken emir ve yasaklar, ahlâki değerler, ölüm ve ölüm sonrası gibi konularda birtakım farklılıklar olmakla beraber, temel konularda benzerlikler mevcuttur. Fakat nasıl olursa olsun her din, hayatın anlamına dair

konularda, kendi inananlarına birtakım açıklamalarda bulunarak nasıl yaşamaları gerektiği hakkında yol gösterir (Akt: Akıncı, 2005:12).

Din, toplumda değer üreterek değerlere değer katmasının yanı sıra, mevcut değerlerin toplum tarafından kabullenilmesinde meşrulaştırıcı bir fonksiyon icra etmesi, din-değer ilişkinin önemini bir kat daha artırmaktadır. Kültürel yaşamın bütün alanlarında gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde geliştirici, koruyucu, telafi edici, yönlendirici, düzenleyici, kontrol edici, motive edici, takviye edici ve engelleyici etkileri olan dinin, bu yönüyle değer üreten bir yaşam gerçekliği olduğu muhakkaktır (Okumuş, 2014). İnsan dini tercihi sayesinde evreni ve onunla birlikte bu varlık formları içinde kendi yerini anlamlandırmakta, temel değer ve ideallerini bu anlam çerçevesinde üretmektedir (Önder, 2011:164).

Din kurumu hem bireylere hem de toplumlara, din merkezli değerleri soyut bir gerçeklik olarak sunarken dine ait olan değer sistemleri, davranış geliştirme sürecinde belirleyici durumdadır. Böylece insanlarda, hayata ve olaylara karşı bir bakış açısı geliştirilmiş olur (Akıncı, 2005). Ayrıca din gerek ferdin zihni üzerinde ve gerekse sosyal düzeyde birleştirici ve bütünleştirici işlevlere sahiptir.

Dinin işlevleri arasında toplumun genel hatlarını tanımlayıcı, talimat ve yön verici yani normatif rol ifa edici, ideolojik ve kültürel anlamları topluma kazandırıcı, kişinin korunmasını sağlayıcı, ikincil yapıların yokluğunda yol gösterici olduğu ifade edilmektedir (Canbay Tatar, 1999). Din hem fert hem de sosyal düzeyinde işlevler ifa etmektedir. Din ferde kontrol edemediği güçler karşısında bir mekanizma sunarak, ferdi bir düzeyde işlev görürken, toplum katında ferdin dünyayı anlaması için bir model sunması, toplum içerisindeki mevcut olan münasebetleri pekiştirmesi ve desteklemesi ile de sosyal bir işlevi yerine getirmektedir. Bu haliyle din ferdi topluma yöneltmekte, toplumsal birlik, bütünlük ve dayanışmayı kuvvetlendirmektedir (Hartmann, 2004:81).

Toplumda değerlerin şu veya bu şekilde dinden beslendiği görülmektedir. Dinin değerlerin oluşumu, muhafaza edilmesi ve bir sonraki nesle aktarılması konusunda başat rol üstlendiği bir gerçektir. Sadece toplumların değil, bireylerin de değer dünyasının inşasında din önemli bir etkidir.

2.4.7. Aile – Değer İlişkisi

Aile, bireyin sosyalleşme sürecinde değerleri öğrendiği, benimsediği ve uygulamaları gözlemlediği bir kurumdur. Bir başka açıdan, aile, kan, evlilik veya evlatlık bağı olan, aynı çatı altında yaşayan ve sosyal, ekonomik bir birim oluşturan bireylerin mahrem ilişkiler sistemi ile örülü grup olarak tanımlanabilir (Marshall, 2005:7; Budak, 2003:25). İnsanlığın ilk çağlarından beri aile toplumun temel kurumu olarak bulunmuştur. Aile,

toplumu; toplum da aileyi şekillendirmiştir (Eröz ve Güler, 1999:3). Sayın'ın (1990:2) ifadesiyle; “*toplumun sahip olduğu değer yargıları, normatif kurallar ve sosyalleşmenin en ciddi ve yoğun olarak yaşandığı toplumsal yapı ailedir.*” Zira bir toplumun genel karakteristik özelliği, o toplumdaki aile münasebetlerine göre belirlenir. Aile sisteminde meydana gelen herhangi bir bozukluk, genel sosyal sistemi çözülme içerisine sürükleyebilir (Yalvaç, 2002).

Toplumun temel kurumu olarak aile, nüfusu yenileme, milli ve manevi kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerinin yerine getirildiği bir sosyal kurum ve birliktelik çerçevesinde okunabilir. Aile aracılığıyla yetişkin bireylerden gençlere doğru birtakım değer aktarımı mekanizmasından söz edilebilir. Bu sayede bazı değerler üst düzeyde yaşanır, aktarılır ve kabul görür. Bireyin toplumla uyumunda aile önemli bir yer tutar.

Modern süreçte kitle iletişim araçlarının aile değerlerine yönelik farklı yayınları, ailedeki değerlerin ve rollerin değişmesine sebep olurken, aynı zamanda evlilik anlayışını değiştirerek ailenin temeli üzerine olumsuz etkileri söz konusu olmaktadır. Bütün bozucu ve yıkıcı tesirlere rağmen aile mahremiyeti, duygusu ve düşüncesi, ailenin dağılmasına engel olmakta, ailenin devam etmesi için bir güç merkezi etkisi yapmaktadır (Nirun, 1994).

Toplumların yapısında meydana gelen değişmelerle, toplumun en küçük birimi olan ailenin değişmesinin söz konusu olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda geleneksel toplumlardan teknolojik modern toplumlara doğru olan değişmelerle, geleneksel aileden çekirdek ailelere doğru olan değişmeler arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Geleneksel toplumlarda biz duygusu hâkimdir, otoriter hiyerarşik bir yapı mevcuttur, geleneklere ve göreneklere dayalı normlar sistemi toplumsal ilişkilerini düzenler; aynı özellikleri geleneksel ailede de bulabiliriz. Teknolojik modern toplumlarda ben duygusu egemendir, demokratik temelli eşitlikçi bir yapı mevcuttur, akla ve mantığa dayalı normlar sistemi toplumsal ilişkileri düzenler. Çekirdek ailede de aynı özellikleri görebiliriz (Sayın, 1990:531).

Modernleşme sürecinde meydana gelen değişim ve dönüşümler aile kurumunu da etkilemiş ve aileler yeni değerlerle tanışmıştır. Modern değerler ve geleneksel değerler arasında bir geçiş süreci yaşayan aile bireylerinin dış faktörlerin etkisi ile yeni değerlere açık hale gelmiştir. Bu bağlamda ailenin modern zamanlarda hem değer üreten hem de yeni değerlerle eski değerler arasında sentez yapmaya aracı bir kurum olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.8. Modernleşme – Değer İlişkisi

Modernleşme sürecinde değer tanımlamaları yapılırken yeni değerlerin değer dünyasında yer alması ile birlikte toplumsal değer tanımı yanında geleneksel ve modern değer tanımlarının da yapıldığı bilinmektedir. Sosyoloji çalışmalarında neyin geleneksel neyin modern olduğu konusunda bazı tartışmalar yapılmaktadır. Genel manada kaynağını Aydınlanma felsefesi ve sonrasında Batı’da gelişen fikirlerden alan düşünce, davranış ve aletler modern kapsamında düşünülmektedir. Buna karşın gelenek ; kaynağını yerel ya da kadim kültürlerden alan düşünce, tavır ve teknikler için kullanılır. Modern değerler denildiğinde de Batı toplumlarının ürettiği “birey olma”, demokrasi, bireyin inanma, yaşama ve ifade etme hürriyeti, çalışmak, rekabet gibi değerler akla gelmektedir. Buna karşın geleneksel değerlerde sadakat, otoriteye bağlanma, yardımlaşma gibi hususlar öne çıkmaktadır (Bilgin, 2009:131). Modernleşme, ‘*bir toplumsal değişme süreci*’ (Smith, 1996) olarak değerlendirildiğinde, değerlerle modernleşme süreci arasındaki ilişki daha iyi anlaşılabilir. Bakar (2011:151), İslâm ve diğer dini geleneklerin “fazilet” olarak nitelendirdiklerine modern düşüncenin “değer” ismini verdiğini ifade etmektedir.

Modernleşme süreci bireyci tutumların öne çıkmasında ve benimsenmesinde etkili olmuştur. Yakupoğlu (1996:316), bireyin, esasında kendini içinde yaşadığı toplumun kuralları ile çepeçevre kuşatılmış olarak bulduğunu, bu kurallara karşı özgürlük; bir fikir, bir ideal biçiminde bireyin bilincine egemen olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, toplumsal ahlak kurallarından kurtuluş çabasına öncülük eden özgürlük fikrinin, bu çabaların yoğunlaştığı noktalarda yok olmaya başladığını ve yerini bireyin kendi varoluşunun amacı olarak gördüğü bireysel ahlak kurallarına bıraktığını vurgulamıştır. Ayrıca, değer biçme ya da değer atfetmenin sübjektif bir yargılama etkinliği olduğundan yani bireyin kendi şartlarına göre yapıldığından bu durumun kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir (Poole, 1993:85-86).

Weber, değerlerin ontolojik temelini insanda (insan ürünü) olduğunu değerlerin her tarihsel dönemde, her ulusta, her insan topluluğunda vb. farklı anlam içerikleriyle ortaya çıktığını ifade etmektedir. Rokeach (1973) çeşitli yönleriyle sosyo-kültürel ortamın ve bireyin kişilik özelliklerinin değerlerin alt yapısını oluşturduğunu söylemektedir. Değerler sosyal, kültürel ve bireysel değişimlerden etkilenebilmektedir. Bu özelliği değerlerin zaman içinde değişebildiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu değişim çok hızlı ve ani bir biçimde ortaya çıkmamaktadır, yani değerler belli oranda süreklilik de göstermektedir.

Buradan hareketle değerler çok değişken olsaydı insan kişiliğinin ve toplumun sürekliliğinin mümkün olamayacağı, eğer onlar hiç değişme göstermeselerdi hem

bireylerin kişiliklerinin hem de toplumda değişmelerin meydana gelemeyeceği söz konusu olurdu (Rokeach, 1973). Özellikle modernleşme sürecinde sanayileşme ve buna paralel kentleşme sürecinde yaşanmak zorunda kalınan şartların bireysel ve toplumsal açıdan değerlerde de bir değişimi beraberinde getirdiği söylenebilir. Modernleşme sürecinde bireyci tutumların popülerliği ile bireyin zihninde yeni değerlerin inşa edilmesi ve kendine özgü değer yargıları benimsemesi söz konusu olmuştur. Özellikle her bireyin kendine özgü değer yargılarını oluşturmalarının, yaşadığı toplumun toplumsal değer ve normlarıyla çatışmasını ve sağlıklı ilişkiler kurmasını da beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu bağlamda Modernleşme sürecinde toplumsal değişmelerin değerlerin değişimi ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

2.5. Değer Çatışmaları ve Çatışma Alanları

Değerler toplumsal yapının işleyişinde bütünleştirici bir fonsiyona sahip olduğu kadar bazı durumlarda hem bireysel hem de toplumsal açıdan çatışmanın itici gücü haline gelebilir. Bireyin değerleri aile, içinde yaşadığı toplum, yakın çevre, yaşanan coğrafya, deneyimler, eğitim vb. etkisiyle biçimlenir. Birey sosyalleşme sürecinde kişiliğini oluşturan bazı temel değerlere sahip olur. Toplumda, çatışmaların merkezinde tarafların kendi inanç ve değerlerine sahip çıkması veya önem vermesi yanında diğer değer sistemlerini güvenilir bulmaması gibi etmenlerden kaynaklı birtakım problemlerin yaşandığını söylemek mümkündür. Ayrıca farklı değerlerin aynı platformda mücadele etmek ve farklı olan değerleri yargılamak durumunda kalması değer çatışmasına neden olabilmektedir. Bu süreçte birtakım sıkıntılarla karşılaşmanın kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Bireylerin yaşamlarını sürdürürken değer dünyalarında yaşadığı farklılıklardan kaynaklı olarak çevreleri ile mücadele etmek ve bazı durumlarda birçok açıdan çatışmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Bireyler açısından fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik ihtiyaçların tatminine engel teşkil eden olaylardan ve sıkıntılardan doğan gerginlikler; kişinin içinde bulunduğu sosyal ortam ve zaman diliminde istemedikleri ile karşı karşıya kalması ve bir sonuç için zorlanması halinde gerçekleştirdiği davranış, ulaştığı duygusal yapı; birey ya da bir grubun (bir taraf) endişeler, önem verilen şeyler, hedefler, amaçlar, değerler, çıkarlar ve özelemler açısından, diğer birey ya da grubun çıkarlarını veya hedeflerinin engellemesi gibi farklı açılardan (Bingöl, 1996:261; Erdoğan, 1999:146; Wall Jr. ve Callister, 1995) çatışma tanımlamalarıyla karşılaşmak mümkündür.

Çatışma kavramını bireysel ve toplumsal anlamda farklı sebepler açısından ele alan ifadelerle karşılaşılmaktadır. Robbins (2001:21), farklı sebeplerle değişen değerlerin hem toplumsal hemde bireysel anlamda birtakım çatışmalara neden olduğunu

vurgulamaktadır. Değer çatışmalarının nedenleri yanında ne şekilde gerçekleştiği de önemlidir. İlgili literatürde değer çatışmasının üç şekilde gerçekleştiği ifade edilmektedir: İlki bireyin kendi değerleri içerisinde birbirine uyuşmayan değerlerin çatışması şeklinde veya bireyin değerleri ile diğer bireylerin değerleri veya toplumsal değerler arasındaki bir farklılaşmaların olduğu durumlarda meydana geldiği (Budak, 2003) ifade edilmektedir. Daha çok değer çatışmalarının bireyin davranışlarını yönlendiren değer dünyası ile yaşadığı kültürün kabul ettiği değerlerin arasında kopukluk olması halinde bireysel bir değer çatışmasının yaşanabildiği görülmektedir. Ayrıca toplumun birbirinden farklı alt grupları, alt kültürlerinin birbiri ile rekabet etmek durumunda kalan değerleri olduğunda çatışma durumlarının söz konusu olduğunu bilinmektedir.

Tarihsel süreçte tek başına bir kültürün, dinin, ideolojinin ve bunların sunduğu değerler sisteminin bütün insanlığa egemen olduğu bir dönemden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bireylerin içinde yaşadıkları tarihsel/toplumsal ve çevresel faktörler birbirlerinden farklıdır. Bu farklılıklar doğal olarak bireylerin zihinsel yapısı, ihtiyaç, tutum ve davranışlarının da farklı olmasını beraberinde getirmektedir. Modern dünyada yaşayan toplumların da statik olmadığı, toplumsal, siyasal ve kültürel değişikliklerin etkisinde sürekli bir dönüşüm yaşadığı bilinmektedir. Çünkü toplum sürekli değişen ve yeni değerlerle kendini yeniden üretebilen dinamik bir yapıya sahiptir. Birey yaşadığı toplumda sosyalleşirken tercihlerini de belirlediği bir ortamda yaşamak durumundadır. Toplumsal değişmelerle hem bireysel hem toplumsal anlamda kırılabilirliği artan değerlerin birtakım çatışmalar ve huzursuzlukların yaşanmasına sebebiyet verdiği görülmektedir.

Değer çatışmaları toplumsal yapıda birçok alanda farklı formlarda meydana gelebilmektedir. Her kurum kendi değerlerini hem koruma hem de yeni değerlere uyum sağlama aşamasında birtakım çatışmalar yaşayabilmektedir. Bu çatışmalardan etkilenen toplumsal yapı elemanlarından biri de ailedir. Bir doğal eğitim kurumu olarak aile, kuşaklar çatışmasının en belirgin ve yoğun olduğu yerdir. Özellikle sanayileşmiş ve kentsel yörelerdeki çekirdek aileler, çatışmalara geniş ölçüde sahne olmaktadır (Tezcan, 1982). Aile içi çatışma alanlarında yerleşim birimlerinde köy ve kent yaşamında farklı çatışma konularıyla karşılaşmak mümkündür. Köyde başlıca çatışma alanları, meslek seçimi (mesleğe müdahale, köy dışında iş bulmak istenmesi, evlilik (istenilen kişinin eş seçilmesi), giyim kuşam konularında ve köy dışında çalışmak isteği gibi konulardan oluşmaktadır (Atalay, 1976:94).

Modern sürecin önemli dinamiklerinden biri de şehirleşme olgusudur. Şehirleşme ile yeni yaşam koşulları yeni çatışma konularını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle

şehirlerde çatışma alanlarının oldukça çeşitlendiği görülmektedir. Yapılan araştırmalarda genel olarak gençlerle yaşanan çatışma alanları, okul ve öğrenim sorunları, gece dışarı çıkma, siyasal konular, belirli saatlerde eve dönmek ve evde bulunmaya zorlanış, yetişkinlerin bir konuyu gereksiz yere uzatması, sağlığa dikkat etmemek, beslemek üzere bir hayvanın eve alınışı, kardeşlerle ilişkiler, beslenme konusu ve biçimi, gencin üzerine fazla düşülmesi, arkadaş seçme, boş zaman uğraşları, karşıt cinsle arkadaşlık, geleneklere önem vermeme ve ev işlerine yardım (Tezcan, 1982:81-82) gibi alt başlıkla olarak öne çıkmaktadır.

Modern toplumların gençler üzerinde bir ‘baskı unsuru’ oluşturduğu ve gençlere yönelik beklentilerinin yükseldiği; fakat, gençlere önceden bu beklentileri karşılamada destek ve yol gösterici kurallar kesin ve net olarak belirtilmediği için, gençlerin bu belirsizlik içerisinde yetişkinlerle çatışmalara düştüğü düşünülebilir.

Değer çatışmalarının hem bireysel hem de kuşaklararası değer çatışmaları olarak yaşandığı görülmektedir.

Normal şartlarda bireyin değerler sistemi aslında dengeli, tutarlı ve istikrarlı seyretmektedir. Fakat değişen dünyada ihtiyaçlar ve isteklerin zamanla değişime açık hale gelmesi, bireyleri kendi dünyalarında bir takım yeni kararlarla karşı karşıya getirmektedir. Bu süreçte önceki değerlerle yeni değerlerin karşılıklı olarak rekabet etmesi ve bununla ilişkili olarak bireyin iç dünyasında birtakım çatışmaların yaşanması ihtimali olabilmektedir. Değer çatışmalarında kişinin kendi değerleri ile yaşadığı çatışma, diğer çatışma türlerini anlama açısından önem arz etmektedir. Gray (2003), insan ihtiyaçlarının birbiriyle çatışan taleplerde bulunmasının, organizmada bir çatışma meydana gelmesine sebep olacağını ifade etmiştir. Fichter (2004:151) ise; bireyin değerleri ile sosyal değerler arasında gerçekleşmekte olan çatışmaya dikkat çekmiştir. Fichter’e (2004) göre bu çatışmalar, kültürün belirlenmiş değerleri ile kişilerin davranışları arasında bir açıklık olduğunda gerçekleşebileceği gibi, alt kültür gruplarının değerleriyle farklılaştığı zamanlarda da görülebilmektedir. Buradaki çatışmanın oluşmasına, sosyal değerler düzlemi ile sosyal davranış düzlemi arasındaki farklılığı sebep olarak göstermektedir.

Genellikle sosyal değişme dönemlerinde yaşanan, bireysel yapı ve değerler ile sosyal yapı ve değerler arasındaki farklılık, nedeniyle bireylerin kendilerini daha kolay yargılayabildiğini söylemek mümkündür. Bireyin davranışlarının topluluk kültürü için uygun olup olmadığını belirlemek için bir kriter olan bireysel değerler, bu süreçte bireyin kendisini diğer bireylerle karşılaştırmasına sebep olabilmektedir. Bireyin sosyal değerler düzleminde yaşanan değişimle kendi bireysel değerlerine bağlı davranış kalıpları arasında

yaşadığı ikilemin veya rekabetin sonucunda kendi değerleri ile çatışabilmesi de muhtemeldir.

Toplumsal değişimler, bir ölçüde kültürel değerlerdeki değişimlere sebep olabilmektedir. Bu durum, farklı değerlerle toplumsallaşan kuşaklar arasındaki değer önceliklerinde birtakım farklılaşmalara yol açabilmektedir. Marshall (2005:439), her kuşak içinde, gerçeklikle ilgili birbiriyle çatışan ve kısmen cinsiyet, etnik köken ve toplumsal sınıf gibi başka özelliklerden kaynaklanan görüşler olabileceğini ifade etmektedir. Büyük toplumsal olayların bireylerin değer dünyalarında meydana getirdiği dönüşümler yaşanan toplumun değişimini de beraberinde getirmektedir.

Her kuşak yaşadığı dönem içerisinde kendine özgü sosyal, siyasi ve kültürel anlamda bir kimlik oluşturmakta ve bulunduğu dönemin koşullarını yansıtmaktadır. Bir önceki kuşak, bir sonraki kuşağın devamı ya da yansımasını oluşturmaktadır. Aslında “bir önceki kuşak, sonraki kuşağın annesi ya da babasıdır.” (Sessa, Kabacoff, Deal, & Brown, 2007:49; Yelkikalan ve Altın, 2010:13) Zemke ve arkadaşları (Zemke, Raines ve Filipczak, 2000:64) ise; kuşağı sadece aynı zaman diliminde doğanlar olarak değil, onların ne hissettikleri ve düşündükleri hatta deneyimleri ile birlikte tanımlamak gerektiğinin altını çizmiştir. Bu gibi nedenlerle genç kuşakların yaşadığı değer çatışmalarını bireysel (Gencin kimliğini kanıtlaması) ve Sosyal (Sosyo-kültürel değişimler) açıdan ele almak gerekmektedir. Yetişme sürecinde ergenlikten yetişkinliğe geçiş, kendini yetişkin olarak kabul ettirme çabası ve anne babaların çocuklarının yeni statülerini kabul etmekte güçlük yaşamaları önemli çatışma alanlarındandır.

Katz (1983) ise; eğitimsel farklılaşmanın iki kuşağı iki türde ayırdığını vurgulamıştır. Alt tabakadan gelen çocukların üniversite ve yüksekokullara gidişi ve babalarından daha yüksek kademelere çıkmaları, müfredat programları ile bilim ve bilgidaki gelişmeleri yansıttığını ve bu nedenle bugünün ortaokul mezununun, eski mezunlardan farklılaştığını belirtmiştir. Bireylerin bu süreçte farklı beklenti, değer ve davranışlar kazandığını ifade etmiştir Corwin (1974), gencin aldığı örgün eğitim ile yetişkinlerin verdiği eğitim arasındaki çelişkilerin iki kuşağın anlaşmazlıklarını arttırdığını ifade etmektedir. Kışlalı (1974:14), bir yanda nüfus oranı giderek artan gençler varken, diğer yanda, ekonomik, toplumsal ve siyasal gücü elinde bulunduran geniş bir yaşlılar grubunun görüldüğünü, diğer yandan insan ömrünün uzaması ile birkaç kuşağın bir arada yaşamak zorunda kalışına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, dünya ölçeğinde ekonomik bunalımların, göçler, dünya savaşları, siyasal ve toplumsal devrimler gibi olayların iki kuşak arasındaki değerlerin yıpranmasına ve birtakım kopuklukların yaşanmasına sebep olabileceğini söylemek mümkündür. Günümüzde kuşaklar

çatışmasının önemli nedenlerinden birinin de gençliğin ortaklaşa bir bilinç kazanması olduğu söylenebilir. Özellikle yaygınlaşan eğitim ve kitle iletişim araçları bu anlamda önemli rol oynamaktadır (Onur, 1976:164).

Bireyler sosyalleşme sürecinde değerler aracılığıyla o toplumun kültürünü öğrenirler. Bir kültürel unsur olan değerler, aynı zamanda o toplumun tutumunu, inançlarını, geleneklerini ve bunlardan oluşan kültürü yansıtmaktadır. Modernleşme sürecinde kültürel bir unsur olarak değerlendirilebilen değerler hem bireysel hem bireyler arası ve toplumdaki farklı gruplar ve alt kültürler arasında birtakım çatışmalara neden olabilmektedir. Bireylerin değerleri ile sosyal değerler arasında çatışma, bireyin yaşadığı kültürün kabul görmüş değerleri ile kişilerin davranışları arasında bir açıklık olması durumu veya alt kültür gruplarının değerleriyle farklılaşması durumunda yaşanabilir. Aynı şekilde bireyin yaşadığı toplumda sosyal yapının çatışmayı engelleyici ortamlar ve araçlar sunamaması durumunda birey ve toplum veya toplumu oluşturan gruplar arasında değer çatışması gözlenebilir. Bireyin kendi değer dünyasında meydana gelen veya bireyler arası yaşanan değer çatışmaları büyük sosyal problemlere yol açmayabilir. Ancak gruplar veya toplumlar arası yaşanan değer çatışmalarının büyük toplumsal sorunlara sebep olabileceği söylenebilir

3. Gençlik

Gençlik olarak ifade edilen kategoriyi oluşturan bireylerin demografik açıdan en dinamik kesimi temsil ettiği bilinmektedir. Gençlik dönemi kendine has özelliklerden dolayı sadece bilim insanlarının değil, aynı zamanda politika, emniyet ve adalet gibi kurumların da inceleme konusu olmuştur. Literatürde genç ve gençlik kavramları ile ilgili birçok farklı tanımlamalarla karşılaşmak mümkündür. Hatta bu kavramlar, değişen dünyada karşılaşılan sorunların çözülebilmesi ve ihtiyaçların karşılanması adına aynı toplumun farklı kesimlerinde dahi farklı ele alındığı görülmektedir.

Ülkelerin kendi gençlik tanımlarını yaptıkları ve gençlerinin ihtiyaçlarını bu tanımlar çerçevesinde karşılama eğilimi gösterdikleri söylenebilir. Dolayısıyla ülkelerin bu alanda kendilerine ait gençlik politikaları belirledikleri bilinmektedir. Toplumda gençlik kategorisi sosyal bilimciler için toplumu, toplumsal değişimi ve iktidar ilişkilerini anlamak açısından önemli bir araştırma alanı ortaya koymaktadır (Yücel ve Lüküslü, 2013). Bu bağlamda, bir olgu olarak gençliği görmezden gelmek mümkün olmadığı gibi; nüfusun sosyal ve ekonomik yapısına ilişkin “sorun çözme” denemelerinde bu kesimi dikkate almayan yaklaşımların başarı şansı da oldukça düşüktür. (Doğan, 2000:378, Lüküslü, 2003:288-290). Çünkü gençlik kendi dinamizmi ile topluma yön verme adına önemli bir kitleyi temsil etmektedir. Gençlerin yaşadıkları problemleri anlamak,

toplumun ileriki yıllarda yaşayabileceği sorunları da anlamak demektir. Bu nedenle araştırmanın objesi olarak gençliğin ele alınması önemlidir.

Gençlik, toplumlar için sosyal ve tarihsel bir nitelik taşımaktadır (Gürses ve Gürses, 1997:44). Çünkü gençlik sadece belli bir toplumun belli bir dönemine ait bir olgu değildir. Gençliği tarihin her döneminde var olabilen bir kategori olarak değerlendirmek gerekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde modern zaman öncesine kadar ulus devletlerin gençliği yasal bir kategori olarak kabul etmedikleri, kamu hizmetlerinin yürütülmesi açısından çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık şeklinde bir ayrıma gittikleri görülmektedir (Özbay, 2015:258). Ancak Batılı tarih araştırmacılarının bulgularına göre, çocukluk ile yetişkinlik dönemleri arasında bir “geçiş” dönemi olarak ifade edilen gençlik döneminin modernite, kentleşme ve endüstri üçlemesinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir (Lüküslü, 2009:19). Bu bağlamda gençliğin kategorize edilmesinin modern zamanlara denk geldiğini söylemek mümkündür.

Gençlik kavramını tanımlamadan önce, genç kavramının ele alınması gençlik kategorisinin kavramsal boyutunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayabilir. Genç; TDK Türkçe Sözlük’de (1998), kelime olarak “*yaşı ilerlememiş olan, ihtiyar karşısı; gelişmesini tamamlamamış olan, dinç; zihin bakımından yeterince gelişmemiş, toy*” anlamlarında kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler hizmet politikasını belirleyebilmek ve istatistiksel amaçlarda kullanabilmek için *genç* tanımını yapma zorunluluğunu hissetmiştir. Buna göre ilk kez 1985 yılındaki Uluslararası Gençlik Yılı hazırlıkları sırasında tanımlama yapılmış ve ‘*15-24 yaşları arasındaki kişiler*’ genç olarak sınıflandırmıştır. Başka bir tanımda ise genç, öğrenim yapan, hayatını kazanmak için çalışmayan, kendine ait bir konutu bulunmayan, büyük bir hayal gücüne sahip, cesaretin çekingenliğe, macera isteğinin rahata üstün geldiği insan; belirli ve sınırlı bir yaş dilimi içinde, duygu, düşünce, davranış ve tutum olarak gelişme çabası harcayan kişi (Danışoğlu, 1992:4) şeklinde tanımlanmıştır.

Gençlik kavramının evrensel bir tanımının olmamasına rağmen, insan yaşamı içinde farklı bir evreyi temsil etmesinden dolayı biyoloji, etnografya, tarih, psikoloji ve sosyoloji gibi çok çeşitli bilim dalları tarafından araştırma konusu olmuştur (Şahin, 2005:169). İlgili alanyazında tarihsel, dönemsel, toplumsal koşullar vs. açısından gençlik tanımlamalarıyla karşılaşılmaktadır. Steinberg (2007), bir biyoloğun ergenliğin başlama ve tamamlanması arasındaki sürece, bir avukatın yasalarla düzenlenen yaş aralığına, bir eğitimcinin ise farklı sınıf düzeyindeki öğrenciler arasındaki farklılara odaklanabileceğini söylemekte ve gençliğin sadece belirli bir yaş aralığına indirgenmeden toplumsal,

ekonomik ve siyasi koşullar içinde farklı ilgileri, gereksinimleri ve koşulları olan heterojen bir kesim olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Farklı açılardan gençlik tanımlarına bakılacak olursa, Millî Eğitim Bakanlığı'nın gençlik tanımında, *“buluş çağına erme nedeni ile biyo-psikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan çocukluk ile genç yetişkinlik arasında kalan, 12-24 yaşları arasındaki grubu ifade eden bir kavram”* (akt. Kulaksızoğlu, 2006:33) olarak ifade edilmektedir. Gençlik aynı zamanda insan hayatının en dinamik dönemi ve bir kimlik arayışı, inşası süreci (Marshall, 2005:264; Akın, 2014:10; Kulaksızoğlu, 2006: 33) olarak tanımlanmaktadır.

Unat (1961) tarafından Türkiye gençliği adına gençlik tipoloji çalışmalarının ilki yapılmıştır. Unat tarafından yapılan gençlik tipolojileri içinde yer alan genel tipolojilerin hem günümüzde karşılık bulduğuna hem de alt kültür çevresinde ortaya çıkan kategorilere de öncülük ettiği söylenebilir. Bu tipolojinin ayrımında çeşitli unsurlar özellikle sosyoekonomik statüler belirleyici olmuştur. Buna göre ortanın üstü ve üst gelir grubundan eğitilmiş gençleri ifade etmek için 1980'li yıllarda “yuppie” kelimesi revaçta iken 1990'lı yıllarda bu kelime “tikky/tiki” kelimesi ile ikame olmuştur (Deniz, 2012:119-121). Literatüre bakıldığında bu tanımların yanı sıra daha özel olarak gençliğin, yerleşim birimlerine, içinde bulundukları koşullara, eriştikleri olanaklara göre de sınıflandırılarak tanımlandığı görülmektedir. Yerleşim birimlerine göre sınıflandırılmış gençlik; kent gençliği, kırsal kesim gençliği ve gecekondu gençliği olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Gençlik kesimini sınıflandırmada kullanılan bir diğer kıstas ise, okuyan ve okul dışı gençlik ayrımıdır. Okuyan gençlik; ortaöğretim gençliği ve yükseköğretim gençliği olarak ele alınırken, okul dışı gençlik kesimini ise; çalışan gençlik, işsiz gençlik ve asker gençlik grubu oluşturmaktadır. İçinde bulundukları koşullar göz önüne alındığında ise gençliğin, özel durumlu gençlik adı altında, fiziki-zihni özürli olan gençlik ve hükümlü-tutuklu gençlik olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Özyurt ve Doğan, 2002:15-19).

Bunlara ilaveten dönemsel özellik kaynaklı veya ideolojik/siyasi/dini referanslardan esinlenerek oluşturulan oldukça yaygın kullanımları olan özel gençlik kategorileri de mevcuttur. 68 kuşağı, 78 kuşağı, 80 kuşağı, Y-kuşağı, milenyum kuşağı, internet gençliği, cool gençlik, emo gençlik, apaçi gençlik, devrimci gençlik, İslâmcı gençlik vb. (SEKAM, 2013:11).

Yukarıda yapılan açıklamaların ışığında; Modernleşme sürecinde sanayileşme, teknolojik gelişmeler, iş olanaklarının çeşitlenmesi, göçler, kentleşme vs. etmenlerin etkisi ile gençlik kavramının farklı şekillerde tanımlanmasının söz konusu olduğunu

söylemek mümkündür. Gençlik kavramı ile ilgili her alan kendi çalışma alanına göre tanımlama yapmıştır. Bazı durumlarda ise kurumlar kendi yaklaşımlarına göre gençlik tanımlamaları, sınıflandırmaları, yapmaya çalışmışlardır. Bu sınıflandırmalarda bireylerin yaş özelliği, demografik durumu, yerleşim birimleri, ideoloji, dini referanslara göre özel kategoriler oluşturma yoluna gitmişlerdir. Özellikle son dönemde ise alt kültür ayrımı yapılmak suretiyle gençliğin bir kategori olarak öne çıktığı görülmektedir.

3.1. Ortaöğretim Çağı Gençliğinin Özellikleri

Gençlik, sosyal ve kültürel olarak biçimlenmiş kendine özgü karakteri ile öne çıkan bir toplumsal sınıftır. İnsanların yaşamlarında bağımlı çocukluktan bağımsız ve sorumlu yetişkinliğe geçişin bir nüvesi olarak ifade edilen aşama olan gençlik, hem bir psiko-biyolojik kategoriyi hem de ayırt edici bir sosyo-tarihsel kategoriyi simgeler (Stoletov vd., 1979). Sosyolojide ise gençlik, sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş bir statüyü ifade eder ve anlaşılması zor, bir o kadar da karmaşık bir kavramdır (Çapcıoğlu, 2015:60). Gençlik dönemi; Erinlik dönemi (12-15 yaş), ilk ergenlik dönemi (15-17 yaş), ve son ergenlik dönemi (17-24 yaş) şeklinde üç döneme ayrılabilir. Gençlik dönemi çok hızlı seyreden bir gelişme sürecidir. Bu süreç farklı toplumsal yapı ve kültürlerin kendi özgül dinamiklerine göre tanımlanmaktadır. Ancak bütün toplumlar için gençliğin tanımını, süresini ve şiddetini belirleyen bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlar, gencin sevgi arayışı ve beklentisi, kimlik arayışı, idealizmin yarattığı çatışmalar, meslek seçimi, yetişkin değerlerini kabul etmede yaşanan problemler, otorite ile olan ilişkide yaşanan zorluklar vb. şeklinde özetlenebilir (Ulusoy, Özcan Demir, & Görgün Baran, 2005:368)

Gençlik dönemi aynı zamanda çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilmekte ve sorunlu, bunalımlı bir hayat devresi olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak gençlerin yaşamış olduğu bu sorunlar, yalnızca gelişmiş ülkelere özgü bir durum olmayıp, çeşitli kültürlerde ve zamanlarda az çok benzerine rastlanan neredeyse evrensel bir olgu (Kağıtçıbaşı, 1973; Bilgin, 1994:68) olarak ifade edilebilmektedir.

Gençlik kategorisinin özellikleri ele alınırken üç unsur dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki gencin biyolojik ölçütlere göre değerlendirilmesi ki bu aşamada bedensel ve zihinsel gelişme bir ölçüt olarak görülmüştür. Diğerisi ise, bireyin duygu ve düşüncesinde meydana gelen değişikliklerin ölçüt olarak alındığı kategori ve bir diğeri de aynı yaş grupları arasındaki değerler ve davranış örüntülerinin ölçüt olarak alınabileceği sosyal unsurlar olarak düşünülebilir. Gençlik kavramının anlaşılmasında bu üç kategoriyi birlikte ele almanın daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü gençlik kavramı sadece biyolojik değil hem biyolojik hem ruhsal hem de toplumsal bir kavramdır.

3.1.1. Biyolojik ve Psikolojik Özellikler

Gençlik kavramı, çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan bedensel ve sosyal gelişme, ruhsal olgunlaşma ve hayata hazırlık dönemi olarak ifade edilebilir. Bazı araştırmacılar gençliğin genel olarak biyolojik bir kavram olduğu düşüncesinden hareket ederken (Gökçe, 1984) biyolojik yaklaşım içinde geliştirilen gençlik teorilerine göre gençteki psikolojik ve davranışsal değişmelerin birincil nedeninin biyogenetik faktörlere bağlı olduğu kabul edilmiştir (Burcu, 1998:184). Bazıları da gençlik kavramının aslında tek başına bir anlam taşımadığını gençliğin içinde bulunduğu toplum ve çevre ile ilişkisine göre bir anlam ifade ettiğini dile getirmiştir (Gökçe, 1971:14). Çapcıoğlu (2015), sosyologlara göre gençliğin, biyolojik ve psikolojik faktörlerden daha çok toplumsal faktörlerin şekillendirdiği oldukça karmaşık bir olgu olduğunu ve esasen biyolojik ve psikolojik gelişmenin de sosyal, kültürel ve yapısal unsurların etkisi altında tamamlandığını ifade etmektedir.

Gençlik dönemi, çeşitli toplumlar açısından bakıldığında, göreceli uzunluğa sahip olan bir dönemdir. Bu dönemde genç olmanın biyolojik sınırı sosyal-kültürel sınırlarla her zaman örtüşmeyebilmektedir. Özellikle sanayi öncesi dönemlerde kültürel anlamda gençlik döneminin ve bu döneme ait olan rollerin belirlenmesinde biyolojik özelliklere daha fazla yer verildiği görülmektedir (Bayhan, 1997:213).

Her ne kadar biyolojik yaklaşımda gencin genetik kodlarına vurgu yapılarak fizyolojik ve fiziksel gelişmesine odaklanılmış olsa da bireyin yaşamak durumunda kaldığı sosyal gelişmelerin de beraber rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Birey yaşadığı sosyal ortamın sorunlarını çözmeye çalışırken kendi fizyolojik yapısının sebep olduğu davranışları sergileyebilmektedir. Bu nedenle biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan gencin gelişim aşamalarını ele alırken kesin sınırlar koymanın mümkün olmadığı söylenebilir.

Öztürk (1995:15-16), gencin bir anda çok bencilce duygulara kapılarak tüm dünyanın kendisi için var olduğu hükmüne kapılabilirken aynı anda inandığı şey için aşırı derecede fedakârlık gösterip kendini feda edebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca bazen aşırı bir arzu ile bağlı olduklarını aniden bırakabildiklerini, inandığı bir görüş, otorite, lider için körü körüne savaşılabiriken diğer taraftan bir anda tüm otoriteye başkaldırı da bulunabileceklerini vurgulamıştır. Gençlerin duygularının sürekli iyi ile kötü arasında gidip gelebildiğini, bazen hiç yorulmayacakmış gibi tüm enerjisiyle çalışabilirken bazen de çok kayıtsız ve ilgisiz olabileceklerini dile getirmiştir. Ekşi (1994:15) ise; gençlerin duygularının çok şiddetli ve değişken olduğunu, hemen doyuma ulaşmak istediklerini, hoşgörü ve eleştiri yeteneklerinin gelişmediğini ifade etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi genç, büyüme ve gelişme sürecinde bir yandan biyolojik olarak yaşadığı değişim ve dönüşüme uyum sağlarken diğer yandan duygu ve düşüncelerinde yaşadığı dönüşümlerle mücadele etmektedir. Bu süreç gencin iç dünyasında, davranışlarında ve söylemlerinde çatışma yaşamasına sebep olduğu ve zaman zaman birbiriyle zıt denebilecek davranışlar sergileyebildiğini göstermektedir. Bu dönemde genç, kimlik ve kişilik gelişimi, duygusallık arayışı, otorite ile olan ilişkileri bağlamında pek çok sıkıntılar yaşamaktadır. Bu anlamda daha çok özdeşleşme, özerklik ve sorumlulukla ilgili sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Kale, 1990:783).

Özellikle ergenlik döneminde beliren kimlik arayışı sürecinde ergen, kim olduğu, ne olduğu, nereden geldiği, nereye gidiyor olduğu ve neler yapabildiği gibi kendine sorduğu sorulara doyurucu yanıtlar verebilmelidir. Bu süreçte aile ve okuldan alınan eğitime ek olarak, aile ve çevre ile olan ilişkiler, arkadaşlıklar ve gruplarla özdeşleşme çok önemlidir (Kağıtçıbaşı, 2008; Bahadır, 2002b; Markus ve Kitayama, 1991).

3.1.2. Sosyal Özellikler

Genç, yaşamak durumunda kaldığı biyolojik, fizyolojik ve ruhsal özelliklerle toplumda yer edinmeye çalışan bir bireydir. Sosyolojik olarak gençlik, biyolojik özelliklerinin dışında daha çok toplumsal düzeyde atfedilmiş bir statü ya da toplumsal düzeyde kurgulanmış bir adlandırma olarak ele alınmaktadır (Marshall, 2005:264)

Sosyolojik yaklaşım çerçevesinde yapılan araştırmaların üç ana başlık altında incelendiği görülmektedir. İlk olarak, gencin bazı inançlar ile mücadelesi ve uyumu üzerinde duran araştırmalara rastlanmaktadır. Bu araştırmalarda karmaşık gençlik dönemi içinde gencin normatif ilişkilerle uyumu ele alınmıştır. İkinci olarak, gencin ergenlik süresince yaşadığı fiziksel değişime bağlı olarak gencin uyumlu sosyal davranışlar geliştirmesinde etkili olan faktörler üzerinde durulmuştur. Son olarak, genç ile aile arasındaki etkileşim üzerinde yoğunlaşmıştır (Burcu, 1998:121). Her üç kategori de gençliğin sosyolojik açıdan ele alındığı çalışmalarda gençliğin psikolojik ve biyolojik yönünün de göz ardı edilmediği görülmektedir. Sosyolojik olarak gençliği anlama yaklaşımının temelinde toplum ile birey arasındaki ilişkiyi anlamak vardır. Bu süreçte sosyal değişimler, endüstri, eğitim sistemi, kitle iletişim araçları ve medya gibi faktörlerin etkisi ile farklı sosyal tanımlarla karşılaşıldığı söylenebilir.

Sosyal bir süreç olarak gençlik ele alındığında karşılaşılan temel süreç sosyalleşmedir. Kişinin içinde yaşadığı sosyal ve kültürel yapı, kişinin içinde yaşadığı toplumun değerlerini, normlarını, geleneklerini ve buna somutluk kazandıran araçları ve bu araçları kullanma tarzlarını öğrenmesi sosyalleşme süreci olarak adlandırılmaktadır. 15-25 yaş arasında sosyalleşme ile kastedilen hususları davranış ve düşüncelerine temel

olan alışkanlığını geliştireceği bu hususları davranış örüntüleri halinde benimseyip sahipleneceği varsayılır (Çelebi, 1991:292-296).

Gençliğin toplumsallaşma sürecini etkileyen faktörlerin açıklanmasında farklı yaklaşımlardan bahsedilebilir. Buna göre; Eisenstadt ve Parsons ailenin yanı sıra, formel ve informal toplumsallaşma araçlarının etkisini vurgulayarak, formel olarak eğitim kurumları ve gençlik organizasyonlarını, informal olarak ise akran gruplarını örnek vermişlerdir (Bayhan, 1997:371).

Bireyin sosyalleşme sürecinde aile, okul, akran grupları, çevresel faktörler vs. etkilidir. Birey sosyalleşirken toplumsal roller ve statüleri benimser ve bu süreçte davranış kalıplarını da öğrenir. Özensel (2004:29), gencin sosyal bir kategori olarak tanımlanması onun toplum içerisinde statü ve statülerine atfen rollerle donanmış olmalarından kaynaklandığını, bu roller esnasında gencin tek başına rol oynamaktan çıkıp sosyal bir varlık olabilme özelliği taşıyabildiğini ifade etmiştir.

Gençlerin yaşadığı toplumdaki konumları ile toplumun onlara bakış açıları toplumda yaşanan sosyal değişimi anlama açısından önemlidir. Bir toplumda gençliğin, toplumsallaşma sürecinde yaşadığı toplumun kültürünü, davranış kalıplarını benimsemesi hem neslin devamının sürdürülmesi ve hem de gençlerin toplumun kalkınmasına destek vermesi açısından önem arz etmektedir. Genç toplumsallaşma sürecinde aynı zamanda toplumda kendini kabul ettirme ve kendinden beklentilere cevap verme durumundadır. Bu nedenle gençlik dönemine sadece biyolojik bir kategori olarak bakmak yanında psikolojik ve sosyo- kültürel boyutları da olan önemli bir dönem olarak bakmak gerekmektedir.

3.2. Gençliğin Toplumsal Problemleri

Gençliğin sahibi olduğu veya potansiyel olarak sahibi olabileceği sorunlar genel geçer, geleneksel ve güncel sorunlar olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilebilir. Bazı sorunlar gencin yapısından, geleneksel durumlardan veya sürecin ve tarafların doğasından kaynaklanırken, diğer bir kısmı ise halihazırdaki durumdan kaynaklanmaktadır. Birinci kategoride, psiko-fizyolojik, cinsel, ekonomik, eğitim, aile içi ve kuşaklar arası çatışma, madde bağımlılığı, ideolojik, işsizlik ve istihdam, barınma, beslenme, sağlık ve kültürel gibi sorunlar yer alırken; güncel sorunlar arasında, toplumsal değişmeye bağlı değerlerde değişme, madde bağımlılığı, statükoya karşı çıkma, gelecek korkusu, yabancılaşma, kimlik, tüketim, anomi, özgürlük, işsizlik vb. problemler, güven bunalımı, kaygı, stres, yalnızlık, iletişimsizlik, işe yaramama hissi vb sosyopsikolojik sorunlar ve çağdaş iletişim araçlarıyla gelen koşullandırılma, kültürsüzleştirilme,

yozlaştırılma, yabancılaşma, boş zamanlar gibi sorunlar yer almaktadır (SEKAM, 2013:141).

Hem bireysel hem de toplumsal anlamda gençliğin yaşadığı sorunları toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal sorunlarından soyutlayarak anlamaya çalışmak mümkün değildir. Gençlik gündeme geldiğinde üzerinde öncelikle durulması gereken önemli konulardan birinin gençliğin toplumsal problemleri olduğu söylenebilir. Çünkü toplumsal yapıdaki sorunlar ve olumsuz koşullar gençliğe yansımaktadır. Dolayısı ile yaşanan sorunların toplumun gündemini belirleyen mevcut durumlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Toplumsal hayatta yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm toplumun her kesimini, özellikle sosyalleşme sürecinin başında olan gençleri de etkilediği görülmektedir.

Teknoloji alanındaki hızlı gelişmelerin gündelik hayata kattığı yeniliklere karşı toplumun aynı hızla cevap verememesinden kaynaklı sorunların gençleri etkilediği bilinmektedir. Bu durum, gençlerin ergenlik dönemine özgü sorunlarının daha da çetrefilli hale gelmesine yol açan birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar, anomi, yabancılaşma, taklit, öykünme ve bunalım gibi toplumun yeniliklere adapte olma sürecinde ortaya çıkan toplumsal patolojilerdir (Doğan, 1994:8-10).

Sosyal ve ekonomik gelişmelerin biyolojik ve psikolojik değişimler, düşünce, duygu, davranış, değer ve tutumların şekillenmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Yelken, gençlerin hayatındaki duygusal ve sosyal çatışmalar, topluma uyumsuzluk, çevreye ilgisizlik ve yabancılaşmayı da beraberinde getirebildiğini ifade etmektedir (Akt: Yörükoğlu, 2000). Yörükoğlu (2000:15-17), bu durumun gençleri çevreyi reddeden, otoriteye karşı çıkan, saldırgan ve aileden bağımsız olmayı isteyen bir yapıya büründürdüğünü vurgulamaktadır.

Modernleşme sürecinde teknolojik ve kültürel değişimle birlikte ortaya çıkan yeni değerlerin gençleri birbiriyle çatışan değerlerle karşılaştırıp bireyin yetişkin olmasını sağlayacak koşulların daha da zorlaşmasına neden olabilmektedir. Burcu (1998:122); gencin ekonomik, eğitim, güven hissedememe ve amacını belirleyememe gibi sorunlarının, onların çeşitli sapkın davranış örnekleri sergilemelerine neden olduğunu ifade etmektedir. Yine sosyal ve ekonomik gelişmelerin sebep olduğu değişimlerle ilgili olarak Özmeye ve Bayoğlu (2008:3); Endişenin artışı, genç bireylerin gelecekle alakalı kaygılanmalarına ve karar vermekte zorluk yaşamalarına sebep olabileceğini, meslek seçimleri, gelecekle ilgili plan yapmak, arkadaş seçimleri, iş bulmakta yaşanacak zorluklar gibi sosyal refahla alakalı konular ve farklı sorumlulukların gençler üzerinde baskı oluşturduğunu ifade etmektedir.

Bu durum Türkiye özelinde düşünüldüğünde, Türkiye’de 1970’li yıllardan başlayıp, küreselleşmenin etkilerini iyiden iyiye hissettirdiği 20. asrın son çeyreğinden beri süregelen toplumsal değişme, kentleşme, sanayileşme, iç göç hızının artması, gecekondulaşma ve aile kurumunun zayıflaması gibi farklı değişkenler sosyal sorunların daha ciddi boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur (AÜAÖF, 1999:3-4). Bu bağlamda, gençliğin sorunlarının temelde ait oldukları toplumsal kesimin koşulları tarafından belirlendiği söylenebilir.

Gençliğin yaşadığı sorunların tamamen gelenekten kaynaklı mı, yoksa yeni bir durumdan mı kaynaklandığını tespit etmek kolay değildir. Çünkü bu sorunların bir kısmı geleneksel, bir kısmı gencin yapısına bağlı bir kısmı da yeni durumlardan kaynaklı olabilir. Fakat gençlerin yaşanan toplumsal değişimlerden oldukça etkilenen bir kesimi oluşturduğu bir gerçektir. Gençlerin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve bu sorunlarla baş edebilme yolları aynı zamanda toplumun ileriki yıllardaki yaşayacağı değişim ve dönüşümünün de bir göstergesidir.

3.3. Gençlik ve Modernleşme

Sanayileşme öncesi dönemde tarımsal üretime dayanan ekonomik işlevlerin yerine getirilmesinde önemli bir kategoriyi gençlerin oluşturduğu söylenebilir. Bu dönemde gençlerin işgücü ihtiyacının karşılanması adına yetişkinlik dönemi sorumluluklarını daha erken yaşlarda üstlenmek durumunda kaldıkları görülmektedir. Bu durumun sanayileşmeye geçiş süreçlerinde sanayi ve teknolojik gelişmelerle birlikte toplumların kültürlerinde birtakım değişimlere neden olduğu söylenebilir. Özbay, (2015:258). Tarihsel süreç içerisinde modern zaman öncesine kadar ulus devletlerin gençliği yasal bir kategori olarak kabul etmediklerini, kamu hizmetlerinin yürütülmesi açısından çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık şeklinde bir ayrıma gittiklerini ifade etmiştir. Bayhan (1997) ise; geleneksel toplumlarda çocukluğun, ergenlik ile bitmekte olduğunu, geleneğe göre çeşitli törenlerle gençliğe adım atılmaktayken, modern toplumlarda bu sürecin daha da uzun olabileceğini belirtmiştir.

Geleneksel topluluklarla karşılaştırıldığında günümüzde gençlik dönemi, orta ve yükseköğrenim, kentleşme, iş yaşamına giriş yaşının ve evlenme yaşının ilerlemesi gibi çeşitli nedenlerle gittikçe uzamış (Yaman, 2013:39; Yücel ve Lüküslü, 2013) ve dolayısıyla bireyin yaşamının önemli bir kesitini kapsar hale gelmiştir. Gençlik kavramının temsil ettiği sürecin hem daha uzun bir dönemi kapsaması hem de modernleşme sürecinde bir toplumsal kategori olarak önem kazanması dolayısıyla toplumsal araştırmalarda gittikçe ilgi görmeye başlamıştır. Gençliğin sadece belli bir dönemde ya da toplumun yaşamında; belirli bir zamanda ortaya çıkan bir olgu olmadığı,

tarihsel süreçte her dönemde, varolmuş ve ileriki dönemlerde de varolabilecek bir kategori olduğu bilinmektedir. Bu hüviyetiyle gençlik, aynı zamanda toplumlar için sosyal ve tarihsel bir nitelik taşımaktadır (Gürses ve Gürses, 1997:44).

Aynı zamanda toplum açısından Gençlik yeniliği simgelemektedir. Bu yenilikçiliğin toplumu ileriye taşıyacağı düşünülmektedir. Nitekim gençlik, pek çok ülkede, sosyal yapıda değişimlere yön vermiştir. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra birçok ülkede modernleşme çabasında ve yeni toplumların oluşmasında büyük rol oynamıştır (Tezcan, 1984:9). Modernleşmeyle birlikte gençliğin yaşanan yeni süreçlerin taşıyıcısı olması yanında kendi değişim sürecini de yaşadığına şahit olunmaktadır.

Modernleşme sürecinde hızlı sosyal değişimlerin etkisi ile evden ayrılıp iş hayatına atılan, fabrikalarda, iş merkezlerinde çalışan veya kendi yaşam yerlerinden ayrılıp büyük şehirlere çalışma amacıyla gelip iş hayatında farklı pozisyonlarda çalışan çocukların okul, iş, aile üçlüsü etrafında bir değişime uğramasının ürünü olan gençlik, bu değişim ile birlikte daha çok önem kazanmıştır. Daha önce sadece aile büyüklerini görüp onları örnek alan genç kuşak, endüstrinin etkisi ile aile büyükleri ile aynı işte çalışmaya başlamış bundan dolayı oluşan sosyal değişimin etkisi ile genç adeta yetişkinin bir kopyası haline gelmiştir (Burcu, 1998: 119-120).

Modernleşmenin genç bireylerin sadece çalışma koşullarını değişmediği, aynı zamanda gündelik yaşamlarındaki alışkanlıklarında da birçok değişime neden olduğu söylenebilir. Eğlenmeden dinlenmeye kadar boş zamanın geçirilmesi de dâhil her şeyin hazır halde sunulması, bireylerde edilgen tavrın hâkim olmasına ve standartlaşmaya neden olmuştur (Yelken, 2007: 192). Modernleşmenin, özellikle eğlenceli ve farklı yaklaşımlarla gençlerin karşısına çıkarak genç kuşaklar üzerinde egemen olduğu, bu durumun gençler tarafından bir direnç göstermeksizin benimsenmesine fırsat sağladığı görülmektedir.

Sanayileşme ve modernleşme ile birlikte toplumda kolektif temsillerin gücünün azalması (Swingewood, 2014:130) ve geleneksel sosyalleşme ve sosyalleştirme unsurlarının zayıflamaya ve ilgi uyandırmamaya başlaması, gençliğin sosyalleşme süreçlerinde parçalanmalara neden olmaktadır.

Sosyalleşme süreci olarak da tanımlanan bu dönemde bazı sosyalleştirme ajanları işlev görür. Modernleşme sürecinde bireyin sosyalizasyon sürecinde rol oynayan sosyalleştirme ajanlarının değiştiği ve çeşitlendiği göze çarpmaktadır. Coleman, ailenin temel bazı fonksiyonlarının değişikliğe uğradığı, kitle iletişimlerinin giderek etkili olduğu bilgi ve düşüncenin hızla yayıldığı modern toplumlarda yetişkin kültüründen farklı olarak

kendi dilleri, özel sembolleri ve en önemlisi de değer sistemleri ile bir gençlik kültürünün ortaya çıktığını ifade etmiştir. (Akt: Bayhan, 1997:371-372; Burcu, 1998:129).

Şahin (2005:172), Türkiye’de özellikle 1980 sonrasındaki ekonomik ve sosyal dönüşümler dikkate alındığında; girişimci sanayi ve ticaret kesiminin henüz oluşmadığını, dolayısıyla batılı toplumların sosyoekonomik kalkınma stratejilerini geliştiremeyen Türkiye’de; iç göç, çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışı, geçim sıkıntısı, dengesiz gelir dağılımı, sağlık alanındaki yetersizlikler, toplumdaki eğitimin nitelik düzeyi ve işsizlik gibi birbiriyle bağlantılı çok çeşitli sosyal problem alanlarının oluştuğunu ve kronik hale geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu sorunların kısa zamanda ve hızla ahlak ve değerler alanına da sıçradığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda modern zamanlarda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin etkisi ile karşılaşan gençliğin modernleştirici ajanların etkisiyle değer dünyasını yeniden dizayn etmek zorunda kaldığı söylenebilir.

4. Diyarbakır

4.1. Diyarbakır’da Sosyal Yapı

Diyarbakır şehri için “*Medeniyetlerin kavşak noktası olmuş bir şehir*” ifadesi kullanılmaktadır. Şehir, 1970’li yıllara kadar sosyoekonomik açıdan ülkenin gelişmiş illeri içerisinde gösterilmekteydi (Keyman ve Lorasdağı, 2010:137). Diyarbakır, Cumhuriyet dönemi modernleşme politikaları çerçevesinde birçok alanda yapılan yenilik çalışmalarından nasibini almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin modernleşme politikaları çerçevesinde geleneksel şehircilik anlayışının modern kent mimarisiyle yenileme çalışmalarının etkisinin bu şehirde de kendini gösterdiği söylenebilir.

İlk olarak 1930’lu yıllarda geleneksel şehircilik anlayışına karşı modern kent mimarisi belirlenmiş ve Ankara bunun ilk uygulama alanı olmuştur. Diyarbakır’ın bin yıllık sur içinden İstasyon, Ofis, Vilayet gibi modern mekânlara taşınmaya başlaması da bunun bir örneğidir. Bu yıllarda tarihi surların bir kısmı ve sivil mimarinin birçok seçkin örneği “*yenisi yapılmak üzere*” yıkılırken yerine kurulan semtler ve binalar şehre yeni bir kent kimliği kazandıracak nitelikte olamamıştır. Diken’e göre Diyarbakır’ın tarihi kent dokusunun bozulması şehrin sakinlerinin kimliksizleşmesine neden olmuştur. Kentsel mekânın değerleri, sembolleri, bireysel kimlikleri ve kentin kültürel kimliğini taşımada belirleyici bir işlev gördüğü düşünüldüğünde, Diyarbakır toplumunun sahip olduğu geleneksel mekânların dokusunun modern olarak adlandırılan farklı ve seküler kimliğe sahip yeni mekânlarla değiştirilmesi kent kimliği açısından tehdit olarak değerlendirilmiştir (Bilgin, 2014:333; Uçar ve Rıfaioglu, 2011:62). Yeni vatandaş tipolojisine uygun şekilde devletin ideolojik baskı aygıtlarının devreye sokularak okullar,

kültür lokalleri, kıyafet, dil reformları ve geleneksel-dini kurumlar üzerine kurulan baskılarla kentin kimliği değişime zorlanmıştır (Çağlayan, 2014:5).

Yaşam koşullarından kaynaklanan göçler yanında zorunlu göçlerle kırsaldan yoğun göç almak zorunda kalan Diyarbakır'ın yeni bir değişim sürecine girmesi ile kentin kültürel kimliğinin ve geleneksel kurumlarının etkilendiği söylenebilir. Diyarbakır'da göç olgusunun sadece göç eden aileleri etkilemediği, aynı zamanda yerli aileleri de etkilediği gözlemlenmiştir. Özellikle 1950'den sonra yaşanan kentsel değişim Diyarbakır'da da etkisini göstermiştir. Bu tarihlere kadar, Suriçi'nde sıkışıp kalan kent, doğal nüfus artışı ve göçle şehre gelenlerin ihtiyaçlarına cevap veremez duruma gelmiş ve yeni yerleşim alanlarının oluşması zorunlu olmuştur. Yeni yerleşim alanlarındaki temel sorunların, Türkiye'nin diğer kentlerindekiyle benzer özellikler taşıdığı görülmüştür. Ayrıca, 1950'lerden itibaren kırsal alanlardan Diyarbakır kent merkezine doğru başlayan göçle birlikte, kent kökenli ve kültürlü elit tabaka olarak nitelendirilen kesim bölge dışına göç etmeye başlamıştır. Bu eğilim, 1970'li yıllarda daha da hızlanmış, 1980'li ve 1990'lı yıllarda farklı bir ivme kazanmıştır. Diyarbakır kent merkezinin kültürel, dini-etnik dokusu bu süreçte belirgin ölçüde değişmiştir (Erkan& Bağlı,2005)

Özellikle 80'li yıllardan sonra köyden Diyarbakır'a göç eden insanların da kentlileşme süreçlerinin aksadığını söylemek mümkündür. Çünkü diğer büyük kentlerdeki gibi göç eden insanları kendi içinde eritip adapte edecek kentli nüfus Diyarbakır'da yok denecek kadar az bir sayıya düşmüştür. Ayrıca sanayi ve teknolojinin de gelişmemiş olduğu göz önüne alınınca bu durumun vahameti daha iyi anlaşılacaktır. Bu durumun sonucunda kente göç eden insanları kent kültürüne adapte edecek kentli insanların olmaması Diyarbakır'da köy ile kent arasında yeni bir ara kültürün oluşmasına neden olmuştur (Bağlı ve Erkan, 2005:106).

Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan ikinci göç dalgasının ani ve geniş çapta olması ve kentin kısıtlı imkânlarının ihtiyaca cevap verememesi dolayısıyla değişimin yönünün farklı bir sosyal boyuta taşındığı söylenebilir.1950'li yıllardan itibaren yaşanan ve daha çok ekonomik motivasyona bağlı olarak gelişen ilk dönem göçün aksine, 1990'lı yıllarda giderek yükselme eğilimi içine giren ikinci göç hareketi farklı sosyal dinamiklerden kaynaklanmış, ayrıca ani ve kitlesel bir şekilde gerçekleşmiştir. Kitlesel boyutta yaşanmış olması nedeniyle, göç eden gruplar kent merkezindeki mevcut koşulları özümseyememiş, aksine kentsel alanlar hızla kırsal kimliğe bürünmeye (köylüleşmeye) ve gettolaşmaya başlamış; yetersiz olan kentsel altyapı ve üstyapılar bütünüyle tıkanmıştır. Yaşanan yoğun göç sonrasında, kent merkezinde başta sağlık, eğitim, konut ve istihdam olmak üzere çok boyutlu sorunlar ortaya çıkmıştır. Kadın ve çocuklar arasında, erkekler

gruplarla kıyaslandığında, sorunların çok daha farklı ve fazla olduğu bilinmektedir. Fiziksel yer değiştirme yanında, sosyoekonomik çevrenin değişmesi, sosyal destek ağlarının zayıflaması veya ortadan kaldırılması, şehir kültürüne uyum sağlamaya bağlı olarak kadınların ve çocukların sorunlarını kartopu gibi büyötmüştür. Göç sonrasında, yeni yerleşim alanlarına uyum sürecinde, kadın ve çocuklar açısından mevcut verili değerler sistemi ile sokaktaki yaşam çatışmış, bu durum çocuk ve kadın grupların önemli bir bölümünde davranış bozukluklarına yol açmıştır (Bağlı ve Cihan, 2007).

Diyarbakır'da göçün güvenlik nedeniyle yapıldığı yılların 90'lı yıllara denk düştüğü bilinmektedir. MAZLUMDER'in tespitlerine göre 1990 sonrasında devletin güvenlik sebebiyle bazı mezra ve köyleri boşaltması, yaylalara çıkışı yasaklaması, OHAL uygulamaları kitlesel göçlere neden olmuştur. Bunlara ilave olarak PKK ve Hizbullah'ın yarattığı korku da göçleri tetikleyici bir etki oluşturmuştur. Bu dönemde yaşanan kitlesel göçlerde ekonomik durumu biraz iyi olanlar, halkın deyimiyle “3 aylık kira parası olan”, başka şehirlere göç ederken daha çok fakir ve kalifiye olmayan kesim Diyarbakır'da kalmıştır. Bağlar ilçesinin büyük kısmı ile Yenişehir'in bazı semtleri bu göçlerle kurulmuş, altyapısı olmayan derme çatma binalardan oluşmuştur.

Tarihi Suriçi bölgesi ise hızla eski sakinlerini yenileriyle değiştirmiştir. Şehrin bu semtleri günümüzde yaşanan terör-şiddet, madde bağımlılığı ve hırsızlık-gasp gibi hadiselerin merkezi konumundadır (MAZLUMDER, 2004). Göçlerin Diyarbakır'ın siyasi yapısı üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir. Demirer (2000), Diyarbakır'ın sahip olduğu özel ya da olağanüstü şartlar nedeniyle, son yirmi yıldır yaşadığı yoğun şehirleşme sürecinde yaygınlığı gittikçe artan siyasallaşmanın merkezi haline geldiğini ifade etmektedir.

Zorunlu göçlerin sosyal yapı üzerinde önemli etkilerinden biri de fikri akımların artışıdaki gözlemler olduğu söylenebilir. 1970'li yıllarda Diyarbakır'da hızlanan sosyalist hareketler zamanla Kürt ulusalcı yapıya bürünmüştür. 12 Eylül Askeri darbesiyle hem sosyalist hem de Kürt kimliğiyle öne çıkmaya başlayan şehirde uygulanan sıkıyönetim kanunları ve özellikle Diyarbakır Cezaevi'ndeki uygulamalar şehirde protest bir kültürü doğurmuştur. Özellikle 1986 sonrasında artan 1990'lı yıllarda zirveye çıkan köy boşaltmalar müesses nizama karşı tepkiyi bir kültür haline getirmiştir. Boşaltılan köylerden gelen aileler ve özellikle onların çocukları yaşanan hadiselerin etkisiyle zamanla Kürt ulusalcı çizgiye yaklaşmıştır. Yine, bu aile fertleri hayata tutunma konusunda zorluklarla karşılaşmış, birçok kişi yasadışı olaylara karışmıştır (Kızmaz ve Bilgin, 2010).

Bölgesel siyasetin etkilerinin psikolojik yönü toplum huzuru açısından önem arz etmektedir. Diyarbakır'da kimlik, dil ve kültürel haklar gibi bölgesel siyasetin hassas yönünü tayin eden kavramlar etrafında şekillenen bölgenin siyasi yapısının, bölge halkının zihinsel dünyasını etkilediği söylenebilir. Altuntaş'ın (2009) ifadesi ile; hapishanelerde maruz kalınan işkenceler, ölümler, kayıplar ve faili meçhullerin yarattığı öfke ve yok sayılma hissi birbirini karşılıklı olarak yaratan ve süreklilik sağlayan bir travma, yoksunluk ve şiddet ortamı oluşturmuştur.

Şiddetin fiziksel hali yanında söze, dile de yansıyan, gündelik hayatın içine sızan yapısı, onu sıradan ve alışılmış bir eyleme dönüştürerek, şiddetin algısal sürekliliğini sağlamış ve duygusal yapılarda, değer dünyalarında birçok kırılmanın da yaşanmasına neden olmuştur (Aslan, 2014:148). Bahsi geçen zorunlu göç ve terör olaylarının geçmiş yıllara oranla toplumsal yaşamı etkileme anlamında azaldığı söylenebilir. Ancak yıllardır süregelen ve toplumsal hafızada derin izler bırakan bu olguların etkisinin tamamen sona ermesi mümkün görünmemektedir. Kahraman'ın (2014) ifadesiyle, günümüzde her ne kadar PKK ve Hizbullah terörü eskisi kadar toplumsal hayatın üzerinde etkili olmasa da bölgede psikolojik, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla bir sorunu oluşturmaktadır. Ancak, siyasi ve ekonomik problemlerin yanı sıra, uzun süredir devam eden terörden kaynaklanan bireysel ve toplumsal travmalar yaşanmaya devam etmektedir.

Yanmış (2015), yaşanan siyasal, ekonomik ve fiziki yapıdaki değişmelerin kendisini sosyal alanda da gösterdiğini ifade ederken; gelişen imkânların şehir nüfusunun yarısını oluşturan 20 yaş altı gençlerin popüler kültürle tanışmasını kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Sosyal yapı açısından eğitim ve sağlık hizmetlerinin durumu ve bundan yararlanma oranı sosyal değişmeyi anlama açısından önemlidir. Diyarbakır'da eğitimin durumu incelendiğinde ekonomik yapıya benzer bir geri kalmışlık izlenimi verdiği görülmektedir (Çiçek, 2012:110).

Kurmuş (2006:24), yapılan araştırmalarda elde edilen bulguların, eğitimin bölgede istenilen amaca ulaşmasında karşılaştığı en büyük engelin, yaygın bir kanı olan bölgenin kültürel yapısı olmadığını, yoksulluk sorunu ve eğitim yatırımlarının eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca genel anlamda Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde -özel anlamda da Diyarbakır'da- okula devamsızlık oranının yüksekliği ve okullaşma göstergelerindeki düşük oran mevsimlik tarım işçiliği ve diğer alanlarda ailelerin kısa dönemdeki ihtiyaçlarını karşılamak çocukların işgücünden faydalanmalarına bağlanabilir. Ancak son yıllarda okullaşma oranlarının yükseldiği görülmektedir. Bilgin'in (2008:122) ifadesi ile 1997 yılından bu yana ilköğretimin

kesintisiz sekiz yıl olma zorunluluğu ilköğretim düzeyinde okullaşma düzeyini belirgin bir şekilde yukarı doğru çekmiştir.

Bauman (2014:170) modern yaşamı anlatırken; *“Bütün kent yaşamı modern değildir fakat bütün modern yaşam kent yaşamıdır. Çünkü yaşamın modernleşmesi demek kent yaşamına daha fazla benzemek demektir”* ifadesini kullanmıştır. Aslan (2014:146), Diyarbakır’da şehirleşmeyle gelen modernleşmenin, tekdüze bir modernlik şeklinde, hukuka dayalı ve tamamen rasyonel ilişkilerin geçerli olduğu bir durum olmadığını ifade etmektedir. Diyarbakır’da modernleşme süreci modern kent yaşamının beklenen getirisini sağlamamasından dolayı bireyleri tekdüze olmayan kent yaşamında farklı yaşam tarzlarına uymaya zorlamıştır.

4.2. Diyarbakır’da Dini Yapı

Din, inanç, ibadet, pratik, sembol ve değer oluşturma yönü ile hem toplumsal hem bireysel anlamda önemli kurumlardan biridir. Toplumların anlam dünyalarının şekillenmesinde, toplumsal ilişkilerin işleyişinde ve sürdürülmesinde dinin önemli rolü olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda din kurumu toplumsal değişim unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir. Kurt’un (2009a) ifadesi ile din, metafizik boyutunun yanında psikolojik, kültürel ve toplumsal yönü olan bir olgudur.

Birçok sosyolog dinin, sübjektif yönünün yanı sıra dinin gerçekliği üzerinde durmuş ve bu olguyu sosyolojik olarak inceleme konusu yapmıştır (Kurt, 2009b:20-23). Dinin sadece toplumsal işleyişte bireylerin hayatında etkili olan bir olgu olmadığı, toplumsal ilişkileri, toplumsal kurumları gelenek ve görenekleri, etkilediği ve onlara yön veren bir yönü olduğu bilinmektedir.

Yirmiden fazla medeniyete ev sahipliği yapmış olan kent, tabiatıyla bu medeniyetlerin mensup olduğu dinleri ve mabetlerini de içinde barındırmıştır. Diyarbakır’da yaşamış Hristiyanlar geçmişte kendi içlerinde, Gregoryenler (Ermeniler), Yakubiler (Süryani Kadim), Ortodokslar (Rumlar), Melkitler (Melikiler), Ortodoks Süryanîler, Asurîler (Nesturî) ve Keldaniler şeklinde mezheplere ayrılmışken günümüzde bu mezheplerin birçoğuna Diyarbakır’da rastlanmamaktadır. Diyarbakır’ın ilçe ve köylerinde Hristiyan kalmamış, kent merkezinde ise sayıları çok az kalan Süryaniler, Ermeniler, Keldaniler ve 1994 yılından itibaren toplanmaya başlayan, daha sonraları Meryem Ana Kilisesi karşısında kendilerine ait Diyarbakır İncil Kilisesi adlı bir kilise inşa eden Protestanlar mevcuttur (Tezokur, 2010:131).

Diyarbakır’ın çok kültürlü ve farklı dinlerin bir arada yaşadığı bir belde olduğu ve İslam’la tanışması sonrası Müslümanların da dâhil olmasıyla yeni bir sürece girdiği söylenebilir. Şehir, 639 yılında İslam ordularının fethi ile beraber İslam’la tanışmış ve bu

tarikten sonra büyük oranda Müslüman Arap, Türk ve Kürtler, Hristiyan Ermeni, Rum, Süryani ve Yezidiler ile Yahudilerin birlikte yaşadığı çok kültürlü bir belde olmuştur (Bozan, 2012). Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve tehcir hadisesine kadar şehirde Müslüman Gayr-i Müslim oranı birbirine çok yakın olmuştur. Ancak bölgedeki Ermeni hadiseleri neticesinde Diyarbakır hızla Müslüman bir göçmen akınına uğramış aynı şekilde şehrin Ermeni ve Gayr-i Müslim nüfusu da başka yerlere gitmek durumunda kalmıştır (Bozan, 2012). Bu olaylardan sonra şehirde büyük oranda Müslüman Türk, Kürt ve Araplara kalırken, Türk kültürü ve Hanefi mezhebi 1970'lerin sonuna kadar ağırlığını hissettirmiştir. (Tan, 2010:56).

1970 öncesi dönemde, Kürt toplumunun önemli dinî kaynakları arasında medrese ve şeyhlik müesseseleri sayılabilir. 1980 öncesi dönemde, tamamıyla yerel halkın desteği ile kurulan ve varlıklarını devam ettiren medreseler daha çok devletin erişiminin kısıtlı olduğu uzak köylerde yer alıyordu. Bahsi geçen yıllarda kent merkezlerinde bazı seydaların bireysel olarak öğrenci okuttuğu bilinmektedir. Tarikatlar açısından da bu yıllarda faaliyet yürütmek oldukça zor olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yasaklar, Şeyh Said Hadisesi sonrasında bu kurumlara uygulanan ağır yaptırımlar ve tasavvuf geleneğinin zayıflaması gibi sebeplerle bölgedeki kent merkezlerinde dinî grupların çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bunun istisnası Tillo, Norşin gibi geleneğin güçlü olduğu bazı küçük merkezlerdir (Tan, 2010; Yüksel, 1993). Bu yıllarda Diyarbakır'da dinî hizmet bakımından sadece bir İmam-Hatip Lisesi ve bir İlahiyat Fakültesi hizmet vermekteydi. Diğer bölge illerinde ilk İlahiyat Fakülteleri de son yıllarda açılmıştır (Yanmış, 2015).

Kaya'nın (2020:12) ifadesiyle, göçlerle 1990'lı yıllarda kırsal beldelerden şehre doğru yaşanan bu zorunlu hareketlilik ile birlikte yabancılık ve güven problemleri karşısında dini grupların birincil ilişki ihtiyaçlarına cevap verme ve sosyoekonomik destek ağları geliştirme imkânları, şehre gelen göçmenlerin ilgisini çekmiştir. Yapılan başka çalışmalarda da, dini grupların zemin bulmasında hızlı şehirleşme ve gecekondulaşmanın da önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Köktaş, 1993:123; Canbay Tatar, 1999:195). Kaya'nın (2017:51) ifadesi ile; göçler aynı zamanda şehirde yaşama zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Şehrin yeni sakinleri olan göçmenlerin kırsal beldelerde geleneksel cemaat yaşamına alternatifler arama girişimi içinde oldukları söylenebilir. Hızlı şehirleşme ile kaybolan ve özlenen "cemaat" hayatı tarikatlardan, ideolojik İslam'a kadar geniş bir yelpaze içinde yeniden üretilmektedir. Göçlerin kırsal alandan kente göç eden grupları şehirde yeni dini alternatifleri aramaya meylettirirken, aynı zamanda geleneksel dini otoritelerin de sarsılmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Yanmış (2015a), yapılan araştırmaların göçle gelen yeni yaşam koşullarının aile ve aşiretlerin otoritelerini sarstığını ifade etmektedir. Aşiret ve ailelerin göç sürecinde parçalanması, yeni yerleşim yerinde çok sayıda kişinin aynı evde kalması, çocukların ve gençlerin çalışma zorunluluğu, eğitim alamamaları dahası bu yaşlarda öğrenmeleri gereken geleneksel, dini ve ahlaki değerler yerine sokak kültürü içinde kalmalarının önemli handikaplar olduğunu ifade etmiştir.

Diyarbakır'ın bir yandan göç alırken bir yandan da farklı beldelere göç veren bir şehir olduğu bilinmektedir. Diyarbakır'da göçlerin dini hayata etkilerinden biri de daha önce bölgede yaşayan bazı seyda, şeyh ve din görevlilerinin 90'lı yıllarda değişik sebeplerle bölgeyi terk etmesidir (Pekasil, 2013:34). Öte yandan, şeyh ailelerinin siyasete girmeleri ve hızla modernleşmeleri (Yüksel, 1993:171), tarımda makineleşme, sosyoekonomik gelişmeler ve eğitim görme imkânlarının artması (Van Bruinessen, 2013:376-377) gibi nedenler halkın, dini kutsiyetler olarak şeyh ve seyyidlere ilgisini azaltmış ancak, bu kimseler siyasi aktörler olarak halk nezdinde itibar görmeye devam etmiştir (Kaya, 2017:52).

Göç sonrası seyda ve din görevlilerinin bir kısmının kırsal beldelerden gelip şehirlerde bir dini gruba katılmaları göçün başka bir açıdan değerlendirilmesini de beraberinde getirmektedir. Bunların daha çok küçük gruplarda öncü rol oynadığı ya da PKK ve Hizbullah'ın 90 sürecinde henüz köklü bir dini tabanlarının olmadığı yıllarda bu gruplara güç kazandırdıkları söylenmektedir. Başka çalışmalarda da yoğun göç hareketlerinin olduğu toplumda yıkılan geleneksel anlam haritaları ve dayanışma formlarının yerini yeni oluşan hareketlerin doldurduğu görülmüştür. Böyle dönemlerde yeni gruplar kendilerine daha kolay meşru bir zemin bulabilmektedir (Çelik, 2001:144-145).

90'lı yıllara gelindiğinde hem etnik kökenli şiddet ortamının hem de dinsel şiddetin kent ortamında yaşanmış örnekleri dikkatleri çekmektedir. Atalay'ın (2005:223-224) ifadesi ile; Hizbullah'la bağlantılandırılan cinayetler camilerdeki hayatı sekteye uğratmış, uzun süre dinle ilgili birtakım sembollerle alakalı korkuların, uzak duruşların sebebi olmuştur.

Türkiye'de dini uygulamaların nitelik olarak birbirinden farklı üç boyutu Diyarbakır'da da dindarlığın niteliğini çerçevelemektedir. Birçoğu geleneklerle eşleşmiş (Subaşı, 2009:138) olan bu niteliklerden birincisi, toplumsal hayat içerisinde belirgin olarak gözlemlenebilen namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an okumak gibi ibadetleri içine almaktadır. İkinci boyutta daha çok ekonomik yönü olan zekât ya da fitre vermek, kurban kesmek, dini kurumlara bağışta bulunmak gibi ibadetler yer alırken, üçüncü boyutta ise

türbe ziyareti, mevlit okutma, muska inanışı, kurşun döktürme gibi popüler dini uygulamalar ve daha çok kadınlar arasında kabul gören çeşitli mitolojik halk inançları yer almaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1993).

Diyarbakır'da birçok vesile ile mevlit okutulmakla birlikte özellikle düğün ve asker dönüşünde mevlit okutma çok yaygındır. Yine bölgede iftar öncesinde okutulan mevlitler dikkat çeker. Bazı köylerde hemen her hanenin Ramazan'da iftar mevlidi okuttuğu görülmektedir. Ramazan'da ya da kandil günlerinde verilen iftar davetlerinde mevlit okutma geleneği şehir merkezinde köylerde olduğu kadar yaygın olmamakla birlikte varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Bu törenlerde mevlit iftardan 45 dakika kadar önce başlar (Akarpınar, 1999:248) ve ezanın okunması ile biter Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan halkın diğer bölgelere nazaran daha dindar oldukları şeklinde genel bir kabul olduğu söylenebilir. Özellikle alkol kullanmak veya şans oyunları oynamak gibi parametreler esas alındığında Diyarbakır halkının oldukça dindar olduğu söylenebilir (Keser, 2012:127). Öte yandan Diyarbakır'da din ve gelenek arasındaki çizgi oldukça belirsizdir. Örneğin geleneksel olarak hoş karşılanmayan davranışlar kolaylıkla “*günah*” olarak kodlanabilmektedir. Medreselere uzak ve kitabî bilginin kolayca tedavüle giremediği Karacadağ köyleri gibi yerlerde ise dini yaşantı geleneğin mekanik doğası üzerinden şekillenmektedir (Tan, 2010:575).

Diyarbakır'da halk dindarlığının merkezinde medrese ve tarikat dindarlığının olduğu ve halk dindarlığında önemli bir boyutu teşkil ettiği söylenebilir. Ancak Tan'ın (2010:575) ifadesi ile bütün bölgede olduğu gibi yüzlerce yıldır tarikatlar, tekkeler ve medreseler etrafında şekillenmiş olan halk dindarlığını günümüzde dini cemaatler, örgütler ve partiler yönetmeye başlamış, yerel tarikatlar ve geleneksel Kürt medreselerinin halk dindarlığındaki belirleyici işlevleri büyük oranda kaybolmuştur.

Hızla modernleşmekte olan Diyarbakır'da toplumun dini yapısının inşa edilmesinde önemli bir etkinliğe sahip olan mollalara yönelik tutumların bu süreçte değişime uğradığı söylenebilir. Örneğin geleneksel anlayışlara sahip ve modernleşmeyi kendi değerleri açısından hayati bir tehlike olarak gören yaşlı kuşak, mollaları geleneksel dingin düzenin muhafızları olarak görmekte ve onlara minnet duymaktadır. Modern hayatın getirilerini tüketmeye hevesli gençliğin bakış açısından ise mollalar çoğunlukla, hayatı daraltan, bağınaz kişilikler olarak değerlendirilmektedir (Okumuş, 2013).

Diyarbakır halkının geleneksel medrese ve tarikat dindarlığı denen kavramla açıklanabilecek dini öğrenme ve yaşama biçimleri yanında kurumsal anlamdaki gelişmelerin de dini yaşamın sosyal boyutu üzerinde etkili olduğu söylenebilir. İmam

Hatip ve Kur'an kursu sayısının artması, Kur'an kurslarına ulaşmanın daha kolay olması gibi faktörlerin, özellikle kadınların Kur'an kurslarına ilgisini artırdığı söylenebilir. Bu durum bir taraftan kadınların dini bilgiyi daha çok kitabi kaynaklardan öğrenmelerine fırsat verirken, diğer taraftan onların dini sosyalleşmelerine uygun bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca bazı camilerde kadınların da ibadet etmelerini (*teravih namazı* gibi) mümkün kılacak düzenlemelerin yapılmış olduğu ifade edilmektedir (Okumuş, 2008:589-605).

Yanmış'ın (2015b) ifadesi ile; göçlerden ayrı olarak 2000'li yıllarda yaygınlaşan teknik-teknolojik gelişmeler yeni kuşakları etkisi altına almaya başlamıştır. Bu süreç bir taraftan dini ve toplumsal değerlerde çözülmeye diğer taraftan az da olsa dinselikle artışa neden olduğunu göstermektedir.

Göçlerin, bir diğer etkisi olarak, dini yaşantının kuşaklar arası aktarılmasını da sekteye uğrattığı söylenebilir. İlk kuşağın kendi kültürünü koruma direnci fazla olurken sonraki kuşaklarda aile, okul ve mabetlerde değer aktarımının sekteye uğradığı durumlarda yaşanan sosyal çevrenin hâkim kültürü yeni yetişen neslin değer yargılarını deforme etmeye başlar (Altıntaş, 2008:259). Ayrıca nesilden nesile aktarılamayan din zamanla kültürel bir ögeye dönüşebilmektedir (Leger, 2009). Diyarbakır'da da değer aktarımının bu yönde bir değişime uğradığı düşünülebilir.

Kula'nın (2001:161) ifadesi ile özellikle gençlerde kimliğin oluşumunda dinin rolünün azaldığı da bir gerçektir. Birçok genç, aile ya da çevreden aldığı dini kültüre karşın gündelik hayatın yaygın sekülerliği karşısında bir kimlik krizi yaşadığı bilinmektedir. Ancak bu kriz ve kimlik arayışı zaman zaman dini kimlikleri öne çıkarmaktadır. Türkiye'de ve dünyada yapılan çalışmalar dini aidiyetin modernleşme karşısında şekil değiştirse de varlığını ve birey için önemini devam ettirdiğini ortaya koymaktadır (Davie, 2005).

4.3. Diyarbakır'da Aile Yapısı

Aile, toplum hayatının devamını sağlayan en önemli sosyal kurumların başında gelmektedir. Hem geleneksel hem de modern toplumlarda kurumsal anlamda var olan aile, evlilik veya kan bağı ile oluşan (Hançerlioğlu, 1995:13) ve toplumu meydana getiren en küçük birim olarak kabul edilir. Ailenin kan bağına ifade eden anlamı yanında karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri olan bütün toplumlarda bulunan bir ilk kurum (Dönmezer, 1994:195) olarak değerlendirilir.

20. yüzyılda birçok kurumda olduğu gibi aile kurumunda da bir takım çözülme ve değişimlerin öne çıktığı görülmektedir. Sanayileşmeyle başlayan ve devamında kentleşme geleneksel çalışma kodlarının kent ortamında farklılaşması, kent kültürüne adapte olma sürecinde yaşanan sıkıntılarla şekillenen yeni durumların ailelerin değişimine etki ettiği söylenebilir. Kentleşmeyle yeni bireysel alışkanlıkların şekillenmesi, ekonomik sıkıntılar ve kadınların çalışma hayatına atılması ile aile yapısının çözülmesi hızlanmaktadır. Aile kurumunda yaşanan bu çözülme, karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde diğer kurumları da etkilemeye başlamıştır (Bilgin, 2009:175).

Diyarbakır'da aile yapısı incelendiğinde genel olarak Diyarbakır ailesinde geleneksel ve modern değerlerin bir arada yaşandığı geçiş toplumu özelliklerinin görüldüğü söylenebilir. Diyarbakır ailelerinde hem geleneksel değerler yaşatılmaya çalışılırken hem de modern yaşam biçiminin aile yapılarında etkisi görülmektedir. Bu bakımdan toplumsal olarak aileler arasında yaşam biçimi açısından 'geleneksel' ve 'modern aileler' şeklinde kesin bir ayrım yapmanın mümkün olmadığı söylenebilir Yüksek'er'in (2006) ifadesi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde son 26 yıldır süren çatışmalı ortamdan kaynaklı meydana gelen ve özellikle 1990'lı yıllarda yoğunlaşan zorunlu ülke içinde yerinden edilme süreci, genelde tüm Türkiye'yi ama özelde hem Doğu, hem Güneydoğu Anadolu bölgesini hem de bölgenin en önemli merkezi olan Diyarbakır'ı önemli ölçüde etkilemiştir.

Özellikle etnik ve dini motifli terör hadiseleri ve buna bağlı göçlerin tüm bölgede olduğu gibi, Diyarbakır'ın aile ve toplumsal yapısı üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Göçle birlikte kırsal yapıdaki ailelerin yaşamak zorunda kaldığı şartların aileleri farklı biçimlerde etkilediği görülmektedir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, sosyal kontrol mekanizmalarının zayıflaması bireyleri kanun dışı ve gayri ahlaki işlere sevk edebilmektedir. Yine çalışmalarda görüldüğü gibi kontrolsüz göçler yaşlıların ve ebeveynlerin konumunu sarsmakta, bazı psikolojik travmalara yol açabilmektedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010:286; Keser, 2012:128).

Göç, göç etmek zorunda kalan aileler yanında Diyarbakır'ın yerli ailelerini de göçle birlikte farklılaşan toplumsal şartlarla karşı karşıya getirmiştir. Diyarbakır'ın yerli aileleri, göçün ilk yıllarında değerlerini korumak istemiş, bir süre sonra hem ekonomik yetersizlik hem de çocukların şehirde kontrol edilememesi sebebiyle bunu yerine getirememiştir. Bölgenin daha kültürlü yerli aileleri ve yetişen eğitilmiş yeni orta sınıfın da sürekli başka illere göç etmesi göçmenlerin kırsal değerlerinin şehirlerde hâkimiyet kazanmasına zemin hazırlamıştır (Özer, 2010:280). Bu süreçte şehrin gittikçe kırsal değerlerin etkisine maruz kaldığı söylenebilir.

Zorunlu göçlerin yol açtığı yoksulluk, aile yapısındaki fiziksel yapı ve değerlere ilişkin çözümler, kentte oluşan sosyal çöküntü alanları, barınma ve geçinme sorunları her yaş grubunda farklı psiko-sosyal problemler doğurmuştur. Bunların en yıkıcılarından birisi çocukların yeterince eğitilememesi ve suça bulaşmalarıdır (Bohm, 1997:74). Diyarbakır ve bölge halkı üzerine yapılan çalışmaların da bunu doğruladığı söylenebilir. Diyarbakır'da polisin suç kaydı tuttuğu çocukların %70'inin göçmen ailelere mensup olduğu görülmektedir. Bunların önemli bir kısmının sosyoekonomik açıdan oldukça düşük seviyedeki ailelerde yetiştiği ve parçalanmış ailelerin fertleri olduğu belirtilmektedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ailelerde diğer bölgelere oranla çocuk sayısının yüksek olduğu görülmektedir. Diyarbakır ili, doğurganlık oranı ve ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı bakımından yüksek oranlı olduğu illerin başında gelmektedir (TUİK, 2022). Ailenin önemli rollerini üstlenen kadınlar da göç sürecinde etkilenen önemli bir grubu oluşturmaktadır. Ailedeki değişim ve dönüşüme paralel kadının aile içindeki pozisyonunda birtakım farklılıkların olduğu söylenebilir. Göç öncesinde tarım ve hayvancılıkla uğraşan, görece üretici bir konumda olan kadınlar göç sonrasında tamamıyla üretimden kopmuştur. Kadınların büyük çoğunluğu, kent ortamında olmalarına rağmen, toplumdan yalıtılmış gettolarda, dar mekânlardaki kalabalık aile ortamlarında, töresel ve kültürel baskıya katlanarak yaşamlarını sürdürmek zorunda bırakılmıştır. Diğer taraftan, Diyarbakır'da, küçük ve orta ölçekli işletmelerde, kayıt dışı ekonominin kendi kuralları çerçevesinde, çocuk işgücünün kullanıldığı, bir başka anlatımla çocuk istismarının oldukça yaygın olduğu bilinmektedir (Bağlı ve Cihan, 2007).

Göçün ekonomik etkilerinin ailede kadın ve çocukları mağdur ettiği söylenebilir. Yüksek (2006:118), aile üyelerinin/ebeveynlerin geldikleri yerlerin geçimlik tarım ekonomisinin başat olduğu köy alanları olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, yeni kentsel alanlarda ücretli iş imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı ebeveynlerin geçim problemi ile karşılaşmakta olduklarını belirtmektedir. O'na göre, kent ortamında oluşan geçim derdi ve sosyal/kültürel baskılar, ailenin erkek/kadın arasındaki ilişkileri hassas hale getirip, aile içi şiddete de zemin hazırladığını ifade etmektedir.

Diyarbakır'da göçle birlikte kısmen parçalanma yaşayan ailelerin ileriki yıllarda uyum sürecine paralel olarak ekonomik, adli ve aile içi sorunlardan dolayı ayrı bir dağılıma sürecine girdiği söylenebilir. Yüksek'in ifadesi ile; başka araştırmalarda da tespit edildiği gibi, şehirleşme, büyük ailelerin küçük aileye dönüşmesi, kadının öne çıkması ve yaşlıların-babanın otoritesinin sarsılması Kürtlerdeki geleneksel ailevi değerleri olumsuz etkilemiştir (Neyzi ve Darıcı, 2013:58-59).

Diyarbakır aile yapısında muhafazakâr bir kimliğin gözlemlendiğini söylemek mümkündür. Geleneksel aile tipinde din, gelenek ve görenekler hayatın her alanında kendini yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Eş seçiminden çocukların yetiştirilmesine, kadın erkek ilişkilerinden karı-koca ilişkilerine, evlilik törenlerinden nikâh kıyılmasına kadar dinin ve geleneğin etkisi görülmektedir. Geleneksel ailede çocukların sayısı konusunda bir sınırlama olmadığı, erkek çocuk ailenin devamı ve ekonomik açıdan önemli görüldüğü gözlenirken, çekirdek ailede çocuk sayısının sınırlı olduğu ve çocuğun cinsiyeti konusunda fazla ayırımın olmadığı görülmektedir. Geleneksel ailede çocukların denetiminde babanın hâkimiyeti söz konusu iken, çekirdek ailede babanın otoritesinin yanında diğer aile bireylerinin görüşleri, sosyal çevre, TV, internet, sosyal medya vb. iletişim araçları da etkin bir rol oynamaktadır (Ünal, 2013).

Bölge genelinde var olan toplumsal değerlerden hareketle ailenin geçiminden birinci derece sorumlu tutulan babaların, işsizlik ya da yeterli bir gelir elde edememesi sonucu çocuklarının taleplerini karşılayamaması aile içi ilişkileri zedelemiş ve babalar çocuklarından kaçma yolunu seçmiştir. Bazı ailelerde ise babalar, ailenin geçimini çocukların sağlaması talebinde bulunmuş, çocukların iş bulamaması durumunda ise baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler bozulabilmiştir (Kalkınma Merkezi, 2010:37). Diyarbakır'da kırsal bölgeden gelen geleneksel ailelerin yaşadığı yerlere göre yeni modeller geliştirmek zorunda kaldığı söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUM

1. Değerlere İlişkin Bulgular

1.1. Tanımlar

Bir topluma anlam kazandıran ve toplumu basit bir insan kalabalığı olmaktan çıkararak önemli kılan en önemli olgulardan biri toplumun sahip olduğu değerlerdir. Değerler, toplumu oluşturan bireyleri etkileyerek bireyin yaşadığı toplumun bir parçası olması ve o toplumun kimliğini özümsemesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle toplumda bireylerin ve sosyal yapıların bütünleşmesinde değerlerin önemli rol üstlendiği söylenebilir. Değerler, ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarları yansıtmaları yanında bu ortak duygu, düşünce ve amaçlar çerçevesinde toplumların ayırt edilmesini sağlayan pekiştirici unsurlardır. Hayatın anlamı ve günlük yaşamın biçimlendirilmesi konusunda insanların alternatif yollar arasından bir tercih yapmalarını sağlayan yol gösterici nitelikteki soyut yahut somut ilke, inanç veya varlıklardan her biri değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Çapcıoğlu ve Çapcıoğlu, 2014:21).

Toplumda kabul gören yeni değerler, bir şekilde ortaya koyduğu ilkeler, kurallar, davranış, tutum, eylem ve inanç açısından kendi üyelerini yöneten yazılı olmayan bir yol haritası sunmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın bu bölümünde gençlerin değer algılarını belirlemeye (anlamaya) dönük sorular sorulmuştur. Katılımcılara yöneltilen her bir soruda pek çok farklı tanım/tasvir ve yaklaşım biçimine ulaşılmıştır. Katılımcıların değer kavramına bakışının kendi düşünsel tecrübeleri, sosyokültürel durumları ve çevreleriyle kurduğu ilişki biçimlerinden hareketle farklılaştığı ve çeşitlilik gösterdiği gözlenmiştir.

Katılımcıların anlatıları belirlenen dört alt tema üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu alt temalar “kültürel değer olarak değer tanımları”, “katılımcının benimsediği temel değerler”, “geçmişten gelen değerleri korumak” ve “değerlerin şekillenmesinde etkili olan faktörler” olarak belirlenmiştir. Bulguların yorumlanmasında katılımcıların anlatılarından yapılan alıntılara yer verilmiştir.

1.1.1. Kültürel Değer Olarak Değer Tanımı

Araştırmada katılımcılara “*Sizce değer nedir?*” sorusu sorularak katılımcıların değer kavramına yüklediği anlamlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Modernliği ve gelenekselliği bir arada yaşayan, değişime açık, yeni sosyalleşme mekânlarına sahip olan bir ilde yaşayan gençlerin farklı açılardan değer tanımlamaları yaptığı görülmüştür. Gençlerin bir kısmı

değeri tanımlarken kültürel değer tanımlamaları ile uyumlu tanımlamalar yaptığı görülmüştür.

Diyarbakır'da yeni yerleşim yerleri olarak değerlendirilebilecek bir bölgede yaşayan ve sosyoekonomik düzeyi yüksek bir aileden gelen K18:

“Değerlerin terim anlamı vardır illaki ama... Toplumun sahip olduğu zaman içinde biriktirdiği özelliklerdir bence. Toplumun kültürü, din yapısı, örf ve adetler bana değer gibi geliyor.”

ifadesini kullanmıştır. K18, değeri bir toplumu diğer toplumlardan ayırt etmeye yarayan özellikler olarak tanımlamıştır.

Ailesi köyde yaşayan ve hafta içi okulun pansiyonunda kalan diğer bir katılımcı K33, değerın toplumun bütünlüğü ve bireyin yaşadığı kültüre uyumunu sağlama yönünü öne çıkaran bir ifade kullanmıştır. K33:

“Toplumu toplum yapan bireyi o kültürle bağdaştıran şeylerdir.” demiştir.

Doktor bir anne- babanın çocuğı olan K15 ise, değeri *“Önceden birikmiş olan ve insanların bir sonraki nesle aktara aktara getirdikleri yaşama biçimleri.”* şeklinde ifade etmiş ve nesilden nesile aktarılan yaşam biçimi olarak tanımlamıştır:

Uzun saçları ve taktığı küpesi ile dikkatleri hemen üzerine çekmeyi başaran K14, kendi ifadesi ile eğitimli, özgürlükçü ve sosyal demokrat bir aileden gelmektedir. K14 değerlerin normatif yönüne dikkat çeken bir görüşü dile getirmiştir:

“İnsanların bir arada yaşayıp hayatı yaşanabilir kılmak için kabul ettikleri bazı şartlardır bence.” ifadesini kullanmıştır.

K14'ün ailesi ile sosyoekonomik durumu birbirine çok yakın olan, fakat ailesini muhafazakâr bir aile olarak tanımlayan K13 de K14'ü destekler bir görüşe sahiptir:

“Toplumun her kesimi için kabul görmüş doğrular. Onlar toplum içerisinde birbirimizi anlamamıza yarayan ve herkes için doğru olan küçük şeyler.” demiştir.

Sur bölgesinde yaşayan K3, değer tanımına ilişkin olarak, *“Bir toplumun varolmasını sağlayan her şey”* ifadesini kullanmıştır. Bağlar bölgesinde yaşayan K26 ise, değeri, *“Toplumun olmazsa olmaz şeyleri”* olarak tanımlamıştır.

Değerler tarihî ve kültürel bir alt yapıya sahiptir ve bundan dolayı değerlerin kültür ve medeniyete anlam kazandırdığı bir gerçektir. Değer tanımlarında ağırlıklı olarak değerin kültürle ilişkisine vurgu yapıldığı görülmektedir. Toplumdaki bireylerin ortak kabulleri, ortak yaşam biçimleri, nesilden nesile aktarımları ve bireylerin yaşanılabilir bir toplum için uymaları gereken şartlar olarak değer ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerden yola çıkarak gençlerin değer tanımlamalarında değerlerin hem bireysel hem de toplumsal

bir kimlik oluşturma yönünün önüne çıkarıldığı söylenebilir. Hofstede'nin (1984:24) kültürü 'zihinsel yazılım' olarak ifade ettiği ve değerleri ve kültürü anahtar yapılar olarak kullandığı düşünüldüğünde, gençlerin değerleri kültürle ilişkilendirmelerinin ve değerlerin bir toplumun kimliğinin oluşumunda belirleyici bir etken olduğu yönündeki anlatıların literatürdeki tanımlamalarla uyumlu olduğu söylenebilir.

Diyarbakır'da kimlik, dil ve kültürel haklar gibi bölgesel siyasetin hassas yönünü tayin eden kavramlarla şekillenen bölgenin siyasi yapısının, bölge halkının zihinsel dünyasını etkilediği bilinmektedir. Diyarbakır'da kenar semtlerde yaşayan gençlerin değer tanımlarında bölgede etkili olan kimlik, dil ve kültürel haklar konusundaki hassasiyetlerin etkisi dikkat çekmektedir. Yaşadıkları bölgedeki duygusal travmalarla büyüyen gençlerin değer tanımlamalarında kültürel öğelerin ve var olma vurgusunun daha kuvvetli olduğu dikkatleri çekmektedir. Araştırmada, değerleri kitabî bir dil kullanarak kültürle ilişkilendirirken normatif yönünü önüne çıkaran gençlerin çoğunluğunun başarılı, ailesi eğitilmiş ve sosyoekonomik durumu yüksek ailelerin çocukları olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum gençlerin daha çok yeni yerleşim yerlerinde (site ortamlarında) yaşıtlarına göre daha bireysel yaşaması ve kenar semtlerde yaşayan gençler kadar bölgenin duygusal atmosferi ile temas etmemiş olması ile açıklanabilir.

1.1.2. Tutum ve Davranışa Yol Gösterme Olarak Değer Tanımları

Değerler, bireyin gündelik yaşamında aldığı kararlarla ilgili tutum ve davranışlarına yol göstermektedir. Literatürde değer kavramının gündelik yaşamda öznenin ya da zihnin teorik bir tavır ya da yöneliminden çok, pratik bir tavır ya da yöneliminin ifadesi (Cevizci, 2005:248) ya da davranışın nasıl olması gerektiğini belirten, hangi davranışın iyi, hangi davranışın kötü olduğu hakkındaki fikir, inanç ve kabulleri (Berger ve Wuthnow, 2002:19) ifade ettiği bilinmektedir. Katılımcı gençlerin değerlerin pratik hayatta tutum ve davranışlara yön vermesine dönük tanımlamalar yaptığı görülmüştür.

Sur bölgesinde sosyoekonomik düzeyi çok düşük bir ailede yaşayan K2 için değer, yaşadığı çevrenin hiyerarşik yapısı ile ilişkilendirilerek ifade edilmeye çalışılmıştır. K2, "Efendi olun, burada oturuyorum herkes ağır ya burada cıvıklık yapamam." ifadesini kullanmıştır. K2 yaşadığı çevre koşullarının dayattığı yazılı olmayan normların zorunlu olarak kendilerini değişime zorladığını belirtmiştir.

Normal şartlarda normlardaki temel amaç sosyal kontroldür. Töre, örf, adet, gelenek, görenek ve ahlaktır. Yazısız normlara uymayanlar toplum tarafından dışlanma gibi yaptırımlarla karşılaşabilir. Ancak K2, yaşadığı çevrede dâhil olduğu sosyal gruba ait yazılı olmayan normlardan bahsetmektedir. Çünkü kendi ifadesi ile yaşadığı bölgede

liseli gençler çoğunlukla kendini korumak için bir gruba dâhil olmayı tercih etmektedir. Sur bölgesinden başka bir katılımcı olan K1 ise;

“Bir büyük gelince tesbihi elinde sallıyorsun büyüğün karşısında sallamamalısın. Hocam benim eğer ki bir değer verdiğim abimse onun yanında ses etmem. Aile kendi çocuğunu kötüler sırf kavga çıkmasın. Benim annem- dayak ta yedim şimdiye kadar- kimsenin evine gitmemiş. Biri gelse annem sen sus der. Eğer annem senin oğlun haksız dese büyük tartışma çıkar değmezdi. Ben kavga ettim gelirdi elleşmezdi. Babam beni bir tokat atar eve gönderirdi.”

şeklinde ifade kullanmıştır. K1, ailesinin sorunları çözme metodunu kabul etmiş görünmektedir. Çünkü ona göre çevrede olayların daha büyümemesi biraz da bu tür tutumlarla ilgilidir. Aileler hak aramaktansa olayların büyümemesi için kendi çocuklarını cezalandırarak olayı kısa yoldan çözme ve çocuklarının güvenliği için bunun yapılması gerektiğini düşünmektedir. Burada toplumsal baskının gündelik yaşamda tutum ve davranışlara yansması göze çarpmaktadır. K1’in kendi değer dünyasında sadece ebeveynine karşı değil büyüğüm dediği kişiler veya gruplar için de geliştirdiği saygı anlayışı, itaat etme olarak anlaşılmaktadır. K1, ailesinin sağlayamadığı güven ortamını dahil olduğu gruplarla sağlayacağını düşünmektedir. Bu nedenle bir gruba dâhil olarak yaşamaktan memnun ve grup kimliğinin gereklerini yerine getirmeyi de kabullenmiş görünmektedir. K1 gibi bu çevrede yaşayan K2, K3’te benzer ifadeler kullanmıştır.

Kuçuradi (2013:82), yaşayan her insanın sürekli bir şekilde değerleyerek, değerlendirerek, değer atfederek ve değer biçerek ya da değerleyerek ve sadece değer atfederek yaşadığını, bireyin yaptığı değerlemelerin, onun değerlendirilmesinin temelini meydana getirdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların aile bireylerine, büyüklerine, toplumsal normalara ve dini değerlere ilişkin değer algılarının onların çevrelerinden edindikleri gözlem ve deneyimlerinin bir sonucu olduğunu, duygusal paylaşım ve etkileşimlere bağlı olarak değer tanımlaması yaptıklarını ve değerli gördükleri kişilere değer atfederek hayatı o değer atfetme üzerinden anlamlandırdıkları söylenebilir.

1.1.3. Değer: Birine Verilen Önem

Araştırmada katılımcıların önemli bir kısmının, değer kavramını ‘birine veya bir şeye verilen önem’ olarak tanımladığı görülmektedir. Literatürde bu anlamda değer kavramı “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet (TDK Türkçe Sözlük, 2005) olarak açıklanırken değer (vermek) kavramı ise; üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram” veya “Başkalarını rahatsız

etmekten çekinme duygusu” (TDK Türkçe Sözlük, 1998) olarak ifade edilmektedir. Bir kişinin değeri ise; diğer kişilere göre onun o tek olan yapı bütünlüğüne sahip olması, onun o kişi olma özelliği ve bütünlüğünün bu özelliğinden dolayı diğer kişilerden farklı imkânları, farklı yaşantıları, farklı gerçekleştirmeleri (Kuçuradi, 2013:82) olarak ifade edilmektedir.

Araştırmada katılımcıların bir kısmı değer kavramını hem diğer bireylere verilen önem hem de kendilerine verilen değer olarak değerlendirmişlerdir. Başarılı ve sosyoekonomik düzeyi çok yüksek bir aileden gelen K49, değeri ifade ederken bireyin hem değer vermesi hem de değer görmesi olarak çift taraflı ifade etmeye çalışmıştır. K49:

“Değer bir insana olan sevgini ve değer verdiğini göstermek bence. Güzel bir şey insanın kendini değerli hissetmesi ve hissettirmesi.” şeklinde bir değer tanımı yapmıştır.

K49, babası ile arasının çok iyi olduğunu ve ailesinin tutumlarından dolayı kendini değerli hissettiğini görüşmelerde sıklıkla dile getirmiştir. K49’un birine verilen önem olarak değer tanımlaması yaptığı görülmektedir.

Sur bölgesinde yaşayan ve yaşadığı mahallede arkadaşlıkların hızlı tükendiğini ifade eden K1, değeri açıklarken;

“Birine değer verirsin, onu kaybetmemek istersin” ifadesini kullanmıştır.

Benzer bir ifade ise K30 tarafından kullanılmıştır. K30:

“Değer, bir kişiyi önemseme o kişiye duyulan saygı biçimi.” derken, K33 de *“Birine değer vermek.”* anlamında *“Mesela bir kişiyle aynı ortamda kalırsın, değer verirsin ama bir süre sonra değiştirmeye de çalışabilirsin. Kişinin düşünceleri, çevresine karşı duyguları demek.”* ifadelerini kullanmıştır.

1.1.4. Değer: Değer Verilen Her Şey, İlke, İnanç Varlık

Bazı katılımcılar ise değeri değer verilen her şey (ilke, inanç, varlık vb.) olarak ifade etmiştir. Başarılı bir öğrenci olan K35, değer kavramını açıklarken hem kişinin kendi kazanımlarını öne çıkarmış, hem de değeri soyut ve somut ilke inanç ve varlıkları kapsayıcı bir kavram olarak tanımlamıştır. K35:

“İnsanın iyi özelliği, soyut ve somut olarak değer verdiği her şey” şeklinde ifade etmiştir.

Sosyoekonomik durumu çok yüksek olan bir aileden gelen K50, değeri tanımlarken *“Bizim için önemli olan şeyler”* ifadesini kullanmıştır. K50, okul dışında farklı mekanlara takıldığını ve arkadaşları ile eğlenceli zaman geçirmekten hoşlandığını söylemektedir. K50 yaptığı tercihlerin ailesi ile sıkıntı yaşamasına sebep olduğunu anlatmıştır. Kendisinin yaşam tarzından dolayı farklı anlaşılabildiğini ama özünde iyi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca kendisi için önceliklerin farklı olduğundan bahsetmiştir.

K50, yardıma muhtaç birinin ihtiyacını o gün içinde mutlaka görmenin kendisi için çok önemli olduğunu ve bunu mutlaka yaptığını ifade etmiştir. K50'nin değer dünyasında toplumun ne düşündüğünden ziyade kendi önem verdiği şeyler daha öne çıkmaktadır.

Diyarbakır'ın dört merkez ilçesi olan Yenişehir, Sur, Bağlar ve Kayapınar'da yaşayan gençlerin değer kavramını, genel olarak bakıldığında, toplumsal yaşamışlıklar ve bireysel tecrübelerle ilişkilendirdikleri gözlenmiştir.

Diyarbakır, 1970'li yıllara kadar sosyoekonomik açıdan ülkenin gelişmiş illeri içerisinde gösterilmektedir (Keyman ve Lorasdağı, 2010:137). Yaşanan göçler Diyarbakır'ın sosyokültürel değişiminde önemli bir yer almaktadır. Tarih boyunca göç alan bu şehir, özellikle 90'lı yıllarda hem tarım ve hayvancılığa verilen desteklerin azalması hem de terör olayları nedeniyle kırsal alanlardan kentlere yoğun göç almıştır (Sönmez, 2007). Bu dönemde yaşanan kitlesel göçlerde ekonomik durumu biraz iyi olanlar, başka şehirlere göç ederken daha çok fakir ve kalifiye olmayan kesim Diyarbakır'da kalmıştır. Bağlar ilçesinin büyük kısmı ile Yenişehir'in bazı semtleri bu göçlerle kurulmuş, altyapısı olmayan derme çatma binalardan oluşmuştur.

Tarihî Suriçi bölgesi ise hızla eski sakinlerini yenileriyle değiştirmiştir. Şehrin bu semtleri günümüzde yaşanan terör-şiddet, madde bağımlılığı ve hırsızlık-gasp gibi hadiselerin merkezi haline gelmiştir. Katılımcıların ifadelerinin yukarıdaki araştırma sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Katılımcılar, Sur'da mahalle aralarında kötü alışkanlıkların normalleşmeye başladığını ve gençlerin kendilerini koruma amacıyla gruplaşmak zorunda kaldığını dile getirmiştir. Sur ve Bağlar ilçelerinde yaşayan gençlerin değeri fiziksel bir güven kavramı (güvende kalma ve güvenliği sağlama) ile ilişkilendirmelerinde bu bölgede mahalle aralarında yaşanan güvensizlik iklimiyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Daha güvenli bölgelerde ve düzenli aile ortamında yaşayan gençlerin ise değeri yaşadığı topluma, kendisine ve başkalarına duyulan güven olarak tanımlandığı ve fiziksel güvenden ziyade bireyin başaracaklarına veya sözlerine güvenme olarak ifade etmiştir. Bu durum gençlerin yaşadığı bölgenin şartlarına göre değer dünyalarını şekillendirdiği ile açıklanabilir.

1.2. Gençlerin Değerlere Yaklaşımı

Değerler, bireyin sosyalleşme sürecinde sosyal ortamlarda gelişir. Birey, yaşamı boyunca ebeveynlerinin, arkadaşlarının, önem verdikleri veya sevdiği kişilerin, yaşamındaki önemli değişikliklerden çeşitli tecrübeler edinir. Bireyler, edindikleri tecrübelerin yanında gelenek ve göreneklerin, yasaların, dinin, eğitimin ve medyanın vb. etkisi ile değerleri öğrenir ve zamanla içselleştirir. Bu bakımdan bireyin değerlerinin sosyal sistemin ya da kültürün ürünü olduğu ifade edilebilir (Meglino & Ravlin, 1998). Diğer

bir deyişle, bireyin değer sistemleri sosyalizasyon süreçleri ile erken çocukluk döneminde gelişerek kültürel ve sosyal asimilasyon yoluyla onun bilişsel ve zihinsel yapısının bir parçası haline gelir (Murphy, Snow, Carson, & Zigarmi, 1997; Russell, 2001). Bauman ve Tester (2017), günümüzde değer tablosunun en tepesinde geçiciliğin kalıcılığın yerini aldığını ifade etmektedir. Görüşmeler esnasında gençlerin değerlere yaklaşımında değişime açık olduğu ve değerlerde bireysel seçiciliğin olması gerektiğinin çoğu defa dile getirildiği gözlenmiştir. Kendi özgünlüğünü sıklıkla dile getiren K10, geleneklerden gelen değerlerin kişilere göre değiştiğini, kişilerin değişen gelenekler içerisinde bireysel tercihleri olması gerektiğine işaret etmektedir:

“Değer, bence biraz kişiye göre değişir. Saygı sevgi gibi geleneklerimizden gelen değerler kişiye göre değişen değerler. Mesela benim için saygı kuramı sadece saygı duyulması gereken kişiye saygı duymaktır. Ama bize bütün büyüklerine saygı duyun diyorlarsa ben orada bir durun derim. Çünkü bu benim kendi kurallarım, Çin’de biraz yanlış bir şey. Herkese saygılı olalım. Ama bana yapılan bir saygısızlık varsa bu yanlışla gidip kimse saygı göstereceğimi bekleyemezler.” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K19, K10 gibi değer tercihlerinde sorgulayıcı bir tavır olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Toplumun değerleri ve kendi değerlerini karşılaştırmak durumunda kaldığını ve tercih yaparken kendine gelecek fayda-zarar ekseninde bir değerlendirme yaptığını söylemektedir. Toplumsal baskıdan çekindiğini ve bazı durumlarda kendi değer anlayışına ters gelen bir şeyi de yapmak durumunda kaldığını söylemektedir. K19:

“Değer (biraz düşünüyüm...) İlk önce bana ne doğru ne yanlış gelir. Bunu kendi içimde analizini yaparım. Bunu toplumun anlayışıyla uyumlu mudur diye sorgular genel izlenimlere varırım. Benim için değere kendim karar veririm. Toplumda kabul gören değer benim fikrimle ters olmasını sorgularım.” Tersse ne yaparsın? *“Tersse nedenini anlamaya çalışırım. Bu değerlere aykırı durum bana bir zarar verir mi, beni hangi yönlerde çeker. Bunları sorgulayıp keskin kanaatlere varmazsam kendi doğrultumda ilerlerim. Ama eğer toplumda yer edinmiş bir değerse ona uymak toplumun baskısının bir gereğidir diye düşünüyorum. Belli zamanlarda baskıdan kurtulmak için bazı şeyler yapılmak zorunda kalınıyor. Gençlerin benim kadar sorguladıklarını düşünmüyorum. Ben olaya akıl ve mantık çerçevesinde bakarım.”* demiştir.

Bireyler değerlere duygusal ve düşünsel anlamda başvurur. Kişiler, toplumsal veya bireysel bir davranışı tercih ederken veya yapılan bir davranışın doğruluğunu savunurken yahut hem kendini hem de diğer insanları değerlendirirken değer olarak ifade edilen ilkelerle hareket ederler. Gençler, değer tercihlerinde Batı kökenli değerlerle geleneksel değerler arasında kaldıklarını ve kendi faydaları doğrultusunda tercih yaptıklarını sıklıkla ifade etmiştir. Bulgular gençlerde bireyselleşme ve dünyevileşmenin değer yargılarında ne kadar etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca katılımcıların değerlere bakışında kalıcılıktan ziyade geçiciliğin ve zorunlulukların etkili olduğu görülmüştür.

1.3. Öğrencinin Benimsediği Temel Değerler

Bu bölümde ailelerin aktarmaya çalıştığı ve katılımcıların benimsediği temel değerler ile bu değerlerin modernleşme sürecinde ne şekilde değişime uğradığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda değerler iki temel kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler “Aileden Öğrenilen Temel Değerler” ve “Bireyin Benimsediği Temel Değerler” olarak isimlendirilmiştir.

1.3.1. Aileden Öğrenilen Temel Değerler

Sosyal bir varlık olan bireyin algı, tutum ve davranışlarına etki eden çeşitli unsurlardan biri de bireyin sahip olduğu temel değerlerdir. Değerler, olayları ve davranışları değerlendirme konusunda insanlara yardımcı olmaktadır. Değerler hiyerarşisinde üst sırada yer alan değerleri, Güngör (2010) “temel değerler” olarak nitelendirmektedir. Bu değerler insanların tavır ve davranışlarını yönlendirmede diğerlerinden daha etkilidir (Kluckhohn, 2013). Ayrıca bireylerin en yüksek önceliklerini, derin inançlarını ve gündelik yaşamlarında temel itici güçlerini temsil etmektedirler.

Bireyin sosyalleşme sürecinde değerleri öğrendiği, benimsediği ve uygulamaları gözlemlediği en önemli kurumlardan biri aile kurumudur. Toplumun temel kurumu olarak aile, nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerinin yerine getirildiği sosyal bir kurumdur. Aile içerisinde bazı değerler üst düzeyde yaşanır ve kabul görür. Bunlar yeni nesillere kazandırılan duygu, düşünce ve hedefler birliğini içermektedir (Erkal, 1996).

Katılımcılara “*Ailenizden öğrendiğiniz temel değerler nelerdir?*” sorusu sorularak ailenin öğrettiği temel değerlerin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar tarafından temel değer olarak ifade edilen onaltı değer sıralanmıştır (Tablo 5). Bu değerler: dürüst olmak, yardımseverlik, insan sevgisi, kardeş sevgisi, kul hakkı, okul başarısı, yalan söylememek, arkadaşlık, empati, haram, vicdan, vefa, uyum, zulmetmeme, samimiyet, paylaşmadır. Bu temel değerlerden dürüst olma,

yardımseverlik, insan sevgisi, kardeş sevgisi, kul hakkı, okul başarısı ve yalan söylememek diğerlerine göre daha çok katılımcı tarafından dile getirilmiştir.

Tablo 5. Aileden öğrenilen temel değer olarak ifade edilen değerler

Dürüst olmak	Kardeş sevgisi
Yardımseverlik	Arkadaşlık
İnsan sevgisi	Empati
Kul hakkı	Paylaşma
Okul başarısı	Yalan söylememe
Uyumlu olma	Zulmetmeme
Haram	Samimiyet
Vicdan	Vefa

1.3.1.1. Dürüst Olmak

Sosyal değerler arasında yer alan dürüstlük değeri, “düşüncelerini açıkça ifade edebilme, önyargısız olma, davranışları sorgulama” gibi kavramları bünyesinde barındırmaktadır (Mazar, Amir, & Ariely, 2008:634).

Kendisini ve ailesini muhafazakâr bir kimlikle tanımlayan başarılı bir öğrenci olan K15, dürüstlük değerinin kendisi için çok öncelikli olduğunu belirtmiştir. Babası Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki bir kurumda çalışan K15’in dürüstlük ve yalan söylememeyi birbiri ile özdeşleştirip ifade ettiği gözlenmiştir. Bunda ailesinin yalan söylememe üzerinden bir dürüstlük değeri anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Kendisinin ifadesi ile babasının yurtdışında görev yaptığı sırada kardeşiyle birlikte annesi ile yaşamış ve tatillerde babasının yanına gitmişlerdir. Bu süreçte iki çocuğunu tek başına büyüten annenin yalan söylememeye yaptığı vurgu K15 üzerinde etkili olmuştur. K15, dürüstlüğü tanımlarken “*Dürüst olmak yani yalan söylememek*” ifadesini kullanmıştır.

Gençlerde kötü alışkanlıkların yaygın olduğu bağlar bölgesinde yaşayan ve ailesinin onu örnek gösterdiğini övünerek anlatan K28, dürüstlük değerini kendisi ile özdeşleştirerek açıklamaya çalışmıştır. K28, “*Yani K28 olarak dürüstlük*” ifadesini kullanmıştır. K28, dürüst bir çocuk olarak ailesi tarafından diğer gençlere örnek gösterildiği için, dürüstlük kavramını kendisi ile özdeşleştirmektedir.

İHL öğrencisi olan K42, arkadaşları ve öğretmenleri yanındaki saygınlığının farkında bir öğrencidir. Ayrıca ailesini muhafazakâr, fakat birbirleriyle meseleleri açık konuşabilen yapısını sıklıkla vurgulamaya çalışmıştır. K42, özellikle babasının çok dindar olduğunu ve farklı dini eserler okuduğundan bahsetmiştir. Dayısı ile birlikte okudukları dinî kitaplar onun hayatında etkili olmuştur. Ailesi için en önemli değer

dürüst olmak ve bunun sonucunda yalan söylememek olduğunu vurgulamaktadır. K42, “Ailemden öğrendiğim en önemli değer yalan söylememek” ifadelerini kullanmaktadır. Diğer katılımcılar K29 ve K43 ise tek kelime ile “dürüstlük” değerini ilk sırada söylemişlerdir.

1.3.1.2. Yardımseverlik

Katılımcıların en çok dile getirdikleri değerlerden biri de “yardımseverlik” olmuştur. Yardım, bir kimsenin kendi sahip olduğu şeyleri ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanması veya diğer insanlara/canlılara destek sağlamasını ifade eder. Yardımlaşma, toplumun duygusal olarak gücünü ortaya çıkarması açısından önemlidir. Toplumu kaynaştıran ve birlik beraberliğini güçlendiren ihtiyaç sahibi insanlara yardım etme, ihtiyaçlarını karşılama, onların yanlarında olma ve onların üzüntülerini paylaşmak gibi duyguları kapsayan (Sönmez ve Akıncan, 2013:96) yardımseverlik, aynı zamanda toplumun kaynaşmasına katkı sunan sosyal değerler arasındadır. Yardımseverliğin özünde insana ve canlılara verilen değer yatmaktadır.

Babası sık sık şehir dışına çıkan İHL öğrencisi K44, akrabaları ile iyi ilişkileri olan bir ailede yaşamaktadır. Babası olmadığı zamanlarda amcalarının kendilerine sahip çıkmasının önemini vurgulamaktadır. Aile içi yardımlaşmanın K44’ün yardımlaşma değerini ön plana çıkarmasında etkili olduğu söylenebilir.

“Yardımseverlik. İnsanları mutlu etmek. Mesela hastanede bir çocuğa meyve suyu bile almak onun mutluluğunu görmek benim için önemli. Bir insanın derdini dinlemek. Yanında olmak. Hem kendim hem onlar için önemli. Doğrunun bu olduğunu bildiğim için yapıyorum. Yoksa onlar öyle istediler diye değil.”

K44 bu ifadelerle, aileden öğrendiği değerlerin gündelik yaşamdaki karşılığının alışılmışlıktan ziyade kendi istemesine bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Fen Lisesi öğrencisi K50, “Ben iyilik yapmayı seviyorum. Ailem beni farklı tanıyor ama arkadaşlarım beni yardımsever olarak bilir. Çünkü ailem de maddi durumu zayıf akrabalarımıza çok destek olur.” derken, ailesiyle çeşitli konularda çatışma yaşadığına da işaret etmektedir. Anlatılarında kendisinin anlaşılamadığını ve ailesinin kendisine karşı önyargılarını yıkamadığından yakınmaktadır. Yardımsever olmak K50 için ailesinde gözlemlendiği bir durumdur. K50’nin kendini ifade etme ve ailesiyle iletişim kurma adına yardımseverliği öne çıkardığı düşünülebilir. K44 ve K50 gibi birçok genç katılımcı “yardımseverliği” ilk sıralarda dile getirmiştir.

Babasının ikinci evliliğinden olan K34, babasını erken yaşta kaybetmiştir. K34’ün hayatında babası ile geçirdiği zamanda öğrendiği değerler çok önemlidir. Aileden

öğrendiği en temel değeri K34, “*Biri senin kapına gelince onu geri çevirme. Onu koru ve senin himayende iken ona hainlik etme.*” şeklinde ifade etmiştir.

Genelde Güneydoğu Anadolu kültüründe, özelde ise Diyarbakır’da, aileler kendilerinden bir şekilde yardım istendiğinde geri çevirmemektedir. Kız kaçırma, birinden saklanma veya başka sebeplerle evlerine misafir ettikleri kişileri asla karşı tarafa teslim etmezler. Bunun bedelini de maddi ve manevi olarak ödemekten çekinmezler. Babasının tecrübelerini K34’le paylaşması, bu değerın benimsenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Diyarbakır’da bölgeye yeni taşınan, yabancı olan veya yardıma muhtaç olan kişilere “*Yazık, bir yardım edelim*” veya “*Günahtır...*” deyip karnını doyurma, evlerinde yatırma, ihtiyacını giderme, o kişiyi koruma kollama, güvenliğini sağlama çok eskiden günümüze kadar uzanan uygulamalardandır. Ayrıca sosyal yardımlaşmanın güzel bir örneği olarak ölen kişinin yakınları veya komşularının taziye müddetince yemek yapıp taziye evine götürmesi güzel bir davranış olarak kabul edilmektedir. Diyarbakır’da ölen kişinin ailesi yemek yapmayla uğraşamayacağı için yakınlarının, ailesine yemek hazırlayıp götürmesi, Hz. Muhammed’in bir tavsiyesi olarak uygulanmaktadır. Rivayete göre: “Cafer b. Ebu Talib öldürölünce, Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Cafer’in ailesine yemek yapıp götürün. Çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir musibet gelmiştir.” demiştir (Ebu Davud, Cenaiz, 25-26). Bu uygulama, aynı amaçla ve aynı biçimiyle Anadolu’nun her bölgesinde yerine getirilmektedir (Kara, 2009:160). Diyarbakır halkı üzerinde bu hadislerin etkili olduğu ve değeri şekillendirdiğı düşünölabilir.

1.3.1.3. İnsan Sevgisi

Katılımcıların ailelerinden öğrendiğı değeri bir diğeri ise ‘insan sevgisi’ olarak ifade edilmiştir. Sevgi duygusunun, insanın kendini koruma içgüdüsiyle ilk önce kendini sevmesi ile başladığını söylemek mümkündür. Daha sonra sevme duygusunun aile bireyleri, akrabalar, komşular, arkadaşlar, çevre, ilahi varlıklar vs. en yakınından başlayarak geniş bir çerçevede yayıldığı bilinmektedir. Sevgi kavramı bireylerin duygusal, ahlaki ve manevi deneyimleri ile alakalıdır. Cinsel sevgi, aile sevgisi, dostane sevgi ve ilahî sevgi olarak çeşitli bakış açılarıyla isimlendirilebilir. Bu araştırmada, katılımcıların sevgi ile ilgili ifadelerine bakıldığında, sevgi kavramını evrensel anlamda insana verilen değeri ile özdeşleştirerek açıklamaya çalıştığı görölmektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K17, ailesinden öğrendiğı en temel değeri insan sevgisi olduğunu söylemiş, “*Aile bireylerinin birbirini sevmesi.*” ifadesini kullanmıştır. K17, anne ve babasının yaşadığı sıkıntıdan çok etkilenmektedir. Babasının annesine olan kendi tabiriyle ‘değersizleştirici tutum ve davranışları’ K17’yi derinden yaralamıştır. K17’nin

deneyimlerinden hareketle oluşturduğu değer dünyasında sevginin önemli bir yeri vardır. Özellikle aile bireylerinin birbirine olan sevgisini sıklıkla vurgulamaktadır. K17, sevmek sözcüğü ile özellikle insan olarak verilmesi gereken değeri kastetmektedir.

Bağlar ilçesindeki bir okulda öğrenim gören K29, sevgiyi, benzer biçimde, kendi yaşanmışlıkları ile anlatmaya çalışmaktadır. K29, anne ve babası iyi anlaşılan, ama kendi tabiri ile '*K29'u çok takip eden*' bir ailedir. K29 yaşadığı çevrenin güvensiz ortamında bu durumu anlamaya çalıştığını vurgulamaktadır. Ancak ailesinin onun arkadaşları ile gezmesi ve erkek arkadaşı olmasına karşı çıkması vb. nedenlerle ona kızmalarına anlam verememektedir. K29 için sevgi ona iyi davranmak, yani 'onların istediği şeyleri yapmasına izin vermek' olarak karşılık bulmaktadır. "*Bence sevgi insanlara iyi davranmak.*" ifadesinin gençlerin gelişimsel özelliği itibari ile kimlik inşası sürecinde yaşanan aile -genç çatışmasına bir örnek olduğu söylenebilir.

Babasının yurtdışı görevinden dolayı uzun yıllar annesi ve kardeşi ile yaşayan K15, annesinin kendilerini tek başına büyütmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Ayrıca annesi hem kendi ailesi hem de eşinin ailesi ile iyi ilişkiler içinde değildir. Bu nedenle annesi, kardeşlerin birbirini sevmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamaktadır. K15 bu durumu "*Annemin en çok öğrettiği değer kardeş sevgisi*" cümlesi ile ifade etmektedir.

Katılımcılar, ailelerinden öğrendikleri temel değerleri yaşadığı ortamlar ve olaylarla ilişkilendirerek anlamlandırmaktadır. Aileler bazı durumlarda bir değeri özellikle dikte etmeye çabalarken bazı durumlarda da katılımcıların yaşadığı ortamın koşulları ve yaşanmışlıklardan ders çıkararak birtakım değerleri aileden gözlem ve deneyimler ile öğrendiği görülmektedir.

1.3.1.4. Kul Hakkı

Kul hakkı, İnsanların birbirlerine geçen emekleri (TDK,202) şeklinde tanımlanmaktadır. İslam kaynaklarında ise "*Ferde özel bir maslahat tanıyan hükümler*" (Hacak, 2000:57) veya "*Başkalarına ait olup dokunulmaz olan maddî veya manevî imkân ve menfaatler ile insanların başkaları için yerine getirmeleri gereken görevler*" (Sever, 2011:14) şeklinde tanımlanmaktadır.

Kul hakkı kavramı bir değer olarak adalet, vefa, sorumluluk, emek gibi pek çok evrensel değerle iç içedir. Kul hakkı değeri, özellikle adaletin temininde tüm maddî tedbirlerin yetersiz kaldığı durumlarda insan vicdanının devreye girmesinde etkili olduğu gibi, ahlâkî davranışın oluşumunda önemli bir etken olan "âhiret inancıyla" da yaptırım açısından önemli bir ilişki içindedir.

Sosyoekonomik durumu düşük, geleneksel muhafazakâr bir aileden gelen K8, dindar bir birey olarak yetişmesi için ailesinin kendisini İmam Hatip Lisesine gönderdiğini ve en önem verilen değer kul hakkı olduğunu ifade etmiştir:

“Ailem en çok kul hakkını öğretti.” ifadeleriyle ailesinin kul hakkı konusundaki hassasiyetini vurgulamıştır. Maddi durumu çok yüksek ve muhafazakâr bir ailenin çocuğu olan K15, *“Kul hakkına girmemek”* ifadesini aileden kendisine öğretilen önemli bir değer olarak vurgulamaktadır.

Diyarbakır’da kul hakkı konusundaki hassasiyetin oluşumunda “Müflis kimdir?” sorusu ile başlayan hadis-i şerif’in etkili olduğu bilinmektedir. Ebu Hureyre (r.a.)’nin rivayet ettiği bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) arkadaşlarına şu soruyu yöneltti: "Müflis kimdir, biliyor musunuz?" Ashab, "Bize göre müflis, parası ve malı olmayandır" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ümmetimin müflisi, kıyamet gününe; namaz, oruç ve zekât görevlerini yerine getirdiği halde, ona-buna sövmüş, iftira etmiş, şunun-bunun (haksız yere) malını yemiş, kanını dökmüş, onu-bunu dövmüş olarak gelen kimsedir. Bu kişinin iyiliklerinin sevabından hak sahiplerine verilir. Borcu ödenmeden sevabı biterse, diğerlerinin günahları ona yüklenir, sonra da cehenneme atılır "(Müslim, Birr, 59) buyurmuştur. Bu hadisin diğer bölgelerde de etkili olduğu bilinmektedir. Sosyoekonomik durumu fark etmeksizin kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan ailelerin, çocuklarına dini terminolojide sıklıkla karşılaşılan *“kul hakkı”* kavramını temel değer olarak aktarmaya çalıştığı görülmüştür.

1.3.1.5. Okul Başarısı

Ailelerin aktardığı ve öne çıkardığı değerlerden biri de başarı değeridir. Başarı eğitim açısından düşünüldüğünde, akademik başarı program hedefleriyle tutarlı davranışlar bütünüdür (Demirtaş ve Güneş, 2002). Aileler çocuklarının belirlenen amaca ulaşma ve isteneni / istediklerini / onlardan beklenenlerini elde etmesi veya başarması için okul hayatı boyunca aldığı derslerden, girdiği sınavlardan başarılı olmasının gerektiğine inanmaktadır.

Başarısı ile iyi bir liseye yerleştirilmiş olan K33, eğitilmiş bir ailenin kızı olarak sürekli ders çalışmasının istenmesine isyan etmektedir. Kendi ifadesi ile başarılı olmak istediğini ama ailesinin bunu sürekli söylemesinden rahatsız olduğunu vurgulamaktadır. K33:

“Ben öfke kontrolünü benimsiyorum. Son dönemlerde neredeyse kimseyle kavga etmedim. Ben çok kavga ettim. Kapılar çarptım sizden nefret ediyorum dedim. Nefret ettiğim için demedim beni üzdü ben de onları

üzmem için söyledim. Ama aslında gerçek fikrim o değildi. Şimdi daha iyiyim.”

Bu anlatılarda yer alan ifadelerden yola çıkıldığında, K33’ün ailesinin öğretmeye çalıştığı değeri benimsediği, ancak ailenin kullandığı yaklaşımdan rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Sosyoekonomik durumu düşük olan bir aileden gelen K6, ailesinin kendisi için ‘okumaktan başka çaresi olmadığını’ sürekli vurguladığını belirtmektedir. Kendisinin de bunu benimsediği gözlenmiştir. K6: *“Aile en çok okulum ve başarılı olmayı öğretti”* ifadesini dile getirmiştir.

Fen lisesi öğrencisi K18, ailesinin kendisinden başarılı olmasını istediğini, ancak kendisinin de bir başarı anlayışı olduğunu söylemektedir. K18 diğer katılımcılara göre başarı değerini ailesinin istemesinden ziyade kendi hedeflerine ulaşmak için içselleştirmiş bir öğrencidir. K18 ders başarısını, kendisi için değerden ziyade ‘ulaşmayı hedeflediği’ bir amaç olarak ifade etmiştir. K18:

“Başarı değer değil benim için amaçtır”.

Akademik başarı, aileler tarafından mesleki ve toplumsal yaşama donanımlı şekilde hazırlanılması ve geleceklerinin şekillenmesi açısından önemli görülmektedir. Katılımcı gençlerin, ailelerin başarılı olmakla ilgili beklentilerinin farkında oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, kullanılan yaklaşımdan ve davranışlardan rahatsız oldukları görülmektedirler. Eğitimli ailelerin çocuklarından beklentileri daha çok başarı ve rekabet etme iken eğitim durumu düşük aileler için, başarılı olmaktan kasıt, daha iyi yaşam koşullarını elde etmektir. Bazı gençlerin başarı değerine bireysel olarak odaklandığı ve bunu bir amaç olarak gördüğü söylenebilir. Gençlerin bir kısmı ailesinden bağımsız olarak başarılı olmanın gerekliliğine inanmaktadır. Modernleşen dünyada başarı değerinin gerekliliği veya zorunluluğu hem aileler hem de gençlerde bireysel hedefler açısından önemli görülmektedir.

1.3.1.6. Uyumlu Olma

Uyumluluğun toplumsal beklentilere aykırı gelişen ve başkalarına zarar verebilecek dürtülerin ve davranışların kısıtlanması ile ilişkili bir değer olduğu bilinmektedir. Bazı katılımcılar, bir değer olarak ailelerinden uyumlu olmayı öğrendiğini ifade etmiştir.

Taşınmalı sistemle şehir merkezindeki bir liseye devam eden K31, başarılı bir öğrencidir. Ailesinin kalabalık ve geleneksel yapısından rahatsızlığını dile getirdikten sonra, ikili ilişkilerinde özür dilemenin önemine vurgu yapmıştır. Ailesinin geleneksel yapısında kız çocuklarının okuması büyük sıkıntı oluşturmaktadır. Taşınmalı sistemle okuma imkânı bulan K31’in ailesi kızlarını okuturken yaşadıkları çevre baskısı nedeni ile

çocuklarının sorunlarını büyütmeden çözmesini istemektedir. Katılımcının özür dilemeyi anlamlandırmasında, haklı veya haksız olmakdan ziyade, özür dilerken ailesine sorun götürmek istememesi düşüncesi yatmaktadır. Anlatılarında ailesinin de bunu teşvik ettiğini sıklıkla belirtmiştir. K31, “*Başkasına özenmem, kötü yönlelere özenmem iyi yönde özenirim. Özür dilemekle insan ne fakir ne zengin olur. Ben özür dilerim.*” ifadelerini kullanmaktadır. Bağlar bölgesinde yaşayan K26 da “*Ailem her zaman arkadaşlarıyla kavga etme, birşeyler içenlere, (anlarsınız ya hocam) tinercilere falan yaklaşma, başını derde sokma. Sessiz kal uyumlu ol.*” ifadesini kullanmakta ve benzer hassasiyetlere işaret etmektedir. Benzer ifadeler K27, K32, K2 ve K24 tarafından da dile getirilmiştir.

Uyumlu olmanın en çok dile getirildiği bölgelerin dışarıdan göç alan, dönem dönem terör olaylarının öne çıktığı ve kriminal suçların yaygın olduğu bölgeler olması dikkat çekicidir. Aileler bu semtlerde çocuklarını koruyabilmek için onların uyumlu olmasını istemektedir. Ayrıca gençlerin tecrübeleri de bu yöndedir. Yaşadıkları semt ve okul çevresindeki kavgalara ve kötü alışkanlıklara sıklıkla şahit olan gençlerin kendilerini koruyabilmek için uyumluluğu tercih ettiği görülmektedir.

Katılımcıların yanıtları genel olarak değerlendirildiğinde, ailelerin aktardığı değerleri daha çok çevredeki yaşanmışlıklarla ilişkilendirildiği görülmüştür. Katılımcılar ailelerden en çok öğrendiği değerleri dürüstlük, yardımseverlik, insan sevgisi, kul hakkı, okul başarısı ve uyumlu olma olarak ifade etmiştir. Dürüstlük değeri, aileye yalan söylememe olarak ifade edilmektedir. Çünkü yaşam koşullarının güvensizlik ikliminde, aileler, çocuklarına güvenmeleri için onların yalan söylemediklerinden emin olmak istemektedir. Bu nedenle dürüst olmak ve yalan söylememek birbiri için kullanılan kavramlar olarak öğretilmektedir. Katılımcılar sevgi değerini aile bireylerini sevmek ve birbirine iyi davranma olarak ifade etmiştir. Çünkü hızlı değişen koşullarda özellikle modernleşme ile hayata giren teknolojik imkanlar aile-çocuk ilişkilerini bazı durumlarda olumsuz etkilemektedir. Modernleşme sürecinde çekirdek aile sayısı artmaktadır. Ailelerin geleneksel yapıdan uzaklaşması ile çocuk sayısı azalırken akrabalık ilişkilerinde kırılganlığın arttığı gözlenmektedir. Şehir merkezlerinde çekirdek aile formatındaki ailelerin ebeveynlerinin kardeş sevgisini daha çok ön plana çıkardığı görülmektedir.

Katılımcılar başarı değerini benimsemekte ancak ailelerin kullandığı yaklaşımdan rahatsızlığını sıklıkla dile getirmektedir. Ailelerin öne çıkardığı, uyumlu olma değerinde ailelerin çocuklarını güvende görmek istemelerinin etkili olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca ailesi ve çevreleri ile sorun yaşamak istemeyen katılımcıların uyumlu olma değerini güvende olma ve kendilerine sunulan imkanları kaybetmeme açısından değerlendirdiği ve benimsediği görülmektedir.

1.3.2. Bireysel Olarak Benimsenen Temel Değerler

Bireyin değer dünyasında öğrendiği ve içselleştirdiği değerler belirli öncelikler göz önünde tutularak sıralanmaktadır. Bireyin yaşamındaki bu değer hiyerarşisi hayatlarında neyin önemli olduğunu belirten unsurlardır. Her bireyin birbirinden farklı ve çok sayıda değerleri vardır (Mazar, Amir, & Ariely, 2008). Hofstede ve Bond (1988), kişisel değerlerin, bireylerin doğru-yanlış ayırmasına ilişkin belirledikleri inanç standartları olduğunu ifade etmiştir. Birey sosyalleşme sürecinde ailesi ile başlayan daha sonra akraba, akran grubu, okul, sosyal medya vs. birçok sosyalleşme ajanları ile birtakım değerleri kazanarak toplumla bütünleşmekte veya toplumda kabul görmüş değerlerle ters düşerek çatışma yaşayabilmektedir.

Araştırmada “Sizin benimsediğiniz temel değerler nelerdir?” sorusu sorulmuş ve katılımcıların bireysel olarak benimsedikleri değerlerin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların on dokuz değer ifade ettiği görülmüştür. Bunlar, Saygı, hoşgörü, özgürlük, yardımseverlik, önyargılı olmama, milli değerler, merhamet, mantık, güven, doğruluk, kararlılık, kalp kırmamak, kişiliğin iyi olması, kendini bilme, huzur, aile, çocukla sağlam ilişki içinde olma değerleridir. Bu değerlerden sırayla *saygı, hoşgörü, sevgi, özgürlük, yardımseverlik ve güven* değerleri daha fazla katılımcı tarafından ifade edilen değerler olarak tespit edilmiştir.

1.3.2.1. Saygı

Saygı, literatürde “Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram” (TDK Türkçe Sözlük, 2019) olarak karşılık bulmaktadır. Saygı değeri, sadece bireylerin birbirlerine karşı özenli, ölçülü ve dikkatli olması olarak algılanmamalıdır. Tracey’e (1996) göre saygı; bireyin kendine, çevresine, doğaya, ülkesine, bayrağına, tarihine, kültürüne karşı hissedilen bir duygudur. Ayrıca diğer insanlara karşı hoşgörülü olma, başkalarını dinleme ve anlamaya çalışmayı da içine alan kabullenme değerinin saygı değerinin içerisinde yer aldığı söylenebilir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K13, “*Benim için en önemli değer saygı, sevgi olmasa bile saygı duyma.*” ifadesini kullanmıştır. K13, saygı değerini kabullenme açısından değerlendirmektedir. Eğitimli bir ailenin başarılı bir çocuğu olan K13’ün saygı değerine bakışı şu şekildedir:

“*Saygı bence onların (bütün bireylerin) zoruna gidecek, kendilerini değersiz hissettirecek davranışlarda bulunmamak.*”

Babasının annesine kötü davranması ve aşağılayıcı sözler kullanması K13’ü etkilemiştir. K13’ün kendi tabiri ile insanlar anlaşılamayabilir ama birbirlerine kötü sözler

söylememelidir. Bu ifade ile saygıyı karşısındakine saygılı olmak ve onur kırıcı davranış ve sözlerde bulunmamak açısından ifade etmiştir. K13'ün saygı anlayışı birbirine özenli-ölçülü davranma şeklindeki saygı tanımlaması ile de uyumludur.

Annesi ile iletişim problemi yaşayan bir genç olan K25, *“Saygı büyüğündür, susa karşıyım. Büyüğüm haksızsa bunu kabul etmiyorum. Büyüğüm bana sevgi göstermezse ben de saygı göstermem. Ama büyük gelince toparlanırım o başka”* ifadesini dile getirmiştir. K25, babasının kahve işletmesinden dolayı geç vakitte eve gelmesi nedeniyle onunla vakit geçirmeye fırsat bulamamaktadır. Annesinin kendisini sürekli bastırmaya çalışmasına isyan etmektedir. Düşüncelerini ifade ederken ebeveynlerinin davranışlarından dolayı hissettiği sevgisizliğe vurgu yapmıştır. K25, sevildiği kişilere saygı duyulması gerektiği fikrindedir. Ayrıca kendi yaşadığı çevrede saygı ifadesi olarak büyükler gelince toparlanmayı saygıdan değil alışkanlık olarak değerlendirmektedir.

Sur içinde yaşayan K3 *“Sevgi, saygı (Anneye, babaya, çevreye saygı)”* ifadesini kullanmıştır. K3, kendi ifadesi ile gençlerin büyük çoğunluğunun hem aile hem de çevreleri ile ciddi sıkıntı yaşadığı bir semtte ikamet etmektedir. Babasının annesine kötü davranması ve kendisine ve diğer kardeşlerine sevgi göstermediğini anlatırken gözleri dolmaktadır. Bu kötü tecrübeler, K3 için, saygı ve sevgi kavramlarını iç içe geçirmiş görünmektedir. K3, ailesinden sevgi görmese de sevgi ve saygının olması gerektiğini düşünmektedir. K3'ün saygı anlayışı, Tracey'in (1996) sevgi tanımlamasındaki bireyin kendisine saygı duyulması anlamı ile uyumludur.

Taşınmalı sistemle, il merkezindeki bir lisede eğitim gören K31, kızların okumasına karşı olan bir aile, akraba ve köy çevresinden gelmektedir:

“Saygı, bizim köyde konuşunca sen okula gitmişsin saygısızlaşmışsın diyorlar ama bana göre saygısızlık değil. Ben onlara okulda öğrendiklerimi anlatıyorum onlar cahil oldukları için bana saygısız diyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K31 açısından, *“Kendini ifade etme”* saygısızlık olarak algılanmadığı halde, yakın çevresi tarafından saygısızlık olarak algılanmaktadır. Eğitim müfredatındaki kazanımların K31'in hayata bakışında etkili olduğu görülmektedir. K31'in saygı değerine yüklediği anlam, saygı tanımlamalarından hoşgörülü olma ve kabullenme anlamları ile uyumludur.

Şeker hastalığı ve psikolojik birtakım rahatsızlıklarla mücadele eden bir annenin kızı olan K37, *“Biz küçükken misafirin önünde bir şey istememe, saygı, annem mesela birinin önünde şakalaşırdık bunu saygısızlık olarak algıladı ve abimden çok dayak yedim.”* ifadesini kullanmıştır.

K37, annesi ile ciddi problemler yaşamaktadır. Babası onları terk ettiğinde K37 küçük yaşlardaymış. K37 babasının kendileri ile ilgilenmemesine rağmen ona çok özlem duyduğunu söylemektedir. Annesi onları sürekli çalışmaya zorlamakta ve çocukları bir şeyler istediğinde bağırıp çağırmaktadır. Hatta evi terk etmelerini dahi söylemektedir. K37'nin tabiri ile 'evde huzur bulamadığı için' çaresiz bir durumdadır. Annesi maddi olarak sadece şeker hastalığından dolayı devlet tarafından yapılan yardımla geçinmeye çalışırken maddi ve manevi sıkıntılar yaşamaktadır. Annenin çocuklarına karşı oldukça katı ve geleneksel davranışlar göstermesi K37 üzerinde derin yaralar bırakmıştır. Görüşmeler esnasında sıklıkla gözlerinin dolması bu izlenimi vermektedir. K37'nin annesi, kızlarını disipline etmek için erkek çocuklarını kız çocukları üzerinde bir otorite unsuru olarak kullanmaya çalışmaktadır. K37'nin saygı değerini kendi değersizliği üzerinden anlatmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. K37'nin saygı anlayışı, kişiye saygı ve kabul edilme tanımlaması ile uyumludur.

Fiziksel görünüşünden ve ses tonundan naifliği çok belli bir genç olan K31'in, "Saygı, insana en küçük canlıya saygı." Ifadesinden, saygı değerine verdiği anlam tüm canlıları kapsayıcı bir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. K31 için saygı sadece insanların birbirlerine karşı değil tüm canlılar için sahip olmaları gereken bir değer olarak öne çıkmaktadır.

Başarılı bir İHL öğrencisi olan K46, saygı ile ilgili olarak,

"Saygı, sevgi başka adalet başkadır benim için. Mesela arkadaşlarım haksız olsa bile hocası ile ve arkadaşlarına bağırıp kavga edebiliyorlar. Gururlarına yediremiyorlar. Ego diyelim. Artistik yapıyorlar diyelim. Küçücük etkiyi bile büyüten bir nesle dönmüşüz." demiştir.

K46, gençlerin büyükleri ile girdikleri çatışmalarda bazen bencil ve adaletsiz olduklarını düşünmektedir. Gençlik dönemi kişinin toplumdaki yerini, mesleksi konumunu ve cinsel kimliğini tanımaya, yerine oturtmaya çalıştığı bir dönemdir. Gençlerin, bu süreçte, bir yandan kimlik bunalımı yaşarken, bir yandan da arkadaşları ve öğretmenleri ile çatıştıkları gözlenmektedir. K46, çatışmayı, "bir ya da birden çok sayıda kişinin bir konu üzerinde yaşadığı doğal bir anlaşmazlık ya da gerginlik durumu" tanımlaması (Öner, 2004) ile uyumlu bir ifade kullanmış ve arkadaşlarının yaşadığı çatışmalar üzerinden saygı değerini anlatmaya çalışmıştır.

Fen lisesi öğrencisi ve kendine güveni hal ve hareketleri ile gözlemlenen bir öğrenci olan K16, "Düşüncemi saklayamam, saygı..." demiş ve saygıyı kişinin fikirlerine olan saygı çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır.

Yukarıdaki anlatılardan yola çıkarak katılımcıların saygı değerine yüklediği anlamlarda yaşanmışlıkların, gençlerin gelişim dönemlerinden kaynaklı durumların etkili olduğu görülmektedir. Katılımcılar kimi zaman kabullenme, kimi zaman saygının hak edilmesi, ihtiyaç, tüm canlılara saygılı olma, kimi zaman da ergenlik kaynaklı tutum ve davranışlarından yola çıkarak saygı değerini anlamlandırmaya çalışmıştır. Katılımcılar ailesinde öğretilen büyüklerine saygılı olma kavramını sorgulamakta ve saygının hak edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca saygının sadece büyüklere değil, birey olarak herkes için ve tüm canlılar için olması gerektiğini vurgulamaktadır. Kimlik oluşturma sürecinde olan katılımcı gençler, kendi bireysel tercihlerinin ailesi ve çevresi tarafından değer görmesini istemekte ve bu düşüncelerini saygı değeri ile ifade etmektedir.

1.3.2.2. Hoşgörü

Araştırmada, saygı değerinden sonra, en çok dile getirilen değer hoşgörü olduğu görülmektedir. Hoşgörünün tahammül etmekten daha kapsayıcı bir ifade olduğu söylenebilir. UNESCO'ya göre, hoşgörü, *“temelde başkasının yani farklı olanın kendileri gibi olma hakkına saygı göstermek ve ötekine verilen zararın kendine ve herkese verilen zarar anlamına geleceği için zarar vermekten kaçınmaktır.”* (Akt: Kaymakcan, 2007). Hoşgörü değerinin, saygının kabullenme yönü ile ilişkili olduğu söylenebilir. Hoşgörüde bireyin kendisinininkiyle çelişse dahi, başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmelerinden rahatsız olmama, davranışına tepki göstermeme şeklinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Anne ve babası uzman doktor olan K18 kendi ifadesiyle muhafazakâr bir ailede büyümektedir. Başarılıdır ve iyi bir fen lisesinde okumaktadır. Anne ve babasının kendilerinin tüm ihtiyaçlarını karşıladığını ancak yoğunluklarından dolayı birlikte zaman geçiremediklerini vurgulamıştır. Ders çalışmaktan arta kalan zamanlarında, sosyal medya ile iç içe olduğunu ve sosyal medyayı bilinçli kullandığını ifade etmiştir. K18, *“Genelde hoşgörülüüyüm. Mesela LGBT’lilere karışmam ama destekçisi de değilim. Dini olarak uygun olmadığı için. Ama sen niye böylesin demem.”* ifadesini kullanmıştır. K18’in hoşgörü anlayışında desteklemese bile kendisinden farklı olanları oldukları gibi kabul etme ve onlara zarar vermeme anlayışı olduğu görülmektedir.

Alkol kullanan ve çoğu zaman annesine şiddet uygulayan bir babanın kızı olan K3, annesinin de yaşadıklarından dolayı sert ve anlayışsız olmasından şikâyet etmektedir. K3 fikirleri dinlenmeden, tüm kararlarının annesi tarafından eleştirildiğini düşünmektedir. K3’ün hoşgörü anlayışında bireyi olduğu gibi kabul etme ve fikirlere veya kendisi gibi olmama hakkına saygı vurgusu olduğu görülmektedir.

“Hoşgörü, ben asla yargılamam. Çocuğumun fikirlerine saygı duyarım. Sevginin, karşılığı yok bende.” İfadesini kullanmıştır. *“Fikirlerinden dolayı kimseyi yargılamam, hoşgörülüym”* ifadesi benzer şekilde K36, K48 ve K10’dan da gelmiştir.

1.3.2.3. Sevgi

Sosyal değerler kapsamına giren sevgi değeri, sadece belirli bir topluluğu ilgilendiren bir değer olmayıp evrensel boyutlarda bir değerdir. Sternberg (1986:119), sevgiyi, *“ilişkilerde yaşanan yakınlık ve bağlanma duygularını kapsayan samimiyet”* olarak ifade etmektedir. Kişilerarası ilişkiler açısından bakıldığında, kişiyi birine ya da bir şeye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten bir duygu olan sevgi değeri önemli bir değerdir.

Boş zamanlarında babasının iş yerinde çalıştığı için, küçük yaştan itibaren toplumla iletişim halinde olan K27, *“Mesela saygı sevgi kötü iş yok, kötü işle işi olmayanlar, okulu seviyorum.”* ifadesini kullanmıştır. K27, yaşadığı çevrede gözlemlediği kötü alışkanlıklar, kavgalar vs. ile kendi değer dünyasında bazı sınırlar çizmeyi tercih etmiştir. Kendi tabiri ile *“Kötü işin olmadığı ortamlar, kötü işle işi olmayan bireyler”* ona göre sevilmeyi hak etmektedir. K27 ile aynı semtte ikamet eden başka bir katılımcı K28’de K27 gibi sevmeye değerini kötü alışkanlıklarla özdeşleştirerek açıklamaya çalışmıştır. K28, *“Kötü alışkanlıklarım yok, küçükleri severim.”* demiştir. Her iki katılımcının da yaşadığı semtte kötü alışkanlıklar ve suç oranı oldukça yüksektir. Genç katılımcılar kötü alışkanlığının olup olmasına göre sevmeye ve sevilmeyi hak etme sınırı koymuştur.

Anne ve babası eğitimci olan K12, *“Ailem öğretmen ve çevremce çok değer verilen biriyim. Verdikleri değer kadar da ben onlara veriyorum.”* ifadesini kullanmış ve bu ifadeyle kendisine gösterilen hoşgörü kadar karşısındakine gösterebileceğini vurgulamaktadır.

Fiziksel özellikleri ile barışık olduğunu söyleyen K20 ise sevgi değerine kendini sevmek olarak bakmaktadır:

“Kendimi seveceğim. Bu benim için bir kuraldı. Eskiden olsaydı dış görünüş olarak kendimi beğenmiyorum ve olduğum gibi kabul etmiyordum. Ama şimdi olduğum gibi kendimi seviyorum. Ailem, arkadaşlarım”.

Bu araştırmada, katılımcılar sevgi değerini ifade ederken ailenin ve çevrenin etkisini göz önünde bulundurdıklarını gösteren ifadeler kullanmıştır. Çünkü sevginin bireysel yönü yanında toplumsal bir karşılığı olduğu da bilinmektedir. Sorokin (2005), sevginin toplumsal görünümünü ifade ederken, *“Toplumsal alanda sevgi, bir insanın*

amaçlarının gerçekleşmesi sırasında, başkaları tarafından paylaşıldığı ve yardım gördüğü, iki ya da daha çok insan arasındaki anlamlı ilişkidir.” Ayrıca seven bir insanın, sevilen kişinin akla uygun amaçlarını gerçekleştirmesine yardım etmesinin, onun mutluluğunu artırdığını söylemektedir. O’na göre ‘dayanışma’, ‘karşılıklı yardım’, ‘iş birliği’, ‘iyi komşuluk’, ‘aile ilişkisi’ ve bunlar gibi deyimler, toplumsal ilişki olarak sevginin çeşitli biçimlerini belirtmektedir.”

Özellikle gecekondulaşan, göç alan ve kötü alışkanlıkların ve suç oranlarının yüksek olduğu bir bölge olan bölgelerde ikamet eden gençlerin sevgi anlayışında çevresiyle ilgili deneyimlerinin etkileri hissedilmektedir. Daha güvenli bölgelerde yaşayan gençlerin ise sevgiyi kendilerine gösterilen sevgi ve kabul ediliş açısından daha bireysel değerlendirdiği görülmektedir. Bazı gençler sevgiyi sevildiklerini hissetmek açısından anlatmaya çalışmıştır. Bu gençlere göre, ötekine duyulacak sevgide sınırı, karşısındakinin tutumu belirlemektedir. Bu anlayışta karşılıksız sevgiye yer yoktur. Bu durum hem gelişimsel özellikleri itibarı ile gençlerin toplumda kendi konumunu belirleme çabası hem de modernleşen dünyada gençlerde bireysellik eğilimindeki artışla açıklanabilir.

1.3.2.4. Özgürlük

Özgürlük, ilkçağlardan bu yana yöneten ve yönetilenlerin temel sorunu olarak hem değer hem de kavram olarak, birçok tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Özgürlük evrensel bir niteliğe sahiptir. Montesquieu (2014), “*Kanunların Ruhu*” adlı eserinde “*Hürriyet (özgürlük), kanunların izin verdiği her şeyi yapma hakkıdır*” demektedir. Bu sözünü “*bir vatandaş kanunların yasak ettiği şeyi yapabilseydi hür sayılmazdı. Çünkü öteki vatandaşların da aynı yetkiyi kullanmaya hakları olurdu*” cümleleriyle ifade etmektedir. Topçu (2010), özgürlüğü; “*Yabancı hiçbir güç tarafından zorlanmaksızın, iradenin kendi seçimi ile yine kendisini belli bir harekete ayarlayabilmesidir.*” şeklinde ifade etmiştir. Diğer bir ifade ile özgürlük, bireylerin gündelik yaşamlarında başkalarının zorlanmamanın bir ölçütüdür (Özdek, 1993).

Sadece kız öğrencilerin eğitim gördüğü bir okulda öğrenim görmekte olan K24’ün anlatılarında “*Özgürlük, belli bir yaştan sonra istediğimi yapmak. Ayaklarımın üzerinde durmak*” şeklinde karşılık bulmaktadır. K24, sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelmektedir. Kendi ifadesiyle ailesi kendisinin yapmak istediği birçok şeye izin vermemektedir. Bu durumdan çok sıkılan K24 bazen ailesinin izin vermediği şeyleri gizlice yapmak zorunda kalmaktadır. Ailesine bağımlı yaşamaktan kaynaklanan zorunluluğu sevmemektedir. Bunu, özgürlüğüne müdahale olarak görmektedir.

İHL öğrencisi K44 ise özgürlüğü başkalarının hayatına müdahale etme açısından değerlendirmiştir. K44, “*Asla başka insanların hayatını etkilemem. Benim için iyi olan onlar için iyi olmayabilir. Müdahale etmem. Kendi hayatımdayım. Değer verene değer verme taraftarıyım.*” demiştir. K44, birçok genç gibi, kendisinin özgürlüğüne müdahale edilmemesi halinde başkalarının özgürlüğüne karışılmaması gerektiği yönünde fikir beyan etmiştir.

Başarılı bir İHL öğrencisi olan K46, “*Fikirlerimi özgürce söylerim.*” demiştir. K46, özgürlüğü fikirlerin özgürce söylenmesi, bireyin kendisini ifade edebilmesi açısından değerlendirmektedir. K46, annesinin de teşviki ile abilerinin kendilerine çok müdahale etmesinden şikâyet etmektedir. Abilerine fikirlerini söyleyince annesi tarafından azarlanmaktan rahatsızlık duyduğuna vurgu yapmakta ve bunu anlamsız bulmaktadır. K46, abilerinin baskıcı tavırları ile düşüncelerini özgürce söyleyemediğini düşünmektedir.

Sağlık Meslek Lisesi öğrencisi K39 düşüncelerin özgürce söylenmesinin önemine vurgu yapmıştır. K39 “*Bence tüm insanlar düşüncesini söylemeli. Fikirlerimizi söyledikçe rahatlarız çünkü.*” şeklinde fikir beyan etmiştir. Babasının vefatından sonra annesi ve abisiyle mütevazı bir hayat süren K39, anlatılarında annesinin kendileri için yaptığı fadakarlığa sıklıkla yer vermiştir. Özellikle de annesinin kendisinin fikirlerine verdiği değerden çok memnundur. Herkesin düşüncelerini söyleyebildiğinde sıkıntıların daha da azalacağını düşünmektedir. Bunun bir özgürlük olduğuna vurgu yapmaktadır.

Özgürlük, bireylerin ve toplumun bir gereksinimi ve amaçlanan bir doğal “iyi”, olarak değerlendirilebilir. Özgürlüğün aynı zamanda, birey ve toplumların başka iyilere ulaşılmasını sağlayan bir araç olma yönü de vardır. Bireyler yaşadığı toplum içinde sosyal ortamın gereklerine uyacak şekilde sosyalleşmektedir. Bu durum bireyleri aile bireyleri ve başkalarıyla ilişki ve etkileşime girerken ortalama standartlara uymaya itmektedir. Birey bunu yapmadığı takdirde dışlanma, kınanma, psikolojik baskı altına alınma gibi bir takım sosyal baskılarla karşılaşabilmektedir. “Düşünceyi söz, yazı ya da başka vasıtalarla başkalarına aktarabilme, anlatabilme, yayabilme ve onları kendi düşünce ve inançlarının doğruluğuna ikna edebilme, inandırabilme, tercihleri doğrultusunda tutum ve davranışlarda bulunabilme hakkı (Tanör, 1969:27)” olarak tanımlanan ifade özgürlüğünün kısıtlanmaması gerektiğine dönük ifadeler K46 ve K39 gibi birçok genç tarafından dile getirilmiştir.

Araştırmada özgürlük değeri katılımcıların aileleri tarafından öğretilen değerler kategorisinde yer almamaktadır. Aileler tarafından öğretilmeyen özgürlük değeri birçok

genç tarafından dile getirilmiştir. Özgürlük gençlerin sosyal ortamlarında bireysel olarak elde ettiği bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Katılımcılar kendi anlam dünyalarında özgürlüğü kimi zaman kendi iradesi ile hareket edebilmek, kimi zaman başkalarına müdahale etmeme, kimi zaman da düşüncelerini rahat bir şekilde ifade etme yönünde anlamlandırmaya çalışmıştır.

1.3.2.5. Yardımseverlik

Yardımlaşma ve yardımseverlik, önemli ve yaygın bir toplumsal değerdir. Yardım, kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanmaktır. “*Muhtaç insanlara yardımcı olmak veya bu amaç için kurulmuş çeşitli sosyal örgütlere bağışta bulunmak, oralarda gönüllü olarak çalışmak*” (Kolukısa, Oruç, Akbaba ve Dünder, 2005) olarak tanımlanan yardımseverlik, toplumda dayanışmanın ve bağlılığın sonucu olarak ortaya çıkmış bir dizi davranışlar bütünüdür.

Yardımlaşmaya ilişkin olarak, babasını küçük yaşta kaybeden K34, “*Parasızlığı dibine kadar yaşadık. Annem başkalarının işine gitti. Kimse bize yardım etmedi ama ben düşenlerin yanında olacağım. Benim yerimde başka biri olsaydı bugün burada olmazdı...*” ifadesini kullanmıştır. K34 annesi ile yaşam mücadelesinde yardım etmenin ve destek görmenin ne kadar önemli olduğunu acı tecrübelerle öğrenmiş bir gençtir. Yardımsever olmak, K34’ün değer dünyasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Sosyoekonomik durumu çok yüksek bir aileden gelen K48:

“*Yardımseverlik. İnsanları mutlu etmek. Mesela hastanede bir çocuğa meyve suyu bile almak onun mutluluğunu görmek benim için önemli. Bir insanın derdini dinlemek. Yanında olmak. Hem kendim hem onlar için önemli. Doğrunun bu olduğunu bildiğim için yapıyorum. Yoksa onlar öyle istediler diye değil.*” ifadesini kullanmıştır.

K48, kendi ifadesiyle, bazı alışkanlıkları okuldaki başarısını ve öğretmenleri nazarındaki değerini düşürse de, kalabalık bir arkadaş grubuna sahiptir. Yardımseverlik değerinin kendisi için çok önemli olduğunu anlatırken bir iyiliği sadece kendi istediği için yaptığını sıklıkla vurgulamaktadır. K48, yardım ettiği zaman bir yandan karşı tarafı memnun ederken bir taraftan da “*Kendim için*” ifadesi ile yardım etmenin iç huzuruna katkısını vurgulamaktadır.

Katılımcılar yaşadıkları tecrübeler ve iç huzuru yakalama açısından, hayırseverlik ve yardımseverlik değerini ifade etmiştir. Sosyoekonomik durumu yüksek ailelerden gelen gençlerin iç huzur ifadesini daha sık kullandığı görülmektedir. Ailesinin sosyoekonomik durumu düşük bir çok genç katılımcı ise arkadaşları gibi sosyoekonomik durumu düşük olanların yaşamlarındaki eksikliklerinin farkındadır. Bu nedenle

yardımsaverliği yani çevreden veya akrabalaradan destek görmeyi önemsemektedir. Bulgulara göre, geleneksel yardımsaverlik anlayışının gençler üzerinde de etkili olduğu söylenebilir.

1.3.2.6. Güven

Toplumda sağlıklı ilişkilerin büyük ölçüde güvene dayandığı bilinmektedir. Güven, bireylerin gündelik yaşamlarında gerek aile yeleri gerekse arkadaşları ve iş arkadaşlarıyla sürdürdüğü ilişkilerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Güven, “*Bir toplumda yaşayan bireylerin birbirlerine, içinde yaşadıkları sistemlerin kurallarına ve kurumlarına yönelik olarak, söz konusu birey, kurum veya kuralların rollerini ve işlevlerini belirlenen doğrultuda en iyi şekilde yapacaklarına duyulan inanç*” (Hosmer, 1995) olarak da ifade edilmektedir. Toplum ve birey açısından güvenin birçok olumlu etkileri vardır. Örneğin, romantik ilişkilerde ve dostluklarda güven; samimiyet, bağışlama ve fedakârlık istemede kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca güvenin takım çalışmasını, sosyal etkileşimi ve sorumlu davranışları teşvik etmede kilit bir rol oynadığı ve etkileşimin ve verimliliğin pozitif bir katalizörü olduğu da bilinmektedir (Kramer, 1999).

Ailesi köyde yaşadığı için, okulunun pansiyonunda kalan K4 güvenmeyi dini bir perspektiften tanımlamakta ve “*Güven, bir insan bana bir adım gelsin ben ona on adım giderim demek. Ben insana güvenirim. Yalan söylemem, samimi ve sıcakkanlıyım*” ifadesini kullanmaktadır. İHL ğrencisi olan K4’n, güveni ifade ederken, dini terminolojiden etkilendiğini söylemek mümkündür. K4 kendisine güvenilmesi için sıraladığı özelliklerle aynı zamanda gvenebilme kriterlerini de ortaya koymaktadır.

Taşımalı sistemle okula gelen ve başarılı bir ğrenci olan K31, güven değerini, güven-güvensizlik ilişkisi üzerinden yorumlamaya çalışmakta ve “*Güven, önce başkalarına güvenmek isterim. O güveni görmezsem ben de o kişiye güven vermem.*” ifadesiyle anlatmaktadır.

Sur’da yaşayan K1, güven değerini arkasında olmak, paylaşmak, korumak, görev ve fedakarlıkla özdeşleştirilerek ifade edilmiştir:

“*Güven nemli. Biri isterse paranın ya hepsini veririsin. Bir sigaran var o ortamda dağıtırsın. Paylaşırsın. Misal kavgam var o çocuğu arkaya atar hepimiz gideriz*”.

K2 de, K1’e benzer biçimde, Sur bölgesinde güvende olabilmek için zorunlu arkadaş gruplarında yaşamayı tercih eden biri olarak güven değerini grup kimliği üzerinden anlatmaya çalışmıştır.

K47 ve K27 ise güveni diğer bireylerin yanındaki pozisyonu açısından değerlendirmiştir. K27’nin güven tanımı “*Karşıdaki kişinin güvenini kazanmak.*”

şeklinde ifade bulmaktadır. İmam-Hatip lisesinde okuyan ve muhafazakar bir aileden gelen K47 ise güveni; “*Bir insanın gözünde yükselme veya alçalma*” olarak değerlendirmiştir.

Her iki katılımcı da güven kavramını “bireylerin kendisine duyulan güven” şeklinde ifade etmiştir. K47, hem ailesi hem de eğitim ortamı tarafından ‘güvenilir bir insan olma yolunda’ yönlendirilen bir öğrencidir. K27 ise Diyarbakır’ın geleneksel aile yapısında büyümüş bir gençtir. Güven duyulan bir insan olmak onun için geleneksel bir anlam ifade etmektedir. Katılımcıların güven kavramını genel olarak temel güven (ontolojik güven), kişilerarası güven ve sosyal güven olarak değerlendirdiği görülmektedir.

1.3.2.7. Doğruluk (Dürüstlük)

Dürüstlük, kavramını “*doğruluk*” “*özü sözü bir olma*”, “*olanı olduğu gibi yansıtma*”, “*saklamama*”, “*bildiğinden, inandığından ve olduğundan başka türlü görünmeye veya göstermeye çalışmama*” (TDK Türkçe Sözlük, 2005) gibi farklı şekillerde de açıklamak mümkündür.

Kendisini “açık sözlü biri” olarak tanımlayan K10, “*Bazıları bana doğru gelmezse çıkıp onlara söylemekten çekinmem.*” ifadesini kullanmıştır. K10, dürüstlüğü açıklarken kendisinin de özü sözü bir olduğunu ve ailesinin de kendisinden böyle olmasını istediğini sıklıkla dile getirmiştir.

K10 ile benzer bir ifade K6’dan gelmiştir. K5, doğru / dürüst olmayı “*Olduğum gibi davranmak.*” olarak ifade etmiştir.

Katılımcı gençler benimsediği bireysel değerleri saygı, sevgi, hoşgörü, özgürlük, yardımseverlik ve güven olarak sıralamıştır. Katılımcılar saygı değerini ‘*birbirine özenli-ölçülü davranma, bireyin kendisine ve tüm canlılara karşı duyulması gereken hoşgörülü olma, kabullenme ve kabul edilme*’ olarak anlamlandırmıştır. Katılımcılar özgürlüğü ‘*kendi iradesi ile hareket edebilmek*’, ‘*başkalarına müdahale etmeme*’, ve ‘*düşüncelerini rahat bir şekilde ifade etme*’ şeklinde anlamlandırmıştır.

Özellikle gecekondulaşan, göç alan ve kötü alışkanlıkların ve suç oranlarının yüksek olduğu bölgelerde ikamet eden gençlerin sevgi anlayışında çevresiyle ilgili deneyimlerinin güçlü etkileri hissedilmektedir. Daha güvenli bölgelerde yaşayan gençlerin ise sevgiyi kendilerine gösterilen sevgi ve kabul ediliş açısından daha bireysel değerlendirdiği görülmektedir. Genç katılımcılar sevildiklerini hissetmek istemektedir. Bu gençlerde ötekine duyulacak sevgide sınırı, karşısındakinin tutumu belirlemektedir. Bu nedenle bazı katılımcıların anlam dünyasında karşılıksız sevgiye yer yoktur ve sevilmeyi hakk etmek gerekmektedir. Hoşgörü değeri ‘*bireyi olduğu gibi kabul etme,*

fikirlerine veya kendisi gibi olmama hakkına saygı, desteklemese bile kendisinden farklı olanları oldukları gibi kabul etme ve onlara zarar vermeme ‘olarak anlandırılmıştır.

Katılımcıların güven kavramını genel olarak temel güven (ontolojik güven), kişilerarası güven ve sosyal güven olarak değerlendirmektedir. Katılımcılar hayırseverlik değerini yaşadıkları tecrübeler ve iç huzuru yakalama açısından değerlendirmiştir. Sosyoekonomik durumu yüksek ailelerden gelen gençlerin yardımseverlik için iç huzur ifadesini kullanırken sosyoekonomik durumu düşük olan birçok genç katılımcının yaşamlarındaki eksikliklerden yola çıkarak yardımseverliği anlamlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Yardımseverlik değerinin kültürel bir yönünün olduğu da gözlemler arasındadır.

Genç katılımcılar doğruluk (dürüstlük) değerini ‘*özü sözü bir olma*’ ve ‘*gerçeği saklamama*’ olarak anlamlandırmıştır. Önyargılı olmama, vatanseverlik, merhamet, mantıklı olma, kararlılık, kalp kırma, kendini sevmek, kendini bilmek, aile değerleri, çocuklarla sağlıklı iletişim değerleri de katılımcıların anlatılarında ve ifadelerinde öne çıkan diğer değerler olarak ifade edilebilir. Gençler *ailelerinden öğrendiği değerleri* ifade ederken en sık ‘dürüst olma’, ‘insan sevgisi’, ‘yardımseverlik’, ‘kul hakkı’, ‘okul başarısı’ ve ‘uyumlu olma’ değerlerini sıralamıştır. Gençler *kendilerinin benimsediği değerleri* ‘saygı’, ‘hoşgörü’, ‘sevgi’, ‘özgürlük’, ‘yardımseverlik’, ‘güven’, ‘doğruluk(dürüstlük)’ ve ‘okul başarısı’ olarak sıralamıştır.

Aileden öğrenilen değerlerden, ‘dürüst olmak’, ‘yardımseverlik’, ‘insan sevgisi’ ve ‘başarı’ değerleri gençler tarafından da dile getirilmiştir. Ancak ‘kul hakkı’ ve ‘uyumlu olma’ değerleri sıralamada yer almamıştır. Gençler bu değerlere ‘saygı’, ‘hoşgörü’, ‘özgürlük’ ve ‘güven’ değerini eklemiştir.

Gençlerin değer kavramlarına kimi zaman yeni anlamlar yüklediği veya varolan anlamlara yeni anlamlar eklediği görülmüştür.

Dürüstlük aileler tarafından yalan söylememek olarak aktarılırken gençler özü sözü bir olmak (şeffaf olmayı) dürüstlük olarak anlamlandırmıştır. Yardımseverlik, maddi katkı sağlama ve kendisine sığınanı koruma kollama olarak aktarılırken gençler yardımseverliği maddi yardım yanında iç huzuru sağlamaya vesile olan faaliyetler olarak ifade etmiştir. Sevgi aile büyüklerine, çevreye, hayvanlara ve insan olarak herkese değer verilmesi şeklinde aktarılırken gençler sevgiyi kişinin kendisini sevmesi, kişiye gösterilen sevgi ve kabul ediliş, sevilecek kişinin alışkanlıklarıyla sevmeyi hak ediyor olması (kötü alışkanlığı olan ve olmayanlar olarak) ve sevginin karşılıksız olmaması anlamlarında kullanmıştır. Başarı değeri sosyoekonomik durumu ve öğrenim durumu düşük ailelerin başarı değerini daha iyi yaşam koşullarını elde etmek için akademik başarı olarak

aktardığı ve bu ailelerden gelen gençlerin de benzer bir yaklaşımda olduğu tespit edilmiştir. Öğrenim düzeyi yüksek ailelerin başarı değerine yüklediği anlam daha çok başarılı olma ve rekabet etme iken bu ailelerin çocukları başarıyı bir değer olmaktan ziyade hedeflerine ulaştıracak bir yol olarak görmektedir.

Gençlerin her kavramın merkezine kendisini yerleştirmesi modern dünyanın gündelik yaşama eklediği yeni kavramların kabul edilmesi ve kimlik oluşturma sürecinde toplumda var olma ve kabul görme mücadelesinin yansıtılması olarak açıklanabilir. Modernleşme sürecinde öğrenim düzeyinin yükselmesi ailede dinî anlayış ve kabullerin sökülmesine değil, belki daha çok gelenekselci yorumundan yenilikçi ve değişime açık bir yorumuna geçiş olarak sonuçlandığı (Akdoğan, 2002:240) görülmektedir. Kul hakkı ve uyumlu olma değerlerinin gençler tarafından dile getirilmemesi yenilikçi bir yaklaşımın benimsenmesi olarak değerlendirilebilir.

1.4. Geçmişten Gelen Değerleri Korumak

1.4.1. Değerlerin Korunmasına İlişkin Görüşler

Toplumsal yapı, içinde sosyal ilişkilerin kurulduğu, sosyal olayların meydana geldiği; karşılıklı ilişkiler içinde bulunan sosyal grupların ve “Toplumsal kurumların az çok bütünleşerek oluşturduğu bir düzendir.” (Gökçe, 2004). Birey toplumsal yapı içerisinde kurumlar, adetler, gelenek ve göreneklerin karşılıklı değer alışverişiyle kendisine bir değer dünyası oluşturarak bu yapı içerisinde uyumlu bir şekilde yaşayabilir.

Araştırmada katılımcılara “Sizce değerlerin korunması önemli mi?” sorusu sorularak gençler için değerlerin önemli olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada, katılımcıların büyük çoğunluğu değerlerin korunması ve aktarılması gerektiğini belirtmiştir. Gençlerin anlatılarından yola çıkarak ‘Aktarılmalı aksi halde robotlaşırız’, ‘Aktarılmalı aksi halde asimile oluruz’ ve ‘Bağnazlık hariç aktarılabilir’ gibi üç alt kategori oluşturulmuştur.

1.4.1.1. Aktarılmalı, Aksi Halde Robotlaşırız

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçen insanlık, küreselleşme olgusuyla da tanışmıştır. Dünya genelinde bilgisayar ve internet teknolojilerinin yaygın kullanılması ekonomik etkilerin yanı sıra sosyokültürel değişikliklerin de yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Evrensellik ilkesi çerçevesinde bir kültürün baskın hale gelmesi anlamını taşıyan kültürel homojenlikle birlikte kültürlerin standartlaşmaya evrildiği söylenmektedir.

Giddens’in (1991) ifadesi ile genel anlamda modernizmin temel hedefi olarak yorumlanan küreselleşmenin en belirgin özelliğinin, öncelikle geleneksel olanı yok etmektir. Bu bağlamda, homojenleşme kavramı, kültürel benzeşmenin daha dominant hali

olarak karşımıza çıkmaktadır. Homojenleşme, küreselleşmeyi standartlaştırılmış tüketim kültürüne uyulması ve bütün toplumların aynılaştırılması olarak sunmaktadır (Tomlinson, 1999:98). Küresel düzeyde toplumsal değişim ortamının hazırlanmasına zemin hazırlayan dijital çağın nimetleri olarak görülebilen Batı toplumlarının eğlence kültürü, giyim-kuşam ve beslenme alışkanlıkları gibi kültürel unsurlar, kültürel küreselleşmenin lokomotifini oluşturmaktadır. Katılımcılar, toplumun sürekliliği için değerlerin aktarılması gerektiğini aksi halde “robotlaşıyoruz” ifadesini kullanırken, evrensel anlamda baskın olan bir kültürün parçası olma riskine dikkat çekmektedirler.

Başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K17, tüketim kültürünün bireyler üzerindeki etkisinden ve bireyin biricikliği üzerinden yola çıkarak soruyu yanıtlamaya çalışmıştır:

“Bence aktarılmalı çünkü günümüzde farklılık duygusu çok ön planda olduğu için aktarılmalı. Aktarılmazsa dünya bambaşka olur. Farklılık derken örneğin büyükler benim arabam. Benim çantam seninkinden daha farklı demek istiyorlar.hep bir özentisi var.” ifadesini kullanmıştır.

Kendisini sosyal medyada aktif bir öğrenci olarak tanıtan K14:

“Aktarılmalı yoksa robotlaşıyoruz. Başkaları gibi davranmaya ve yaşamaya başlıyoruz. Sosyal medyada gördüğümüz her şey bizi bir robota dönüştürüyor.” demiştir. K14, anlatılarında kendisi gibi çok farklı sitelere giren arkadaşları olduğunu söyleyerek gençlerin yaşam tarzlarının farklı kültürlerle benzeşmeye başlamasını vurgulamıştır.

Kendi ifadesi ile gençlerin kafalarına göre takıldığı bir semtte yaşayan K30’un yaşadığı çevre göç alan, suç oranının yüksek olduğu bir yerdir. Anlatılarında kendisinin de bile bile hata yaptığını ve ailesini dinlemediğini, her şeyi deneyerek yaşamak, tecrübe etmek gerektiğini vurgulayan bir gençtir. Yaşadığı durumdan kendisi de memnun değildir. Ancak, değerlerin aktarılmasının birçok şeyi değiştireceğini düşünmektedir.

“Tabiki de aktarılmalı. Toplumda saygı yok denilecek kadar az. Kimse kimseye güvenmez olmuş bu devirde. En azından bu toplumda birlik beraberlik paylaşmayı öğretirsek gelecek nesiller de öğrenir. Herkes internette ne görürse onu yapıyor. Aileler gayretli ama gençler kendi bildiğimizi yapıyoruz. Hemen hemen hepimiz bunu yapıyoruz. Gençler hatalarını görmek istiyorlar. Acı çekeceklerini biliyorlar ama yeni şeyleri de denemek istiyorlar.”

Birlik beraberlik vurgusu yapan K30’un sosyal medyada cazip gelen şeyleri sorgulamadan yapma eğilimindeki gençlerin durumuna vurgu yaptığı görülmektedir. Gençler genel olarak değerlerin önemli olduğunu düşünmektedir. Ancak yaşamlarında modern dünyanın kendilerine sunduğu yeni tecrübeleri de yaşamak istemektedir. Gençler

değişimden ürkmekte ve kendi tercihleri ile yaşamlarına devam edebilecekleri bir değer dünyasının oluşturulmasını istemektedir.

1.4.1.2. Aktarılmalı, Yoksa Asimile Oluruz

Modernleşme sürecinde birçok yeni gelişme gibi teknoloji de şüphesiz insanlığa büyük kolaylıklar ve imkânlar sunmuştur. Son dönemlerde, ağırlıklı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim ve özellikle internetle birlikte ortaya çıkan yeni medyanın iletişime yeni bir form kazandırdığı bilinmektedir. McLuhan, medya teknolojilerinin toplumda bireylerin nasıl düşüneceğini, hissedeceğini, hareket edeceğini etkilediğini ve toplumu biçimlendirdiğini vurgulamaktadır (Akt: Yengin, 2012:36).

Modern süreçlerde, toplumlar küreselleşme kavramıyla da tanışmıştır. Hannerz (1991), küreselleşmeyi iki senaryo ile ele almaktadır. Birincisinde, yeni kültürel pratikler yoluyla toplumların birbirine benzemesi, ikincisinde ise merkezin sunduğu küresel ideallerin çevre tarafından önce benimsenip daha sonra aynı çevrenin asimile edilerek yozlaştırılmasıdır. Dolayısıyla küreselleşmenin gerek benzeştirme gerekse asimile etme noktasındaki değişimi kültürel pratikler üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Milli değerleri güçlü bir aileden geldiğini söyleyen K16:

“Değerler kesinlikle aktarılmalı. Yoksa asimile oluruz bizi biz yapan değerler ortadan kalkar. Bizi Türkiye Milleti olarak diğer milletlerden ayıran nedir kültürümüz değil midir? Zaten şu gün itibarıyla Batı’nın değerlerini almaya da meyilliyiz. Batıdan gelen akımların ne olduğunu düşünmeden almaya meyilliyken bunun üstüne değerlerimiz hiç aktarılmazsa bir farkımız kalmaz. Gençler Batı’ya çok hayran, ülkelerine hiç güvenmiyorlar. Hani şu var Türkiye şartlarında bu olmaz, Burası Türkiye diyenler çok. Ama ben daha çok ülkeme güvenmek istiyorum ve güveniyorum da. Hani çok çok büyük bir dünya devi değiliz. Batıdan gelen akımlara gençler ne olduğuna bakmaksızın savunuyorlar. Bu aralar ateizm biliyorsunuz çok popüler. Ama mesela sorsanız ateizmin tanımını yapacak kimse yok. Sürekli modern olalım mantığı var. Zaten 100 yıl öncesinden o geçiş başlamış. Herkeste bir modern olma isteği var. Bu ateist olma da modern olmayla özdeşleştiriliyor. Ben öyle düşünüyorum”

demektedir. Bu ifadeleriyle, K16 gençlerin gelecek kaygılarının olduğunu düşündürmektedir. Gelecek için değerlerin aktarılmasına vurgu yapan öğrencilerden biri de K47’dir. K47:

“Evet aktarılmalı. Bu düzeni, sevgiyi saygıyı, gelecek için çok iyi olabilir. Gelişmekte olan bir ülkeyiz. Amerika’ya falan bakınca onların arasındaki sevgi saygının bizden daha iyi olduğunu düşünüyorum.” ifadesini dile getirmiştir.

Ailesi ile kendi yaşam tarzı arasında bir takım çatışmalar yaşadığını söyleyen K48 ise değerlerin aktarılmasında aileden çok bireyin kendi değerlerini keşfetmesine vurgu yapmaktadır. K48:

“Aktarılmalı da insan kendi değerini kendi bulmalı. Mesela ben yardımseverliği kendim buldum. İlla aile değil kişinin kendine ait değeri bulmalı.” ifadesini kullanmıştır.

Gençlerin bir kısmının gelecekle ilgili kaygılar yaşadığı dikkat çekmektedir. Gençler değerlerin toplum için önemine inanmakta ve kendi değerlerinin taşınmasıyla gelecekte daha yaşanır bir dünya olacağını düşünmektedir. Değerlerin aktarılmasında sadece ailenin değil gençlerin de bu noktada bilinçli olması ve değer aktarılırken farklı yaklaşımların denenmesi gerektiğini düşünmektedir. Günümüz medyası, insanların dünyayı anlamalarına yardımcı birer araç olmaktan ziyade dünyayı nasıl anlamaları gerektiğine ilişkin bir takım hazır kalıplar sunmaktadır. Toplumsal hafızada ve pratik yaşamdaki etkin kültürün tamamen değiştirilmesi kolay olmasa da gençliğin toplumla bağının zayıflaması söz konusu olabilmektedir. Gençler bu tehlikeye dikkat çekmektedir.

1.4.1.3. Bağnazlık

Genç katılımcıların araştırmada birçok defa kendileri için uygun metodların kullanılmamasından dertlendiği görülmüştür. ‘Bir toplum için değerleri korumak önemli mi?’ sorusunu yanıtlarken “bağnazlık” kavramını dile getiren birçok gençle karşılaşmıştır. Literatürde bağnazlığın, olaylara dar bir çerçeveden bakarak, birine taraftarlık edip kendi fikir ve dinini çok üstün tutup başka fikir ve dinden olanlara karşı düşman olma (Türkiye Diyanet Vakfı, 1991:452) olarak tanımlandığı görülmektedir.

Sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen ve başarılı bir öğrenci olan K19, görüşmede,

“Bazılarının aktarılması gerektiğini düşünüyorum. Ama bağnazlık olursa hayır. Bağnazlıktan neyi kastediyorsun? “Mesela din olgusunda da değer çok önemli bir yere sahip. Yani karşıdaki ne düşünür demeden dayatılacak değerlere tabiki karşıyım. Ben bir değeri karşımdakine aktarırken onu sevdirecek, onun mantığını açıklayarak anlatırım. Zaten zorla diretilerek aktarılan değer, ondan sonraki nesle aktarılamaz. Seçilerek aktarılmalı. Çünkü teknoloji ve yaşam şartları değişiyor. İnsanlarla ilişkiler de değişiyor buna bağlı olarak. Bu yüzden geçmişteki her değer şimdiki ihtiyaçları karşılamıyor olabilir. Bu yüzden hepsinin getirilmesi yanlış olur.”

demıştır. İfadelere odaklanıldığında, K19 gibi K23, K51, K38, K7 ve bir çok gencin değerlerin günümüz şartlarına göre seçilerek ve ihtiyacı karşılama ölçüsünde aktarılması

gerektiğini düşünmektedir. Ancak bu konuda dayatmaların olmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ailesi köyde yaşadığı için, okul dönemi bir akrabasında kalan K25, “Ben anlamıyorum hocam bizimkiler çok yobaz. Ne diyorsam ayak diretiyorlar. Sanki bizim hiç aklımız çalışmıyor. Ben de onlara inat dediklerini yapmıyorum. Bu kadar bağnazlık mı olur. Mesela ben istemezsem kapanmam. Öyle değil mi hocam” ifadesini kullanmıştır. K25 kendini ailesine anlatamamaktan ve tercihlerini kabul ettirememekten dolayı çatışma yaşamaktadır. Ailesinin dayatmasına direnerek tepkisini göstermektedir.

Günümüzde gençlerin olan-biteni sorgulayıcı yönlerinin öne çıktığı gözlenmektedir. Katılımcılar, kendilerine bir meselenin dayatılması yerine ikna edilmek yoluyla anlatılmasını tercih etmektedir. Katılımcı gençlerin değerlerin aktarılması gerektiğine inandığı ancak gençlerdeki bireyselleşme eğilimindeki yükseliş ve tüketim kültürünün homojenleştirici yönü, sosyal medyanın bu eğilime aracılık etmesiyle farklı olma davranışlarının popüler olduğu tespitler arasındadır. Özellikle geleceğe dair asimile olma kaygısı yaşayan gençlerin saygı, sevgi, güven, birlik beraberlik gibi değerlerin kaybolmamasını istedikleri görülmektedir. Bazı gençler ise değerlerin aktarılmasında belli sınırlar olması gerektiğini düşünmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle uyumlu olarak değerlerin değişen ilişkiler ve ihtiyaçlar üzerinden yenilenip aktarılmasının gerektiği vurgulanmaktadır. Bazı gençler ise değerlerin bireysel olarak yaşam içinde keşfedilmesi ve kendi fitratına uygun olarak özgürce seçilmesinin gerekliliğini belirtmektedir. Hangi kategoride olursa olsun gençler hem değerlerin hayatlarında olması gerektiğini düşünmekte hem de bu değerlerin onların yaşam konforlarının sınırlarını zorlamayacak şekilde seçilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

1.4.2. Aktarılan Değerleri Korumaya Yönelik Görüşler

Katılımcılara, “Sizce geçmişten gelen değerleri korumak için neler yapılabilir?” sorusu sorularak gençlerin perspektifinden çözüm önerileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar tarafından en çok ‘aileler çabılıyor’ ve ‘değerlendirerek (sınırlayarak-seçerek)’ yanıtları dile getirilmiştir. Ayrıca ‘töre’, ‘muhafazakârlık’, ‘mantıklı olanlar’ aktarılmalı, ‘gençler iyi ve kötüyü ayırt etmeli’, ‘dini yanlış değerlendirilmesi’, ‘dindarlık’, ‘değerlendirerek’, ‘aileye göre değişir’, ‘aileme güven’, ‘aileler önce kendi yaşamalı’, ‘birlik beraberlik’ ve ‘camiye gitmek’ gibi cevaplar verilmiştir.

1.4.2.1. Aileler Çabılıyor

Aileler değerleri aktarırken ve gençlerle iletişim kurarken dönem dönem yanlış birtakım yaklaşımlar içerisine girebilmektedir. Zira gençlik, sosyal ve kültürel olarak kurgulanmış ve çelişkili yapısal özellikler ile donatılmış bir dönemdir. Gençlik dönemi aynı zamanda

çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında bir geçiş dönemi olmakla beraber sorunlu, bunalımlı bir hayat devresi olarak değerlendirilmektedir. Ancak, gençlerin yaşamış olduğu bu sorunlar, yalnızca gelişmiş ülkelere özgü bir durum olmayıp, çeşitli kültürlerde ve zamanlarda az çok benzerine rastlanan neredeyse evrensel bir olgu (Kağıtçıbaşı, 1973; Bilgin, 1994:68) olarak düşünülmektedir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K10, kendine özgü olmasıyla övünmektedir. Soruyu yanıtlarken ailelerin yaklaşım olarak eksikliklerine dikkat çekmeye çalışmıştır. K10:

“Genel olarak aileler çabalıyor. Kendi evlatlarına da aktarmaya düzeltmeye çalışıyorlar. Ama bu yöntemler gençlere göre değişiyor. Daha sakın yapın varsa gerektiğinde mantıklı düşünüyorsan çok işe yarayabiliyor. Ama benim gibi bir yapıdaysan ters tepebiliyor.” demiştir.

K10, gençlerin gelişimsel özelliklerinin anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Gençlerin psikososyal özelliklerinin farklılığına dikkat çekerek ailelerin değerleri aktarırken kullanacağı metodu doğru seçmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sosyoekonomik durumu birçok arkadaşına göre çok yüksek olan K49, *“Bazı anneler aktaramadı ve çocukların hali ortada. Belki önem vermiyor, bazen yetiştirmedeki metotları değişik olabiliyor. Bazen de kişisel rahatlıkları ön planda önce ben rahat edeyim sonra çocuklar diyen oluyor.”* ifadesini kullanmıştır. K49, hem ailelerin değer aktarımında metod tercihlerine hem de ebeveynlerin kişisel rahatları için değer aktarımının sekteye uğradığına dikkat çekmektedir.

Öğretmen bir babanın çocuğu olan K28:

“Aileleri gayretli görüyorum ama bazı aileler birkaç defa söylüyor sonra bırakıyor. Çünkü çocuğuna güvenmiyor bırakıyor. Bence değerler aktarılmalı. Çünkü babamın bana öğrettiği değerler bana bir yön veriyor.” demiştir.

Böylece, K28, ailelerin istekli olmasına rağmen sürekliliğin olmamasından şikâyet etmektedir. Ayrıca, diğer arkadaşları gibi çocuğun öğrenme süreci ve uygulanan metodların eksikliğine dikkat çekmektedir.

Bağlar bölgesinde yaşayan ve ailesi göçle bu bölgeye yerleşen K12, *“Aileler çalışıyor. Ailem elinden geleni yapıyor. Çevremde birçoğu yok hocam. Aile ya bilmiyor ya kendine de verilmemiş.”* ifadesini dile getirmektedir. K12’nin ailesi göçle birlikte yaşam mücadelesi veren ve kendisini yeni ortamına kabul ettirmeye çalışan bir ailedir. Bu nedenle aile büyüklerinden erken dönemde ayrılmaları söz konusu olmuştur. K12 bu değerlerin kendi ailesine de aktarılma fırsatının olmadığını farkındadır.

Bazı katılımcılar ise ailelerin aktarmaya çalıştığı değerlerin gençler tarafından benimsenmemesinde arkadaş çevresinden kaynaklı olumsuzluklara da dikkat çekmiştir. İnşaat işçisi bir babanın oğlu olan K36:

“Aileler her gün söylüyor çabalıyorlar. Bu zamanın gençleri aileye kulak asmıyor. Ben de aşağıya iniyorum ama evimin yakınında. Aile gitme etme dese de arkadaşlar orda ben buradayım zoruma gidiyor. Ben de inmek istiyorum uymuyorum gelince fırça yiyorum ama yine yapıyorum. Niçin yapıyorsun o zaman? Onlar eğleniyorlar arada. Evde ders çalışmayı da sevmeyince ders çalışmayı da sevmiyorum. Telefonla da oynamama izin vermiyorlar. Arkadaşlar gel gel deyince zor durumda kalıyorum.” ifadesini kullanmıştır.

Annesi ile ciddi problem yaşayan K29, *“Gelenek gibi aktarılmalı bence. Aktarılmalı ki kötü bir yaşayışımız olursa (çocuklarımıza) onlara doğru bir yaşanti olarak aktaralım.”* demiştir. K29 *“Değerler gelenek gibi aktarılsın.”* derken gündelik yaşamda uygulamaların olmadığına dikkat çekmektedir. Ebeveynlerin aile içinde çocukları ile birlikte değerleri yaşadığında değerlerin korunabileceğini düşünmektedir.

1.4.2.2. Değerlendirerek Aktarma

Değişen dünyada değerler kimi zaman yeni formlar kimi zaman ise tamamen yeni anlamlar olarak kendini göstermektedir. Gençler, değerlerin korunabilmesi için, kendileri tarafından kabul edilebilirlik ve içselleştirilebilirliğin önemli olduğuna değinmiştir. Çoğunluğu başarılı ve sosyo ekonomik durumu yüksek aile çocukları olan K10, K15, K51 ve K17, değerlerin aktarılması gerektiğini ancak kendilerinin bu konuda seçici olduklarını ve günümüze uyarlanarak aktarılması gerektiğini ifade etmektedirler. K10:

“Değerler ve kurallar insanlar içindir. Belirli bir değer karşıma çıktığında biz bunu kendi kişiliğimize göre değerlendirebiliriz. Ona göre kendimize uygularız. Zaten orada bana ters gelen bir şey varsa bu benim için değer değildir. Aktarırız ama belli bir sınıra kadar. Bana dışarıdan söylenen her şeyi kendi içimde değerlendiririm. Örneğin giyim kuşam, tırnaklarım kullandıklarımla ilgili söylenen hiçbir fiziksel davranış açık giyinmemin terbiyemle alakalı olduğumu söylerlerse ben burada dururum. Olsun, saç kesimi vs. tercihim terbiyemle alakalı değildir” ifadesini kullanırken K51 benzer görüş bildirmiştir.

Sosyoekonomik durumu çok yüksek bir aileden gelen K51:

- *“Eğer döneme bağlı olarak düşünüyorum aslında. Uygunsa (yaşadığı döneme) ve bunu bir şekilde toparlayabilecekse aktarılmalı.”*
- Bunun uygun olduğuna nasıl karar verilecek?
- *“Çevreye göre aslında.”*

- Çevreden ne kastettin?
- *“İnsanların büyüme şekline göre önceden insanlar daha farklıydı diyorlar. Çocuklara öğretilen sistemde eski uymuyor. Değerler günümüze uyarlanmalı. Kesinlikle aileler gayretli. Gençler gayretli değil. Onlar daha çok ailelerinin dayattıklarını geri kafalılık olarak görüyorlar. Özgürlük anlayışından mı bilmiyorum. Gençler iyiyi kötüyü ayırt etmeli”*

diyerek günümüzdeki gençlerin yetiştirilme şartları ile geçmiş dönemin şartlarındaki kopukluğa ve anlaşılabilirliğe dikkat çekmektedir.

Ailesinin eğitim durumu oldukça yüksek olan K15:

“Gençler iyi ve kötüyü ayırt etmeli. İyiyi alıp kötüyü terk etmeli. Gençler bu konuda yüzde elli, yüzde elli eşit. Bu sorumluluğu almayanlar ailelerinden görmüyorlardır. Her aile kendi içinde değişiklik gösteriyor” demiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K17:

“Gençler ergen olunca biraz isyankarlar. Aile isyanda olan çocuğu sıkmadan öğretmeye çalışıyor. Çünkü birisi bizi bir konuda sıkarsa yapacaksa bile yapmayız. Gençlerin sorumluluğu var yaptığımız hareketlerle örnek olabiliriz. Fakat gençler arasında da yok. Mesela 12. Sınıflar 9'lara çömez olarak bakıyorlar. Bir şeyler öğretmek yerine bir açığını yakalayayım da dalga geçeyim diye düşünüyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K17, farklı yaş gruplarının değer aktarımında gerekli hassasiyeti göstermediklerine de vurgu yapmıştır.

Araştırmada gençler değerlerin hem öğretilbilirliği hem de benimsenerek davranış ile aktarımı şeklinde devam eden bir sürecin sekteye uğradığını vurgulamıştır. Doğru yaklaşımlar ve aile içi uygulamaların yaygınlaştırılması ve sürekliliğin sağlanması halinde değerlerin de korunabileceği tespit edilmiştir. Değerlerin korunması yönünde ailelerin gayretli olduğu, ancak uygun yöntemler kullanmama, sürekliliğin olmaması, aile içinde de değerlerin yaşanmaması ve önemsenmemesi, ebeveynlerin kişisel rahatlarını tercih etmeleri, sosyal medyanın ve akran gruplarının olumsuz etkisi, gençlerin yaşam tercihleri ile kendilerine öğretilmeye çalışılan değerlerin uyumsuzluğu gibi sebeplerle ailelerin değerleri korumada güçlük çektikleri görülmektedir. Katılımcılar değerleri kendilerinin de koruması gerektiğini düşünmektedir. Ancak değerlerin kendi mantık süzgeçlerinden geçirildikten sonra aktarılması gerektiğini vurgulamaktadır.

1.4.3. Geçmişten Gelen Değerleri Korumayı Engelleyen Faktörlere Yönelik

Görüşler

Değerler, bireyin etkileşim içine girdiği ortamlarda kazanılır. Aile, eğitim, arkadaş ve akran çevresi, çalıştığı grup, üyesi olduğu çeşitli gruplar ile yazılı-görsel her tür medya ve internet etkileşimleri değerlerin aktarılması ve içselleştirilmesinde rol oynar. Böylelikle her birey farklı ortamlarda o ortamların gerektirdiği şekilde davranışlarını içsel kontrol ile düzenlemesini sağlayacak değer öncelikleri edinir (Daniel, Scheifer ve Knafo, 2011).

Katılımcılara “*Sizce değerlerin aktarılmasını engelleyen faktörler nelerdir?*” sorusu yöneltilerek bu konuyla ilgili gençlerin fikirleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada katılımcıların önemli bir kısmı değerlerin korunmasını engelleyen faktörler arasında ailelerin duyarsız olmasını, iletişimsizliği veya gerekli hassasiyeti göstermediklerini dile getirmiştir. Daha sonra sırayla ‘ebeveyni eski kafalı görmek (kuşak farkı)’, ‘dil problemi’, ‘anadil problemi’, ‘aile değeri’ ve ‘teknoloji’ başlıklarını dillendirmişlerdir. ‘Yalan’, ‘saygının az öğretilmesi’, ‘önemsemiyor’, ‘kuralcı’, ‘köydekiler daha fazla’, ‘kıyafete karışma’, ‘güvensizlik’, ‘görevimiz’, ‘eksik’, ‘büyüklere saygısızlık’, ‘aktarılmıyor’, ‘azalıyor’ ve ‘akraba evliliği’ gibi hususları sıralamışlardır.

1.4.3.1. Ailelerin Duyarsızlığı ve İletişimsizlik

Çocuğun ebeveynin değerlerini içselleştirebilmesi için biri bilişsel diğeri ise duygusal iki süreç söz konusudur (Grusec ve Goodnow, 1994:4-19). Birincisi, ebeveyn için önemli olan değerlerin ne olduğu, belli değerlerin neden önemli olduğu, bu değerlerin hangi tutum ve davranışlarla ilişkili olduğu ile ilgili sözel ve/veya sözel olmayan mesajları çocuğun doğru algılamasının gerekliliğidir. İkincisi, ebeveynin değerler hakkında verdiği sözel ve/veya sözel olmayan mesajları çocuğun kabul etmesidir (Whitbeck ve Gecas, 1988). Değerlerin aktarımında ebeveynlerin değerler hakkında verdiği mesajların çocuklar tarafından doğru algılanması ve kabul edilmesi durumunda içselleştirmeleri söz konusudur.

Katılımcılara “*Sizce geçmişten gelen değerleri korumayı engelleyen faktörler nelerdir?*” sorusu sorularak gençlerin bu konudaki gözlemleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Gençler ailelerin duyarsızlığını ilk sırada dile getirmiştir.

Tarihsel süreçte tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan da bilim toplumuna doğru geçişler yaşanmıştır. Toplumların yaşadığı bu değişimler aile-çocuk ilişkilerini farklı şekillerde etkilemiştir. Bu dönüşümler ‘gereksinmeler-koşullar-olanaklar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Toplumların sosyal-ekonomik yapısı da bu

dönüşümlerden çok etkilenmiştir. Türkiye’de ise 15-24 yaş arası öğrencilerin kariyer gelişim sürecinde yaşadıkları kaygı daha çok sınav kaygısı, gelecek kaygısı, işsizlik kaygısı gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir (Kaya ve Varol, 2004).

Günümüzde yaşam koşullarının gittikçe zorlaşması gençlerin ve ailelerin geleceğe daha umutsuz bakmalarına neden olmaktadır. Bu süreçte anne babalar çocuklarına daha iyi eğitim şartları oluşturma çabasına girmektedir. Buna paralel olarak ebeveynlerin çocuk üzerindeki beklentilerinin de artması söz konusudur. Katılımcıların ifadelerinde de bu durum göze çarpmaktadır.

Sosyoekonomik durummu oldukça düşük bir aileden gelen K20:

“Aileler değerleri öğretmek için çok çalışmıyorlar. Çocuğumuz sadece derste başarılı olsun başka bir şeyde olması önemli değil diye düşünüyorlar. Hep ders ders ders... Küçükten aktarsalar karşı çıkma olmayacak. Aktarmayı unutup sonradan kabul etmekte zor. Gençler bazı değerleri büyüyünce ailelerinden değil de başkalarından öğreniyorlar. Doğru da yanlış da olsa dışarıdan öğreniyorlar.”

demektedir. K20, değerlerin aktarılmasını istediğini ancak ailesinin değerleri aktarmak yerine sürekli başarılı olması üzerinden bir baskı yaptığını ifade etmektedir. K20 ailesinin kendisini okutmak için verdiği mücadelenin farkındadır, ancak; kendisine sürekli başarı odaklı hedeflerin verilmesinden duyduğu rahatsızlığı da sıklıkla dile getirmektedir. Ona göre, kendisi zaten başarılı bir öğrencidir. K20, küçük yaşta öğretilmeyen değerlerin sonradan gençler üzerinde etkili olmadığını ve aileden küçük yaşlarda öğrenilmeyen değerlerin daha sonra çevreden öğrenildiğini vurgulamaktadır.

Katılımcıların bazıları, aile ile genç arasındaki iletişimsizlik üzerinden değerlerin aktarılamadığını dile getirmiştir. İletişim, kişiler arasındaki bilgi, duygu, tutum ve becerinin paylaşılmasıdır (Cüceloğlu, 2014:7). İletişimde, sadece bilgi alışverişi yoktur; iletişim aynı zamanda duygu ve düşüncelerin de alışverişini yapmaktır.

Eğitim gördüğü okulun pansiyonunda kalan bir öğrenci olan K32, *“Ailelerden bazıları gayretsiz. Nasıl olsa takmayacaklar diye aktarmıyor”* ifadesi ile hafta sonları ailesinin yanına gittiğinde, kendi çevresindeki ailelerin çocukları ile iletişimindeki kopukluktan kaynaklı değer aktarımının engellendiğine dikkat çekmektedir.

Ailesi ile iletişimsizliğini yalnızlık ve ilgiye duyduğu özlem cümleleri ile anlatmaya çalışan K37 de, K32’yi destekler bir ifade kullanmıştır. K37:

“Aileler değerleri aktarmıyorlar. Benim ablam çok cömerttir ama annem öyle değil. Bizde zaten cömertlik yok, koruma yok, mesela kavga edeceğin kişilerin ailesi arkasında senin arkanda kim var der. Ailede kan bağı olmasa da olur. Birbirlerini sevsinler yeter. Aileler niye aktaramz. Ben beraberliğe çok önem

verirm. Ailem paylaşım, zor günümüzde beraberlik olması, birbirimizi her şeye rağmen koruma. Aileler aktarmıyor çünkü insan ne görürse onu yaparmış. Biz annemizin bu bilinçte olmadığı için faydalı olan şeyleri yapmadıkları için bizde öğrenemeyiz”

K37, babasının annesinden ayrılmasından ve annesinin sert mizacından çok dertlenmektedir. Çünkü ona göre düzenli bir ailesi olsa arkasında birileri olacaktır. K37, yalnız ve kendisini korumasız hissetmektedir. K37’nin hayatında sevgi, rol model olma ve etkili iletişim eksikliği kendini çok hissettirmektedir.

Ailesi ile iletişiminin çok iyi olduğunu söyleyen K43, “Bazı aileler çocuklarına hâkim değiller. Bazen aile, bazen de çocuk ailesini takmıyor. Belki de yakın olmadıklarından kaynaklanıyor.” ifadesini dile getirmiştir. K43, karşılıklı iletişime kapalıktan yola çıkarak, ailelerin çocukları üzerinde hâkimiyetinin de olmadığını vurgulamıştır.

İHL öğrencisi olan K44 ise ailelerin değerleri aktarmada metodolojik eksikliklerine dikkat çekmektedir. K44:

“Aktarmalı. Ama şu an değil biz eskiden böyle yapmazdık diyorlar. Ama bizim de yapmamamız konusunda bir şey yapmıyorlar. Olayı benim gözümünden anlasa gençlere etkili olur. Mesela her zaman biz haksızmışız gibi düşünürlər. Evet, haklıysam biraz daha düşünmeme gerek yok gibi. Sınırlama var ama biraz da özgürlük olmalı. Aktarmayan ailelerin çocukları normal değiller. Aileler umursamıyorlar. Çocuklar büyüyünce şımartılmış çocuklar her şeyi yapacaklarına inanıyorlar.”

K44, “Olayı benim gözümünden anlasa” ifadesi ile gençlerin anlaşılamadığına vurgu yapmaktadır.

Kentleşme sürecinde Kayapınar ilçesinde büyük oyun alanlarına sahip sitelerin inşa edilmesiyle çocuk ebeveyn ilişkisinin zayıflamasına dikkat çeken K17:

“Çoğu aile çocuklarını salmış durumda. Bizim sitedeki çocuklar yazın sürekli dışarıdalar. Bu kadar dışarıdaki çocukların aile eğitimi aldıklarını düşünmüyorum. Annlere yukarıda. Balkona bile çıkmıyorlar. Aileler görevini yapmıyor.” ifadesini kullanmıştır.

K17, site bahçelerinin güvenli olmasından dolayı çocukların saatlerce site bahçesinde oynadığı için yaşanan iletişimsizliğe dikkat çekmektedir. Bu nedenle, ailelerin küçük yaşlardan itibaren değerleri aktaracakları yeterli zamanı çocuklarına ayırmadıklarını düşünmektedir. Babası üst düzey bir devlet memuru ve kendisi de başarılı bir öğrenci olan K35:

“Genel olarak aileler bu değerleri aktarmaya çalışıyor ama pek aktaramıyor. Sebebi, iletişim araçları, sosyal medya çok gelişti. Toplu bir kitleye ulaşabiliyoruz. Yalan da olsa bunu insanlara inandırabiliyoruz. Doğrusunu öğrenene kadar ona inanıyoruz. Toplumda son zamanlarda 18-20 yaşlarında din değiştirme, topluma karşı olma durumu görüyorum.” Din değiştirenler gerçekten de değiştirmiş mi sence? *“Bazılarının değiştirdiğine inanıyorum bazıları ailesinden kopuk tepki olsun diye. Bazıları umut ışığı göremiyor başka bir yer yön arama belki içinde bulunduğu dinden bir anlam veremiyor başka bir şeye yöneliyor.”*

K35, görüşmelerde ailesine olan hassasiyetini dile getirmiştir. Babasının mesleki konumuna zarar getirecek söz ve davranışlardan itina ile sakındığını sıklıkla vurgulamıştır. K35, sosyal medyanın gençler üzerindeki etkisine değinmiştir. Gençlerin bazı olumsuz davranışları aileleri ile yaşadığı birtakım çatışmaların neticesinde tepki olarak yaptıklarını vurgulamıştır. Araştırmada gençlerin her iki ebeveynle yaşadığı iletişim sorunları ve ardından yaşanan çatışmaların değerlerin korunmasını da olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

1.4.3.2. Ebeveyni Eski Kafalı Görmek

Gençlik, sadece biyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal gelişmenin de birbirlerini etkileyerek ve tamamlayarak bireyi sosyal olgunluğa hazırlayan, ergenlik ve delikanlılık özelliklerinin bir arada görüldüğü geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu dönemde genç, kimlik ve kişilik gelişimi, duygusallık arayışı, otorite ile olan ilişkileri bağlamında pek çok sıkıntılar yaşamaktadır. Bu anlamda daha çok özdeşleşme, özerklik ve sorumlulukla ilgili sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir.

Ayrıca genç birey, akıl yürüterek çevresini ve genel ahlak değerlerini sorgulamaya başlamakta, aile ile birey arasında çeşitli çatışmalar oluşabilmektedir. Daha önce konulmuş toplumsal kurallar, bu kuralların sorgulanması, yadrganması yahut kabul edilmesi, endişeler zamanla gençleri kuralların mantığı üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Ardından ebeveynlerin sorgulanması kısmı başlar ve bu noktada genç birey ebeveynlerin nasıl olması gerektiği konusunda düşünceler yürüterek aradaki ilişkinin çok daha fazla gerilmesine neden olmaktadır (Dinçel, 2006:42). Ergenler yeni akıl yürütme becerisini kullanarak kuralları, genel ahlak değerlerini sorgulamaya başladığında, genellikle aileler bundan endişe duymaya başlar ve bu yüzden büyük tartışmalar çıkabilir.

Gençler, sadece dünya ve varoluşun nedenleri hakkında sorgulama yapmazlar, zamanla yetiştiği aile ile ilgili birtakım sorgulamalar da yapmaya başlar. İdeal ebeveynin nasıl olması gerektiği konusunda akıl yürütmeye ve karşılaştırmalar yapmaya başlar ki,

bu da anne baba ve ergen arasındaki ilişkiyi daha da gerginleştirir (Özbay ve Öztürk, 1992).

Aile büyüklerinin, kendi ailesinin aldığı kararlarda hala etkili olmasından şikâyet eden K1:

“Hocam aktarılması güzel de eski kafalı olmasa.” Nasıl yani? “Pantolon giymeyeceksin, eski kafalık bende olmayacak. Ben hepsini değil eski kafaları aktarmam. Niye seçiyorsun. Bu eski kafalık sürmesin Güneydoğu gelişmez. Eski, kafalılık dedelerimizden. Eskiden Çarşaf giyerdi, pantolon yoktu daha da ailelerde eski kafalılık var. Amcamın oğlu var kendi kızı her şey giyiyor benim ablam giyse de niye? Önce kendi kızına karışmıyorsan. Önce kendi, kızının kıyafetini, düzelt de karıştıyorsansa sonra benim ablama karış.”

ifadesini dile getirmiştir.

1.4.3.3. Teknoloji

Kendi ifadesi ile sosyal medyayla çok meşgul bir annenin kızı olan K32, teknolojinin sağladığı imkânların ailelerin çok zamanını aldığını ve çocuklarına zaman ayırmadıkları için değerleri aktaramadıklarını söylemektedir. K32, *“Teknoloji gelişmiş. Çocuklara çok zaman ayırmıyor ve değerleri aktaramıyorlar.”* demektedir.

İHL öğrencisi olan K8 ise, teknolojinin gençler üzerindeki negatif etkisine vurgu yapmıştır. K8 ailelerin bu günlere gelene kadar yaşadığı güçlükler üzerinden değerleri anlatmaya çalışırken gençler üzerinde bu durumun etkili olmadığına vurgu yapmaktadır. K8, teknolojik kolaylıkların gençlerin aile değerlerini ve geçmişte yaşanan zorlukların duygusal anlamda anlaşılmasını zorlaştırdığını söylemektedir. K8:

“Geçmişte teknoloji bir ayrıydı şimdi bir başka. Mesela eskiden teknoloji ile hayat çok kolay oldu. Telefon şimdi hayatı kolaylaştırırken aile değerlerini çok önemsemiyor. Geçmişte atlarla ve yürüyerek olurdu. Gençler şimdi teknoloji var diyor ve ailelerin yaşadığı zorlukları kolaylaştırıyor. Değersizleştiriyorlar. Biz de o zorluklardan ders çıkarıyoruz.” ifadesini dile getirmiştir.

Başarılı ve sosyal medyayı aktif kullanan K14, insani değerlerin kaybolmasının insana vereceği zarar üzerinden değerlerin önemini vurgulamaktadır. K14:

“Bence aktarılmalı. Geçmişten gelen değerleri aktarmazsak bunun sonuçları çok kötü olabilir. Robotik bir topluma dönüşebilirsiniz. Teknoloji bizi robota çevirebilir. Kültürel değerlerimiz bizi insan yapar.” demiştir.

1.4.3.4. Sorumsuzluk

Bireyin sosyalleşme sürecinde aileden sonra yoğun etkileşiminin olduğu birtakım ortamlar etkilidir. Bu süreçte eğitim, akran grubu, sosyal klüpler, çalışılan yerler sivil toplum örgütleri, iletişim araçları ve medya önemli unsurlardır. Arkadaş çevresi, ergenlik döneminde özel bir yere sahiptir. Pek çok gencin, ileriki dönemlerde kazandıkları alışkanlıklar, yaşam tarzı, giyim kuşam, ilgi alanları vs. arkadaş çevresinde şekillenir. Bağlar semtinde yaşayan K38, geçmişten gelen değerleri korumayı engelleyen sebepleri ifade ederken arkadaş çevresinin olumsuz etkisine değinmiştir. K38:

“Aileler veriyor ama çevrenin etkisi ile gençler takmıyor. Çevre yani insanlar okula geliyor bazı davranışları görüyor ya da sokakta insanın ahlakı değişiyor. Gece geç gelen çocuklar.” Gençler nasıl değişir değeri öğrenir? *“Aslında gençlerden başlasa ahlak daha da ileriye gidebilir. Sosyal medya herkesin psikolojisini bozabilir azalması lazım. İnsanlarla iletişimin sürekli konuşmak, arkadaş seçimi etkili. Etrafındakiler iyi olursa genç düzelebilir.”*

K38, madde bağımlılığı ve suç oranının yüksek olduğu bir semtte ikamet etmektedir. Yaşadığı sokağın zamanla güvenli bir yer olmadığını anlatılarında vurgulamaktadır. Mahallesindeki gençlerin aileleri ile ilişkilerinin son dönemlerde kötüye gittiğini, arkadaş çevresinin daha etkili olduğunu söylemektedir. Arkadaşlarının çoğunun göçle gelen ailelere mensup olduğunu ve ailelerin yaşadığı topluma uyum sürecinde kendi geleneklerinden uzaklaşmayı tercih ettiğini ifade etmektedir.

Göçle gelen ailelerin çocuklarının mahalleye uyum sağlarken geleneksel değerleri devam ettirmeyi gerıcilik olarak algılandığından şikâyetçi olan K27:

“Kültürün aktarılması, aktarmak isteyen var ama bazıları yoka sayıyor. Siz kültürsüz ve gerisiniz diyor. Aktaranlar hoşuna gidiyor, gelenekleri yaşamak isterdim. Değer yargılarımız. Anne ve babamın, komşu, arkadaşımın ailesi, akrabaların söylediklerini dinliyorum. Arkadaşlarımla tartışarak bu fikirlere sahip oluyorum. Çünkü onlar sadece kendi çıkarları için düşünebilir.” ifadesini kullanmıştır. Benzer bir ifade, okulun pansiyonunda kalan ve ailesi köyde yaşayan K7 tarafından dile getirilmiştir. K7:

“Köydekiler daha fazla şehirdekiler biraz az. Biz artık köyde değiliz deyip kendilerine farklı gözle bakıyorlar. Köyde aile gibi herkes herkesi tanıyor. Sorunlar olunca birlikte çözülüyor.” ifadesini kullanmıştır.

Özellikle göçle şehre gelen ailelerde yeni çevreye uyum sürecinde bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Yeni yerleşim yerine uyum ve kendini kabul ettirme sürecinde bazen giyim kuşam bazen dil probleminden dolayı dışlanma söz konusu olabilmektedir.

Bu gibi durumlarda göçle gelen aileler geleneksel yaşamlarına dair bazı davranışlar, semboller ve alışkanlıklardan vazgeçme eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum ailelerin değer aktarımını sekteye uğratabilmektedir.

1.4.3.5. Anadil Problemi

Dil ve toplum arasındaki ilişkiyle ilgili iki temel görüş bulunmaktadır. Birincisi, toplumsal yapının dile yansıtıldığı görüşü; ikincisi, toplumun dil yoluyla yapılandırıldığı görüşüdür (Çingir, 2004:10). Birinci görüşe göre, dil ile toplum arasındaki ilişkinin anlaşılması için öncelikle toplumsal yapıyı incelemek gerekmektedir. Toplum, dili zamanla kendine özgü bir biçimde şekillendirir ve düşünce tarzını, kültürel özelliklerini dile yansıtır. Diğer görüşe göre ise bir toplumun dili incelendiğinde toplumda var olan her türlü dinamiğin öğrenilmesi mümkündür.

Katılımcıların bazıları anadilleri olan Kürtçe'nin aileleri tarafından öğretilmediğini dile getirmiştir. Anlatılarında anadillerini öğrenmeyince kendi kültürlerine ait değerleri de öğrenemediklerini vurgulamıştır. Bu durumun kimi zaman ailelerin çocuklarının güzel Türkçe konuşmasını istemelerinden kimi zaman ise çevrede konuşulmamasından kaynaklandığını söylemiştir. Eğitim dilinin Türkçe olması, sınavlarda Türkçe sorularının gençlerin gelecekteki meslek seçiminde belirleyici bir etmen olması, ailelerin bu konudaki kaygılarını da artırmaktadır. Aileler, çocuklarını Batı'daki şehirlerde okuması veya çalışması durumunda lehçesinden doğacak sıkıntılar yaşamaması için anadillerinden ziyade Türkçe'nin iyi konuşulmasını teşvik etmektedir.

Babası da bir eğitimci olan K16, *“Kürtçe öğrenmemi istiyorlardı ama düzgün konuşmamı da çok istiyorlardı. Şiveli olmasın diye herhalde pek öğretmediler.”* diyerek, ailesinin dil öğretimi konusunda yaşadığı ikilemi anlatmaya çalışmıştır.

Katılımcılar, ailelerin duyarsızlığı ve gayret etmemesi nedeni ile geçmişten gelen değerlerin aktarılamadığını sıklıkla vurgulamıştır. Bu durumun ailelerin değerlerin aktarılmasına karşı olması veya kendi değerlerinin de olmamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Görüşmelerde ebeveynler ile gençlerin iletişimde yaşanan sorunlar nedeniyle ailelerin gençlere uygun bir yaklaşım sergilememesi ve gençlere karşı önyargılı olmasının, gençlerin de aile değerlerini önemsememesine neden olduğu görülmektedir.

Ayrıca, aile büyükleri veya akrabaların gençlerin yaşamına müdahale etmeye çalışmasının değerlerin aktarılmasını olumsuz etkilemektedir. Kentleşmeyle birlikte oluşan site kültürünün çocukların daha güvenli olduğu düşünülen sitenin bahçesinde uzun süre vakit geçirmesinin çocukların aile değerlerini öğrenecek etkileşimden mahrum kalmalarına yol açtığı tespitler arasındadır. Göçle gelen ailelerin yeni çevrelerine uyum sürecinde değerlerinden istemli bir biçimde uzaklaşmayı tercih ettiği, bu süreçte gençlerin

arkadaş çevresinin genç üzerindeki baskısı ve değerlere karşı tavırlarının etkili olduğu görülmüştür.

Ailelerin sosyal medyada çok vakit geçirmeleri ve gençlerin de sosyal medya aracılığı ile etkileşim halindeki ortamlarda geçirdikleri sürenin uzun olmasının aile içi iletişimi zayıflatarak değerlerin aktarılmasını sekteye uğrattığı tespit edilmiştir. Birçok ailenin, çocuklarını Türkçe öğrenmeye teşvik etmeleri ve aile içinde Kürtçe'nin konuşulmamasının gençleri anadillerinden uzaklaştırdığı belirtilmiştir. Gençler, Kürtçe dilini anlamadıkları ve konuşamadıkları için aile büyüklerinden geçmiş yaşantıların duygu ve düşüncelerini hissedemediklerini ve bunun da değerlerin öğrenilmesini ve dolayısıyla aktarılmasını sekteye uğrattığını ifade etmiştir.

1.5. Değerlerin Aktarılması Konusunda Gençlerin Sorumlulukları

Gençlik ve değerler arasında çift yönlü bir ilişkiden bahsedilebilir. Gençlerin kimlik ve kişilik oluşumlarında, kendi varlıklarını anlamlandırmalarında, dünyaya bakış açılarında, problemlere yaklaşım tarzlarında ve çözüm önerilerinde değerlerin önemli bir etkisi bulunurken, değerlerin algılanıp toplumda yeniden şekillenip var olmasında gençliğin ciddi bir rolü vardır (Aydın, 2003a:129).

Katılımcılara “*Değerlerin aktarılmasında gençlerin sorumlulukları var mı? Varsa nelerdir?*” soruları sorularak toplumun şekillenmesinde gençlerin değer aktarımındaki pozisyonlarının ne yönde olacağı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Gençlerin sorumluluk almaması kategorisinde; ‘gençler duyarsız’, ‘sorumluluk’, ‘aileler problemli’, ‘teknoloji’, ‘değerleri cahillik olarak görüyor’, ‘okul’, ‘özentî’, ‘geleceği düşünmeme’, ‘farklı bir kimlik oluşturuluyor’, ‘büyükleri dinlememek’, ‘bencillik’, ‘aktaramayacağız’, ‘din-gelenek bütünlüğü’ ve ‘ailede şiddet’ gibi hususlar öne çıkmıştır.

Katılımcıların “*gençler duyarsız*”, “*sorumluluk*”, “*aileler problemli*”, “*Değerleri cahillik olarak görüyor*” ve “*teknoloji*” başlıklarında diğerlerine göre daha fazla görüş bildirdiği görülmüştür.

1.5.1. Duyarsızlık

Toplumu oluşturan bireyler nasıl ki bulundukları çağa göre ortak kişilik özellikleri gösteriyorsa, gençlik de ortak kişilik özellikleri göstermektedir. Gençliğin ilk yarısı genel olarak olumsuzluk çağı olarak görülebilir. Bu dönemde asi olma, otoriteye karşı olma, sorumsuz davranış, büyüme, gelişme, kuvvetlenme arzusu görülür (Kulaksızoğlu, 2013). Bu dönemde, sıklıkla gözlenen tutumlar başına buyruk olma, alınganlık ve kendi isteklerini elde etmede inatlaşma olarak sıralanabilir.

Aile içi ciddi sorunların yaşandığı bir aileden gelen K37'nin anlatısında düzenli bir aile yaşantısına özentisi olduğuna ilişkin söylemlerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Annesine isyanında, aslında, yaşam koşullarına isyan ettiği görülmektedir. K37:

“Gençler kendi kafalarının dikine giderler. Çünkü, ben de kafamın dikine giderim. Annem yapma der ben ona inanmam denemek isterim. Anlasam da yaparım dik başlıyım.”

demekte ve annesi ile bir takım sorunlar yaşadığını söyleyen K24'te anlatılarında kendisinin bağımsız olma isteğine sıklıkla vurgu yapmaktadır. K24:

“Yani var. Tabiki sorumluluk alabilirler. Ama almıyorlar. Ben de bazen onlar gibi oluyorum. Önceki insanlar gibi değiliz. Sevgi saygının yerine kabalık, ukalalık geçmiş.”

ifadesini kullanmaktadır. K24, “Önceki insanlar gibi değiliz” ifadesi ile yaşanan değişime dikkat çekmektedir.

Eğitimci bir ailenin çocuğu olan K28 ise kendi gözlemleri üzerinden soruyu cevaplamayı tercih etmiştir. K28: *“Baba söyleyince bazıları sorumluluk hissetmiyor. Kendi kararları ben ne dersem o olur. Ben dürüst olurum olmam benim bileceğim iş diyen oluyor.”* demiştir.

Ailesi göçle Diyarbakır'a gelen K26, geleneksel ailelerin çoğunlukla yaşadığı bir semtte yaşamaktadır. K26 gençlerin sorumsuzluğuna ve vurdumduymazlığına vurgu yapmaktadır:

“Gençlerin sorumlulukları var mı, var, anne-babanın sahip olduğu değerleri önemsemeli. Gençler ailesini de hiçe sayıp kendilerini düşündükleri için önemsemiyorlar. Sorumluluğum olduğunu düşünüyorum.”

Bağlar bölgesinde yaşayan K38, anlatısında istemese de arkadaş çevresine katılmak zorunda olduğunu ifade etmiştir. K38:

“En etkilenen gençler oluyor. Anneler ve büyükler aktarıyor ama gençler çevrelerinden vs. dolayı bunları uygulamıyor. Bu zamana kadar, gelmişler bu saatten sonra biraz zor. İnsanın içinde olması lazım.” demektedir.

Okulunu babasının isteği ile sürdürdüğünü ve asla üniversiteye gitmeyeceğiyle söze başlayan K40, *“Onlarda burnunun dikine gidiyor. Ailesini takmıyor. Çünkü önemsemiyor”* demektedir.

Yaşam tercihlerinden dolayı ailesiyle ciddi problem yaşadığını söyleyen K48 ise günümüzdeki hızlı değişime dikkat çekerek düşüncesini söylemeyi tercih etmiştir. K48:

“Şu anki gençler aktarmaz öyle. Kendim de öyleyim. Gençler çok hızlı gidiyorlar. Yaşına göre yaşadıkları mesela. Ben 16 yaşındayım ve alkol kullanıyorum. Bunu 18 yaşında yapmam gerekiyor. Ortam ve gençlerden dolayı erken başladım.” demektedir.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K49, arkadaşlarında ergenlik özelliklerine vurgu yaparak fikir beyan etmiştir. K49:

“Bence var. Hani sonuçta insan iradeli bir varlık. Doğru ve yanlış ayırt edebilmeli. Bazı çocuklar sırf ailelerinin zıttını yaptıkları şeyler var ama öyle yapmamalılar. Gençler ergenlik durumunda hep benim dediğim olsun diyebiliyorlar. Bazen da ailelerden kaynaklanabiliyor.”

Araştırmada gençlerin gelişimsel dönemleri itibarıyla kimlik ve kişilik oluşturma süreçlerinde yaşadığı problemler üzerinden değerlendirme yaptıkları gözlenmiştir. Gençlerin davranışları aileler tarafından duyarsızlık olarak değerlendirilip, tercihlerinden dolayı eleştirilmekte ve ailelerle çeşitli çatışmalar yaşanmasına sebep olmaktadır. Gençlerin aileleri ile yaşadığı çatışmalara tepki olarak değer aktarımı konusunda duyarsızlık gösterdiği görülmektedir.

1.5.2. Değerleri Cahillik Olarak Görme

Her kuşak yaşadığı dönem içerisinde kendine özgü sosyal, siyasi ve kültürel anlamda bir kimlik oluşturmakta ve bulunduğu dönemin koşullarını yansıtmaktadır. Bir önceki kuşak, bir sonraki kuşağın devamı ya da yansımasını oluşturmaktadır. Aslında “bir önceki kuşak, sonraki kuşağın annesi ya da babasıdır.” (Sessa, Kabacoff, Deal ve Brown, 2007:49; Yelkikalan ve Altın, 2010:13). Zemke ve arkadaşları (Zemke, Raines ve Filipczak, 2000:64) kuşağı tanımlarken onları sadece aynı zaman diliminde doğanlar olarak değil, onların ne hissettikleri ve düşündükleri, hatta deneyimleri, ile birlikte tanımlamak gerektiğinin altını çizmektedir. Değişen dünyada sosyal medyanın gençler üzerinde etkisini vurgulayarak fikirlerini söyleyen K41:

“Gençler hep söylenenleri yanlış olarak görüyor. Bu bizim günümüzden kaynaklanıyor. Eskilerin yanlış olduğunu düşünüyorlar. Sosyal medya arkadaş çevresi böyle düşünmede etkili.” ifadesini dile getirmiştir.

Proje İHL öğrencisi olan ve okulun pansiyonunda kalan K45:

Gençler değerleri cahillik olarak görüyor. Önyargılı bazıları derine inince mantıklı geliyor. Ama orada kalma sebebi nereden geldiği sorgulanmalı bence. Neden öyle olduğunu araştırmalı ben mantık süzgecinden geçiririm, kitap okurum, dizi izlerim, fantastik kurguyla tamamlarım. Gençler uygularsa değerler aktarılır.” ifadesini kullanmıştır.

Başörtüsü takmadığı için ailesi ve akraba çevresi tarafından eleştirildiğini söyleyen İHL öğrencisi K47 ise günümüzde ailelerinin kendilerinden istedikleri şeylerin onlara zor geldiğini düşünmektedir. K47:

“Çoğunlukla aktarmıyorlar.” Neden? “Onlar da sıkıntı yaşıyıp kardeşlerine anlatmıyorlar. Mesela ailesi bir yere gitmesini istemiyor ama ailesinden izinsiz gidiyor onu da kardeşine öğretiyor. Genç kendi düşüncesini savunuyor. (İstediğini yapmak istiyor.) ailesi ve kardeşi umurunda değil. Bunun için aktarmıyor olabilir.” ifadesini kullanmıştır.

Suç oranının yüksek, gecekondulaşmanın yoğun ve sosyoekonomik durumu düşük ailelerin çoğunlukta yaşadığı bir bölgede yaşayan K27, semtlerine yeni taşınan gençlerin kendi değerlerinden uzaklaşma eğiliminde olduğunu düşünmektedir. K27’nin anlatısında bu durumun yoğun olduğu hissedilmektedir. Biz ve diğerleri kavramı o bölgede henüz iki ayrı grubun varlığını düşündürmektedir. K27:

“Cezaevlerine girenler söyledim ya artık yapmıyor. Düşünerek yapmalı genç ama gençler düşünemiyor. Kibirliliğe bağlıyorum. Aktarırsam diğerlerine göre daha düşük görüyor. Diyarbakır’da öyle bir alışkanlık var.” demiştir.

Katılımcılar bu kategoride kuşaklar arası farklılık ve göç edilen şehre uyum sürecinin etkilerini vurgulamıştır. Gençler, aldığı kararların eleştirilmesi karşısında ailesiyle çatışma yaşamaktadır. Zira; ailelerine tercihlerini kabul ettirmek istemektedir. Gençlerin kendini kabul ettirme süreçlerinde başvurdukları yollar, kendinden küçüklere de örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle değerlerin aileden aktarılması sekteye uğramaktadır.

1.5.3. Umursamamazlık

Bireylerin becerilerinin gelişmesi için sorumluluk alabileceği bir ortamın sağlanması önemlidir. Sorumluluk duygusunun gelişmesi için bireye kendisi için seçim yapma ve yaptığı seçimin sonuçlarından sorumlu olma ve sorumluluğun bizzat uygulanarak öğretilmesi gerekmektedir. Katılımcıların bazısı değerlerin aktarılmasında gençlerin sorumlulukları olduğunu, ama bunları yerine getirmediklerini söylemiştir.

Ailelerin gençle ilgilenmemesinden dolayı sorumluluk hissetmediğine değinen K3, *“Gençler sorumluluklarını yerine getirmiyorlar. Gençlerin aileleri çok çocuk yapıyor. Onunla ilgilenmeyince değersiz kalıyor. İlgiyi dışarıda arıyor”.*

demiştir. Gençlerdeki sorumsuzluğu arkadaş çevresiyle ilişkilendirerek anlatmaya çalışan K11:

“Var tabiki. Birazcık araştırmacı olmamız gerekli. Biraz arkadaş ortamından uzak durup anne-babamızı dinlemeliyiz. Ama gençler ben de dâhil anne babamızı

dinlemiyoruz. Hocam zor geliyor. Mesela, benim okulla dersane arası bir saat var. Annem o arada gel yemek ye diyor. Bense gideyim, surlarda dolaşayım yemek yiyeyim diyorum. Onlar bizi sosyal şeylerden uzak tutuyorlar. Biz de kendimizi alamıyoruz. Topluca karar veriyoruz arkadaşlar birbirini etkiliyor.”

ifadesini kullanmıştır.

Gençlerin benmerkezli oluşlarından kaynaklı bir sorumsuzluk yaşadıklarını söyleyen K13’ün anlatısına bakıldığında ise; gençlerin ‘kendilerini merkezde tutma’ eğilimleri ve duyarsızlığına ilişkin ifadelere ulaşılabilmektedir. K13:

“Diğer grup bizim tabirimizle biz onlara karaktersiz diyoruz. O insanlar bu değerleri çok rahat göz ardı edebiliyorlar. Kendi istedikleri ve biraz ben derler. Çevreden onlara söyler söylerler ama onlar hiç umursamaz ve kendi istediklerini yaparlar. Çok örnek var.”

demıştır. Gençlerin üniversite sınavına odaklanmalarının değerleri aktarmada sorumluluk üstlenmemeye sebep olduğunu söyleyen K5:

“Gençler umursamıyor. Gençler üniversite sınavına odaklanmış. Üniversite, sonra yerleşme, evlenme vs. zaman sıkıntısı diyebiliriz. Eğitim dışında imam olmayı da düşünüyorum mesleğim dışında. Aslında yazılım mühendisi olmak istiyorum. İmamlığı kendim değil ilerde iki işi birlikte götürmenin önemi ve dini değerleri öğretim diye düşünüyorum.” demıştır.

Ailelerin gençlere yeterince zaman ayıramaması onların ilgiyi dışarıda aramasına sebep olmaktadır. Gençler aile dışı ortamlarda yakın ilişki halinde olduğu kişilerden etkilenmektedir. Ayrıca gençler yapmak istediği şeylerin engellenmesini istememekte ve buna engel olabileceğini düşündüğü şeylerden uzaklaşmayı tercih etmektedir. Günümüzde başarılı olma ve iyi bir üniversitede eğitim almak isteyen gençlerin de zamanının büyük çoğunluğunu ders çalışmakla geçmektedir. Gençler değerlerin aktarılmasını istemekte ve bu konuda kendi sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini düşünmektedir.

1.5.4. Sosyal Medya

Günümüz gençliğinin gündelik yaşamındaki dijitalleşme ve sanallaşma, teknolojik gelişmelerle birlikte etkisini giderek artırmaktadır. Ebeveynlerine ve eğitimcilerine göre teknolojiyi daha iyi kullanan lise gençliği, sanal ortamda dolaşmayı sevmektedir. Liseli gençler hayatı hızlı yaşamak, eylemlerinden haz almak ve farklı deneyimleri tecrübe etmek istemektedir.

Son yıllarda tüm dünyada kişilerin yaşamının önemli bir parçası haline gelerek farklı bilgi, bakış ve düşüncelerin internet üzerinden paylaşılmasına imkân sağlayan

sosyal medya uygulamaları gençleri yeni kavramlarla ve olanaklarla tanıştırmaktadır (Weinberg, 2009:1). Buna paralel olarak gençler sosyal medya paylaşımları ile birçok yeni değerlerle karşılaşmaktadır. Gençler yeni tanıştığı değerler ve kendilerine öğretilmiş değerler arasında seçim yapıp kendi değer dünyasını oluşturma çabasına girmektedir.

Teknolojik gelişmelerle hayatlarında meydana gelen değişimi anlatmaya çalışan kız meslek lisesi öğrencisi K22:

“Teknoloji meknoloji ortam dereken gençler kendini kaybediyor. Gençler bir ortama girince ayak uydurmaya çalışıyor ve kendini kaybediyor. Çok baskı olunca tepki olarak yapıyorlar bazen. Gençler ayak uydurmalı ama yapmıyor.” demektedir. Bu ifadelerle, K22, teknolojik gelişmelerin gençleri yeni mekânlarla ve arkadaş ortamları ile tanıştırdığını vurgulamaktadır.

İHL öğrencisi K46, arkadaş gruplarının teknoloji kullanımı konusunda birbirlerini etkilemesinden yola çıkarak, düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır. K46:

“Bence var. Biz de alıp uygulamamız var. Bazıları evet bazıları hayır. Hayır, olanlar daha çok. Özgür takılanlar kimse bize takılmasın diye düşündükleri için uygulamıyor olabilir. Sosyal medya ve arkadaşlar aileden daha etkili. Biz haftanın beş günü burada arkadaşlarımızla beraberiz. Belli bir süre sonra arkadaşım niye böyle ben niye böyle olmayayım diye düşünüyoruz. Bu öyle yapıyorsa ben niye yapmayayım. Bunun anne babası bir şey demiyorsa benimki niye diyor diye soruyoruz. Bu sefer tartışma yapan biz olabiliyoruz. Sosyal medya kullanmıyorum. Hiç tanımadığı insanlarla konuşalım diyenler var. İnstagram özellikle kullanıyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K18:

“Gencin sorumluluğu değerleri alabilmesi. Alabiliyorlar mı? Bence şu anda okullarda tarihi değerleri alabiliyoruz. Ama ahlaki değerleri pek almıyoruz sanki. Onu da sosyal medyaya bağlıyorum. Çok etkileniyoruz.” Sosyal medya gençlerin ahlaki değerlerini ne yönde etkiler? *“Mesela sosyal medyada genç bir ünlüyü görür. Bir özelliğini beğenmiştir. Sonra o ünlüye benzemeye çalışır. Ünlünün illaki kötü bir özelliği de vardır onu da beraber alır. Sosyal medyada gençler kötü kişilerle de karşılaşır. Genç başta gördüklerini sorguluyor. Sonra onda görüyor ve bazı şeyler gençte normalleşiyor. Alışıyor genç buna. Örneğin sosyal medyada örnekler çoğalıyor. Milyonlarca sigara içen görüyor. İyi örnekler ve kötü örneklerden etkileniyor gençler”* demektedir.

Gençlerin sosyal medyada takip ettiği kişilerin olumlu ve olumsuz yönlerinden etkilendiği birçok genç tarafından ifade edilmiştir. Gençlerin değer

tercihlerinde sosyal medya fenomenlerinin veya takip edilen kişilerin ailelerden daha etkili olduğu ifade edilmiştir.

İHL öğrencisi K44 ise:

“Çok az. Genç milletvekilleri var onların gayretli olduklarını biliyorum. Bence de değerleri aktarmalıyız. Yozlaşmış olması da teknoloji sayesinde. Teknoloji. Aile ile vakit geçireceğine teknoloji ile vakit geçiriyoruz. Teknoloji söylediklerinde aileden daha çok önem veriyorlar. Biz 7-24 ailemizin yanında değiliz ama teknolojinin yanındayız. Çocuk liseye başlıyor uçuyor. Aileden değerleri iyi almamışlar. Hem de çevre, arkadaş ortamı, teknoloji bir de kişinin kendi yapısı etkili.” ifadesini dile getirmiştir.

Gençler, arkadaş gruplarının da birbirini etkilemesiyle sanal ortamlarda vakit geçirme sürelerinin gittikçe uzamasından bahsetmiştir. Gençler bu sebepten aileleri ile daha az zaman geçirmektedir.

Teknolojik gelişmeler gençleri yeni mekan ve ortamlarla tanıştırmaktadır. Sosyal medyada takip edilen kişilerin alışkanlıkları, tutum davranış ve söylemleri gençler tarafından zamanla alışkanlık haline gelmektedir. Gençler, “*fanı oldukları kişilerin*” tutum ve davranışlarını sorgulamadan benimseme eğilimi göstermektedir. Ayrıca gençlerin sanal ortamın koşullarına uyum sağlamaya çalışırken yaptığı tercihler ve aile içi paylaşımlara ayrılan sürenin yetersiz oluşu aileden değer aktarımının sekteye uğramasına neden olabilmektedir.

1.6. Değerlerin Şekillenmesinde Etkili Faktörlere İlişkin Görüşler

Bireyin toplumun bir üyesi olabilmesi için, yaşadığı toplumun ortak davranış kalıplarını yazılı ve sözlü değerlerden yola çıkarak içselleştirmesi, kısacası o toplumun her yönüyle bir üyesi haline gelmesi gerekir (Köknel, 1995:76).

Katılımcılara “*Sizce gençlerin değerlerinin şekillenmesinde neler etkilidir?*” sorusu yöneltilerek, gençlerin bakış açısıyla değerlerin şekillenmesinde nelerin etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Aile, çevre-arkadaş, okul, öğretmenler, DKAB dersleri, okunan kitaplar, sosyal medya, bireysel / kişinin kendisi cevapları alınmıştır (Tablo 6). Değerlerin şekillenmesinde etkili olduğu düşünülen etmenler ve frekans sayıları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Değerlerin şekillenmesinde etkili olduğu düşünülen etmenler

Etmen	f	Etmen	f
Aile	10	Okul	2
Çevre + Arkadaş	6	Bireysel / Kişinin Kendisi	2

Öğretmenler	5	DKAB Dersleri	2
Sosyal Medya	3	Okunan Kitaplar	1

1.6.1. Aile

Toplumun sahip olduğu değer yargıları, normatif kurallar ve sosyalleşmenin en ciddi ve yoğun olarak yaşandığı toplumsal yapı ailedir (Canatan ve Yıldırım, 2011). Toplumun temel kurumu olarak aile, nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerinin yerine getirildiği bir sosyal kurumdur. Aile içerisinde bazı değerler üst düzeyde yaşanır ve kabul görür. Bunlar yeni nesillere kazandırılan duygu, düşünce ve hedefler birliğini de içermektedir (Erkal, 1996:93-94). Aile sadece değerlerin pratik uygulamalarının değil, duyguların da yoğun yaşandığı ve aktarıldığı kurumdur. Yaşamın ilk yıllarından itibaren aile kurumu bireyi sosyalleştiren sürecin güvenli bir biçimde devamını sağlayan unsurları da bünyesinde barındırmaktadır.

Ailenin koruyuculuk fonksiyonuna dikkat çeken K10, “Çevrelerinde karar vermeli. Kötü çevreden uzaklaşmasına yardımcı olmalı. Gence baskı yapmışsa güzellikle anlatılırsa etkili olur.” ifadesini kullanmıştır.

Tek ebeveynli bir ailede büyüyen ve annesi ile iyi iletişimi olduğunu sıklıkla vurgulayan K34:

“Hepimiz benzer ailelere mensubuz. Muhafazakâr aile çocuklarıyız. Bence aile etkili olmuştur.” demiştir.

Lise gençliği henüz aile ile bağları güçlü olan bir kategoriye oluşturmaktadır. Gençlerin ailelerinin desteğine ve sorunları çözerken yol göstericiliğine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. En çok vurgulanan konu ise ailelerin kullanacağı üslubun kendileri için uygun olması gerektiği yönünde olmuştur.

1.6.2. Kendi İçinde Var

Birey yaşamında bir taraftan toplumsal değerleri öğrenirken bir taraftan da toplumun değerlerinden beslenerek bireysel değerlerini oluşturmaktadır. Bireysel değerler bireyin davranışlarına yön veren, tercihleri, beğenileri, istenen veya istenmeyen durumların belirlemesinde etkili olan kriterler olarak değerlendirilebilir. Solomon (2004:14), bireysel değerlerin bireylerin çevresi ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenlediğini ve ihtiyaçlarını karşılamada aracılık ettiğini ve bireyin bir sorunla karşılaştığında en uygun olanı seçme ve seçeneklerin karşılaştırılmasında bireyin yaşamını yönlendirdiğini ifade etmektedir. Bazı katılımcılar gençlerin bireysel gayretleri ve tercihlerinin değerlerin aktarımında etkili olacağını belirtmiştir.

Eğitimci bir aileden gelen K52:

“Aile etkili ama insanın içinde de olmalı. Çok dindar olmayan bir ailede ama namazını, orucunu hiç kaçırdığını görmediğim arkadaşlarım var. Bence içinde olan inançla, ilgili ailesi aşılamadığına göre onun içinde vardır. İçgüdüsel.”

ifadesini kullanmıştır. Başarılı ve sosyoekonomik düzeyi yüksek bir aileden gelen K50 ise *“Kendileri bence. Her şey iradeli olmaya bağlı.”* şeklinde görüş beyan etmiştir.

Katılımcı gençlerin bazıları kendi akranlarıyla ilgili gözlemlerinden yola çıkarak bireysel yatkınlık ve gayretin, değerlerin şekillenmesinde diğer faktörler kadar etkili olduğunu düşünmektedir.

1.6.3. Arkadaş Çevresi

Temel olarak genç ergenin arkadaş ilişkileri üç kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi geniş kalabalıklar, ikincisi daha küçük yakın gruplar, üçüncüsü bireysel etkileşim içinde olduğu yakın dostluklardır (Demir, Baran ve Ulusoy, 2005:84). Ergenlik dönemi ile birlikte bireylerin aileden görece uzaklaşacağı ve yeni özdeşim alanları oluşturma gayretinde olacağı bilinmektedir. Kendisi ile benzer yaş kategorisinde olan akranlarının oluşturduğu sosyal gruplarda yer alma isteği gençler için önemlidir. Genç birey için kimlik oluşturma sürecinde ihtiyaç duyduğu sosyal desteği arkadaş gruplarından almak gençler için tercih edilen bir durumdur.

Gençler arasında kötü alışkanlıkların ve suç oranının yüksek olduğu Bağlar bölgesinde yaşayan K28:

“Bazı çocuklar benden küçük ama esrardır, her türlü kötü alışkanlıkları var. Aileden ziyade çevreden kaynaklanıyor. Bir süre aileleri etkili ama daha sonra çevre etkili” ifadesini kullanmıştır.

Bağlar Bölgesinden diğer bir genç K30:

“Mesela hepimiz Allah’a inanıyoruz. Allah esrar falan içmeyin, şunları şunları yapmayın diyor. Onlar da yaptıkları için Allah yok falan diyorlar. Onları içmeye devam etmek için. Biz diyoruz sigara haram falan diyoruz. Arkadaş ortamında her şey haramdır şunu da mı yapmayalım diyorlar. Daha çok okuyarak, çevresindeki uyarıları dikkate alarak düzelebilirler.” ifadesini dile getirmiştir.

Sosyoekonomik düzeyi çok yüksek bir aileden gelen K48:

“İyi yönde küçüklüğünden gelen bir şey var. Kötü anlamda ortam. Mesela biri var beş kişi içmeye gider kendisi namaza gitmek istese bile gidemez. Diğerleriyle gider. Gitmese gruptan dışlanır onlar da mecburen yaparlar.”

demektedir. Sur bölgesinde yaşayan K3, “*Arkadaş çok etkili. Benim arkadaşım ne yaparsam onu yapıyor.*” derken, İHL öğrencisi K5 bu konuda görüşünü “*Önceki sınıftan etkileniyorlar, arkadaş çevresi*” şeklinde ifade etmektedir.

Eğitilmiş bir aileden gelen ve başarılı bir öğrenci olan K13, “*Yaşanan il önemli bence. Çevremizde giyim kuşam her şey değişik. Ben burada giyemediğimi örneğin batıdaki illerde rahatlıkla giyerim. Burada baskılar nedeni ile giyemiyorum. Sigara içip çöplerini yere atanlar, yere tükürenler burada çok var.*” demiştir. Sur’da yaşayan K3 ise çevrede rahatlıkla gördüğü kötü alışkanlıklar, kavgalar, yaralanmalardan bahsettikten sonra, “*Toplum. Yolda olan olaylar.*” şeklinde ifade kullanmıştır.

Sağlık Meslek Lisesi öğrencisi olan ve Bağlar bölgesinde ikamet eden K39: “*Bence toplum, çevresindeki insanlar.*” ifadesini kullanmıştır.

Araştırmada gençlerin çevre derken ağırlıklı olarak arkadaş çevresini kastettiği görülmektedir. Ancak suç teşkil edecek davranışların ve kötü alışkanlıkların görünürlüğünün olduğu bölgelerde yaşayan gençlerin akran gruplarına ilaveten yaşadığı toplumun etkisini öne çıkardığı görülmüştür. Gençlerin, taklit etme, arkadaşının yaşam tarzından etkilenme, arkadaşları tarafından dışlanma korkusunun değerlerinin şekillenmesinde etkili olduğu görülmüştür. Gençler akran gruplarıyla uyumlu yaşayabilmek için zaman zaman değer tercihlerini dahil olmak istediği gruba göre yapabilmektedir.

1.6.4. Okul

Bireylerin sosyal etkileşim yoluyla resmi olarak ilk diyalogları okul ve çevresinde gerçekleşir. Her ne kadar dil, görgü kuralları cinsiyet rolleri, dinî inançlar ve çeşitli kültürel unsurlar öncelikle ailede başlasa da okullaşmayla birlikte yeniden öğrenilir ve pekiştirilir. Sosyal normların, davranış kalıplarının, değerlerin ve tutumların okul içinde öğrenilmesiyle bireyin davranışları toplumun diğer üyeleriyle uyumlu hale gelmeye başlar. Çünkü okula başlamasıyla birlikte çocuklar, hem genişleyen bir sosyal çevreyle karşılaşır, hem de zihinsel anlamda önemli bir gelişim süreci içine girerler (Köylü ve Nazıroğlu, 2015:184). Ayrıca okullardan, öğrencileri, değerler konusunda eğitmeleri ve geliştirmeleri, disipline etmeleri ve bu şekilde onların ahlâkî ve karakter gelişimine katkı sunmaları beklenir. (Kutlu ve Songül Göksel, 2013:423). Katılımcı gençler değerlerin öğrenilmesinde okul kültürü, idarecilerin tutumu, öğretmenler ve DKAB öğretmenleri olarak çeşitli kategorilerde cevap vermeyi tercih etmiştir.

İHL öğrencisi K5 “*Okul idaresi etkiliyor. Çünkü okulun bir kültürü var.*” ifadesini kullanırken, Fen lisesi öğrencisi K34 de K5’i destekler bir ifade ile, “*Her okulun kendine*

özgü bir yapısı var. Mesela bizim okul. Özgürce hareket edemiyoruz. Bir şey söyleyince haylaz öğrenci oluyoruz. Hep itaat, hep itaat...” demiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğunca ifade edildiği gibi, okul idaresinin uygulamalarının gençlerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olduğuna yönelik bulgular tespit edilmiştir.

Çocuklar okulda formel eğitimin ilk kademesi olarak genelde iki değişik durumla karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki, daha önce öğrenmeye başladığı bilgileri ilk kez formel olarak edinmeye başlamaları, diğeri ise ebeveynlerinin yerini yetişkin rol modeller olarak öğretmenlerin almasıdır. Öğretmenler bireylerin gelişimsel süreçlerinde sadece bilgiyi öğretken kişiler olarak değil, aynı zamanda, çocukların değerlerini inşa ederken davranışlarıyla örnek aldığı önemli rol modellerdir. Her ne kadar, birinci kademedeki kadar olmasa da eğitimin ikinci kademesinde ve diğer kademelerinde de öğretmenlerin, çocuğun hayatındaki önemi etkin olarak devam etmektedir (Köylü ve Nazıroğlu, 2015:184). Zira çocuk ve genç, okul çağında öğretmenlerinden biri veya diğeri ile özdeşim kurar. Bu durum, “başta çocuklar olmak üzere yetişkinlerin çok beğendiği bir objeye, takdir ettiği bir yaşayışa duygusal olarak bağlanması, adeta onun gibi, onun bir parçası gibi olması” demektir (Nirun, 1994).

Kendini ‘muhafazakâr bir ailenin muhafazakâr çocuğu’ olarak tanımlayan K21, öğretmenleri bu noktada etkili kişiler olarak görmekte ve “*Gençlerin değerlerinin şekillenmesinde öğretmenlerimiz etkili*” ifadesini kullanmaktadır.

Okulunun pansiyonunda kalan ve diğer öğrencilere göre öğretmenleri ile daha fazla vakit geçiren K33:

“Gençler okuldaki eğitimle öğreniyorlar. Okul dışında çok da bir şey yok bence. Karşısındakine nasıl davranması gerektiğini bilmeyen o kadar çok kişi var ki bu da bir değer bence. Bunu gözlemlemek yeterli sadece. En yakın arkadaşlarımla ailesi de benim gibi. Bazı sorularımıza cevap alamıyor. Bazen bizi bu ne biçim soru diye azarlayabiliyorlar. Soruları cevaplamıyorlar.” demiştir.

K33, pansiyonda daha fazla arkadaş ve öğretmenle iletişim halinde olmaktan memnundur. Çünkü kadınların çok da değerli olmadığı bir çevrede kendini ifade edememektedir. K33 için, değerlerin öğrenilmesinde öğretmenlerin özel bir yeri vardır.

Ailesi köyde yaşadığı için okulun pansiyonunda kalan K7 de benzer bir bakış açısıyla, “*Hocalar etkili. Mesela açık olan ve Arapça veren hocalarımız var. Vermese daha iyi. İngilizce hocası açık gelse de kimse bir şey demez ama din kültürü hocası olsa dini anlatsa ve yaşamasa olmaz.*” ifadesi ile öğretmenlerin anlattıkları ile yaşamlarının tutarlı olmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Okulun pansiyonunda kalan bir diğ er  ğrenci olan K4:

“Hocalarımızdan, din kültürü hocaları. Nasıl değil niçin yapıldığını  ğretseler daha etkili olur. Çoğu zaten biliyor. Çeşitli cemaat kuruluş vakıflar ailelerden bilgi öğreniyorlar.” diyerek öğretmenlerin yaklaşımlarının önemine dikkat çekmektedir.

Katılımcı gençler, derslerin önemsenmemesi, DKAB  ğretmeninin tatmin edici cevaplar verememesi ve öğrenciye karşı olumsuz tutumlarının derse bakışı da etkilediğini ifade etmektedir. Bu nedenle gençler değer öğrenirken iletişimi başarılı öğretmenlerde gözlemlediği tutum ve davranışlardan daha çok etkilenmektedir.

1.6.5. DKAB Dersleri

Dinler kendi inanç sisteminde değer oluşturma fonksiyonuna sahiptir. Bireyler yaşamlarını dizayn ederken ait oldukları dinin değerlerini benimser. Toplumu oluşturan bireylerin sahip olduğu inançlar ile eğitimin topluma sunduğu değerler arasında bir uyumun olması beklenir. Nitekim DKAB dersi  ğretim programları bu bağlantıya şöyle işaret etmektedir: *“Eğitim politikalarının belirlenmesinde ise o milletin ve devletin sahip olduğu değerlerin rolü büyüktür. Milli eğitimimizin temel amaçlarına bakıldığı zaman, yetiştirilmek istenilen insan tipine ulaşmada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin büyük bir katkı sağlayacağını görebiliriz.”* (MEB, 2006).

Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2005’de müfredatları değiştirmesiyle ilköğretimden başlayarak ortaöğretim programlarının bünyesine kazandırılacak değerler konulmuştur (MEB, 2009a; MEB, 2009b; MEB, 2009c). Eğitim kurumlarında hedeflenen kazanımlar öğrencilerin değer tercihlerinde etkilidir. Öğrencilere verilecek olan eğitim de açık veya örtülü biçimde toplumsal kurumların değerlerine uygun olarak dizayn edilmektedir.” (Gömleksiz, 2007).

DKAB programları düzenlenirken iki temel yaklaşımın (eğitimsel ve din bilimsel) esas alındığını belirtilmektedir. Programların temel yaklaşımlarından din bilimsel yaklaşımın “Dinin kuru bilgi olarak öğretilmesinin arzulanan değer gelişimini sağlamayacağı, bu nedenle, dinin sadece bilgi olarak öğretilmesiyle yetinilmeyip öğrencilerin aynı zamanda ahlaki erdemleri ve değerleri içselleştirmelerini” (MEB, 2006) amaçladığı belirtilmiştir.

Başarılı bir Fen lisesi  ğrencisi olan K16:

“Din kültürü dersi var ama etkili değil. Herkes din kültürü dersini önemsiz bir ders olarak görüyor. Herkes namaz oruç, İslam’ın şartlarını aileden öğreniyor derse gerek kalmıyor. Bu nedenle ya insanlar yatıyor, dinliyormuş gibi yapıyor.,

din kültürü sınavda çıkıyor ama nasıl olsa yaparız diye düşünüyorlar. Başarı seviyesine göre din ne durumda sorarsanız.”

demıştır.

Başarılı öğrencilerden bir diğeri olan K32'ye göre ise DKAB dersleri bu bağlamda eksiklikler veya tutarsızlıklar ihtiva etmektedir. K32 bu görüşlerini:

“Din dersi de bilgi veriyor ama uygulama anlatmıyor. Burası fen lisesi olduğu için arkadaşlar sınavda işine yaramayacak olduğu için sözel ders diye din dersini takmıyorlar. Programlarla ilgili panoya bir şeyler asıyorlar. Ama arkadaşlar bakıp geçiyor. Dikkate almıyor.” şeklinde ifade etmiştir.

Katılımcıların çoğunluğu, DKAB derslerinin gençler üzerinde etkili olmadığını dile getirmektedir. Üniversite sınavında başarılı olma hedefinde olan gençler için DKAB derslerinin değeri sınavda alınacak puanla ilişkili olarak önemsenip önemsenmemektedir.

1.6.6. Kitaplar

Hayatı yeni yeni keşfeden, yeni bilgiler ve durumları çok çabuk öğrenen çocukların hayatlarında, hâl ve hareketlerinde, düşüncelerinde, konuşmalarında, eğitimlerinde; duygusal, bilişsel olarak gelişimlerinde kitaplar doğrudan etkili araçlardır (Tanju, 2010). Kitapların içerikleri okuyucularına örnek yaşantılar sunabilme gücüne sahip olmasından dolayı çok büyük öneme sahiptir (Fidan, 2019). Okuma alışkanlığı olarak da ifade edilen okuma tutumu, yeni öğrenmelere temel oluşturarak öğrencilerin öğretim hayatının etkinleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Genç katılımcılar değerlerin öğrenilmesinde okunan kitapların önemine dikkat çekmiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K16, *“Gençler kitaplardan öğreniyorlar. Din Kültürü dersi var ama etkili değil. Herkes Din Kültürü dersini önemsiz bir ders olarak görüyor.”* ifadesini kullanmıştır. K16 ile aynı okulda eğitim gören K17:

“Gençler, benimseyenler de arkadaşlarının ve kitapların etkisi ile dinden uzaklaşıyorlar. Bu popülerizmin sonucu bence. Bazı dinden uzak olanlar dine bağlı olanlara gerici olarak bakıyorlar. Kendilerini modern ve diğerlerini gerici görüyorlar. Ben hem dinimi yaşadığımı hem de modern olduğumu düşünüyorum. Çağa ayak uydurabiliyorum. İkisini de bir arada götürebiliyorum.” demektedir.

Fen lisesi öğrencisi K49:

Mesela burası çok başarılı bir okul ve dinden uzaklaşan insanların sayısı giderek artıyor. Mesela biz dokuzda geldiğimizde daha çocuktuk ve dinlerine daha bağlı insanlardık. Ama büyüdükçe sorguladım kafama yatmadı diyorlar. Hatta bazıları direk aşırıya götürüyor. Müslüman değilim diyenler de çok oluyor. Sorgulamayı akıllarından değil hani şu felsefe kitapları var ya dışardan alınan kitaplar. Bence oradan

okuduklarından etkileniyorlar. Onlar zaten dünden hazırlar. Başarılı olanlarda bu eğilim bence daha çok.” ifadesini dile getirmektedir.

Katılımcıların bir kısmı gençlerin okuduğu kitapların onların değerlerini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle başarılı ve hedefleri büyük olan öğrencilerin kendilerini üniversiteye taşıyacak derslere yoğunlaşması söz konusudur. DKAB dersleri onlara göre sadece bir ders olarak görülmektedir. Bu nedenle değerlerin öğrenilmesinde çok etkili olmadığı düşünülmektedir.

1.6.7. Sosyal Medya

Son yıllarda tüm dünyada kişilerin yaşamının önemli bir parçası haline gelerek farklı bilgi, bakış ve düşüncelerin internet üzerinden paylaşılmasına imkân sağlayan sosyal medya uygulaması (Weinberg, 2009:1) gençleri yeni kavramlarla tanıştırmaktadır. Gençler kimi zaman merak ettikleri kimi zaman şüphe duydukları konularla ilgili sorgulamalar yapmaktadır. Katılımcılar gençlerin güvenerek takip ettiği sayfalar yanında internet kafelere giderek sanal ortamlarda dolaşırken çeşitli bilgi, kişi ve sembollerle karşılaştığını ve bunların gençlerin değerlerinin şekillenmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir.

Medyada kimi zaman din adına verilen bilgilerin güvenilir kaynaklara dayanmaması, kimi zaman sosyal mecralarda öne çıkan kişilerin yayın yaptıkları din hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, gençleri yanlışla sürükleyebilmektedir. Dini olayları ön yargılı veya ideolojik olarak ele alan bazı yayınlarla dinle ilgili kişiler, semboller ve simgeler amacının dışında değerlendirilebilmektedir. Çünkü bu araçlar, gençlerin hayatında dini bilgileri aktarmada ve canlandırılan karakterlerin rol-model olarak ele alınması açısından son derece önemli bir yer tutmaktadır (Arslan, 2009).

Her kesimden arkadaşı olduğunu söyleyen K13:

“Ev yaşantımız bile etkili bence oyun hamuru gibi bir şey. Ne kadar sabit tuttuğumuza bağlı. Belli bir süre sonra zaten kuruyor. Ama siz kuruyana kadar ne kadar şekillendirirseniz şekillenir öyle gider. Belli bir yerde kuruyor. Açık düzgün otur, küfür etme böyle bir toplumda yaşıyoruz. Şafilerden oluşan bir toplum olduğu için bazı uygulamaları görüyorum a ne güzel ben şafi olabilirim diyorum. Bu benim dini yaşantımı etkileyebiliyor. Kişi çok dine önem veriyorsa internette dini şeyleri takip ediyor ve dini bilgilerini geliştirmesine yardımcı oluyor. Ama ben kendi üzerimden cevap vereyim o kadar da dine bağlı bir insan olmadığım için internetten böyle şeyler pek takip etmiyorum. Ama mesela bir şey takip ediyorum bu günah mıdır? Diye düşünüp onu araştırıyorum. Evet günahtır. Gerekten güvenerek takip ettiğimiz yerler var dini konuda. Mesela youtube dan

Barış Özcan diye biri kişi var ve sürekli mantıklı ve bilimsel açıklamasını yapan biri ve çok kişinin bildiği bir insan ve ona güveniyoruz.”

ifadesini kullanmıştır. K13, gençlerin dini bilgileri öğrenmek için sosyal medyada takip ettiği sayfalar ve kişiler olduğunu ve gençlerin sosyal medyadaki bilgilerin doğruluğuna çoğu zaman inandığını vurgulamaktadır.

Babasının ölümünden sonra bocalayan ve dönem dönem internet kafelere takıldığı için o ortamları iyi tanıdığını söyleyen K34’ün düşünceleri şu şekildedir:

“Sosyal medya çarpık olumlu olumsuz fark etmiyor, iyi olanı bile baştan çıkaracak biçimde çalışıyor. Evin altında internet kafeye gidiyordum. Tanıdığım bir abi seni bir daha burada görmeyeceğim dedi. Niye abi dedim imamı burada bırak birkaç gün sonra bahis oynamaya başlar dedi. Gençler sosyal medyanın zararlarını bildiği halde devam ediyorlar. Televizyon,örneğin içen bir gence içkinin ne kadar zararlı olduğunu anlatırsanız anlatın şu bardağı da koyun geçerken içer geçer. Çünkü onun doğru olduğunu bir kere içselleştirmiş. Kitle-iletişim araçları,sözde dini dernekler var.sakallı sakallı insanlar bağıırıyor,onu yapmışlar, bunu yapmışlar başlarını keselim.Elerinde bildiğiniz kılınc var. Bu olumsuz etkiliyor. İnsan onların yanında saftutar, namaz kılar mı hocam ”

K34, sosyal medyada kötü örneklerin gençleri dinden uzaklaştırdığına dikkat çekmektedir. Benzer bir ifade de K23’ten gelmiştir. K23’e göre de sosyal medya platformlarında takip edilen kişilerin etkisi giderek artmaktadır:

“Size şunu gözlemledim. Sorgulama ve dinden uzaklaşma, özellikle kendini aydın diye tabir eden kesim bunu çok yapıyor. Televizyonlara çıkan, kendini aydın diye tanıtan kesim, sosyal medyada kendini böyle tanıtan kişilerin etkisi artıyor.”

İHL öğrencisi K9, “Örneğin acıklı videolar insanı duygulandıran” sözleriyle sosyal medyanın gençlerin duygularına etki ettiğini vurgulamıştır.

“Aydın” ve “gerici” kavramları gençlerin değer tercihlerinde baskıcı bir unsur olarak etki etmektedir. Sosyal medya, gençler tarafından bilgilenme amaçlı kullanılan unsurların en önemlilerindendir. Sosyal mecralarda bilgilenirken takip edilen sayfalardan hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkilenmeler söz konusudur. Özellikle duygulara hitap eden videoların gençlerde etkili olduğu görülmektedir. Gençler dini değerlerini öğrenirken de sosyal medyayı kullanmaktadır. Özellikle takip ettiği sayfalara güvenmektedir. Ancak, sosyal medyada zaman zaman dini konularda yapılan yayınların gençlerin dini tutumlarını olumsuz yönde etkilemesi söz konusu olmaktadır. Günümüz gençliği aile ile birlikte sosyal medya aracılığıyla sanal bir dini sosyalleşme yaşamaktadır.

Birçok gencin farklı sayfaları takip ettiği düşünüldüğünde, heterojen bir değer anlayışından ve dini sosyalleşmeden bahsetmek mümkündür.

2. Modernleşme Kavramına İlişkin Bulgular

2.1. Modernleşme Tanımları

Sosyoloji kuramlarında modernleşme kavramıyla ilgili bir yandan bilimsel bir öngörü, düzen, kural koyuculuk öne çıkarken diğer yandan da bu kavramların çizdiği çerçeveye uyumluluk beklentisi öne çıkmaktadır. Modernleşme, aynı zamanda, az gelişmişliğin çözümüne yönelik bir kavramsallaştırmayı da ifade etmektedir (Çapcıoğlu, 2011a:46). Modernlik ayrıca dünyayı temiz, şeffaf, öngörülebilir ve düzenli kılmakla ilişkilendirilmektedir.

Araştırmada katılımcılara “Sizce modernleşme nedir?” sorusu sorularak modernleşme kavramına yükledikleri anlam anlaşılmasına çalışılmıştır. Katılımcıların modernleşmeyi olumlu ve olumsuz olarak iki kategoride anlamlandırmaya çalıştığı görülmüştür.

2.1.1. Katılımcıların Olumlu Modernleşme Değerlendirmeleri

2.1.1.1. Yenilik / Gelişme Olarak Modernleşme

Modernlik, genellikle, içinde bulunulan zamanın gereksinimleri ve araçlarının tarafını tutan bir perspektifin de adı olarak ele alınabilir ve büyüme kelime, ‘ilerlemedir’ (İnsel, 1996). İlerlemenin öne çıkarıldığı bir çerçeveye bilimle ve bilimin yöntemleri kullanılarak bilinen / belirlenen bir dünyadır (Cevizci, 1999:1185). Bauman’a göre modern olmak, sürekli modernleşme durumu anlamına gelmektedir. Modernlik, “yeni başlangıçlar zamanı”, sonsuz yeni başlangıçlar zamanı, eski yapıların ilgası ve sil baştan yenilerinin inşası demektir (Bauman ve Tester, 2017:89).

Katılımcıların büyük çoğunluğu modernleşme kavramını ‘yenilik’, ‘gelişme’ ve ‘değişim’ olarak anlamlandırmıştır. Sur bölgesinde yaşayan K1, “*Mesela eskiden telefon, makineler, televizyon yoktu. Modernleştik. Kıyafetler değişti. Değişimdir bence.*” ifadesini kullanırken, Bağlar bölgesinde ikamet eden başarılı bir öğrenci olan K28, modernliği ve modern olmayı “*Yenilik. Eskilerin yok olması. Yerine yeni şeylerin yapılması.*” olarak tanımlamaktadır. K28, modernleşmeyi ‘eskinin terk edilmesi ve onların yerine yenilerinin benimsenmesi’ olarak tanımlamıştır.

Yenişehir bölgesinde yaşayan Fen lisesi öğrencisi K18:

“*Yeni bir ahlak kuralı gelişince toplumun yine bunu benimsemesi.*” demiştir.

K18, toplumun yeni fikirleri benimsemesi üzerinden modernleşmeyi tanımlamıştır. Katılımcılar modernleşme kavramı ile ilişkili olarak değişimi anlatırken

sadece teknolojik anlamdaki yeniliklerden değil kurumsal, geleneksel dünya görüşleri ve birçok alanda değişimi ifade edilen sosyal bir dönüşüme işaret etmiştir.

2.1.1.2. Gelişmişlik Olarak Modernleşme

Literatürde toplumsal değişim/toplumsal gelişme kavramları üzerinden modernleşme tanımlaması yapılarak modernleşmenin olumlu yönünün öne çıkarıldığı görülmektedir. Dellaloğlu, modernleşmeyi, modernitenin ortaya çıkışıyla başlayan dinamik ve sürekli işleyen bir süreç (Dellaloğlu, 2012; Cevizci, 1999) olarak tanımlamıştır. Kurtkan Bilgiseven (1995:333) ise modernleşmeyi; genellikle içeriğine olumluluk atfedilen, yönü belli bir toplumsal değişim anlamında kullanılır ki, buna genel sosyoloji literatüründe toplumsal gelişme denmektedir.

Kayapınar ilçesinde yaşayan ve başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K35, *“Hem teknoloji hem de toplumda kişinin yeri olarak bir değişim görüyorum. Modernleşme daha çok batılılaşma, modern olmak, çağa ayak uydurmak olabilir. Kendi çağımızı yazmak olabilir kimseden etkilenmeden.”* ifadesini kullanırken, Bağlar bölgesinde yaşayan K29 ise: *“Modernleşme eski bir şeyin yenilenmesi demek.”* demiştir. Diğer bir ifadeyle, K29 modernleşmeyi, eskilerin tamamen yok olmasından ziyade yenilenmesi olarak tanımlamıştır. Benzer bir ifadeyi sosyoekonomik durumu oldukça yüksek olan K50 kullanmıştır.

K50 *“Yenilikçi olmak, bazı değerlere hâkim olmak. Modern olmak için bir şeyleri değiştirmek değil daha iyileştirmek gerekir.”*

Bu kategorideki katılımcı gençlerin modernleşmeyi gelişme olarak tanımladığı görülmektedir. Gençlerin varolan değerleri tamamen terk etmektense kendimizcesine uygun bir şekilde yenilenmesi halinde modernleşmenin gerçekleşeceğini düşünmektedir.

2.1.1.3. Bilim ve Teknoloji Olarak Modernleşme

Modernleşmeyle çağdaş toplumların ileri ve karmaşık bir örgütlenmeye paralel devamlı gelişen teknolojisinin, (doğal) çevreyi kontrol altına aldığı bir süreci akla getirmektedir. Burada modernlik göstergesinin, hayatımıza ve kurumlarımıza etki eden bilimsel ve teknolojik ürünlerin etki düzeyi olduğu söylenebilir.

Ailesinin sosyoekonomik durumu çok yüksek bir öğrenci olan K49 *“Modernleşme, bilim anlamında bence. Tıp bilim sağlık açısından çok önemli.”* ifadesinde bilimi modernliğin ölçütü olarak değerlendirirken, K15 benzer ve destekler biçimde *“Modernleşme, insanların düşüncelerini daha iyi beyan etmesi, bilim ve teknoloji ışığında daha ileriye gitmek, yeni şeyler keşfetmek.”* ifadelerini kullanmıştır.

Ailesinin eğitim durumu yüksek başarılı bir öğrenci olan K19:

“Bilim ve teknolojinin ışığında hayatın farklı bir boyuta gelmesi, değişmesi olarak görüyorum modernleşmeyi. Modernleşmenin temeli bilim ve teknolojidir.” ifadesini kullanmıştır.

Fen Lisesi öğrencisi K21:

“Modernleşme, teknolojinin değişmesi ile insanların hayat tarzlarının değişmesi bence. Mesela bilgi çağında olduğumuz için paylaşım daha az, daha hızlı ulaşım var, bilgiye çabuk ulaşıldığı için daha fazla bilgi dağarcığına sahipler. Teknolojinin gelişmesi başka bir şey değil.” demiştir.

Katılımcılar, teknolojik gelişmelere uyum sağlama, teknoloji ve bilimle toplumun değişmesi, bilgiye daha hızlı ulaşılması ve bilgi dağarcığının geçmişe göre daha iyi olması, teknolojik gelişmelerle hayat tarzlarında meydana gelen değişim ve bunun gereklerini kabul etme ifadeleri ile modernleşmeyi tanımladığı görülmüştür. Teknoloji ile toplumun yaşamındaki değişime vurgu yapan öğrencilerin çoğunlukla başarılı gençler olduğu görülmektedir.

2.1.1.4. Akıl ve Mantık Olarak Modernleşme

Aydınlanma hem ekonomik ve sosyal sonuçlarıyla hem de akılsal devrimi gerçekleştirmesiyle, modernitenin entelektüel temellerini oluşturmuştur (Çiğdem, 2006:16). Modernitenin fikri altyapısını oluşturan Aydınlanma düşüncesinin akılcılığı ile bilimsel bilginin neredeyse tüm sürece damgasını vurduğu söylenebilir.

Başarılı bir öğrenci olan K10:

Birçok kişide Batı'yı örnek alma açık giyinme olarak algılansa da bende öyle değil. Modernleşme, akılda olan bir şey. Eğer bir toplumun yüzde doksanı akılla mantığıyla düşünüp özgürce hareket edebiliyorsa o toplum moderndir.”

ifadesini kullanmıştır.

Fen lisesi öğrencisi K16:

“Modernleşme ve medeniyet kavramları yanlış anlaşılan kavramlar. Bizim milletimiz direkt Batı'nın şeylerinin alıp onu uygulama olarak görüyor. Ama bence modernleşmek önce akılda olmalı. Maddi şeylerle modernleşme olmaz. Mesela bir düşünce vardır. Müslüman olana da olmayana da göre bu düşünce saçmadır. (Bir örnek bulmaya çalışıyorum) Mesela küçük yaşta kızların evlendirilmesi. Bu bana göre geri kalmış bir şey bence herkese göre de geri kalmış bir şey. Modernleşme artık o kızları evlendirmeme zihniyetine sahip olursak modernleşiriz. Haksızlıklara karşı sesimizi çıkarırsak modernleşiriz. Atıyorum hadi Batı'dakiler gibi giyinelim, onların Noel'ini alalım şu bu kesinlikle o değil. Adalet, özgürlük, evrensel ahlak bana göre modernleşme. Evrensel değerler.”

Modernleşmeyi olumlu olarak değerlendiren katılımcıların, modernleşmeyi daha çok değişim ve yenilik olarak tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmeler, eskinin terk edilip yenilerin kabul edilmesi veya eskinin tamamen terk edilmeden yenilenmesi gibi modernleşme tanımları da yapılmıştır. Bilimsel alandaki gelişmelerle ilerleme, sanayi alanında gelişmeler ve daha iyi hizmet alınması, aklıyla mantığıyla düşünüp özgürce hareket edebilme ve evrensel değerlerin benimsenmesinin modernleşme olarak ifade edildiği görülmüştür. Yapılan tüm tanımlamaların literatürdeki modernleşme tanımlamaları ile örtüştüğü görülmektedir.

2.1.2. Katılımcıların Olumsuz Modernleşme Değerlendirmeleri

Modernleşme ile ilgili olumsuz görüş bildiren katılımcıların görüşlerine bu alt başlık altında yer verilecektir.

2.1.2.1. Bireyler Arası Farklılıkların Artması Olarak Modernleşme

Kendisini modern bir kişi olarak tanımlayan K14:

“Modernleşme, insanın sahip olduğu kötü yanlarını yavaş yavaş söküp atması. Öyle olması gerektiğini düşünüyorum. Kötü yanı demek, örneğin şu anki modernleşmede aydın kesimin diğerleri hakkında kolayca yargıya varması. Örneğin bir aydın bunu ifade etmese de kendini bir köylüden üstün görebiliyor. Olması gereken modernleşme bu olmamalı. Modernleşme eğitim ya da kültür seviyesi ile alakalı değil. Biraz daha insanlığa uzanan yol bence.” ifadesini kullanmıştır. K14, modern olma adı altında insanların ötekileştirilmesini olumsuz olarak değerlendirmektedir.

2.1.2.2. Şekilsel Modernleşme

İHL öğrencisi K46:

“Modernleşme açılıp saçılma değil bence, oturmamıza kalkmamıza saygımıza özellikle konuşmamıza dikkat etmek geliyor. Ama gençler yanlış anlıyor. Gençlerin aklına kıyafet geliyor. Bu modadır moderndir diyorlar. Bu giyim kuşamları sosyal medyada bunları görüyorlar.” ifadesini kullanmıştır. K46 gibi K11, K23, K43 ve K48’in benzer ifadeler kullandığı görülmüştür.

Katılımcılar modernleşmeye olumlu bakmakla birlikte modernleşme adı altında şekilsel ve taklidi bir değişimin doğru olmadığını düşünmektedir. Çapcıoğlu (2011b) Batılı olmayan ülkelerin kendi dinamikleri ile kendilerine özgü modernleşme tipi üretmeleri mümkündür. Buna göre mesela Türkiye’nin kendine özgü bir “iç modernite” kavramının varlığı mümkün hatta zorunlu olduğunu ifade etmektedir.

Sur ilçesinde yaşayan ve sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K26:

“Modernleşme hocam, özellikle sosyal medya gerçekten de öğrencileri bitiriyor. Ben de sosyal medyayı kullanıyorum hocam. Misal, instagram, whatsapp, youtube

giriyorum. Giriyorsun hocam her on dakikada bir şey paylaşıyorsun. Sonra acaba kim baktı, kim beğendi diye sürekli aklın onda derse de odaklanamıyorsun. Her arkadaşım dersten geri kalıyor sosyal medya üzerinden. Çalışmayınca başarı da gelmiyor. Sabah telefon, akşam telefon, insanın yaşamını değiştiriyor. Misal sosyal medyada bir kişiyle konuşur kişi bir şey söyler kafası bozulur kavga sebebi olur. En iyi bir arkadaşının fotosunu paylaşır da niye paylaşıyorsun diye sorun yaşatır. Sosyal medya aile değerlerini de etkiler. Mesela sosyal medyaya bağlı olunca aile bağları da zayıflıyor. Sosyal medya olmasa annene öf bile demezsin. Ama sosyal medyada bir mesaj gelir annen bir şey der sen anneni terslersin. Hocam sosyal medya gençlere daha yakındır. Çünkü her zaman içinde olduğu için. Bakıyor annem okul okumamış, her şeyin farkında değil. Telefon, elektronik olmuş, burası kesin doğrudur. Herkes için böyledir diye güvenir.” demiştir.

Gençler, zamanlarının büyük çoğunluğunu sosyal medya ile iç içe geçirmelerinin kendilerini altyapısı olmayan şekilsel bir değişime maruz bıraktığını düşünmektedir. Gençlerin bu tarz modernleşmeye olumsuz baktığı görülmektedir.

2.1.2.3. Tüketime Odaklanma Açısından Modernleşme

Modernlik, küreselleştirici bir doğaya sahiptir ve ‘tüm toplumları birbirine yakınlaştırma nesnesi’ gibi işlev görebilmektedir. Bu yakınlaştırma ve benzetme sürecini, 1980’li yıllarda dile getirilmeye başlayan ‘küreselleşme’ olgusunu, modernlik kapsamında değerlendirmek söz konusu olmuştur. İnsanlar modern dönemin sorunlarını çözerken alternatif çözüm yolları ile karşılaşmaktadır. Bauman’a göre, hepimizi etkileyen bir süreç olan küreselleşme dünyanın kaçamayacağı kaderidir. Artık her şey eskisinden çok farklıdır. Bazılarımız sürekli hareket halinde ve yer değiştirirken; bazılarımız ise bedensel olarak hiç yerinden kıpırdamadan dünyanın her yerini dolaşabilmektedir. Bu çağın en büyük özelliklerinden biri, tüketim üzerine kurulmuş olmasıdır. Kuruluş aşamasındaki modern ve endüstriyel çağda toplumlar ‘üretici toplum’ özelliğine sahip iken, bu yeniçağın toplumları ise “tüketici toplum” özelliğine sahiptir. Tüketicilerin önceliği ihtiyacın giderilmesi değil, tatmin duygusunun beslenmesidir (Bauman, 2006:89). Modernleşmeyi olumsuz değerlendiren katılımcıların bazıları bu süreçte küreselleşmeyle birlikte gençlerin tüketim odaklı bir yaşam tarzına yöneldiğini vurgulamıştır.

Başarılı ve sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen K42:

“Modernizm, Batı’nın ürettiği ürünleri pazarlayabilmek için geliştirdikleri bir sistemdir. Örneğin araba üretiyorlar seri üretim var ve pazarlanmalı, bakıyorlar doğru böyle düşünmüyorlar. Onlar da kendilerince doğru olduğunu düşündükleri fikirleri gösterip benimsetmeye çalıştılar.” demiştir.

K42 gibi K17, K32 ve K47 de tüketimin olumsuz etkisi olduğunu dile getirmiştir.

Bağlar ilçesinde yaşayan K19:

“Gençler her şeyimiz olsun istiyorlar. Her gördüklerini taklit ediyorlar. Bunlar yüzünden aileleri ile kavga bile ediyorlar. Bunların çoğunu da internetten görüyorlar. Bizim niye yok diyorlar.” demiştir.

Katılımcılar, modernleşmenin bireyler ve toplumlar arasında farklılıkları derinleştirdiğini, ötekileştirmelerin yapıldığını, taklit edilerek hayata geçirilen yeni şeylerin toplumları yanlış bir modernleşmeye sürüklediğini düşünmektedir.

2.2. Modern Toplum Özellikleri

Modernleşme sürecinde, özellikle de son iki yüzyıldır, modernliğin ekonomik, politik, hukuki ve kültürel uygulamaları, farklı tarzlarda olmakla birlikte aşağı yukarı tüm mekânlarda kendini göstermektedir. Modern toplum özelliklerinde genel olarak geniş aile sisteminden çok çekirdek ailelerin yoğunluk kazanması, yoğun ekonomik katılım, yoğun ticaret, gelişmiş ulaşım sistemleri, yaygın medya ve iletişim sistemleri, nüfus için yeterli beslenme, düşük doğurganlık oranı ve düşük ölüm oranları, buna bağlı olarak uzun yaşam beklentisi sıralanabilir. Ayrıca modern toplum, kendi çıkarları peşinden koşmaya ve kazanımlarını en yüksek düzeyde tutmaya özendirildikleri teşvik edildikleri toplum türüdür. Bu durum modern toplumda bireyleri uzmanlaşmaya ve kendilerinin en fazla çıkarına olan değişim ya da mübadelelerde bulunmaya teşvik eder. İhtiyaçların ve çıkarların karşılıklı bağımlılığı arttıkça modern toplum kişisel olmayıp giderek artan ölçülerde bağımlı bir toplumdur (Cevizci, 2005: 605).

Araştırmada katılımcılara “*Sizce moden toplum nedir?*” sorusu sorularak modern toplum kavramına bakışları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcı gençlerin modern toplum tanımlamaları altı alt temada yoğunlaşmıştır. Bunlar: *Yaşam biçimlerine saygılı toplum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin olmadığı toplum, Medeni ve üretim yapan toplum, özgürlüklerin olduğu toplum, güven içinde yaşanan toplum, yenilikçi toplum (Bilgi Toplumu), Yaşadığı toplumun gelişmesi için çaba sarf eden insanların çoğunlukta olduğu toplum* olarak belirlenmiştir.

2.2.1. Yaşam Biçimlerine Saygılı Toplum

İnsanlar kültürel ve sosyal yapı içinde toplumsal yaşamlarını sürdürürler. Kültürel yapı, toplum hayatındaki değer hükümlerini, normları, inançları, kullanılan maddi öğeleri kapsarken sosyal yapı, o toplumun sosyal hayatında gözlenebilen sosyal ilişkiler ve sosyal organizasyonların nasıl işlediğidir (Erkal, 1996). Yaşam biçimlerine karşılıklı saygı, hayatı diğer insanlarla (ebeveynler, kardeşler, partner) yaşanılabilir kılmak için çok önemlidir. Bireylerin diğer bireye saygı duyduğu ve saygının karşılıklı olarak geri alındığı

hissi kendini rahat hissetmeyi de beraberinde getirerek yaşam kalitesini destekleyecektir. Modern toplum özelliği olarak, farklı yaşam tercihlerine saygılı olmak katılımcıların en sık dile getirdikleri kategori olmuştur.

Anlatılarında “biz” ve “diğerleri” (kurallara uymayan ve kendisini geliştirmeyen arkadaşlarını kastederek) söze başlayan K13:

“Kimsenin kimseye karışmadığı, insanların birbirleriyle yardımlaştığı ve saygı gösterdiği birbirlerini sevdikleri o toplumun gelişmesi için çaba sarf ettikleri ve hep beraber geliştikleri bir toplum aklıma geliyor.” ifadesini kullanmıştır.

K13, farklı yaşam tercihlerine saygılı insanların çoğunlukta olduğu, toplumla birlikte bireyin sistemsel olarak desteklenmesi ile geliştiği bir toplum modelini modern toplum olarak yorumlamaktadır. Benzer bir ifade K14’ten gelmiştir. Yaşam tarzı ve tercihlerinden dolayı arkadaşları ve öğretmenleri tarafından eleştirildiğini söyleyen K14:

“En başta hoşgörölü ve herkesle empati kuran bir toplumdur.” demiştir.

Ailesi köyde yaşayan başarılı bir öğrenci olan K32:

“Cahil olmayan yani bilgili, herkesi aynı seviyede, başkalarını hor görmeyen, belli bir yaşam ve giyiniş tarzı olan. Bu günü bırakıp yarın için yeni şeyler buluyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K32, anlatılarında kendisi ve şehirde yaşayan arkadaşlarının tutumu veya köye döndüğünde köyde yaşayan akrabalarının kendisi ile ilgili yargılarından hoşlanmadığını dile getirmektedir. Hor görölme istemediğini ve kendisinin de köyde eğitimli olmayanları hor görmesi gerekmediğini dile getirmiştir. K32’nin yaşam tarzı ve tercihlere saygıyı modern toplum anlayışının merkezine koyduğu görölmektedir.

Modern toplumu açıklarken ailesi ile yaşadığı çatışmalara değinen, eğitimli bir ailenin başarılı çocuğu olan K33:

“Herkesin saygılı olduğu, birbirine sevgiyle davrandığı, hayvanlara saygılı olan, en ufağından yere çöp atmama modernleşme göstergesidir. Bunu temizleyen insan var niye eziyet edeyim düşüncesinde olan insanların olduğu toplum. Çağın gerisinde değil de ilerisinde ama sadece teknoloji alanında değil tabiki.” demiştir.

K33 gelişim dönemi itibarıyla hayatı sorgulamakta ve kendisine özel bir yaşam tarzı oluşturmakta kararlı bir gençtir. Eğitimli bir ailenin çocuğu olmasına rağmen ailesinin akademik anlamda başarı konusunda beklentilerinin kendisini “taşkın hareketler yapmaya, bağırıp çağırma davranışlarına” sürüklediğini söylemektedir. K33 olmak istediği birey ile kendisinin olmaya zorlandığı birey olma noktasında ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Ailesinin bu baskıcı tutumunu sevgisizlik ve yaşam tarzına müdahale olarak değerlendirmektedir. Kendi ifadesi ile modern toplumda tercihlerin bu kadar ağır

bedelli olmadığını düşünmektedir. K33 için modern toplum, düşünsel olarak belli bir olgunluğa erişmiş, kazanımlarını gündelik yaşama aktarabilen bir toplumdur.

2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Olduğu Toplum

Kadınlık ve erkeklik, “Anne”, “baba” ve “çocuk” gibi kimlikler üzerinden tanımlandığı ev içi mekânda belirlenir (Saygılıgil, 2010:11). Böylece aile içinde toplumsal cinsiyet rollerinin şekillendiği söylenebilir. Bir doğal eğitim kurumu olarak aile, kuşaklar çatışmasının en belirgin ve yoğun olduğu yerdir. Özellikle sanayileşmiş ve kentsel yörelerdeki çekirdek aileler, çatışmalara geniş ölçüde sahne olmaktadır (Tezcan, 1997). Bunun yanında gençler biyolojik gelişim süreçlerinde hormonal değişimlerden kaynaklı çatışmalar da yaşamaktadır. Bireyin cinsel eşine ve topluma karşı sorumluluk kazanması, cinselliğin kendi yaşamındaki yerini fark etmesi ve erotizmi bir başkasıyla yakınlığın bir yönü olarak yaşayabilme becerisini kazanması ergenlik döneminde olur. Aile üyelerine yönelik sevgi ile karşı cinse yönelik sevgiyi ayırt edebilirler (Tezcan, 1997:44). Görüşmelerde kız öğrencilerin çoğunluğunun ailelerin cinsiyet rollerindeki kısıtlamaları üzerinden modern toplumu anlamlandırdığı görülmüştür.

Kendi ifadesi ile ailesi ve çevresinden çok baskı ve kısıtlama gören K22 modern toplumu ifade ederken:

“Anlayışlı, her şeyi önemserler ama din yoktur. Çocuğun üzerine gitmezler. kız erkek arkadaşlığına karışmazlar.” demiştir.

K22 yaşadığı sorunlar üzerinden bir modern toplum anlayışı geliştirmiştir.

Bağlar bölgesinde yaşayan K30, K22’yi destekler bir ifade kullanmıştır. K30:

“Cahil olmama yani dışarı çıkma, erkeklerle gezme gibi sınır koymamaktır. Birbirlerinin görüşüne saygı duyan, özgürlük, eşitlik kadın erkek olarak, bir erkeğin eve geliş saati ile kadın eşit olmalı. Kız-erkek ilişkilerine karşı çıkan aileler, kadının okumasına da karşılar.Modern toplumda insanlar kültürlü, özgür adaletli, saygı ve sevgi, çerçevesinde hareket ederler.” demiştir.

K30 anlatılarında erkek arkadaşı ve kendi ifadesi ile “normal erkek arkadaşları” ile gezmesinin sınırlandırılmasını istememektedir. O hata yapması halinde hayatı öğreneceğini düşünmektedir. Ailesinin onu bu tehlikeden korumaya çalışmasına oldukça karşıdır. K30 gençlik döneminde cinsel kimlik kazanma sürecini özgürce yaşamak istediği için ailesiyle sık sık çatışmaktadır. Benzer görüşler K48, K32, K52 ve K29 tarafından da söylenmiştir. Bu gençler modern toplumun, toplumsal cinsiyet ayrımının olmadığı toplum olduğunu düşünmektedir. Özellikle kız çocukların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha tepkili olduğu gözlemler arasındadır. Bu durum toplumun baskıyı

ve birtakım kısıtlamaları daha çok kız çocuklar üzerinden yapmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

2.2.3. Medeni, Üretim Yapan, Özgürlüklerin Olduğu Toplum

Literatürde medeni toplum, kentlileşmiş, kırsallıktan kurtulmuş, şehirli olan toplum anlamlarına gelmektedir. Sosyal ve medeni bir varlık olan bireyler, yaşamlarını sürdürebilmek için diğer bireylerle ortak bir yaşam sürerek kaynakları sınırlı bir dünyada var olmaya çalışmaktadır (Küçükaslan, 2007). Katılımcıların bazısı modern toplum için ‘medeni toplum’ ifadesini kullanmıştır.

Ailesinin eğitim durumu düşük ve başarılı bir öğrenci olan K34:

“Medeni, üretim yapan, uluslararası söz sahibi, kişi hak ve hürriyetlerine sahip, aydın kesimi fazla, maddi sıkıntı çekmeyen, eğitim düzeyi yüksek, sanata ve sanatçıya önem veren” demiştir.

K34 çok çeşitli alanlarda okumalar yapan ve farklı politik konulara ilgi duyan bir gençtir. Anlatılarında babasının ölümünden sonra çektiği maddi sııntıların yaşamındaki etkisinin büyük olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. K34’ün yaşantısındaki zorlukların modern toplumu sosyal eşitliğin sağlandığı hak, adalet, üretim ve saygınlığın olduğu bir toplum olarak yorumlamasına yönelttiği söylenebilir.

Hayek’e (1960:207) göre, “özgür toplum kuralsız, yasasız ya da hükümet iktidarının olmadığı bir toplum değil, insanların daha önceden belirlediği kurallara uyan toplumdur.” Özgür bir toplumu özgür olmayan bir toplumdan ayıran özellik, özgür bir toplumda her bireyin kamusal alanda açık bir biçimde tanımlanmış özel bir alanı olmasıdır. K37 için modern toplum yeniliğe açık insanların çoğunlukta olduğu ve özgürlüklerin her birey için tanımlandığı bir toplum modelidir.

Eğitim düzeyi düşük bir aileden gelen K37:

“Gelişmiş bir toplum. Geçmişten çıkmış tüm yeniliklere açık, medeni, Cahil değil, yenilikçi, yeni şeylere açık Kaliteli bir toplum. İnsanların özgürlüklerinin olduğu, akıllı, modern olmak her zaman en yeni olmak değil, yenilikleri kullanmaya açık olmak. Bence.” demiştir. K37 için modern toplum gelişmiş, medeni ve yeniliğe açık bir toplum modelidir. Gençlerin modern toplumu sadece yeniliklerle anlatmadığı toplumu oluşturan bireylerin de bu yeniliği benimsemeye hazır olmaları ile açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

2.2.4. Güven İçinde Yaşanan Toplum

Bir toplumda güvenlik ve güvenliğin tesis edilmesi problemi, modern çağın en kritik ve en popüler gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Güvenlik aslen Latin kökenli bir kavramdır ve Latince ifadesiyle securitas, kaygısızlık, endişesizlik ve huzur anlamında kullanılmaktadır (Ceyhan, 1998:4). Düzen ve istikrar ortamının sürdürülebilir hale

gelmesiyle sağlanacak güvenli ortam, bireylere diğer tüm ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli altyapıyı sunmaktadır (Dillon, 1996:13). Bu açıdan güvenlik, insanın tarih sahnesine çıkışıyla beraber gündeme gelen ve hayatın her alanına dokunan bir his ve ihtiyaç olarak değerlendirilebilir (Ceyhan, 1998:2). Katılımcıların bazıları modern toplumu güven üzerinden tanımlamıştır.

Sur bölgesinde yaşayan K2:

“Güzel toplumdur. Arkadaşlık dostluk ailedir hocam.” ifadesini dile getirmiştir.

Sur Diyarbakır’ın en eski yerleşim birimlerinden biridir. Kendine özgü bir kültürü barındırmaktadır. Tüm değişim ve dönüşümlere rağmen hiyerarşik yapısını günümüze kadar kısmen de olsa taşımayı başardığı söylenebilir. Sur’daki yaşam anlatılırken *“Sur’da herkes birbirini tanır, çocukları birbirinin ellerinde büyür, serpilir, yaşama karışır. Bu da onlar için güven demektir. İmece demektir. Yaşam demektir”* (Eşin, 2018:18) ifadeleriyle sıklıkla karşılaşmak mümkündür.

K2, Sur bölgesinde birçok gencin ifadesinde olduğu gibi arkadaşlık bağlarının aile bağları kadar önemli olduğuna inanmaktadır. K2’nin düşünce dünyasındaki modern toplum şartların kabulleri üzerinden inşa edilmektedir. Çünkü K2’nin yaşadığı çevrede bir gruba dâhil olmak ve o grubun kurallarına uymak güvenli yaşamak için zorunlu görülmektedir. K2 için modern toplum güven içinde yaşanan bir toplum modelidir.

Başarılı bir İHL öğrencisi olan K46:

“Sevgi ve saygı kuralları olan, birbirlerini incitmeyen, argo kelimeler kullanmayan, lehçelerin olmadığı, bir çöpün yerde olmadığı, kavga edilmeyen, mesela küçük bir olaydan kavga çıkmadığı, güvenin olduğu bir toplum.” ifadesini kullanmıştır. K46 için modern toplum kuralları ve güveni merkeze alan bir toplum modelidir.

2.2.5. Yenilikçi Toplum (Bilgi Toplumu)

Yenilikçi olmak *“yenilikten yana olmak”* anlamında kullanılmaktadır. Bilgi toplumu ve bu toplumunun temel kavramının ifade ettiği bilgi çağı ise bilginin üretim için temel kaynak olduğu, bilgi üretimi ve iletiminin yaygınlaştığı, bilgi üretimi ve dağıtımında çalışanların çoğunlukta olduğu, sürekli öğrenme ve bilgilenme yoluyla değişme ve gelişmenin kaçınılmaz hale geldiği, yeni toplumsal ve ekonomik örgütlenme dönemini işaret etmektedir (Öğüt, 2003). Katılımcıların bazıları modern toplum tasavvurlarında bilgi toplumu kavramına yakın ifadeler kullanmıştır.

Ailesinin eğitim düzeyi yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K35:

“Kaliteli bir toplum. medeni, akıllı, modern olmak her zaman en yeni olmak değil. Yenilikleri kullanmaya açık olmak. Yeni bilgiyi kullanabilmek. Bunu benimsemeli ve nesillere aktarmalı.” demiştir.

K35 modern toplumu yenilikçi olan, yeni bilgileri kullanmaya açık olan toplum modeli olarak ifade etmiştir.

Eğitim düzeyi düşük bir aileden gelen başarılı bir öğrenci olan K41 ise:

“Yeniçağa ayak uydurmaya çalışan. Mesela eski olan bilgileri geliştirip yeni bilgiler ortaya koyan, mesela dini bilgileri hafifleterek veya genişleterek onu ortaya koymak. Bilginin çok olduğu bir topumdur. Öbür toplumlarda refah şekli, yaşayış şekilleri olarak diğer toplumlardan geri değillerse bilim ve teknolojik olarak modern sayarım” ifadesini kullanmıştır.

K41 için modern toplum bilgiyi çağı yorumlamak ve yeni bilgileri geliştirmek için kullanan bir toplum modelidir.

Ailesinin eğitim düzeyi yüksek bir öğrenci olan K52:

“Çoğu anlamda gelişmiş toplum. Aç ve evsiz insanların az olduğu, bilimle ilgilenen insanların çok olduğu. Bence bilimi kullanmak da medeniliktir.” demiştir. K52’nin anlam dünyasında modern toplum bilimi kullanan insanların çoğunlukta olduğu bir toplum modelidir. Genellikle başarılı gençlerin modern toplumu bilimle, teknoloji ile anlamlandırdığı görülmektedir. Bu durum gençlerin teknoloji, projeler ve bilimle daha yakın temasta olması ile açıklanabilir.

2.2.6. Yaşadığı Toplumun Gelişmesi İçin Çaba Sarf Eden İnsanların Çoğunlukta Olduğu Toplum

Sosyoekonomik durumu çok düşük ve aile içi çatışmaların yoğun yaşandığı bir ortamda büyüyen K1:

“İnsanlara karşı bakış açıları farklı farklı düşünür mesela. Sadece kendini düşünmez, toplumu da düşünür. Çünkü topluma da ihtiyacı olduğunu bilir. Teknolojinin geliştiği, kılık kıyafet, saygılı, topluma, değer veren eksiklerini kapatmaya çalışan.” ifadesini kullanmıştır.

K1 için modern toplum ihtiyaç ve zorunluluklar için birbirine bağımlı olunan bir toplum modelidir. K1, babasının bencilliğinden kazandığı parayı tek başına harcaması ve ailesini maddi ve manevi sıkıntıya sokmasını gözyaşları ile anlatmaktadır. Onun dünyasında modern toplum sadece teknolojik anlamda gelişmeyi ifade etmemektedir. Aynı zamanda insanların kendisini geliştirdiği ve topluma katkı sunan insanların olduğu bir toplum modelidir. K1 bir çok gençte olduğu gibi yaşamında eksikliğini hissettiği şeylerin tamamlandığı toplumu modern olarak ifade etmektedir.

Katılımcıların modern toplum tasavvurlarının genel olarak olumlu olduğu söylenebilir. Katılımcıların yaşadıkları çevre (akraba ve akraba grupları), aile içi ilişkilerde yaşanan olumsuzluklar, sosyoekonomik yetersizlikler vb. Gençlerin değer dünyalarını

etkileyerek yeni anlamların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Gençlerin farklı çevre, sosyoekonomik durum ve aileye sahip olmalarına rağmen farklı yaşamışlıklardan benzer kavramları öne çıkardıklarını söylemek mümkündür.

Katılımcıların *modern toplum özellikleri* olarak kullandığı diğer kavramlar şu şekildedir: İnsanların birbirleriyle yardımlaştığı, birbirlerini sevdikleri, hep beraber geliştikleri, hoşgörölü, empati kuran, eşitliğin olduğu, arkadaşlık bağının güçlü olduğu, her şeyi önemseyen, dini değeri olmayan (seküler), çocuklara değeri veren, sevgi dolu, eğitim olarak gelişmiş, cahil olmayan, özgürlüklere saygılı olunan, toplumsal cinsiyet eşitliğinin olduğu, bilgili, belli bir yaşam tarzı ve giyiniş tarzı olan, ileri görüşlü, insana ve doğaya hayvanlara saygılı, merhametli, üretim yapan, uluslararası söz sahibi, aydın kesimi fazla olan, ekonomik yeterliliğe sahip olan, eğitim düzeyi yüksek, sanata ve sanatçıya önem veren, lehçelerin olmadığı, kavga edilmeyen, güvenin olduğu, gelişime açık, empati kurabilen, toplum yararına çalışabilen, teknolojisi gelişmiş, vatandaşları değeri olan, akıllı, gelişmiş, bilimle ilgilenen insanların çok olduğu, sosyal medyanın çok kullanıldığı ve giyim kuşamı farklı bir toplum özellikleri sıraladığı görölmektedir.

Gençlerin modern toplumların bireysel özgürlük alanlarına saygının ön planda olduğu, uyumun ve nitelikli ilişkilerin yoğun olarak gözlemlendiği, eğitim kurumlarının kaliteli hizmet sunduğu, özgürlüğün, eşitliğin olduğu nitelikli bir sosyal devlet anlayışını benimsendiği ve duygusal/psikolojik olarak birlik ruhunu yakalayabilmiş toplumlar olmasını tahayyül ettiği söylenebilir.

2.3. Modern İnsan Özellikleri

Modernleşme sürecinde bireylerin yaşanan değışim ve dönüşümlerle ortaya çıkan bir takım yeni değeriyle tanıştığı ve yeni ve eski değeri arasında tercihlerde bulunmak durumunda kaldığı söylenebilir. Literatürde modern insan tasavvurlarının genelde birey ve modern dönemin şartlarına göre bireyin sahip olduğu değeri üzerinden yapıldığı görölmektedir. Çünkü modern toplum kavramı içinde yer alan insan tipi “birey”dir. Bu anlamda insanlar arası ilişkiler de “bireyler arası ilişkiler” olarak anlaşılabilir (Demir, Sesli ve Yılmaz, 2008). Inkeles ve Smith (1974:210), modernleşme bağlamında sosyal değışim sürecini incelediği toplumlarda, modern insanı geleneksel insandan ayıran yedi özellik belirlemiştir:

1. Yeniliğe açık olmak,
2. Aile ve din gibi geleneksel otoritelerden bağımsız hareket etmek,
3. Bilimsel düşünmeye sahip olmak, zorluklar ve problemler karşısında çaresizliğe ve kaderciliğe kapılmamak,
4. Yüksek statölü bir mesleğe ve yüksek düzey bir eğitime sahip olma isteği,

5. Planlamaya önem verme, zamana uyum sağlama,
6. Sivil toplum örgütlerinde aktif rol alma, toplumsal sorunlarla ve bölgesel politikayla ilgilenme,
7. Bilgi gelişmelerini takip etme, ulusal ve uluslararası gelişmeleri takip etmeyi spor, din ve bölgesel işlere tercih etme.”

Katılımcıların modern insan tasavvurunu anlamak için “*Sizce modern insan ne demektir?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcılar; *saygılı olma, çağa insani olarak ayak uydurma, özgür, dogma bilgilerden uzak, eğitilmiş, sosyal medyayı iyi kullanan, kılık kıyafeti yenilikçi, mutlu, mantıklı, dürüst, bilinçli teknoloji kullanımı, akıl süzgeci olmayan insan, ahlaklı olma, yenilenme, ilerleme, empati kurabilme ve soyutlanmış ifadeleri ile modern insan tasavvurlarını dile getirmiştir. Bu tasavvurların bazılarının olumsuz algıları da barındırdığı gözlenmektedir.*

2.3.1. Saygılı Olma

Katılımcılar modern insan özelliklerini sıralarken en çok saygılı olma kavramını dile getirmiştir. Saygı bireylerin kazanmaları gereken veya kazanma başarısı göstermeleri sebebiyle elde ettikleri bir şey değildir (Özdemir, 2006). Saygı; sevgi ile emin olamama, yetkinlik ve potansiyeli kabul etme durumu arasında bir duygu olarak ifade edilebilir. Kişilere saygı göstermek onlardan korkma ve çekinme gibi eylemler değildir. Bireyi olduğu gibi görebilme yetisini onu özgün bireyselliği içerisinde fark edebilmeyi ifade eder (Fromm, 1981). Modern dünyada bireyin, kendi karar ve eylemlerinin sonuçlarına katlanabilecek özerkliğe sahip olması beklenir. Araştırmada gençlerin birçoğunun kendi özerkliği üzerinden saygıyı tarif ettiği görülmektedir.

2.3.2. Kişinin Özgünlüğüne Saygı Duyma

Özerk insan, "iç dünyası" egemenliğine, istiklaline kavuşmuş, bağımsız bir kişidir. Özgürlüğünün erki kendindendir. Özerk, "başına buyruk" biri değildir; özerkliğinin diğer insanların özerkliğine bağlı olduğunu bilir (İnam, 2016). Özerk bireyin kendi değer, inanç ve yaşam hedeflerine karar verip koşullara uygun, akılcı özgür eylem ve seçimlerde bulunabilen birey olduğu söylenebilir. Sosyoekonomik düzeyi yüksek bir aileden gelen Fen Lisesi öğrencisi K15:

“Başkalarının hayatına müdahale etmeyen, dünyaya daha az zarar veren, işini severek ve kendi tarzında yapan insan” ifadesini kullanmıştır.

K15, kararlarına müdahale edilmesinden hoşlanmadığını ve üniversite tercihlerinde yönlendirme yapılmasını bir baskı olarak gördüğünü sıklıkla dile getirmiştir. Başkasının tercihlerine ve özgünlüğüne saygı duyan insanların ancak modern olabileceğini düşünmektedir.

K15'i destekler bir ifade K33'ten gelmiştir.

“Bilgili, eğitilmiş, mesleği aile yapısı olması gerektiği gibi olan yani kendi kafasına göre olan, mesleğini iyi yapan ve muhatabına saygılı olan. Sevgi dolu olmalı.”

K33, annesi ile yaşadığı problemleri anlatırken kendisine ders çalışma konusunda yapılan baskılardan yorulduğunu ve isyan derecesine geldiğini söylemektedir. K33, annesini çok seven ve ailesinin kendi iyiliğini düşündüğünü bilen ve kendi hatalarının da farkında bir gençtir. Ailesinin kendi tercihlerine saygı duymasını beklemektedir.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K6:

“Başkasına karışmayan, onu yargılamayan, kendisine de müdahale edilmesine karşı çıkabilen biridir. Ama başkalarına da zarar vermeyecek tabiki” demiştir.

Kişinin özgünlüğüne saygıyı öne çıkaran katılımcılar hem kendilerine hem de başkalarının kararlarına saygı duymayı başaran insanların modern insan olduğunu düşünmektedir. Katılımcılar saygı ile ilişkilendirerek hoşgörülü olmayı da modern insan özelliği olarak ifade etmiştir. Literatürde, hoşgörü, “kendine aykırı gelse de her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiğince hoş görme durumu”. “Kendisinininkilerle çelişse bile, başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmelerinden rahatsız olmama, onların geçerliliklerine karşı tepki göstermeme tutumu” (İnam, 2016) olarak ifade edilmektedir. Katılımcılar kendilerine gösterilen hoşgörüyü saygının bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Ailesi eğitilmiş ve kendisi de başarılı bir öğrenci olan K17:

“Hoşgörülü, bilgili, çalışkandır, saygılı, sevgili.” ifadesini dile getirmiştir. Benzer bir ifadeyi K3 de dile getirmiştir.

“Hocam, ailem bana saygı duymuyor. Çünkü benim yaptıklarımı hoşgörü ile karşılamalarını beklerdim. Ama modern olmadıkları için bana bunu yapıyorlar.”

Kişinin özgünlüğüne saygıyı öne çıkaran katılımcılar hem kendilerine hem de başkalarının kararlarına saygı duymayı başaran insanların modern insan olduğunu düşünmektedir.

Bazı gençlere göre modern insan özgün olabilen ve insanların özgünlüğüne saygı duyan insandır. Bu durum gençlerin gelişim dönemlerinde kimlik oluşturma sürecine eşlik eden modernleşmeyle paralel olarak bireyselleşme eğilimlerindeki artışla açıklanabilir.

Saygı kavramının tüm çevre unsurları için olması gerekmektedir. İnsanın yaşadığı çevreye saygılı olması, aslında kendine olan saygısının bir gereğidir. Çünkü kişi çevresine saygılı olarak yine kendisi için yaşanabilir bir çevre oluşturmak durumundadır. Saygının sadece insanlar için değil, birlikte yaşanan tüm canlılar için bir değer olduğunu

söylemek mümkündür. Çevreyi ana hatlarıyla sosyal çevre, kültürel çevre, fizikî çevre, tabii çevre gibi kısımlara ayırabiliriz (Şentürk, 2006).

Bazı katılımcılar saygı duyulacak durumlar, kişiler ve nesneler üzerinden modern insan özelliklerini ifade etmeye çalışmıştır. K20:

“İnanışlara saygı duyacak, çevre, hayvan ve kadına saygı duyan, toplumun sorunlarıyla ilgilenen insan.” İfadesini kullanmıştır.

K20 gibi birçok katılımcı insana saygı yanında doğa ve hayvanlara saygıdan bahsetmiştir. Gençler modern insanın saygı sınırını çizerken sosyal çevre, kültürel çevre, fizikî çevre, tabii çevreye saygılı olma üzerinden modern insan tanımlaması yapmıştır.

2.3.3. Geleneksel Kıyafet Giymeme (Batı Tarzı Giyinme)

Giyim-kuşam, insanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinin kökeninde koruma amaçlı olmasına karşın, gelişim sürecinde geniş kültürel işlevler yüklenmiş bir olgudur. Ekolojik koşulların toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öge aynı zamanda da kültürün bir taşıyıcısıdır (Erem, Tek, Gegez ve Börü, 2007). Modernleşme sürecinde bireyler yeni değerlerle yeni değerlerin kültürel boyutu ile karşılaşmaktadır. Kılık kıyafetteki değişimde modern insanı tanımlayan gençler toplumdan farklı giyinmeyi veya Batı tarzı giyinmeyi modern insan özelliği olarak dile getirmiştir.

Bağlar bölgesinde yaşayan K26:

“Sevgili, saygılı, yeniliklere açık, giyim kuşamına dikkat eden (yöresel giyinmeyen konuşma dilini benimseyerek insanlarla diyalog kurabilen insandır.” ifadesini kullanmıştır.

Bağlar bölgesinde yaşayan ve kendini aykırı bir genç olarak tanıtan K29 ise: *“Yürüyüşü konuşması giyinişi eski şeyleri giymez. Mesela nenelerimizden kalanı giyemez. Kapalının da bir faracesinin modeli vardır.”* demiştir.

Küçük yaşlardan itibaren babasının kahvehanesinde çalışan ve halkla iç içe olduğunu söyleyen K26:

“Sosyal medyaya bağlı, giyim kuşamı farklı mesela kızlar yarım giyiyor, ben karşıyım ama öyle bir modernleşmiş hocam.” ifadelerini kullanmıştır.

Bazı gençlerin geleneksel kıyafetlerden bağımsız Batı tarzı kıyafet tercihi yapan kişileri modern insan olarak tanımladıkları görülmüştür. Özellikle kenar semtlerde yaşayan gençlerin modern insan tasavvurunun giyim tarzı üzerinden yapıldığı görülmektedir. Gençler geleneksel kıyafetleri tercih etmeyen bireyleri veya geleneksel kıyafetleri modernize edebilen bireyleri modern bireyler olarak tasavvur etmiştir. Bu

durum gençlerin yaşadığı çevrenin modern insanı giyim kuşam üzerinden tasvir etmesinin etkili olduğu ile açıklanabilir.

2.3.4. Eleştirel Bir Bakış Açısına Sahip Olma ve Dogma Bilgilerden Uzak Olma

Biyolojik olduğu kadar kültürel ve sosyal bir varlık olarak insan, düşünme becerisiyle diğer canlılardan farklılık göstermektedir. İnsan tanıma, kavrama ve anlamlandırma bakımından ayrıcalıklı özelliklere sahip bir varlıktır (Hotaman, 2008). Araştırmada katılımcıların bazıları modern insanı eleştirel bakış açısına sahip olan insan olarak tanımlamıştır. Eleştirel düşünme kavramının geçmişi, Sokrates'e kadar uzanmaktadır. O dönemde düşünme kavramı, insan davranışları açısından belirleyici olan ve tamamen felsefi kökenli mantıklı düşünme eylemi olarak görülmekteydi. Gelişen zaman içinde düşünme kavramı, olaylar hakkında doğru tanımlama ve değerlendirmeler yapılması anlamında kullanılmıştır. "Eleştirel Düşünme" kavramı ise, "yargılama sanatı" anlamında kullanılan bir kavram haline gelmiştir (Matthew, 2003:72). Aynı zamanda eleştirel düşünme, bir konuyu birden çok yönüyle ele alıp irdelemeye çalışma eylemi olarak görülebilir (Higgins, 2014; Karaboğa, 2019:50).

Modern insanın eleştirel bakış açısına sahip olmasını vurgulayan K49 düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Düşünce tarzı, ne inandığı, dış görünüşü önemli. İnancına bakarım. Modern insan bağınaz olmaz. Mesela bilimin de ispatladığı bir şeyler var. Sırf kendi istediğini söyleyen kişi bağınazdır. Modern insan bir şeye körü körüne bağlı olmaz. Araştırmır. Merak eder."

Başarılı ve ailesi eğitilmiş bir genç olan K19 da:

"Modern insan öyle her şeye evet evet demeyen, kendi mantık süzgeci olan bir insandır. Kararlarını verirken adaletsizlik yapmaz başkasını da dinler. Ama son kararı kendi verir. Kararını verirken kimsenin ne diyeceğinden çekinmeyen insandır bence. Araştırmır çünkü." ifadeleriyle K49'u desteklemektedir.

Katılımcı gençlerin bir kısmı da eleştirel bakış açısını anlatırken dogma bilgilerden uzak olmayı kastetmiştir. Dogmatik, genel olarak, belli birtakım ilkeleri, tezleri, düşünce, kuram ve ideolojileri mutlak olarak doğru ve her zaman geçerli kabul eder. Görüşlerini kesin ve tartışmaya yer vermez bir biçimde öne sürer. Bir görüş ya da öğretiyi mutlak bir kendine güven ve otoriteyle iddia ederken başka insanların görüşlerine en küçük bir değer vermez. Bu açıdan dogmatik kişi, hoşgörüsüz, dar kafalı, eleştiri ve kuşkuyla tahammülsüz biri olarak ifade edilmektedir (Cevizci, 2005:152).

Başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K18:

“Dogma bilgilerden kurtulmuş, (Dogma mesela geçmişte ailesi tarafından aktarılan ama yanlış olduğunu bile bile devam etme), Sorgulamayan, dinsel bir değer örneğin, ne kadar topluma ters olsa da reddetmeyen) Çok eşlilik peygamber efendimizin zamanında varmış ama günümüzde yok. Bunu hala devam ettirenler dogma bilgilerden kurtulmamış kişilerdir.) Saygılı, pozitif bilimlerle ilgili, eşitlikçi, erdemlere sahip olmalı, ben de benimsiyorum. Ama kendimi modern olarak tanımlıyor muyum bilmiyorum. Bu söylediğim davranışları yapmak istediğimde örneğin birine kapıyı açsak ters ters bakıyorlar. Toplum böyle bakınca biz de erdemli davranışları yapmak istemiyoruz. Hani bir yardımcı olayım, modern olayım da kayboluyor. Arkadaş çevrem de dalga geçerler. Ama onlar da hayatlarında yenilik istiyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir öğrenci olan K49:

“Düşünce tarzı, ne inandığı, dış görünüşü önemli. İnanişına bakarım. Modern insan bağınaz olmaz. Mesela bilimin de ispatladığı bir şeyler var. Sırf kendi istediğini söyleyen kişi bağınazdır. Modern insan bir şeye körü körüne bağlı olmaz. Araştırmır. Merak eder.” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Katılımcıların modern insan tasavvurunda eleştirel bakış açısı olan, sorgulayan, eleştiren ve körü körüne inanmayan insanların modern insan olabileceğini düşündüğü görülmektedir.

2.3.5. Çağa Ayak Uydurma ve Bilinçli Olma

Modernleşme ile öne çıkan yeni değerlerin bireyler tarafından zaruri ve kabul edilmesi gereken bir olgu olarak algılanması yanında gelenek, din ve ailenin bütüncül yapısının birey hayatında çok önemli bir yere sahip olduğu yapılan toplumsal araştırmalarda sıklıkla dile getirilmektedir. Katılımcı gençlerin bazıları yeniliklerden haberdar olan ve gelişmelere ayak uydurabilen insanları modern insan olarak tanımlamıştır.

Sosyoekonomik durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K13:

“Kendinin ne yapabileceğinin sınırlarını bilen, çevresindeki insanlara kendi olumlu özelliklerini yansıtabilen, insanların olumlu özelliklerini kendine çekebilene ve çağla birlikte olumlu bir şekilde gelişebilen insandır.” ifadesini dile getirmiştir.

K13, modern insanı yaşadığı çağın sınırlarını bilerek olumlu olan şeyleri hem alan hem de topluma katkı sağlayan insan olarak tanımlamaktadır.

“Bugün başka bir şeyler var” diyerek günümüzdeki yeni gelişmelere dikkat çeken K32:

“İçerideki hocam. Yani bugün başka bir şeyler var onları kullanmıyorsa uygulamıyordur. Ne olursa olsun belli bir dine mensuplar. Biz başta hoşgörülü, saygılı, mütevazı, hor görmeyen, çağa ayak uydurmak.” demiştir. K32 birçok genç gibi

modernleşme sürecinde yeniliklerin farkına varan ve gelişmeleri takip eden insanın modern insan olduğunu düşünmektedir. “Her gün başka bir şey var.” ifadesi ile değişime ve yeniliklere vurgu yapmaktadır. K32 dini anlamda farklılık olmadığı sürece değişimlere ayak uydurmaya olumlu yaklaşmaktadır.

Modern insanı “bilinç” kavramı üzerinden tanımlamaya çalışan K31:

“Çağına ayak uyduran ama eski bilgilerden taviz vermeyen, onların eski bilginin doğruluğunu yanlışlığını kavrayabilen insan. Bilinçli insan.” ifadesini kullanmıştır. K31, bilinç kavramı ile geçmişle şimdi arasında bağın devamıyla birlikte yeni gelişmelere açık olma ve uyum sağlamayı bir arada kullanan bir modern insan tasavvuru çizmiştir.

İHL öğrencisi K47, K31’i destekler bir ifade kullanmıştır:

“Gelişmiş, zihni açık, akıllı. Ortama uyum sağlayan, her gittiği ortama uyumlu yani uyum derken bu tarafta kapalıysan (başörtüyü kastediyor) orada da kapalı olmalısın. Konuşma tarzın davranışla uyum sağlarsın. Onlarla uyumlu yaşamak. Çatışmamak.”

Katılımcı gençlerin birçoğu tarafından benzer düşüncelerin dile getirildiği gözlemlenmiştir. Gençler kültürel değerlerden tamamen kopmadan maddi ve manevi kültür unsurlarının bazılarının yeni değerlerle entegre edilerek taşınması gerektiğini düşünmektedir.

Kültür, inanç, dil, folklor, sanat, dans, giyim, temsil, yemek tarzı, örf, adet, gelenek, görenek ve mimari anlayış gibi maddi ve manevi pek çok unsurun kombinasyonudur. Söz konusu unsurların ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve diğer kültürlerle etkileşim ile sürekli bir değişim ve üretim süreci içinde olduğu da bilinmektedir. Kültürdeki değişimin hızı, yönü, değişimdeki rol sahipleri ve bu değişimin itici güçleri kültürel yabancılaşma konusunu gündeme taşımaktadır. Kültürel yabancılaşma bir bakıma gerek toplumsal gerekse kişisel olarak, bir kültürün ruhunun tükenmesi, başka bir kültüre yakınlaşması ve benzeşmesi veya kültürel kimliğin yok olması gibi anlamları düşündürmektedir. İlgili literatürde bir kültürün ruhunun tükenmesinin iki yolla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Birincisi; Orwell’cı (2000) yoldur ki, buna göre kültür, medya ve/veya iktidar gibi etkili güçler tarafından manipüle edilerek bir fanusun içine hapsedilir. Bu durumda, birey edilgendir. İkinci yol ise; Huxley’ci (2010) yoldur ve buna göre de kültür, o kültürün içindeki bireyler tarafından sürekli özeleştiriyile bir yerginin konusu olmaya başlar. Dolayısıyla, kültürel ruhun tükenmesinde birey etkindir. Toplumların sürekli yenileme ve sembol üretme kapasitesi ile kültürü inşa eden unsurları durmadan dönüştürdüğü bilinmektedir. Toplumdaki yerleşik değerlerden kopma duygusu, bir olumsuzluk olarak kabul edilmektedir.

Katılımcı gençlerin ifadesinden yola çıkarak kültürel ruhunun pasifleşmesinde bireyin etkenliğinden söz etmek mümkündür. Sanayileşme, küreselleşme, modernleşme, sekülerleşme, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kitle kültürü, kitlesel üretim-tüketim anlayışı, standardizasyon, yerele karşı ilgisizlik gibi etkiler sonucu ortaya çıkan yabancılaşma olgusu ile birlikte geleneksel toplum yapısı ve modern kurumsallaşmayla ortaya çıkan bireyi zorlayan yeni yapının Diyarbakırlı gençler için ciddi sıkıntılara neden olduğunu söylemek mümkündür. Zira Diyarbakır gelenekleri ile büyümüş gençlerin, geleneksel ile modern, aile ile kitle arasında sıkıştıkları görülmektedir. Gençlerin birçoğu Diyarbakır geleneklerinden haberdar olmasına ve geleneksel değerleri kendi süzgeçlerinden geçirip yaşamak istemelerine rağmen pratik yaşamlarında bu geleneklerin aileler tarafından farklı nedenlerle öğretilmediğine dikkat çekmiştir.

Diyarbakır’da lise gençliği geleneksel değerler ile yeni değerler arasında kaldıklarının ve bir tür yabancılaşma yaşadıklarının farkındalar. Gençler her iki referans çevresinden faydalanmak istemekte ancak bunu kendi başlarına yapamayacaklarını belirtmektedir. Ayrıca gençler bu konuda ailenin desteğine ihtiyaçları olduğunu da vurgulamaktadır. Kısacası gençler, yabancılaşmanın bir sonucu olduğu da söylenebilecek “marjinallik” yani çatışan iki referans grubu arasında kalmak ya da kendi referans grubuyla, baskı uygulayabilen, bireye taleplerde bulunabilen ve kendisine uyulmasını gerektiren bir grup arasında kalmak (Şerif ve Şerif, 1996:634) istememektedir.

2.3.6. Medya Teknolojilerini İyi Kullanma

Günümüzde medya teknolojileri, gündelik işlemlerin çok kısa ve kolay şekilde bitirilebilmesi açısından bireylerin yaşamlarında önemli bir fonksiyona sahiptir. Öyle ki, Castell, her şeyin internete bağlı olduğu günümüz toplumunda internete bağlı olmadan yaşamının pek de mümkün olmadığını, kişilerin toplumun dışında kalmamak için internete bağlanmalarının gerektiğini düşünmektedir (Akt: Kaya, 2013:162). Bookchin’e (1996:25) göre ise “Teknoloji insanlığın bir uzantısı olmaktan çıkmış; insanlık teknolojinin bir uzantısı haline gelmiştir.

Bağlar ilçesinde yaşayan K5: “*Modern İnsan, teknoloji ile ilgili. Bilgisayar ve diğer teknolojik aletleri kullanana kişiler*” olarak görüşünü bildirmiştir. Benzer bir ifade de Kız Meslek Lisesi öğrencisi K22’den gelmiştir.

(Gülerek) “*Benim gibi değil yani. İnterneti kullanan, gezen, her alete binmeyi bilen falan...*” ifadesini kullanmıştır.

Modernleşen dünyada gençlerin teknoloji ile tanışıklıkları oldukça erken yaşlarda gerçekleşmiştir. Bu durum katılımcıların birçoğunun, teknolojik gelişmeleri takip etmenin modern birey özelliği olduğunu ifade etmelerinde etkili olduğu görülmüştür.

2.3.7. Özgür Olma

Tarihsel süreçte modernleşmenin amacı, her aydının düşünce sistemine göre değişmekle birlikte ortak vurgu, mutluluk, özgürlük, eşitlik, erdem, aydınlanma ve barış kavramlarına yoğunlaşmaktadır (Akgül, 1999:47-48). Özgürlük, insanın diğerlerinden ve çevreden bağımsız olarak kendi iradesine ve kendi düşüncesine göre karar vermesi durumunun ifadesidir. Genç katılımcıların bazıları modern insanı özgür insan olarak tasavvur etmiştir.

Sosyoekonomik durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K16:

“(Çığırından çıkarmadan) özgürlük. Nasıl yani? Yani şöyle Müslüman birine gerici demek özgürlüğe aykırı ama inanmayan birine inan demek sen benim özgürlüğümü kısıtladın diyerek ortalık ayağa kalkar. Biri kapanmayla ilgili imada bulunsa özgürlüğümü kısıtlıyorsun derler. İnanan birine sen geri kafalısın dese bu o kadar söz konusu olmaz. Çünkü inanmayan kesim özgürlüğü daha çok savunuyor. Adalet mesela özgürlük bir yerden sonra bencillik isteyebilir. Biri rahatsız olur vs.”

Sosyoekonomik durumu düşük ve başarılı bir öğrenci olan K34 de K16’ya benzer bir ifade kullanmıştır:

“Özgür olan, düşünce özgürlüğü aklını kullanan, kendini bilme, ne yapacağını bilen, yapacağı şeye başarabilmek, gayret etmek, mesleki özveri, yaşamdan ders alan, bunu başkasına aktaran insan.”

Katılımcıların modern insanı kendi olumsuz yaşamışlıkları, özlemleri veya hayallerindeki ideal insan modeli olarak tasavvur ettikleri görülmektedir. Gençlerin modernleşme sürecinde temas ettiği sosyal medya mecraları, kentin modern mekânlarındaki tecrübeleri ve akran gruplarındaki gözlemlerinin modern insan tasavvurları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Hangi sosyoekonomik ve sosyokültürel çevrede yaşarsa yaşasın, modern insan tasavvurlarının benzerliği dikkat çekicidir. Ders programlarında hedeflenen kazanımların ve sosyal medya mecralarının ortak düşünceler üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Katılımcıların modern insan özellikleri olarak öne çıkardığı diğer özellikler olarak ‘başkalarının hayatına müdahale etmeme’, ‘dünyaya daha az zarar verme’, ‘işini severek yapma’, ‘bilgili’, ‘çalışkan’, ‘saygılı’, ‘sevecen’, ‘toplumun sorunlarına duyarlı olma’, ‘adaletli’, ‘mantıklı’, ‘başarılı’, ‘nezaketli’, ‘giyim-kuşamına dikkat etme’, ‘yeniliklere açık olma’, ‘insanlarla iletişim kurabilme’ ve ‘bağnaz olmama’ kavramlarının da ilgili literatürle uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

3. Dini Değer Kavramına İlişkin Bulgular

Dini değer bölümündeki sorular üç kategoride ele alınmıştır. Bunlar:

- Dini değer kavramına yaklaşım

- Dini değerlerin kaynağı
- Dini değerlerin davranışsal boyutu

3.1. Dini Değer Kavramına Yaklaşım

Din, bireylerin tutum ve davranışlarına yön veren, toplumsal hayatta bireysel ilişkileri şekillendiren önemli kurumlardan biridir. Dinle ilgili bilgilerin soyut olması nedeni ile dinin sosyal hayatta kendine yer bulması birtakım semboller, değerler veya imgeler aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Bireyin dini değerleri toplum içerisinde şekillenerek dinin sosyal hayatta yer bulmasına katkı sağlamaktadır. Toplumda değerlerin bir şekilde dinden beslendiği bilinmektedir. “Allah’a inanma ve bağlanma” (Develioğlu, 1996:188) olarak ifade edilen dinin değerlerin oluşumu, muhafaza edilmesi ve bir sonraki nesle aktarılması konusunda başat rol üstlendiği bir gerçektir. Her din, hayatın anlamına dair konularda, kendi inananlarına birtakım açıklamalarda bulunarak nasıl yaşamaları gerektiği hakkında yol gösterir. İnsan dini tercihi sayesinde evreni ve onunla birlikte bu varlık formları içinde kendi yerini anlamlandırmakta, temel değer ve ideallerini bu anlam çerçevesinde üretmektedir (Önder, 2011:164). Bu nedenle, bireylerin dini değerlere yaklaşımını bilmek önem arz etmektedir.

Katılımcılara “Sizce dini değer nedir?” sorusu sorularak dini değere yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların dini değer kavramını ‘inanç ve ibadet’ ve ‘toplumsal ahlaki değer’ olarak ifade ettiği görülmüştür.

3.1.1. Dini Değeri İnanç ve İbadet Olarak Ele Alma

Katılımcıların büyük çoğunluğunun dini değeri, dindarlık olarak ifade ettiği görülmüştür. Dindarlık, “dindar olma, kişinin herhangi bir dinsel yapıya bağlı olma ve dinin emirlerini gayretle yerine getirme durumu, kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi” (Ayverdi, 2008:726) olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada dini değer kavramının inanç ve ibadetleri yapıp yapmama olarak tanımlandığı tespit edilmiştir.

Özel bir okulda okuyan ve ailesinin sosyoekonomik durumu oldukça yüksek olan K49:

“Evet kesinlikle. Dinime Allah’ı inanıyorum. Davranışlarıma dikkat ediyorum. Farzlarımı yapıyorum. Namaz kılıp oruç tutuyorum. Zekâtı falan babam veriyor. Umreye gittim. Ahlak da dini değer, kul hakkı da. İbadetlerimi yapıyorum. İbadet en başta kalpten inanmak. Kalpten iman, insan olmak.” ifadesini kullanırken, eğitilmiş bir aileden gelen Fen Lisesi öğrencisi K16:

“Evet görüyorum. İbadetlerimi tam olarak yapmasam da inancım tam.” ifadesini dile getirmiştir.

Orta gelir düzeyinde, öğrenim düzeyi düşük bir aileden gelen K41:

“Evet dinin, inanç ve şeylerini bilip ona göre yaşamını sürdürmek. Başörtülü dedikodu, kötü söz. Namaz oruç dini değerimden kaynaklanıyor.” ifadesini kullanmıştır.

Benzer bir görüşü, öğrenim durumu düşük ve sosyoekonomik durumu iyi bir aileden gelen K46: “Yani tam dört dörtlük demesem de elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum. İbadetlerimiz yaşayış tarzımız, kapalı olmamız dini değer.” demiştir. K46 da tavır ve davranışlarının arkasında dini değerleri olduğunu ifade etmiştir.

Anlatılardan yola çıkarak farklı lise grubu, sosyoekonomik yapı veya farklı eğitim durumundaki ailelerden gelen katılımcıların büyük çoğunluğunun dini değeri daha çok inanma ve çeşitli ibadetleri yapma veya yapmama açısından bir dindarlık tanımı ile değerlendirdikleri söylenebilir. Bazı öğrenciler ise yaptığı ibadet ve gündelik yaşamındaki uygulamaların arkasında dini değerlerinin olduğunu vurgulamaktadır. Ailelerin geleneksel halk dindarlığı anlayışından kaynaklı dini dünyevi olanın dışına taşıyarak ahiret ve ibadetler üzerinden anlatması ve aile içinde din adına çoğunlukla ibadetlerin uygulanışına yapılan vurgunun bunda etkili olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.2. Dini Değeri Toplumsal Ahlaki Değer Olarak Ele Alma

Dini inanç, ahlak için psikolojik bir faktördür. Allah’ın varlığına inanma, değerlerin öngördüğü davranışları hayata yansıtmak için motive edici bir unsur olarak kabul edilmiştir (Hökelekli, 2003:103). Katılımcıların bir kısmı dini değeri ahlaki değer olarak değerlendirmiştir: K13:

“Evet görüyorum. Mesela bizim dinimizde ahlak dediğimiz şey çok önemli. Örtünmeyi emrediyor. Küfretmemek, bencil olmamak, yardımlaşmak benim karakterime oturmuş şeyler. Bunlara uymaya çalışıyorum.”

K13’ün anlatısında dinin örtünmeyi emrettiğini kabul etmesi, ancak, ahlakın kendisi için daha önemli olduğuna yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. K13 kapalı olmayan bir öğrencidir. Anlatılarında kendisinin kapalı olmak istemediği ve çevresinde kapalı oldukları halde davranışlarını beğenmediği arkadaşları olduğunu ifade etmektedir. K13’ün değer dünyasında fiziksel görünüş ve yaşayışın karşı taraf açısından tutarlı olup olmaması ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle K13, yaptığı iyi şeylerin arkasında dini değerleri olduğu için kendini dini değeri olan biri olarak görmektedir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K19 ise ahlaki boyutu, dini değerlerin dışında tutarak ifade etmeye çalışmaktadır:

“Evet. Benim için dini değerler deyince ilk önce ben dinden çok ahlaki boyutun üzerinde duruyorum. Benim için dinden önce insanlık gelir. Eğer sen iyi bir insansan. Ben dini sorgulama aşamasındayım aslında. Şu an bende bazı şeyler oturmadı. Aile içinde öyle görünsem dahi kendi içinde çok farklı şeyler yaşıyorum. Benim şu anki hedefim insanlık ve iyi bir insan olma. Dini değerlerim pek yok aslında.”

K19 görüşmeler esnasında kendini dini değeri olan biri olarak ifade ederken süreç ilerledikçe kendisinin dinden önce ahlaki boyut ve insanlık için iyi bir insan olmanın dini değerden daha öncelikli olduğunu dile getirmiştir. Gençlerin söze başlarken “Dini değerim var” dedikten sonra konuşma esnasında aslında sorguladıkları şeyleri düşünüp ahlaki değerlerin kendileri için daha öncelikli olduğunu vurgulamaları dikkat çekicidir. Lise gençliği gelişimsel açıdan bakıldığında ilk ergenlik yılları olarak adlandırılan bir dönemde yer almaktadır. Aynı zamanda bu dönem dinî şuurun uyanması yanında dinin sorgulandığı ve bunun sonucunda kişinin bütün hayatını etkileyecek olan inanç ve tutumların kabul edildiği veya reddedildiği karar safhasını da içermektedir (Bayyığıt, 1989:38). İlk gençlik yılları gelecek kaygılarının belirginleştiği (Miller, 2017; Kulaksızoğlu, 2015), daha dünyevî ve somut hedeflere yöneldiği ve bu nedenle hayatın en az dindar olunan safhası olarak görülebilmektedir (Hökelekli, 2003).

K19’un “Ben dini sorgulama aşamasındayım aslında” derken içinde bulunduğu gelişimsel dönemin sorgulayıcı anlayışı ve çatışma boyutu hakkında ipuçları verdiği görülmektedir. Kimlik oluşturmada en kritik dönemi yaşayan (Ekşi, 1994) gençlerin birçoğunda bu iç çatışmanın gözlemlendiği söylenebilir.

3.1.3. Katılımcıların Kendilerini Dini Değeri Olan Biri Olarak Görme Durumları

Katılımcıların dini değerlere bakışı ve din kurumunu önemseme durumlarını tespit etmek için “Kendinizi dini değeri olan biri olarak görüyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Bu bölüm kendisini dini değeri olan biri olarak görmek isteyenler ve kendilerini dini değeri olan biri olarak görmeyenler olarak iki kategoride ele alınmıştır.

3.1.3.1. Dini Değeri Olan Biri Gibi Olmayı Umut Edenler

Katılımcıların bir bölümü kendisinin dini değeri olan biri olarak görülmesini istemektedir.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K24:

“Yani evet görüyorum. Dini değerler, nelerdir bilmiyorum.” demiştir. K24, din kavramına sempati ile bakmakta ve fiziksel olarak öyle görünmese bile din ile ilişkili bir yerde konumlandırılmak istemektedir.

Kendisini agnostik olarak tanımlayan K14:

“Bilmiyorum. Ama öyle olmayı umut ediyorum.” ifadesini kullanmıştır.

İHL öğrencisi K6:

“Evet görüyorum. Niye olduğunu bilmiyorum” demiştir.

K6 İHL öğrencisidir. Din eğitimi ağırlıklı bir lisede öğrenim gören K6’nın dini değeri olan biri olarak görülmek istemesinde hem geleneksel bir aileden gelmesi hem de eğitim gördüğü lisenin etkisi olduğu görülmektedir. K6, okul olarak İHL’nin kendisinin tercih etmediği bir okul olduğu için çok da isteyerek gelmediğini vurgulamaktadır. Okula aidiyet duygusu, öğrencinin kendisinin okul toplumunun (diğer öğrenciler, öğretmenler, yöneticiler ve personeller) önemli bir üyesi olduğunu ve okul toplumu tarafından kabul ve saygı gördüğünü düşünmesine ve buna bağlı olarak kendisini okulun ve okuldaki sosyal bir grubun parçası olarak hissetmesine yönelik öznel duygu durumunu ifade etmektedir (Sarı, 2013). K6 okul aidiyeti ile ilgili sorun yaşamakta ve gelişimsel özelliği itibarı ile İHL’li olsa bile bir takım iç çatışmalar yaşamaktadır. K6 diğer lise grubundaki arkranları gibi ailelerin ibadetler üzerinden anlattığı bir din anlayışından ötürü kendisini dini değeri olan biri olarak görememektedir.

3.1.3.2. Kendisini Dini Değeri Olan Biri Olarak Görmeyenler

Kendisini dini değeri olmayan biri olarak tanımlayan bazı katılımcıların ibadetlerle ilişkilendirerek değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Bağlar ilçesinde yaşayan K33:

“Kısmen. Yani inanıyorum ama tam olarak dinimin gereklerini yerine getirmediğim için dini değeri olan biri olarak görmüyorum kendimi. (Gülümseyerek) yaptığımın çok iyi bir şeymiş gibi anlatacağım ama... Namaz kılmam gerektiğini biliyorum ama bunu yapmıyorum. Ya da belli başlı şeyleri... oruç tutuyorum. Belli bir ay ve o ay oruç tutmak zorundasın. Normal zamanda da namaz kılmak zorundasın ama normal günler birbirinin aynısı. Ama Ramazan ayı biraz farklı olunca insanın onu daha çok yapası geliyor. Ailem tutuyor. Belli bir dönemde olması ve annem de ben de tutuyorum. Aileden ne görürsek ona alışıyoruz ya. Mesela annem namaz kılmıyor ben de kılmıyorum.”

ifadesini kullanırken benzer bir ifade K27 ve K48’den gelmiştir.

“Görmüyorum. Müslümanım diye geçiniyorum ama namaz bile kılmıyorum. Ahlak iman dini değer. İman var ama yapmıyoruz.”

“Eskiden evet ama şimdi değil. Eskiye göre üşengeçlik başladı. Eskiden namaz kılıyordum. Lisede bıraktım. Ortam etkiledi. Dini değer bence insanın içinde olmalı, tamam şart koşmuş ama gösteriş olarak yapanlar var. Şeyh gibi şeylere inanmıyorum. Dini değer Allah ile kulu arasındaki bir ilişki olmalı. Nasıl deyim ben kötülük yaptıysam kendime yaptım. Şeyhlerde öpmeler falan.”

Katılımcı gençler inançlı oldukları halde dini tutum ve davranışlarındaki eksikliklerden dolayı kendilerini dini değeri olan bireyler olarak görmediklerini ifade etmiştir. Geleneksel ilmihal dindarlığının bölgede yaygın olması, dinin sadece ibadetler üzerinden anlatılması gençlerin dini değerlere bakışında da etkili olmuştur. Kutsal metinlerde esas öge olarak insanı “eğitici” vasfıyla dile getirilmiş olan “inanç” ve “ibadet” alanlarının ilmihâl kültüründe “ödenebilecek kişisel borç anlayışı” üzerinden dile getirilmiş olması, davranışsal kazanıma yönelik bir ahlâkî yapıyı değil, sahibine ödenip kurtulma imkânı olan bir borç algısını merkeze çektiği (Köksal,1977) söylenebilir. Katılımcı gençlerin dini değerleri ilmihal dindarlığı üzerinden öğrendiği ve yorumladığı ve kendini Allah’a karşı borçlu hissettiği tespitler arasındadır. Ayrıca gençler ilmihal dindarlığından dolayı inanç, ibadet ve ahlâk alanlarını birbirinden bağımsız alanlarmış gibi yorumlamaktadır.

“Yaşam tarzı, bireyin bir tüketim modeli içinde parasını ve zamanını nasıl harcadığına işaret eder. Fakat birçok araştırma tutum ve değerlerin de bu davranış modelleriyle bağlantıları olduğunu gösterir. Yaşam tarzı grup aidiyeti olarak da düşünülebilir” (Solomon, 2004). Ergenlik çağındaki birey için önemli hale gelmeye başlayan arkadaş grubu, aynı zamanda bireyin sosyalleşmesinde de rol alan önemli sosyal unsurlardan biridir. Bu arkadaşlarla birlikte vakit geçirir, eğlenir ve diğer bazı faaliyetlerde bulunurken birbirlerini farklı tutum ve davranışları ile etkilerler ve karşılıklı bir şekilde birbirlerinin sosyalleşmesine katkı sağlarlar (Günay, 1992:71-72). Araştırmaya katılan gençlerin bir kısmı benimsediği yaşam tarzlarından dolayı kendilerini dini değeri olan biri olarak görmediklerini dile getirmiştir.

Ailesi ile ciddi çatışma yaşadığını sıklıkla vurgulayan K22:

“Görmüyorum niye görmüyorum? Arkadaştır, sevgilidir, odur budur, gençlerde hepsi etkili işte.” ifadesini kullanmıştır.

İHL öğrencisi K44:

“Bazen ters düşebiliyorum. Sadece yaşantı olarak. Dini değerlerimin tam olduğu söylenemez.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K20:

“Gençlerin benim gibi olduklarını düşünüyorum. Onların da şu şekilde sorguladıklarını gözlemledim. Ahlaki değer olarak önemsedikleri yok. Niye gençler böyle(sorguluyor) ispatlama- kanıtlama sürecindedir. Arkadaş arası genel yanlışlar zamanla doğruya dönüşüyor.” Nasıl dönüşüyor? *“Bence özgüven eksikliği ve sorgulamamaktan. Baskınların değeri, Yanlarına çektikleri insanları yanlarına çektikten sonra yapacaklarını sözlü olarak olmasa bile davranışsal olarak uyulması gerektiğini ve*

yalnız kalacağını, birilerine dayanamama korkusu onları zorluyor.” ifadesini kullanmıştır.

Ergen bireyler için, akran grubu aynı zamanda daha iyi iletişimin kurulduğu ve en fazla paylaşımın yapıldığı ortamdır. Morgan’a (1988) göre akranların tutumlar üzerinde etkili olmaya başlamaları, bireyin anne ve babadan çok akran grubu ve tanıdıklarıyla birlikte olmaya başlamaları ile gerçekleşmektedir. Bunun sebebinin insanların hoşuna gittiği ve kolay ilişki kurdukları kişileri otorite olarak benimseme eğilimidir (Doğan, 2010:116).

Bağlar bölgesinde yaşayan başarılı bir öğrenci olan K36:

“Pek değil. Dini değer deyince aklıma bir şey gelmiyor. Ailem namaz kılacak, dua okuyacaksın dedi ne bileyim oruç tutma. Ben oruç tutarım. Hepsini de yapmışım. Tutan var yapamayan da dayanamıyorum falan deyip tutmuyor. Çoğu arkadaşlar ayıp olmasın diye tutuyorlar. Çoğu arkadaşımı görmüşüm okula gelmiş onlar oruç diye ben de orucum diyor. Sen öyle demek zorunda değilsin. Arkadaşları tutuyor o da ayıp olmasın diye tutuyor.” ifadesini kullanmıştır.

K36; dini tutum ve davranışların şekillenmesinde akran gruplarının ne şekilde etki ettiğine vurgu yapmıştır.

Bağlar bölgesinde yaşayan K30:

“Tabiki de görüyorum. Mesela yedi yaştan sonra kapan, namaz kıl şunu bunu yap diyorlar. Tamam, biz yapmak zorundayız ama kapalı değilim, açığım mesela namaz kılmıyorum. Üşengeciz, abdest al kış ayları zor. Kuran okuyorum, ramazan ayında cüz tutuyorum. Ramazan’da oruç tutuyorum ve namaz de kılıyorum. Erkekli ortamda bacak bacak üstüne atamayız ayıptır.” Ailenle mi dininle mi ilgili? “Ailemle ilgili. Yoldan geçerken sigara ağzımızda gidemeyiz. Dinin ayıbı. Etrafınızdakiler belki korkudan rahatsız olabilir. Ayıplar, bacak bacak üstüne atmak, argo kelime, erkek topluluğunda tek kız olmak, kızlar küfür eder. Kızlar erkek gibi küfür edebiliyorlar”. Niçin ederler? “Sanki çok havalıymışım, küfür atınca herkes onu çok sevecek, erkek küfrediyorsa ben de ederim, kadın ve erkeğin eşit olmasını istiyorlar. Bir erkeğin yanında her şeyi konuşamayız.” demiştir.

K30, çok göç alan ve gençlerin suç oranı çok yüksek olan bir çevrede yaşamaktadır. Yaşadığı çevrede varolabilmenin kolay olmadığını ve kendi ayaklarının üzerinde durmak için çevreyle mücadele etmek gerektiğinden sıklıkla bahsetmektedir. K30, çevre baskısından dolayı yapamadığı şeyleri önce dini değerden dolayı yapmadığını ama daha sonra düşününce bunda çevre ve ailesinin daha etkili olduğu sonucuna varmıştır. K30’a benzer görüşler K24, K26, K3 vE K38’den gelmiştir. Bu gençlerin

anlatılarında dini değerden dolayı yaptıklarını söyledikleri şeylerin görüşme esnasında aslında geleneksel bir karşılığı olduğu görülmektedir. Katılımcı gençler, tercih ettiği yaşam tarzı ve akran etkileşimlerinin dine bakan yönüyle yanlış olduğunu düşündüklerinden dolayı kendilerini dini değeri olan biri olarak görmemektedir. Ailenin dini tutumu, ergen bireyin de dine bakışına biçim verir; ancak, bununla birlikte birey, din konusunda ailesinden çok arkadaşlarının etkisi altında kalmaktadır (Rosenberg, 1966). Günümüzde gençlerin akranlarıyla hem okul ortamlarında hem de sosyal ortamlarda daha çok zaman geçirdiği bilinmektedir. Ailelerin dini değer aktarımında çocuklarına yeterli zaman ayıramaması veya uygun yaklaşımı gösterememeleri gibi nedenlerle gençler dini bilgilenmeyi birlikte daha hoş vakit geçirdiği arkadaşlarından yapmayı tercih edebilmektedir.

Son yıllarda, gençler arasında giderek artan sigara, içki, kumar ve madde bağımlılığı gibi kötü alışkanlıkların öncelikle bireylerin kendilerine ve sonrasında içinde bulunduğu topluma geniş ölçüde zararları dokunmaktadır. Güney (1998) alışkanlığı *“canlı bir varlığın tekrarlanan bir etkiyle edindiği tutum veya öğrenme sonucu otomatik olarak yapılan davranışlar”* olarak açıklamıştır. Alışkanlıklar, kişilerin özellikle içinde bulunduğu ortamda gördüğü ve izlediği davranışlardan etkilenecek kendisinin de yapmaya başladığı hareketlerdir. Ayrıca sürekli ve düzenli olarak yapılan, öğrenilerek edinilmiş tutum ve davranışlar olarak da tanımlanmaktadır. Genç katılımcıların bazıları kötü alışkanlıkları olduğu için kendilerini dini değeri olan biri olarak görmediğini dile getirmiştir.

Sur bölgesinde yaşayan ve arkadaşlarının çoğunun kötü alışkanlıkları olduğunu söyleyen K2:

“Diyemiyorum. Çünkü alkol alıyorum. Namaz kılmıyoruz, belki saçma olabilir ama lavaboda ayakta yapıyoruz üzerimiz helal değil.” demiştir.

K2 ile aynı mahallede yaşayan ve mahalle arası bir takım kötü alışkanlıklara şahit olan K3:

“Hayır. Çünkü pek şey değilim. (Birtakım alışkanlıklarını kastediyor. Sigara kullanımı gibi) Ara sıra görürüm.” ifadesini dile getirmiştir.

Gençler çevrelerinde sıklıkla karşılaştıkları durumlardan etkilenmekte ve bu halkanın dışına çıkamamaktadır. Bir takım kötü alışkanlıklarından dolayı kendilerini dini değeri olmayan bireyler olarak tanımlayan gençlerde dini anlamda suçluluk duygusu gözlenmektedir. Bu durum ailelerin gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırma yaklaşımı ve baskı unsuru olarak dinin kullanılması ile açıklanabilir.

Post-modern küreselleşmeyle birlikte dünyanın küresel bir köye döndüğünden, zaman ve mesafenin yok olduğundan bahsedilmektedir (Aktay, 1996; Robertson, 2000). Her türlü büyük anlatının ve otoritenin reddi, hakikatin parçalanması, bireysel özgürlük arzusunun baskın bir hale gelmesi, kurumsal dine karşı bireysel maneviyatçılığın tezahürü, dinî ve millî kimliklerin zayıflaması, değer tercihlerinin farklılaşması, tüketim kültürüne eklemlenme bağlamında haz, hız ve deneyim çılgınlığının yaşanması, dijitalleşme ve sanallaşmanın gündelik hayatı ve ilişkileri etkileyen bir olguya dönüşmesi, nihayet sahicilik ve güven duygularının kaybolması postmodern dönemi niteleyen özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Robertson, 2000; Hirst veThompson, 2000; Yapıcı ve Yıldırım, 2003). Gençlerin bir kısmı dini sorgulama aşamasında oldukları için kendilerini dini değeri olan biri olarak görmediklerini dile getirmiştir.

Başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K19:

“Benim için dinden önce insanlık gelir. Eğer sen iyi bir insansan ..ben dini sorgulama aşamasındayım aslında. Şu an bende bazı şeyler oturmadı. Aile içinde öyle görünsem dahi kendi içinde çok farklı şeyler yaşıyorum. Benim şu anki hedefim insanlık ve iyi bir insan olma. Dini değerlerim pek yok aslında. Neyi sorguluyorum? Ben özellikle yok oluşu sorgulayan bir insanım. Gerçekten var mıyım? Özellikle içinde bulunduğumuz durumda hiçlik kavramı gerçekten üzerinde durduğum şeylerden. Okuduğum kitaplardan çok etkileniyorum.” demiştir.

Katılımcı gençler kendilerini ifade ederken dini değeri olan biri olup olmadıklarını nedenleri ile anlatma yoluna gitmiştir. Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak gençlerin Allah’a inanma ve dini benimseme noktasında sıkıntı yaşamadıkları ve din kurumunun onlar açısından hala önemini koruduğu söylenebilir. Farklı kategorideki katılımcıların (sosyoekonomik durum, ailenin eğitim durumu, cinsiyet vs) dini değeri dindarlık üzerinden ifade ettiği görülmüştür. Ailelerin gündelik yaşamlarında dini ibadetlerle ilişkilendirmesinin bunda etkili olduğu söylenebilir. Katılımcı gençler aileleri ve çevresinden öğrendiği dini bilgilerle uyuşmayan yaşam tarzları olmasından dolayı (zararlı alışkanlıklar, dini sorgulama vs.) kendilerini iyi hissetmemektedir.

Dini değerlerin pratik yansımalarında toplumsal uygulamalar ve akran ilişkilerinin de etkili olduğu görülmektedir. Gençler, yaşamlarında tercih ettikleri dini tutum ve davranışların aileleri tarafından öğretilen dini bilgilerle uyuşmadığının farkındalar. Bilgi ve yaşantının bir bütün olması gerektiğini düşünen gençler aslında bu durumdan vicdanen rahatsızlar. Gençlerin bir kısmı da dini sorgulama aşamasında oldukları için kendilerini dini değeri olan biri olarak görmediklerini dile getirmiştir. Görüşmeler esnasında okul grubu ayırt etmeksizin birçok gencin dini sorguladığını

söylediğine şahit olunmuştur. Bu düşüncede olan gençlerin ikna olmak ve ait olma noktasında belirsizlik yaşadıkları ve bu süreçte dini otoriteden bağımsız hareket etmeyi ve bazı şeylerin hayatlarında oturmasını beklemeyi tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Bundan dolayı gençler aile içinde görüldüğünden farklı duygular yaşamaktadır. Gençlerin “*insanlık adına*” sözleri daha evrensel ve seküler bir yaklaşımla hayata baktıklarını düşündürmektedir. Gençlerin modern dünyada okuduğu kitaplardaki sorgulayıcı ifadelerle zihinlerinde sorguladıkları konuları içselleştirmeleri nedeniyle yaşadıkları birtakım şüphelerin bazı korkulara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Gençler arası arkadaşlık ilişkilerinde grupta baskın karakterin sahip olduğu değerlerin sorgulanmadan benimsenmesi sıklıkla dile getirilmiştir. Gençler arasında grup değerlerinin zamanla normalleştiğini söylemek mümkündür. Bu durumun gençlerde yalnız kalma korkusuyla yapıldığı ifadeler arasındadır. Gençlerde sorgulayıcılık yanında çevresinde kabul görme adına farklı değerlere yönelişin yaygın olduğu gözlenmiştir.

3.2. Dini Değere Bakış

3.2.1. Gündelik Yaşamında Karar Alırken Dinin Etkisi

Katılımcılara “*Gündelik yaşamlarında karar alırken dini değerleriniz etkili mi?*” sorusu sorularak din kurumuna bakış ve bireyler için önemsenme durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılar din kurumunu önemli ve önemsiz olarak iki başlık altında ifade etmiştir.

3.2.1.1. Gündelik Yaşamında Dinin Etkili Olduğuna İlişkin Görüşler

Dinin sosyal yapı ile bütünleşmesine ve kişide derin etkiler uyandırmasına bağlı olarak, inanan insanlardan beklentileri hayata geçmektedir (Şentürk, 2021). Başka bir deyişle, günlük hayat dinî emir, norm ve değerlere göre tanımlanmakta, sonuç olarak da bireyler hayatlarına yön verirken veya davranırken dinin emir ve yasaklarına uygun bir tercih yapmaktadır. Gündelik yaşamında dinin etkili olduğunu söyleyen katılımcıların ifadeleri üç başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlar:

- Zararlı alışkanlıklardan alıkoymada etkilidir.
- Giyim kuşam tercihinde etkilidir.
- Kabullenmeyi etkiliyor.

Bağımlılık; Türk Dil Kurumu’na göre, “bir maddenin ruhsal, fiziksel ya da sosyal sorunlara yol açmasına rağmen, alımına devam edilmesi, bırakma isteğine karşılık bırakılamaması ve maddeyi alma isteğinin durdurulamamasıdır.” (TDK Türkçe Sözlük, 2022) Gelişimsel özellikleri itibarı ile yeniliklere ve değişime açık olan gençlerin karşılaştıkları en büyük tehlikelerden birisi, kötü alışkanlıklardır. Görüşmelerin yapıldığı bazı semtlerde çeşitli bağımlılıklarla mücadele edip bırakmış veya çevresinde sigara,

uyuşturucu gibi farklı maddelere bağımlı gençlerin yaşadığı katılımcılarla karşılaşmıştır. Bazı genç katılımcılar kötü alışkanlıklarını terk etmede veya onlardan uzak durmada dini değerlerinin etkili olduğunu söylemiştir.

İHL öğrencisi olan K43:

“Evet sınırlar. Mesela ben kalkıp içki içmem.” ifadesini kullanmıştır.

K43, haram ve helal kavramının, okulda meslek derslerinde ağırlıklı olarak işlenmesinin kendisinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K48:

“Olur tabi. Arkadaşlar alkol içmeye gel derler bir an kötü gelir yok derim. Bunu dinimden dolayı derim. Ama yılbaşında içerim.” demiştir.

Sur bölgesinde yaşayan K2 ise bağımlılıktan ziyade toplumda kabul görmüş ahlaki davranışların dışına çıkılmasının engellenmesinde dini değerlerin etkili olduğunu belirtmiştir. K2:

“Buradakiler de bu kızları affetmiyor. Bunlar beni çağırmış zorlamış bacımı niçin düşünüyem diyorlar. Açık ama tertemiz bazıları. Kapalı ama onların kapanması yanlış. Dine bakışımı etkiliyor. Kapalısin dinime namusuma düşkünüm ben nasıl inanayım. Erkekler dürüst kızlara bir şey yapmıyor. Benim tek bir sevgilim var. Diğer kızlara baci demiyorum arkadaşım, kanka. Ne onların bana, ne benim onlara yanlışım olmaz. Bir erkekle yanlış mı yaptı ya direk ben ya da sevdiği bir arkadaşını gönderir git konuş derim. Sonra sen niye bunu yapıyorsun derim. İşte böyle hocam.” ifadesini kullanmıştır.

K2 uyuşturucu kullanımı ve suç oranının yüksek olduğu bir semtte yaşıyor. Kendi tabiri ile insanların kendini koruması için bir arkadaş grubuna dahil olması gerekiyor. Böylece hem korunma hem de arkadaşlarını korumayı da kendisine görev olarak görmektedir. Bu nedenle arkadaş grubunda olan kişileri hem korumakta hem de uyarmayı bir görev bilmektedir. *“Buradakiler de bu kızları affetmiyor”* ifadesi ile ahlak dışı davranışlara meyledenleri kastediyor ve kendisini bundan alıkoyan şeyin dini değerleri olduğunu ekliyor.

Araştırmaya katılan birçok katılımcı kötü alışkanlıklar olarak değerlendirdiği bağımlılık yapan maddelerin kullanımı ve negatif yönlü ahlaki davranışların terk edilmesinde dini değerlerin etkili olduğunu dile getirmiştir.

İnsanın ne giydiği, takı veya süs eşyası olarak neleri veya hangi renkleri tercih ettiği, yaşama biçimini belirten işaretlerdendir. Bireylerin yaşam tarzı yanında benimsediği değerleri ile uyumlu bir giyim tarzını tercih ettiği bilinmektedir. Bazı katılımcıları giyim tercihlerinde dini değerlerin etkili olduğu dile getirilmiştir.

Sur bölgesinde sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K1:

“Mesela açık giyinmek. Kapalı değilim ama çok açık giyinmeyi sevmem” derken. K1, dini değerlerinin çok güçlü olmadığını ifade eden bir katılımcı olmasına rağmen, geleneklerinden ziyade, dini değerlerinin onun giyim tarzını etkilediğini ifade etmiştir.

Erkek katılımcıların da kıyafet tercihlerinde dini değerlerinin etkili olduğu görülmektedir. Proje İHL öğrencisi K4:

“Tabiki. Hoşuma giden pantolon dar veya yırtıksa İslamiyet’ten dolayı giymem” ifadesini kullanırken, öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K35:

“Tamamını desem yanlış olur. Din için bazı şeylerden vazgeçmemiz gerekir. Giyim kuşam, arkadaş çevremizi seçerken, arkadaşlık kurarken bunu unutup muym unutmuyorum. Oyunlar oynarken. Arkadaş seçiminde çok ön planda değil. Hoşgörüyle yaklaşmak gerekir.” ifadesini kullanmıştır. K35 özellikle arkadaşlık ilişkilerinde dini etkili bir unsur olarak vurgulamıştır.

Katılımcıların önemli bir bölümü ise giyim tercihlerinin dinden mi yoksa aile veya çevresel baskılardan mı olduğu konusunda emin olmadıklarını dile getirmiştir.

Bağlar bölgesinde yaşayan K28:

“Oluyor. Mesela şu yırtık dar pantolon, yeni moda olan şeylere dini bakımdan onu giymekten vazgeçiyorum ama dinden mi (düşünüyorum) dinden değil. Ailemden kaynaklanıyor.”

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K33:

“Kıyafet konusunda bazen düşünürüm. Çok açık giymem. Zaten ailem de izin vermez. Ama baktığım ve beğendiğim bir açık elbiseyi üniversiteye gidince giymek isterim diye düşünüyorum. Aslında da çok açık değilsin böyle çok ta günaha girmezsin diye düşünüyorum. Ama ailem izin verse daha sonra giymeme sebebim dini inancımdan mı olduğunu düşünürüm. Tek arada kaldığım konu kıyafettir mesela. Simdi ne için olduğunu tam söyleyemem” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K34:

“Evet. Kıyafet için konuşayım. Ben askılı bir tişört giymem. Bizim yöremizde geleneklerin çoğunun kökeninde din vardır. Bu benim hem geleneğim hem de dini değerimden kaynaklanır. Yine de bir konuda karar verince kimseye zarar vermediğim sürece sonuna kadar giderim. Kimse beni durduramaz. Yapmam gereken ama sonunda kötü şeyler olabilir diye düşündüğüm şeyleri yapmam. Kararımı hem gelenek hem de dini değerime göre veririm.”

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K19:

“Bazı kısımlarda oluyor. Kıyafet konusu. Toplumda baskı uyguladığı için kıyafetleri ona göre seçiyorum. (Düşünüyorum) “Tabiki bunu toplum baskısından

yapıyorum. Dini değerlerimi tam oturtmuş değilim bu yüzden dini değer olarak görülen şeyler bende toplum baskısı olarak uyduğum şeyler oluyor” demiştir.

Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak kıyafet tercihinde geleneklerin, çevre ve ailenin beklentilerinin dini değerlerinden daha etkili olduğu görülmektedir.

Din, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağlar (Mardin, 1992:50). Bununla birlikte, bireyleri dinî arayışa ve kabullenme ihtiyacına götüren istekler arasında pek çok sebep saymak mümkündür. Örneğin, anlam arayışı, aidiyet ihtiyacı ve duygusu, kimlik arayışı, dinî tecrübe yaşama isteği, sığınma ve güvenlik ihtiyacı, kendini değerli görme arzusu, mutluluk arayışı, gerçeği öğrenme, bilgi sahibi olma arzusu ve inanma isteği ve kendisine tecrübe edemediği bir alanda rehberlik edebilecek bilgelikte kimseler bulma arzusu gibi (Bahadır, 2002a:116).

Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak, kendi dünyalarında birçok konuda olduğu gibi dini konularda da başa çıkma sorunu ile baş başa kaldıkları görülmektedir. Başa çıkma, gerçek ile arzu edilip istenilen birbirinden belirgin bir şekilde ayrıldığında, bu durumu idare etme, kontrol altında tutma çabasıdır (Ali, 2012:32). Dini başa çıkma ise stresli yaşam koşullarının negatif duygusal sonuçlarını önlemek veya azaltmak ve problem çözmeyi kolaylaştırmak için dini inançların veya davranışların kullanımı olarak ifade edilebilir (Koenig, Pargament, & Nielsen, 1998). Lise gençliği dini gelişim sürecinde 14-18 yaş aralığında olan ve Dini Şüphe ve Çatışmalar döneminde yer almaktadır (Hökelekli, 2003). Gençler bu dönemde kendisini bir takım dini şüphe ve çatışmalar arasında bulur. Ergende zihin gelişimi sonucu artan düşünce faaliyeti bağımsızlık ve güç duygusunun ortaya çıkmasını sağlar. Bunun neticesinde otoriteyi reddetme eğilimi artar. Arkadaşlık ilişkileri ve çevrenin etkisiyle kendi inançlarını sorgulaması otoriteyi reddetmesini kolaylaştırır (Hökelekli, 2003).

Ayrıca bu süreçte gençler mutlu olmak istemekte ve mutlu olamama kaygısı da yaşamaktadır. Mutluğun insanların yaşamlarını değerlendirme biçimi (Kaur ve Kaur, 2018) olarak ifade edildiği düşünüldüğünde, mutluluk ‘*bireyin kendi durumunu algılama hali*’ olarak öznel bir boyut kazanır. Gençlerin hem mutlu olacakları hem yaşadıkları iç ve dış çelişkilerle başa çıkacakları hem de gelişimsel özelliklerinden kaynaklı zihinsel sorgulamalara cevap verecekleri bir çıkış yolu aradığı görülmektedir.

Başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K14:

“Dini değer, hayatta bazı şeyleri yaşanabilir kılmak için kabul ettiğimiz, doğru olsun olmasın inanç meselesi. Mesela öteki hayata inanmak dini bir gerçektir. Müslümanlıktan gidersek, inanırsak daha mutlu oluruz. İnanmazsak hayat büyük

ihtimalle daha karamsar olabilir. Bu şartı kabul edip öteki hayatın var olabileceği şartını kabul etmeliyiz”. demiştir.

K14 yaşadığı ikilemleri anlamlandırmaya çalışırken bir yol takip etmenin ve akıl yürütme ve kendisini rahatlatıp sorunlarla başedebilme yolunun daha mantıklı olacağını düşünmektedir. Kendisi gibi düşünen birçok arkadaşı olduğunu ve bunlarla sık sık bu konuları tartıştıklarını vurgulamaktadır. Farklı kaynaklardan dini araştıran ve dini konuda sorgulaması ve şüphesi olan bir öğrenci olmasına rağmen dini değerlerin şüphe ve belirsizliklerle başa çıkmanın gencin daha mutlu olması ve karamsarlıktan kurtulması için bir yol olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle dini değerlerin gündelik yaşamda etkili olması gerektiğini düşünmektedir. K14 gibi K21, K33, K12 ve K17 de dini değerlerin gündelik yaşamda etkili olmasının onların yaşamına bir anlam katacağı ve mutlu edeceği yönünde ifade kullanmıştır.

3.2.1.2. Gündelik Yaşamda Dinin Etkili Olmadığına İlişkin Görüşler

Katılımcıların bir kısmı da gündelik yaşamlarında dinin etkili olmadığını dile getirmiştir.

Ailesi ile ciddi sorun yaşadığını vurgulayan K22:

“Kesinlikle değiştirmem. Mesela bana kapan mapan diyorlar ben bunu yapmam” demiştir. K22 giyim kuşam konusunda ailesinden baskı gördüğü için tepkisel bir yaklaşım sergilemektedir. Benzer bir görüş de K25’ten gelmiştir.

K22 ile aynı ilçede yaşayan K25:

“Yine de o kararı alırım. Dinde kadın erkek ayrımı olduğunu düşünüyorum. Mesela kadın neden kapanıyor? Namazda erkekler diz altına kadar namaz kılarken kadın her yerini kapatıyor. Çarşaf giyenler parmaklarına kadar. Tercihse saygı duymak zorundayım.” ifadesini kullanmıştır.

K25 dinde sorguladığı konulara odaklanmış, ailesinin kendisini zorlamasından yola çıkarak tepkisini dile getirerek görüş bildirmiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük olan K1:

“Benim hayatıma mesleğim eşimse kolay kolay kararlarımdan vazgeçmem.” ifadesini kullanmıştır. K1 için, gündelik yaşamda aldığı kararlarda dini değerler ikinci planda yer almaktadır.

Başarılı bir Fen Lisesi öğrencisi olan K19:

“Kendi bildikilerimi uygulardım. Çünkü dinle ilgili kesinleşmiş görüşlerim yok. Belki ilerde dinle ilgili doğrularım görüşlerim değişecek ama ben şu an düşündüğümde ailem için de dini değerler önemli ama ben bildiğimi uygulardım herhalde.” demiştir.

K19 gelişimsel dönemi itibarıyla dini sorgulama sürecinde fikirleri netleşmeden sırf dinden dolayı karar almayacağını belirtmiştir. Kararlarının merkezinde neyin etkili olacağına dair ileriye dönük ucu açık bir yorumla görüş bildirmiştir.

Fen lisesi öğrencisi K49 ise diğer arkadaşlarına göre konuyu farklı bir açıdan değerlendirmiştir.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K49:

“Çok olmuyor sağlık olsun, bilim olsun, bunların zaten kötü veya zararlı olduğu için yapmıyorum. Dini değerlerime de ters ama asıl onları zararlı olduğu için yapmıyorum.” ifadesini kullanmıştır.

K49, dini değerleri olan bir genç olduğunu ifade etmesine rağmen, bilimin onayladığı doğruların onun hayatında dini değerlerinden önce geldiği görülmektedir. Modern süreçte bilimin öne çıkarılması konusunda K49 gibi bir çok gencin bilim ve dinin birbirinden farklı yorumlanacağını düşündüğü görülmektedir.

K52:

“Mesela hırsızlık bunu dini değerden dolayı değil de kötü bir şey olduğu için yapmıyorum. Yalan söylemek de böyle. Ama küçüklükten gelen bir şey. Annem yalan söylemeyi kötü olarak öğretti günah olarak değil. Ben hem kötü hem de günah olduğundan bahsederek öğretirim.” demiştir.

K52, K49’a benzer bir ifade kullanmıştır. Ancak dini değerlerin iyi kötü olarak öğretilmesi yanında dini bir anlamda öğretilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Gündelik yaşamında dinin etkili olmadığını söyleyen katılımcıların bir kısmı çevre baskısından dolayı dine tepkisel yaklaştıkları için, bir kısmı kendi kararlarının her zaman daha mantıklı olduğunu düşünmelerinden, bazıları ailesinin kararlarına daha güvendiği için ya da dini değeri olsa bile bilimsel olarak doğru kabul edilenlere göre hareket ettiği için dini değerlerin birinci öncelikleri olmadığını ifade etmiştir. Gençlerin yaşadıkları sosyo-kültürel ortam, ailenin yaşam tarzı ve dini değerlere bakışı ve gençlerde bireyselleşme eğiliminin gündelik yaşamlarındaki dini değerlerle ilgili kararlarını etkilediği söylenebilir.

3.2.2. İnsanlar Tarafından ‘Dini Değeri Olan Biri’ Olarak Görülme Durumu

Katılımcıların din kurumunu önemseme durumlarını tespit etmek amacıyla “*Çevrenizdeki insanlar tarafından dini değeri olan biri olarak görülmek hoşunuza gider mi?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu kendileri için bunun önemli olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların bazıları da bunun kendileri için önemli olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcıların çok önemli bir kısmı, kendisini dini değeri olan biri olarak görülmenin önemli olmadığını dile getirmiştir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K33:

“Ben ağzımı açınca çevremdeki insanlar beni imansız biri olarak görüyorlar. Söylediklerim (düşünüyor) mesela, İlk geldiğimde kapalı bir arkadaşımınla bir konuda tartışınca kendisi burada dinimi yaşayamıyorum deyip ağlamıştı. Ben bir şey söylememiş ve o yaşıyor da ben kendimi dinsizmişim gibi hissetmişim. Böyle görünmem beni rahatsız ediyor. Niye bana öyle söylesinler ki? Öyle biri olsam da söyleseler rahatsız olmazdım. Ama öyle değilim. Ben de aynı Allah’a inanıyorum. Aynı dine mensubum. Sonuçta namaz kılmamam benle Allah arasında. Namaz kılmazsam onun cezasını çekerim ama yaptığım başka bir şeyin de ödülü olur. Bana böyle davranınca sen Allah’a şirk koşuyorsun diyorlar. Benim kendimi anlatmak için kimin ne düşündüğü ile ilgili bir derdim yok.” demiştir.

K33 özel yaşamıyla ilgili olarak çevresinden gördüğü tepkiler ve önyargılardan dolayı bir yorgunluk hissetmekte ve bununla mücadele etmek istememektedir. Aslında inançlı bir gençtir. Kendine göre uyguladığı bir takım tutum ve davranışların dini değere bakan yönü olduğunu ifade etmektedir. Bir çok gencin ifade ettiği gibi dini arayış, sorgulama ve araştırma aşamasında olan gençlerin fikirlerini açıkça söylemesi çevresinden büyük tepki almasına yol açmaktadır. Bu çatışmalardan bunalan gençlerin kendilerinin dini değeri olmayan biriymiş gibi etiketlenmelerinden rahatsız oldukları görülmektedir.

Orta gelir düzeyinde bir ailede büyüyen K25’de K33’le benzer sıkıntılar yaşamaktadır. K25:

“Niçin insanlara tepki gösteriliyor? Sen inanıyorsun diye ben inanmak zorunda değilim.”

K25 tercih ettiği yaşam tarzından dolayı hissettiği yalnızlığı dile getirirken biraz da öfkeli. Çünkü kendisini baskı altında ve dışlanmış olarak görmekte ve insanların niçin böyle davrandıklarını sorgulamaktadır. Oysa anlatılarında kendisinin inançlı biri olduğunu, ancak giyim kuşam tarzı ve arkadaş ortamındaki davranışlarından dolayı, böyle görüldüğünü söylüyor. Kendisine gösterilen tepkiye tepki ile karşılık vererek kendisinin dini değeri olarak görülmesinin umrunda bile olmadığını söylüyor.

Kapalılığı tercih etmemiş bir İHL öğrencisi olan K47:

“Onlar bana sen İmam Hatiplisin nasıl böyle giyiyorsun diyorlar. Kıyafetime göre değerlendiriyorlar. Ama Kur’an okuyorum, namaz kılıyorum. Çoğunlukla kuzenlerim İHL’li gibi davranmıyorsun diyorlar o söz beni rahatsız ediyor. İmam Hatipli açık da olabilir kapalı da. İster düz liseli olsun. İmanı gelince kapalı olur. Kızıyorum onlara. Onların ne düşündüğü umrumda değil.” ifadesini kullanmıştır. K47, eğitim gördüğü okul

türü ile özdeşleştirilerek yargılanmaktan duyduğu rahatsızlığa tepki olarak dini değeri olan biri olarak görülmenin kendisi için önemli olmadığını söylemektedir.

Proje İHL öğrencisi olan K42 ise farklı bir açıdan görüş bildirmiştir:

“Eyvallah K42’nin dini sınırları olduğunu bilmeleri güzel. Ama bu tip egolara ihtiyacım yok tabiki. Örneğin belli noktalarda kadının duruşuna göre erkeklerin tavırlarını düzeltmelerini görmek isterim.

İHL öğrencisi olan K42 anlatılarında farklı dini kaynaklardan kendini dini anlamda çok beslediğini sıklıkla ifade etmektedir. Çevresindeki erkeklerin kadına karşı duruşlarının sınırını ayarlayamamasından şikayetçidir. Kadının dini anlamda duruşunun böyle bir şeye vesile olacaksa bilinmesinin güzel olacağını düşünmektedir. Ayrıca, dini bilgisinin arkadaşlarından daha fazla olduğunu farkında ve bu noktada özgüveni oldukça yüksektir.

K42 gibi proje İHL öğrencisi olan K5 de benzer bir görüş ifade etmiştir:

“Öyle bir derdim yok çok önemli değil. İnsanın biraz nefsimi artırır ona gerek yok.” demiştir.

Proje İHL öğrencisi olan K5 ve K42 benzer bir dini eğitime sahiptir. Okul dışında babası ve akrabalarının onu yetiştirmek için çabasından bahsetmektedir. K5 de K42 gibi geleneksel din eğitiminin literatüründe yer alan nefis terbiyesi, enaniyeti kırmak vs. kavramlarından etkilendiği görülmektedir.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K50:

“Önemli değil. Ben gösteriş için yapmıyorum yaptıklarımı. Kimsenin ne düşündüğü önemli değil.” ifadesini kullanırken;

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K52:

“Hiç önemli değil. Ben de karşımdakinin Hristiyan mı Müslüman mı diye sormam. Farklı dine mensup olması veya ateist birinin ben Müslümanım diye beni dışlaması benim için önemli, değil.” şeklinde fikirlerini dile getirmiştir.

K52 çoğulcu bir dini yaklaşıma vurgu yapmaktadır. Ailesinin de öyle olduğunu söylerken empatinin hayatındaki etkisi öne çıkmaktadır. K52 farklılıklara empati ile yaklaşılması gerektiğini anlatılarında sıklıkla vurgulamaktadır.

Ailesinde seküler bir yaşam olan gençlerin dini eğitim noktasında özel bir eğitim almadıkları ancak bir takım dini bilgilere sahip oldukları gözlenmiştir. İHL öğrencileri veya ailesi tarafından dini eğitim alan gençlerin “Nefis” veya “enaniyet” vurgusu yaptığı, diğer öğrencilerin “gösteriş” kavramını kullanarak dini değeri olan biri olarak görülmelerinin önemli olmadığını dile getirdiği tespit edilmiştir. Genç katılımcılar aslında yaşadıkları sosyal çevrenin dilini kullanarak benzer görüşler bildirdiği görülmüştür.

Katılımcılardan bazılarının, kendilerinin ‘dini değerleri olan birisi’ olarak görülmesini istememe sebeplerinden birisi de dinin siyasal bir kimlikle ele alınmasına tepki olduğu tespit edilmiştir. Kutsal değerler, başka bir ifade ile din ve dinî değerler tarih boyunca siyaset ile birlikte kullanılagelmiştir. Bazen siyaset, din ve kutsal değerlerin hayata geçirilmesi için araç olarak kullanılmış; bazen de din ve kutsal değerler siyasete alet edilmiş ve siyasî emellere ulaşmak için birer araç olarak kullanılmıştır (Güneş, 2012:76). Bazı genç katılımcılar, dinin siyasete alet edilmesinden rahatsız oldukları için o kavramlarla aynı karede yer almak istemediklerini ifade etmiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K34:

“Beni öyle görmüyorlar. Ama dini değerler ülkemizde sanki bir kesime ait olmuş gibi anlaşıyor. Artık şova dönüştü. Açıkçası beni o trafta görmezler ama şov yapanlar gibi olmamak için öyle kendimi öyle göstermek istemem.” demiştir.

K34 anlatısında “şov” kelimesi ile günümüzde siyasetçilerin ve destekçilerinin dini siyasal amaçlarına alet ettiğini ve sanki dinin sadece kendilerine aitmiş gibi davrandıklarına olan kızgınlığını vurgulamıştır. Kendisi dini değeri olan bir genç olduğu halde bu kesimle anılmaktansa dini değeri olan biri olarak görülmemeyi tercih ettiğini dile getirmiştir. K34 gibi K28, K45, K33, K49 ve K51’in de benzer görüş bildirdiği görülmüştür.

Lêger’in (2004:50) tespitiyle modernleşmenin beraberinde getirdiği “bireyselleşme” ve “sekülerleşme” süreçleriyle birlikte dinî yaşantı konusundaki tartışmalar son zamanlarda iyice artmıştır. Tartışmaların merkezini, dinî kurumlardan uzaklaşan öznel bir dindarlık anlayışının yaygınlaşması oluşturur. Kurumsallaşmış dindarlık törenlerde, ayinlerde, din adamlarının gerçekleştirdiği çeşitli organizasyonlarda kısaca dindarlığın pratik boyutlarında var olmayı öne çıkartırken, bireysel dindarlık dinin içte yaşanması bağlamında tezahür eden duygu ve tecrübeleri ön plana çıkmaktadır. Bireysel dindarlıkta öne çıkan bireyin öznel dinî inançları ve yaşantıları sonucunda benliği ve kişiliğiyle bütünleşmiş karmaşık bir psiko-sosyo-teolojik olgudur.

K15 ifadelerinde “*kendi kendime*” derken öznelliğe vurgu yapmakta ve kurumsal din anlayışından öznel bir din anlayışına doğru bir süreci hissettirmektedir. K15’in görüşleri ile örtüşen görüşler birçok katılımcının satır aralarında yer aldığı gözlemlenmiştir.

Kişinin kendisi ve kendisi için önemli olan bireyler tarafından sevildiğini ya da sosyal bir gruba ait olduğunu hissetmesine aidiyet denir. Genç öncelikle bir aileye ait olma, daha sonra bir meslek grubuna ait olma ve yakın çevreye ait olma ihtiyacı içindedir (Kesici, 2015; Kesici, 2008; Kesici, 2007). Bu durum gencin kendini bağlı hissetmesine

ve diğer insanlarla ilişki kurup bu ilişkiyi sürdürmesine yardımcı olmaktadır (Erwin, 2003). İnsanlar kendi kapasitelerini ortaya koymak için başarmak ve üretmek isterler (Kesici, 2015). Çevresi tarafından dini değeri olan biri olarak görülmenin önemli olduğunu söyleyen katılımcıların bazıları okulda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ile dahil oldukları projelerden dolayı böyle görünmeleri gerektiğini düşünmektedir. Aynı zamanda gencin böyle görünmesi okuldaki statüsü açısından da önemli görülmektedir.

Okuldaki bir projede yer alan K11:

“Ben Ziya Gökalp Lisesinin İslam Kültür Medeniyet başkanayım. İllaki görürler. TUGVA adına kurulan bir şey hocam. Okullarda din adına teşkilatlanma. Mescitlere camilere daha çok kişinin gitmesine daha çok kişinin namaz kılmasına ve cuma namazını doldurmasına vesile oluyoruz. Yardımcılarımız oluyor, peygamberimizin hakkında söz araştırıyoruz. Okuldaki din kültürü hocası ile çalışıyoruz. Diğer okullarla whatsapp grubu olarak tanışıyoruz. Bu TUGVA'nın bir projesi. Sarı arı her yere asıyorlar. Ben tanınan bir gencim. Bunun yükü de ağır. Ağzımızdan yanlış bir şey çıktığı zaman yanlış bir şey yaptığımızda ya İslam şeyi başkanı bunu yaptıysa biz niye yapmayız. Bu işte yanlış bir şey yapınca öyle tanınmak istemem.” ifadesini kullanmıştır.

K11 projede kendisine verilen sorumluluğu yerine getirmek için okulda ibadetlerine hal ve hareketlerine daha dikkat ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca okulda daha sıklıkla namaz kıldığını çünkü diğer arkadaşlarına örnek olması gerektiğine inandığını söylemiş ve bunun projenin bir parçası olduğunu da eklemiştir. K11'in kendisinin de dini değeri olan bir genç olduğu, ancak bundan ziyade projenin bir parçası olduğunu göstermek için davranışlarını projenin sınırlarına göre ayarlamayı tercih ettiği gözlenmiştir.

Aile çocuğun sağlıklı bir şekilde yetişmesi, eğitilmesi ve gelişmesinde, ayrıca yaşadığı topluma kabul edilmesinde çok önemli bir görev üstlenmektedir. Aile, bireylerin öz-değerlerinin, ilk duygusal tepkilerin, duygu ve düşünceleri ifade etme biçimlerinin olduğu bir düzlemdir. Bu bağlamda anne-baba, çocukların duygusal gelişiminde önemli bir model olma işlevi üstlenmektedirler (Goleman, 1997). Birey sosyalleşme sürecinde aile ile iletişim becerileri kazanır. Bazı gençler ve anne babaları arasında ciddi sorunlar olmakla birlikte, bilinen kalıp yargıların aksine gençlerin büyük çoğunluğu kendilerini ana babalarına yakın hissederler, onların değerlendirmelerine saygı duyarlar, ana babalarının kendilerini sevdiğini ve dikkate aldığını hissederler ve onlara birey olarak büyük saygı duyarlar (Steinberg, 2007). Araştırmada katılımcıların bir kısmında ailenin

takdirini kazanmanın oldukça önemli olduğu ve onların dini davranışlarını etkilediği gözlenmiştir. Bu konudaki katılımcı görüşleri şu şekildedir:

Bağlar bölgesinde yaşayan K29:

“Önemli insan gururlanıyor ve daha bağlanıyor. Annem dayıma anlattı vay dedi.”

İHL öğrencisi K7:

“Gidiyor çünkü öyle görmeleri ailemi gururlandırıyor da beni mutlu ediyor”.

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir genç olan K39:

“Bu çok saygılı ahlakı güzel demeleri mutlu ediyor. Bir insanın ailesinin tebrik edilmesi mutlu eder.” ifadesini kullanmıştır.

İHL öğrencisi olan K46:

“Evet, küçük yaşta kapandığım için. Hoşuma gidiyor. Çünkü küçüktür dinini biliyor dedikleri için hoşuma gidiyor.” demiştir.

Bu gruptaki katılımcılar ailelerini mutlu etmek veya akrabaları tarafından takdir edilmeyi önemsemektedir. Bu nedenle dini değeri olan biri olarak görünmek onlar için oldukça önemlidir.

Gençlik dönemi psikolojide “dini uyanış” veya “dini gelişim çağı” gibi ifadelerle nitelendirilmektedir ve gençlerde dini şuurun uyanışında zihinsel gelişiminin yanı sıra zirveye ulaşan duygu ve heyecanların da rolü vardır (Hökelekli, 2003). Yapılan araştırmalar (Kılavuz, 2006) gençlerin dine ilgisi olduğu ve din ile hiç olmadığı kadar ilgilendiklerini göstermektedir.

Öğrenim düzeyi oldukça düşük bir aileden gelen K38:

“Evet, insanlara katkı sağlarsam mutlu oluyorum. Onlar da bana bakarak etkileniyorsa mutlu olurum” demiştir.

Muhafazakar bir aileden geldiğini söyleyen K41:

“Evet, çünkü kendi yaptıklarımın karşı tarafa doğru aktarıldığını hissediyorum. Beni anladıklarını hissediyorum.” ifadesini kullanmıştır.

Bazı katılımcıların dini temsil ve tebliğ etme amacıyla bu şekilde anılmaktan hoşlandığı tespit edilmiştir.

Ait olma duygusu insanın yaşamının her evresinde farklı şekilde biçimlenen bir duygudur. Aidiyet kelimesi “ilişkin”, “ilgi” olarak ifade edilebilir. Aidiyet; kelime anlamının da ortaya koyduğu gibi bireyin kendisini bir konuya, yere, topluluğa, varlığa ilişkilendirmesi ve ilgi duyması olarak tanımlanabilmektedir. İnsanın önemli ihtiyaçlarından birisi de özellikle ergenlik başlangıcı ile ortaya çıkan kimlik ve statüye bağlılık, aidiyet ve benlik duyma ihtiyacıdır (Kuşat, 2003:49). Araştırmada katılımcı

gençlerin kendilerini ait hissettikleri dinin değerleriyle anılmaktan hoşlandıkları tespit edilmiştir.

Başarılı bir genç olan K13:

“Benim hoşuma gitmese yapmazdım. Görülmek de isterim. Zaten dinime önem veriyorum öyle de görülmek isterim.” ifadesini kullanırken, kendisini *“ailenin haylaz kızı”* olarak tanımlayan K24:

“Evet, yani bana göre İslam çok temiz. Onunla isminin anıldığında insan mutlu oluyor” demiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K49:

“Evet, mesela din dersinde bir soru sorulunca herkes dönüp bana bakıyor. Bu da benim hoşuma gidiyor. Çünkü Allah’ımı çok seviyorum. Bunu da çevremden görmek hoşuma gidiyor.” ifadesini kullanmıştır.

Ailesinin öğrenim durumu oldukça yüksek bir öğrenci olan K21.

“Görürler ve benim hoşuma gider. Çünkü dinimiz hoşgörülü bir din ve insanların beni öyle görmesi hoşuma gidiyor.” demiştir.

Katılımcılar inandıkları dine aidiyet hissettiklerini, zaten inandıkları gibi görünmenin gerekliliğini ve sevdiği bir şeyin açıkça ilan edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Kendisinin dini değeri olan biri olarak görülmesinden memnun olduğunu söyleyen gençlerin, ailesinin kendisi ile gurur duyması, yaşadıklarının görünür olması, dini değerlerin diğer insanlara aktarmaktan dolayı mutlu olması nedeniyle dini değeri olan biri olarak görünmekten hoşlanmaktadır.

3.2.3. Gündelik Yaşamında Aldığın Kararların Dini Değerlerle Çatışmasına İlişkin Görüşler

Başta sosyo-kültürel çevre ve kişilik yapısı olmak üzere pek çok faktörün etkisiyle oluşan bireysel değerler içerisinde dinî değerlerin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir (Yapıcı ve Zengin, 2003). Katılımcıların dini değerlere yaklaşımı ve din kurumunu önemseme durumlarını tespit etmek için “Gündelik yaşamında aldığınız kararlar dini değerleriniz ile çatışırsa nasıl bir yol izlersiniz?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların çoğu kararlarında dinin etkili olduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı da kendi doğrularının daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ailelerine danışacağını söylerken bazıları da araştırarak karar vereceğini söylemiştir.

Genel olarak değerler, tutumlar ve davranışlar birbirleriyle bağlantılıdır. Değerlerin davranışlara olan etkisi, davranışa giden yolda tutumların da içinde bulunduğu kognitif yapılar üzerine, aydınlatıcı işlev görmesinden dolayıdır (Bates ve Heaven, 2001). Bu noktada değerler, beğenileni ve arzu edileni ifade ederler. Değerler, doğrudan

gözenemeseler dahi, tutumların ve davranışların altında yatan etkili aktörler olarak düşünülebilir ve yaşamsal alanların biçimlenmesiyle alakalı olarak kendini gösterirler. Bu konuda, katılımcı görüşleri şu şekildedir: K21:

“Dini değerime uymazsa yapmam.”

K30: *“Onların dediklerini yaparım. Her zaman kendi dediğimiz olmaz. Dinimiz için vazgeçerim.”*

K32: *“Onu dini değerime uydururum, yoksa vazgeçerim.”*

K1: *“Vazgeçerim. Her konuda değil de çok çakışıyorsa”*

K:47 *“O zaman yapmam. Aile değerlerimden daha önemli. Din ne diyorsa ona göre yaparım”*

K49: *“Durumdan duruma değişir. Yapmam din benim için önemli. İkisi de eşit diyebilirim.”*

K50: *“Dini değerler zaten hep kafamın bir köşesindedir.”*

K8: *“Önce dini değer tarafını tutar, karımdan vazgeçerim.”* şeklinde olmuştur.

Gündelik yaşamında farklı yaşam tecrübelerinden gelen gençlerin dini değerini yaşamlarında olmasını istediği görülmektedir. Anlatılarında dini sorgulama aşamasındayım diyen gençlerden de dini değerine uymadığında kesinlikle yapmam diyen gençlerle karşılaşmak mümkündür. Gençler aileden bağımsızlaşırken farklı tecrübeleri yaşayacakları ortamlarda bulunmak istemektedir. Gençlerin akran grupları arasında yer edinmesi biraz da grup kimliğinin gereğini yaparak gerçekleşmektedir. Grup dini sorgulayan bireylerden oluşmuşsa birey kendisini bu değerlendirmenin içinde bulmaktadır. Araştırmada gençlerin oldukça karmaşık duygular içinde olduğu tespitler arasındadır.

Lise düzeyindeki gençlerin aile ile ilişkileri onların karar alma süreçlerinde etkilidir. Ailenin tutumları, bireyin karar verme sürecini ve biçimlerini etkilemektedir. Karar verme süreci bir fikir oluşturma sürecidir. Bu niteliği ile psikolojik bir yöne sahip olan bu süreç, bireyin zihinsel ve ruhsal özellikleriyle kültürel yapısına bağlı olduğu gibi, çevre koşullarına da bağlıdır (Tosun, 1987:36). Araştırmada katılımcıların bir kısmı aile değerlerinin kendi kararlarında dini değerden önce geldiğini ifade etmişlerdir.

Bağlar ilçesinde yaşayan K24: *“Aileme danışırım. Onlardan net bir cevap almazsam vazgeçerim”* ifadesini kullanırken, K31:

“Ailemin dediği gibi yaparım. Onlara sorarım.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K52:

“Dini değerlerle çatışırsa ve ailemde olumlu ise yaparım. İki türlü de uygulamam. Mesela burada. Din buna hayır dese de yaparım. İçki olsa yapmam. Mesela domuz eti

yemeye arkadaşlarım teşvik ederse hayatımda bir kere de olsa merakımdan dolayı denemek, isterim. Birisi zorladı diye o değerleri yok sayamam. Sırf domuz eti yedim diye cehennemlik olduğumu da düşünmem. Dinin haram saydığı birçok şey var. Ailemin söylemesi o kadar önemli olmaz. Kendi özelliğim daha önce.” demiştir.

K52 dini değerlere ters düşse bile merak ettiği şeyleri denemek istiyor. Bir şeyi denemenin tüm dini yaşantıyı ve kazanımları yok etmediği için merakını gidermenin gerekliliğine inanmıştır. Modern dönemlerde haz hız ve tecrübe etmenin teşvik edildiği düşünüldüğünde K52’de olduğu gibi bazı gençlerde dini değerlerine aykırı olsa dahi deneyimlemenin öne çıktığı söylenebilir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K17: *“Dini değerlerinle çatışırsa izlediğimi yol? “En basiti kısa etek giymek. Annem giyme deyince vazgeçiyorum. Dinde de yasak ama annem izin verseydi giyerdim mesela.”* ifadesini kullanmaktadır.

Katılımcıların anlatılarında çoğu zaman aile ile dini aynı anda dile getirdikleri görülmektedir. Lise gençliği dini gelişim sürecinde bir takım zihinsel gelişim ve şüpheler yaşarken henüz aileye bağlılığın devam ettiği bir dönemdedir. Bu nedenle ailenin gençlerin kararlarında etkisi hissedilmektedir.

Ergenlik dönemi bireyin yoğun olarak fiziksel, psikolojik ve sosyal-duygusal değişimlerin ortaya çıkması ve sürecin ‘kendini ve çevresini daha iyi tanımasını’ beraberinde getirmesi nedeniyle oldukça önemli olan ve üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Bu dönemde, ergen birey anne ve babasından birtakım yollarla ayrılmaya çalışır. Örneğin evin dışında daha çok zaman geçirmek, ilgi alanlarının ortaya çıkması ve aile dışında anne ve babanın başka karşılıkları bulunabilen arkadaşlar edinmeye başlar. Çocukluk döneminde anne ve babayla kurulan özdeşim yerini başka özdeşim nesnelere bırakır (Parman, 2010): Bu özdeşim figürleri arasında akrabalar, öğretmenler, arkadaşlar ve topluma yön veren ve medyada ön planda olan kişiler yer almaktadır. Ergenlik dönemine kadar ebeveynlerine bağımlı bir yaşam sürdüren ergen birey, bu dönemde kendi kararlarını alabilme potansiyelini artırmakta ve duygu ve davranışlarında ebeveynlerin aynası olmaktan çıkıp kendi duygu ve düşüncelerini yansıtmaya başlamakta (Özdemir ve Çok, 2011:156). Böylece ayrılmış ve bireyselleşmiş olmaktadır.

K2’nin bu konudaki görüşü, *“Hocam genellikle bize sordukları zaman kimse kimsenin mezarına girmiyor. Benim iyiliğim için diyorsun ama beni bana bırakın.”* şeklindedir. K2, anlatılarında “biz” sözcüğünü sıklıkla kullanmaktadır. Çünkü yaşadığı çevrede arkadaş gruplarına aidiyet çok önemlidir. “Biz” ile grup kimliğini ön plana çıkarırken “beni bana bırakın” sözüyle de grupla birlikte kazanılmak istenen aileden bağımsız hareket etme ve bireyselliğe doğru bir geçişin varlığını hissettirmektedir.

Bağlar ilçesinde yaşayan K23: *“Karara bağlı belki yaparım”* ifadesini kullanmıştır.

K23 ile aynı bölgede yaşayan K48: *“Dövme dine de olmaz dediler ama yaptım”* demiştir.

Özel bir okulda başarılı bir öğrenci olan K51: *“Büyük bir kargaşa yaratır. Kendi doğrumu yaparım. Aile değeri daha caydırıcı.”* demiştir.

Katılımcı gençlerin kendi kararlarını dini değerlerine uymadığı zaman değiştirmeyeceklerini söylemeleri, kendileri için kararın önceliğine göre değişmektedir. Çoğu katılımcı *“karara bağlı”* ifadesini kullanarak çok istedikleri şeylerden vazgeçmeyecekleri mesajını vermektedir. Gençler konfor alanlarını etkileyecek kararlarda dini değerlerini dikkate almayı tercih etmemektedir.

K41 bu konuda, araştırma ve kendi kararına varmayı daha uygun bulan katılımcılardandır:

“Aldığım kararlar dini değerle çatırırsa hangi kaynaklara bakıldığını bakarım. Benim kaynaklarımı karşılaştırırım. Benim kaynaklarım daha sağlamsa, Senin kaynakların hangileri, Kur’an-ı Kerim. Sünnetler vs. Kur’an’a bakınca anlarım. Ailem diyorsa doğruluğunu sorgularım. Uygunsa uygularım. Sadece Kur’an’a bakarak anlar mısın? “Ailemi sorgularım.”

K41 anlatılarında annesinden bahsederken gittiği bir yerler var demiştir. K41’in ev ortamında annesinden dolayı farklı kaynaklara ulaşma bilincinin oluştuğu gözlenmiştir. Benzer bir ifadeyi K17 kullanmıştır.

“İlk başta gerçekten, ilim alanında iyi yetişmiş insanlara sorarım. Mesela müftümü ne diyorlardı. Din alanında tanınmış biriyle iletişime geçerim bu karar ne kadar doğru diyor da çatırıyor derse cayarım. Ama yine çok üzülürüm.” ifadesini kullanmıştır.

Katılımcılar, kararlarının din ile çatışması halinde aileye danışmayı bir yol olarak tercih etmektedir. Bu durum ailelerin dini referans olma noktasında gençlerin kararları üzerinde dine göre daha etkili olduğunu göstermektedir.

3.3. Dini Değer Kaynağı

Gençlik dönemi bireyin pek çok açıdan değişim ve dönüşüm yaşadığı, kendini gözden geçirdiği, kendine ait bir çizgi, hayat görüşü veya tarz oluşturmaya başladığı bir dönemdir. (Kulaksızoğlu, 2015; Gündüz, 2010; Ak, 2002:154). Birey yaşamı boyunca her dönemde bir takım değişim ve dönüşümler yaşamaktadır. Ancak gençlik dönemi yaşam boyu süren bu değişim ve gelişmelerin çok daha yoğun bir şekilde yaşandığı gözlemlenen bir süreci kapsamaktadır (Kulaksızoğlu, 2015).

Gençlik dönemindeki soyut düşünebilme kabiliyetinin hızlı gelişimiyle beraber dini gelişim sürecinde de bir takım değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu aşamada birtakım unsurlar bireyin yaşamına çeşitli şekillerde etki etmektedir. Bu unsurlardan bazıları bireyin yaşı ve cinsiyet özellikleriyle birlikte yaşadığı toplumun sosyo-kültürel yapısı, aile, arkadaş çevresi, öğrenim gördüğü kurumlar, farklı görüşe ve yaşam tarzına sahip insanlar, okuduğu kitaplar, katıldığı sosyal gruplar, sosyal medya vb. olduğu söylenebilir. Bireyin dini gelişim serüveninde dini değerlerinin kaynağını oluşturan unsurları tespit etmek amacıyla aşağıdaki sorular sorulmuştur:

Dini bilgilerini nereden öğreniyorsun?

Aile içinde öğrendiğin dini değerler nelerdir?

Aile dışında öğrendiğin dini değerler nelerdir?

Çözemediğin dini sorunların olduğunda kime başvurursun?

3.3.1. Dini Bilgilerin Nereden Öğrenildiğine İlişkin Görüşler

3.3.1.1. Okul

Toplumu oluşturan bireylerin toplumun diğer üyeleri ile uyum içerisinde yaşayabilmeleri, sosyal barışın sağlanabilmesi ve toplumun devamlılığına katkı sunabilmesi için temel değerlerin aktarılması oldukça önemlidir. Bireylerin bu temel değerlere sahip iyi birer kişi olarak yetişmesinde okullar önemli işlevlere sahiptir. Sağlam karaktere ve değerlere sahip kişiler yetiştirmenin, eğitimin başat amaçları arasında yer aldığı her alanda ifade edilmiştir (Okudan, 2010). Eğitim kurumlarında hem dini bilgilerin öğretilmesi hem de değer aktarımında başat vazifenin öğretmenlere düştüğü bilinmektedir. Öğretmenler öğrencilerle en çok vakit geçiren kişiler hem de öğrencilere rol model olan kişilerdir. Aynı zamanda müfredatlarda kullanılan değerleri genç nesillere kazandırılmasında eğitimcilerin vazifesi oldukça önem arz etmektedir (Özmen, Er ve Girgil, 2012).

Okullar sadece var olan temel değerlerin öğrenilmesinde rol almaz aynı zamanda yeni değerlerin oluşturulmasında da önemli görevler üstlenmektedir (Doğanay, 2012). Zira öğrenciler zamanlarının büyük bölümünde sınıf içinde öğretmenleri ve sınıf arkadaşları ile etkileşim içinde, sınıf dışında arkadaş ortamıyla birlikte etkileşim içinde olduğundan okulların ve öğretmenlerin öğrencilerin karakterlerinin gelişiminde çok etkin olduğu görülmektedir (Akkiprik, 2007). Bunun yanında zorunlu eğitim kapsamında gençlerin din eğitimi alabilecekleri seçenekler arasında ortaöğretimde İmam-Hatip liselerindeki meslek dersleri ve liselerdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri mevcuttur.

Görüşmeler esnasında katılımcıların çoğunluğu dini bilgilerini en çok okullarda öğrendiğini ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı okul olarak genel bir ifade kullanırken bir kısmı öğretmenin rolünü öne çıkaran vurgular yapmıştır.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça düşük bir aileden gelen İHL öğrencisi K4, *“Dini bilgilerimin çoğunu İmam Hatip’te öğrendim.”* ifadesini kullanmıştır. K4, ailesinin de muhafazakâr bir yapısı olduğunu ve köyde yaşadıkları için kendisini dini bilgilerini öğrenmesi için yatılı olarak İHL’ye göndermeyi tercih ettiğini dile getirmiştir.

Okulun pansiyonunda kalan İHL öğrencisi K4:

“Kalben, sohbetlerinde okulda manevi olarak iman, Allah’ın varlığı, mahşer günü ile ilgili konularda cevap veriyorlar. Bu okulu bu nedenle seviyorum. İbadeti niçin yaşadığımı anlatıyorlar.” demiştir.

Sur bölgesinde yaşayan ve sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K1:

“Okulda öğrenirim tabiki. Bizim buralar zor...” ifadesini kullanmıştır. K1, görüşmeler esnasında yaşadığı çevrede suç oranının yüksek olmasından dolayı ailelerin tedirgin olduğunu ve çocuklarının sadece okulda güvende olduğunu düşündüklerini söylemiştir. Bu nedenle dini bilgilenme için farklı bir tercihlerinin olmadığını vurgulamıştır.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen başarılı bir öğrenci olan K11:

“Kur’an okumayı, okulda öğretmenlerimizden öğreniyoruz.” demiştir.

K11, başarılı bir öğrenci olarak ailesinin sürekli başarı üzerinden kendisine değer yüklemesi yaptığını, dini bilgilerini öğrendiği yerin aileden çok okuldaki dikab derslerinden olduğunu vurgulamıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K34:

“Okulda feyz aldığım bir hocam var. Herkes değil tabiki herkes her konuda yorum yapma hakkını kendinde görüyor” ifadesini kullanmıştır.

K34 kişilik özellikleri itibarı ile sorgulayıcı, olaylara eleştirel bakmayı tercih eden bir öğrencidir. Kendisini (kendi tabiri ile) *“Feriştahı gelse onu kimse yapmak istemediğine ikna edemez”* biri olarak okuldaki dikab öğretmenin hayattaki önemini vurgulamıştır.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K49:

“Okuldan öğreniyorum. Çünkü bu konuları seviyorum.” demiştir.

K49, kendi ailesinde temel aile geleneklerinin hala devam etmesine vurgu yapmıştır. Dini bilgileri ise okuldan öğrendiğini söylemektedir. K49 gibi bir çok katılımcı da benzer ifadeler kullanmıştır. Ailelerin birinci önceliğinin çocuklarının akademik

başarısı olmasından dolayı dini bilgilenme ve değer aktarımının ikinci plana itildiği tespitler arasındadır.

Başarılı bir öğrenci olan K17:

“Genellikle din derslerinden öğreniyorum. Din öğretmenleri derslerde çeşitli konular işliyor. Bazıları ilk defa duyduğum şeyler. Onları güzel anlatıyorlar.” Şeklinde ifadesini kullanmıştır. K17, ailesinin başarı üzerinden hayata baktığını söylemektedir.

Görüşmeler esnasında *“DKAB dersleri olmasa bize bir şey öğretmeyecekler. Hep ders hep ders.”* diyerek rahatsızlığını dile getirmiştir. Aslında ailenin dini değerleri yaşayarak anlatması ve kendilerini yönlendirmesi gerektiğini düşünmektedir. Kendilerinin derslerle çok meşgulken bu konuya zaman ayıramadığını bunu ailelerin takip etmesi gerektiğini belirtmiştir. Akademik başarısı yüksek olan bir çok katılımcının benzer ifade kullandığı görülmüştür.

Sur bölgesinde yaşayan ve arkadaş seçimi yüzünden ailesi ile ciddi çatışmalar yaşayan K2:

“Okuldaki din öğretmenlerinden öğreniyoruz. He valla hocam çok güzel bilgiler bunlar. Biraz da korkuyorum ha.” ifadesini kullanmıştır.

Farklı okul grupları, farklı sosyokültürel çevre ve sosyoekonomik ortamlardan gelen öğrencilerin çoğunlukla benzer ifadeler kullandığı görülmektedir. Gençlerin hayatında DKAB dersleri dini bilgilenme açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu dini bilgileri okul ortamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden öğrenmektedir. Özellikle de DKAB dersi öğretmenlerinin dini bilgilenmede etkisinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Lise gençliğinin okul serüveninde sevdikleri öğretmenlerin onlar için önemli bir otorite ve model olarak alındığı yapılan araştırmalarda (Peker, 1993:104) da görülmektedir. Çünkü öğretmenin dinî tutum ve davranışları, dinle ilgili kullandıkları cümleler gencin dini gelişimi açısından oldukça etkilidir. Ayrıca öğretmenlerin tavır ve davranışlarıyla örnek olmaları gencin sosyal hayatındaki tercihlerine yön veren önemli bir etkidir.

Öğretmenlerin dini bilgileri öğretmede öğrencilerle kurdukları iyi ilişkilerin gençler üzerindeki etkisi hissedilmektedir. Gençler sevdikleri öğretmenlerin derslerine daha ilgili olamakla birlikte öğrendiği bilgilere gündelik yaşamlarında da yer vermeyi tercih etmektedir. Ailelerin başarı değeri ile birlikte geleneksel değerleri aktarma yönünde çaba göstermelerine rağmen dini değerlerin aktarılması için daha az çaba gösterdiği tespitler arasında yer almıştır. Özellikle akademik başarısı yüksek öğrencilerin dini bilgilenme konusunda zamansızlık yaşadığı ve bu konuda ailelerinden destek beklediği tespit edilmiştir.

3.3.1.2. Aile

Aile, bireylerle toplum arasında bağ kuran ve toplum hayatının devamını destekleyen en temel toplumsal kurumlardan biridir. Günümüzde sosyal değişime ve gelişmelere paralel olarak aile kurumu, görev ve sorumluluklarının bir kısmını başka kurumlarla paylaşmak durumunda kalmaktadır. Bireyler açısından özellikle biyolojik, sosyal ve duygusal işlevlerin en sağlıklı biçimde yerine getirilebileceği tek sosyal kurumun aile (Yörükoğlu, 1989; Konuk, 1994) olduğunu söylemek mümkündür.

Aile kurumu aynı zamanda bireyin kimliğinin şekillendiği, dinin öğrenildiği, dini pratiklerin yerine getirildiği ve meşru cinsellik, sevgi, saygı, itaat, birliktelik, fedakârlık, paylaşma, yardımlaşma (Kurt, 2009b) gibi toplumun beklediği dini ve ahlaki davranışların kazanıldığı yerdir. Tabii bir dini grup olan ailenin, kuruluşundan sona ermesine kadar dini ritüel ve simgelerle iç içeliği devam etmektedir (Vermer, 2014). Ailede taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çocuğun çevresinin dinî havasına ve bireysel kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dinî kişiliğine mal olur (Hökelekli, 2003:255). Bireyin ilk dini eğitiminin alındığı yer olan aile gerek istemli gerekse istemsiz olarak bu görevi yerine getirilmektedir. Çünkü aile içinde yaşanan din ve özellikle dine ait ibadetler çocuklar tarafından gözlenmektedir. Dini değerlerin aktarılmasında aile-birey ilişkisi bazı bireyler için yaşam boyu devam ederken (Stolzenberg, Loy, Waite, 1995) bazıları için yaşamın ilerleyen safhalarında azalabilmekte, hatta ortadan kalkabilmektedir (Acock ve Bengtson, 1978). Lise gençliği ise ilk ergenlik dönemindeki ruhi ve fiziki gelişmelere paralel olarak gelişen dini hareketliliğin devamında ilk çocukluk evresinde görülen, Allah'ı insana ait somut modellerle düşünmenin, yerini sembolik ve soyut bir anlayışa bıraktığı bir dönemi (Armaner, 1989:86-87) ifade etmektedir.

Gençler dini değerlerini öğrendiği kaynak sorulduğunda ikinci sırada aileyi söylemiştir.

Ailesinin öğrenim durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K10:

“Annemden, dualar peygamber hayatı dinin nasıl yaşanması gerektiği. Hepsi mantıklı gelmedi ama içimde Allah korkusu da var.” ifadesini kullanmıştır.

K10, annesinden öğrendiklerini sıralarken hepsi mantıklı gelmesede annesinin Allah inancının temelini attığını *“Allah korkusu”* ifadesi ile dile getirmektedir. Benzer ifadeler K22 ve K23 tarafından da dile getirilmiştir:

Ailesi ile ciddi sıkıntılar yaşadığını söyleyen K22:

“Annemden öğrendim Annem bana öğretiyor yani küçükken Hz. Muhammed’in hayatını anlatıyordu. Kur’an okurken, mevlit okurken beni yanına alıyordu. Elif-Be öğretiyordu”. ifadesini kullanmıştır.

Geleneklerini yaşatmaya çalışan bir ailede büyüdüğünü söyleyen K23:

“Annemden namaz kılma, Kur’an okuma, saygılı olma, birinin karşısında nasıl duracağı, düzgün konuşma, hanımefendi gibi oturun. Yardım ediyorum. Dertleşmek isteyenle konuşuyorum.” demiştir.

K10, K22 ve K23 annelerinin dini eğitim verme gayretine dikkat çekmektedir.

İHL öğrencisi K44 de benzer bir ifade kullanmıştır:

“Annemden davranışlarımı, giyinişlerimi öğrendim. Annem bana ne diyorsa kendi de uyguluyor.” demiştir.

K44 annesinin kendisi için önemli bir rol model olduğundan bahsetmektedir. İHL öğrencisi olan K44 aldığı din eğitimi ile yaşayışını özdeşleştirmeye çalışmaktadır. Bir çok konuda annesiyle ilişkilerinin kuvvetli olmasından dolayı dini konularda da annesi kendisi için bir rol model olmuştur.

K37 ise K44’ün aksine aile büyüklerinin kendisi üzerindeki etkisini anlatırken olumsuz yönde etkilendiğini dile getirmiştir. Boşanmış bir aile çocuğu olan k37:

“Baba dine önem verir. Orucu kırarsan tutma, tutarsan kırma derdi. Onları sürekli öğütleyip kendileri yapmayınca ben de yapmıyordum.” ifadesini kullanmıştır.

Dini değerlerin öğrenilmesinde anne-baba yanında büyük ailelerde dede ve büyükannelerin etkisi de önemlidir. Özellikle büyükanneleri ile birlikte yaşayan gençlerin çoğunluğu dini değerlerini anne ve babalarından ziyade büyükanne ve büyükbabalarından öğrendiklerini ifade etmektedir.

Sosyoekonomik düzeyi çok yüksek bir aileden gelen K48:

“Babaannemden öğrendim. Öğretmedi aslında kendisi yaptı. Ben de ne hoş bir şey diye düşünüyordum. Camilere giderdim, Kur’an okuyordu, yanlış kılsam bile namazda huzur buluyordum. Şimdi neden bilmiyorum.” demektedir.

K48, ailesi tarafından arkadaş seçimi ve alkol kullanması nedeni ile sıklıkla eleştirildiğini söylemiştir. Kimsenin onun dini değeri olabileceğini düşünmediğinden rahatsızdır. Kendi ifadesi ile *“İyi bir çocuk ama kendisini kimseye anlatamadığı için anlatmaktan vazgeçmiş bir genç”* Hayatında babaannesine ile yaşadığı iyi ilişkinin anlamı onun hayatında oldukça önemlidir. K48’in babaannesine dair gözlemleri onun şimdiki yaşantısında hala etkisini devam ettirmektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K18: *“Abime babaannem öğretmişti. Yaşasaydı bana da muhtemelen öyle olurdu.”* demiştir.

K18, abisine dair gözlemlerini dile getirirken abisinin üzerinde babaannesinin etkisini gözlemlemiş ve kendisi de bundan etkilenmiştir.

İHL öğrencisi K6:

“Dedemden öğrendim. Dedem beni camiye görürdü. Evde en çok o namaz kılar ve Kur’an okurdu” ifadesi ile dini değerlerin ve dini pratiklerin kazanılmasında uygulamaların önemine vurgu yapmıştır.

Katılımcılar anlatılarında aile içinde anne, baba, büyükanne ve dede kavramlarını öne çıkarmıştır. Aile bireyleri içinde annenin etkisinin daha çok olduğu dikkat çekmektedir. Dinin yaşanılması ve anlatılmasında birlikte geçirilen süre ve dinin pratik hayattaki yansımalarında kadınların etkisi (anne-babaanne-anneanne) araştırmada önemli tespitlerden biridir. Gençlerin aileleri ile iyi ilişkiler içinde olmalarının dini kimlik kazanma süreçlerini olumlu etkilediği görülmektedir. İlgili literatürde de sevgi ve ilgi dolu bir aile ortamında çocuğun sağlam bir dinî kişilik kazanması ve manevî değerleri benimsemesini kolaylaştırdığını, yeterince sevgi ve ilgi gösteremeyen, davranışlarıyla örnek olamayan anne- babaların vereceği din eğitimi ve manevî telkinlerin bu sevgi ve ilgi açığını hiçbir zaman gideremeyeceği ifade edilmektedir (Erdil, 1991:80). Gençler aile büyüklerinin yaşantıları ve söylemleri arasındaki ilişkinin uyumundan etkilenmektedir. Söylenenlerin pratik yaşamda karşılığı olması gençleri olumlu etkilemektedir. Gençler ebeveynlerinin gündelik yaşamlarında dini değerlerin kendileri ile paylaşılması ve dini pratiklerinin kendilerine uygulamalı olarak gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir.

3.3.1.3. Sosyal Çevre ve Akran Grubu

Aynı gelişim aşamasında olan, birbirine benzer yaşantı, değer, sosyal ortam ve hayat tarzı açısından ortak paydada buluşan bireylerin zamanla birbirlerine diğerlerinden daha fazla yakınlaştığı ve paylaşımlarda bulunduğu bir gerçektir. Akran ilişkileri, hayatın her safhasında ihtiyaç duyulan, iletişim ve etkileşim gruplarının bütün vasıflarını taşıyan, ortak tutum ve davranış kalıplarının geliştiği, yeni davranış ve tutumların oluşturulduğu, değerlerin paylaşıldığı en küçük toplumsal birimdir (Köknel, 1997).

Bireyler aile ile başlayan yaşam serüvenlerinde birçok aşamadan geçerek sosyalleşme süreçlerini devam ettirmektedir. Sosyalleşme, bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesidir. Başka bir ifadeyle ailesinin, akraba ve komşuluk düzeyinin, şehir ve köyünün ve sonuç olarak yaşadığı ulusun bir parçası olduğunun farkına varmasıdır (Kağıtçıbaşı, 2008). Gençlerin toplumun bir parçası haline gelmesi, bedensel gelişim ile olduğu kadar sosyal etkinliklerle de ilişkilidir (Altınköprü, 1999:46). Değerler, genetik bir yolla aktarılmayıp sosyal ortam ve rollerle öğrenilerek gelecek nesillere aktarılır.

Sürdürülen ve yaşatılan değerlerin hem aile hem akran gruplarınca kabul görmesi, onaylanması ve desteklenmesi bu değerleri kalıcı hale getirir (Sarı, 2005).

Gençlerin gerek yaşadıkları mekânlarda gerekse okul ortamında akran gruplarından birçok noktada etkileşimde bulundukları bilinmektedir. Dini değerlerin aktarılmasında bu ilişkilerin önemi büyüktür. Konuyla alakalı olarak arkadaşın dinî yaşantı üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar ortaya koymuştur (Karacoşkun, 1994:75). Araştırma grubundaki bazı gençler dini bilgilerini öğrendiği kaynaklar olarak okul ve aileden sonra üçüncü sırada akran gruplarını sıralamıştır. Bir kısım genç çevrem derken akrabaları kastederken çoğunluk akran gruplarına vurgu yapmıştır.

K41 taşınalı sistemle liseye devam eden bir öğrencidir ve ailesinin yaşadığı köyde akraba ilişkileri geleneksel yapısını devam ettirmektedir. K41'in hayatında kendisi istemese de akrabalarının baskın etkisi hissedilmektedir.

Taşınalı sistemle okula gelen K41:

“Dini değerleri öğrenmemde çevrem arkadaşlar, akraba çevresi etkilidir.” demiştir.

Muhafazakâr ve akademisyen bir babanın çocuğu olan K35, akademik çevrede dini bilgisine başvurduğu kişilerin önemli olduğuna değinmiştir. K35:

“Çevremizde dine bağlı olduğumu düşündüğümüz arkadaşlar, kişiler” ifadesini kullanmıştır.

Araştırmada güvenli bir ortamda yaşamak çevrenin gençleri arkadaş grupları ile beraber hareket etmeye zorladığı durumlarla da karşılaşmıştır. Aslında arkadaş grupları sadakat, cesaret, dürüstlük, güven, sorumluluk değerlerinin kazanıldığı ortamlardır (Döğücü, 2004). Göç alan, gençlerin suç oranının yüksek olduğu ve gruplar arası çatışmaların yaşandığı bir çevrede yaşayan ve sosyoekonomik düzeyi oldukça düşük bir aileden gelen K36:

“Etraftan, tanımadığım bir kişiden bile öğrendim, en çok da arkadaşlar.” ifadesini kullanırken;

Sur bölgesinde sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K3:

“Güvendiğim insanlarla paylaşıyorum. Mesela arkadaşlarla” demiştir.

İHL öğrencisi K9 da çevreyi vurgulamaktadır:

“Çevremiz yani insanların yaptığı davranışlar. Doğu halkı İslam’a yakın hareketleri var bunlar etkiliyor.”

K9 Diyarbakır’da geleneksel halk dindarlığının yoğun yaşandığı bir çevreden gelmektedir. Halk dindarlığının taklitçi olduğu ve derin teolojik konulara yer vermediği

belirlenmektedir (Günay, 2001:540). Halk dindarlığı diğer dindarlık türlerine göre kutsallık, türbelerde, yatırlarda, tekkelerde, dede, şehit, eren, evliya mezarlarında, kutsal ağaçlar, kayalar, pınarlar, su kaynakları ve mağaralarda tecelli edebilmekte, keramet ve mitolojik unsurlar orada oldukça etkin görünmektedir (Günay, 2001:540). Katılımcılar, Diyarbakır ilinde çevre il ve ilçelerde, mahalle aralarında mahalli şeyhlerle iç içe olan aile büyüklerini kastederek “*dini bilgisine güvendiği*” “kişilerden dini bilgi ve değerlerini öğrendiğini ifade etmiştir. Diyarbakır’ın geleneksel halk dindarlığı az da olsa gençlerin yaşadığı ortama göre etkisini devam ettirmektedir. Ancak sosyoekonomik durumu ve ailesinin eğitim durumu yüksek gençlerde geleneksel halk dindarlığının etkili olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada kimi gençlerin çevreden akran gruplarını kastederken kimileri çevrelerinde kendilerini etkileyen kişileri kasdetmiştir. Gençlerin başlangıçta güven üzerine dâhil oldukları arkadaş gruplarının zamanla dini bilgilerini de öğrendiği bir ortam haline geldiği tespitler arasında yer almıştır.

3.3.1.4. Camiler

Tarihin her döneminde önemini yitirmeyen cami eğitiminin günümüzde de devam ettiği bilinmektedir. Camiler, vaaz, hutbe, sohbet, Kur’an öğretimi, çocuklar ve yetişkinler için dinî bilgiler kursu gibi etkinliklerle yaygın din eğitimi kurumlarının en önemlilerinden biridir. Cami hizmetleri ile dinin kardeşlik, sevgi, saygı, özveri, yardımlaşma ve hoşgörü gibi değerlerinin işlendiği camilerde bireylere hayatı daha doğru bir anlayışla yorumlama becerisi kazandırılmak hedeflenmektedir (Yılmaz, 2007:108). Bireyin içinde bulunduğu yapıya uyum ve yapının değerlerini içselleştirme sürecine sosyalleşme denirken; sosyalleşmenin bireyin inanç, ibadet ve ahlak boyutunda gerçekleşmesine “dinî sosyalleşme” denmektedir (Sherkat, 2014:219). Bireyler yaşadıkları toplumun dini inanç değer ve normlarını öğrenip davranışa dönüştürerek kendi kişiliğinin bir parçası yapmak sureti ile dini sosyalleşme sürecini devam ettirir. Buradan hareketle dini sosyalleşme, kişinin toplumun dini kültür unsurlarını, değerlerini, sembollerini ve modellerini alarak kendine mal etmesi ve dini kişiliğinin oluşmasından ibaret bulunan bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Günay, 1999:26).

Camiler bireylerin dini sosyalleşme adımlarında önemli bir yer tutmaktadır. Aile ile başlayan dini sosyalleşme, camiler ve camilerdeki din görevlileri ile devam etmektedir. Cami vasıtasıyla topluma aktarılan dini eğitiminin kalitesiyle, sosyal yaşayış ve dünya hayatı karşısında fertlerin tutumu arasındaki ilişkinin biçimlenmesinde din görevlilerinin etkisi önemlidir. Yıl içinde günlük rutin din hizmetleri ve ibadetler yanında yaz Kur’an Kurslarında itikat, ibadet, ahlak ve Hz. Peygamber’in hayatı ve örnek kişiliği konularına yer verilmektedir (DİB, 2005).

Katılımcıların bir kısmı çocukluklarından itibaren belli dönemlerde gerek Kur'an kursları gerekse aile büyükleri ile namaza giderek cami hizmetleri ile bir şekilde tanıştığını ifade etmiştir. Gençlik döneminde ise küçük yaşlardaki bu alışkanlıkların (camiden bilgilenmenin) dini bilgilenme noktasında camilere güveni devam ettirdiği tespit edilmiştir. Zira küçük yaşlarda camilere giden gençler, diğer gençlere göre dini bilgilere ulaşmada camileri güvenilir bir kaynak olarak görmektedir.

Ailesi köyde yaşadığı için okulunun pansiyonunda kalan K8:

“Camide imamın sohbetinden çok hoşlanırdım. Bu nedenle pek çok dini bilgiyi ondan öğrendim.” ifadesinde bulunmuştur.

Başarılı bir öğrenci olan K10:

“Kur'an kursundan. Kur'an kursunda Kur'an okumayı öğrendim.” ifadesini kullanmıştır.”

Küçük yaşlarda camiye gittiğini söyleyen K28:

“Hocalar, kuran kurslarından peygamber üzerinden bilgiler ama aklımda kalmamış.” demektedir.

Köy camisinde uzun süre Kur'an eğitimi aldıktan sonra şehirdeki İHL'de eğitimine devam eden K12:

“Köyde camilerde yaz kursuna ailem gönderiyordu. Bazı aileler göndermiyordu. Şu kaçırma olayları falan. Ailelerin endişelerinden dolayı camiye göndermiyorlardı.” ifadesini kullanmıştır. K12 yaşadığı bölgede önceleri camilere gittiklerini ancak daha sonrasında PKK ve Hizbullah teröründen dolayı ailelerin zamanla camilerden uzaklaşmasına vurgu yapmaktadır.

Katılımcı gençler için dini bilgileri öğrenmek için küçük yaşlarda gittiği camilerin ve Kur'an kurslarının hala güvenilirliğini koruduğu söylenebilir. Ancak gençlerin ergenlik dönemlerinde cami ile yakın ilişki içerisinde olmadığı ve olmak gibi bir niyetlerinin de olmadığı gözlenmiştir. Okuldaki DKAB öğretmenlerinden bilgilenmenin daha çok tercih edilen bir yol olduğu tespit edilmiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K10:

“Bilgisine güvendiğim birine sorarım. Gidip herhangi bir imama veya çarşafli bir insana sormam. Öyle insanlar her soruya dine hakaret olarak algılayıp bir zırh kuşanıyorlar. O nedenle böyle daha mantıklı ve ılıman insanlara başvururum. O da yoksa bir imam o da olmadı başka bir imama vs. öyle öyle bir şekilde bulurum.” demektedir.

K10 sorulan sorularda *“mantıklı ve ılımlı bir cevap veren”* ifadesini kullanarak dini konularda bilgilenirken sorularına cevap veren veya kendisini sorularından dolayı yargılamayan insanlara başvurabileceğine vurgu yapmaktadır. K10 ve bazı arkadaşları

halkın içinden birine sormaktansa eğitilmiş bir insandan mantıklı bir cevap almayı daha uygun görmektedir. K6 da K10 gibi bilgili olmayı öne çıkaran bir ifade kullanmıştır. Modernleşen dünyada eğitim sisteminin kazanımlarında yer alan bilgi, mantıklı olma, akılcı yaklaşımlar gençlerin dini konularda bilgilenmesinde birinci önceliğini oluşturmaktadır.

3.3.1.5. İnternet

Günümüzde bilimsel gelişmelere paralel olarak oluşan teknolojik birikimle son yıllarda kitle iletişim araçlarının çok hızlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Din olgusu modernleşen dünyada iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak özellikle de internetin yaygın kullanımıyla, sosyal hayatın her alanına nüfuz etmeye başlamış ve din olgusunun da iletişim ortamında kendine bir yer bulmasına ortam hazırlamıştır. Modern toplumların alışkanlıklarında, kültürlerinde, iş yaşamlarında, eğitim sistemlerinde dinî inanç, tutum ve davranışlarında yeni iletişim teknolojilerinin derin etkilere neden olduğu belirtilmektedir (Giddens, 2005a).

Sosyalleşme sürecinde bireyin aile ve çevrenin aktardığı değerlerle şekillenmeye başlayan dini kimlik oluşumunda medya eğitici, öğretici ve hatırlatıcı rolüyle zamanla aile ve sosyal çevreden daha etkili hale gelmeye başlamaktadır. Geleneksel medya yanında günümüz medyası değerler ve kültürel birikimleri bünyesinde barındıran din olgusunda dönüştürmede istekli görünmektedir (Çamdereli, 2018). Bu bağlamda medya aracılığıyla gençlerin karar alma ve fikir yürütme noktasında birtakım farklılaşmalar yaşadığını söylemek mümkündür. Özellikle 1970’li yıllara dayanan BBS ve UPSENET gibi ilk bilgisayar ağlarının farklı inanç ve düşünceye sahip kullanıcılara ev sahipliği yapmasıyla gerçekleşen dinin internetle tanışması 1991’de www ve ilk web sitelerinin ortaya çıkışıyla daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Böylece daha önce çok az kişinin erişim sağlayabildiği dinî içerikli bilgisayar ağları artık neredeyse herkesin ulaşabildiği bir konuma gelmiştir (Haberli, 2014:159). İletişim teknolojilerinin özellikle de internetin geniş bir kesim tarafından kullanılmasının dinî grupların da bireylere ulaşmasına imkân sağladığını söylemek mümkündür. Araştırmaya katılan bazı genç katılımcıların, dini bilgilerini öğrendiği kaynaklar arasında interneti de saydığını görülmüştür.

İnterneti aktif kullandığını söyleyen K14:

“Felsefî inançlar” diye bir sayfa var. Ben de uzun süre takip ettim. “Felsefe ve inanç” diye bir sayfa var. Bu sayfada da böyle bir ayet yok diye paylaşımlar var. Ben de baktım böyle bir ayetin olmadığını gördüm o sayfaya girdim. Ateizmi savunan sayfaları

gezdım. Ŗu an dediğim gibi bilmiyorum. (düşünceli bakıyor) bu beni etkiledi. İnternet bu akımların yaygın olmasında önemli bir sebeptir.” demiştir.

K14, gençlerin internet ortamında dini bilgilere ne şekilde ulaştığına ve bu bilgilerin onları nasıl etkilediğine dikkat çekmiştir.

İnternetin dünyadaki bütün dinlerden insanların aynı ortamda fikirlerini tartışabilmesine, düşüncesini özgürce ifade edebilmesine ve daha önce tartışılmayan konuların tartışabilmesine imkân tanıdığı bilinmektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K14:

“Ama Ŗu anda öğrendiklerime bakacak olursak büyük oranda gençler internetten çok etkileniyor. İnternet bilgilerine güveniyor. Şüphes bir kere uyandı mı internetten araştırma yapınca o inanca güven yıkılıyor. O da dolayısı ile aileye güveni de kırıyor.” Ifadesini kullanmıştır.

K14, gençlerin internet aracılığı ile edindiğı bilgilerle varolan inançlarına güvenlerinin kırıldığını ve bunun da şüpheye düşmelerine sebep olduğunu belirtmiştir.

Gencin gündelik yaşamında dini kimliğinin oluşumunda aktif bir alan bulması önemlidir. Medya, sahip olduğu sembollere dayalı içeriğı ile dini kimliğin, sahip olduğu söz konusu bu sahalarda yön tayin edememesine ve karmaşa yaşamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla dini kimlik, belirgin din yapısından özerk hareket etmeye başlayabilmekte ve dinin merkezietçi rolü tehlikeye düşebilmektedir. Çünkü yönsüz kalan dini kimlik, yeni dini oluşumlara merak geliştirme ve farklı dini arayışlara açık hale gelmektedir (Hoover, 2006:52). Bu nedenle gençlerin popüler olana doğru bir yönelim gösterebilmesi mümkündür.

Ailesinin eğitim durumu oldukça yüksek bir öğrenci olan K35:

“Din olamazsa bir mükâfat olmazsa kadınlar başörtüye katlanmazlardı herhalde. Başörtü takmayı dini değer olarak görüyorum. Oruç tutmak. Son on yılda giderek azaldığını gözlemlediğimi söyleyebilirim. Düşünüyorum. İnternette bazı insanların fikirlerini açıp diğerlerinin de onu benimsemesi olabiliyor. Farklı farklı din inanışlarının popüler olması ve şimdi ön plana çıkmasıyla oluyor. Dini bilgiler İslam, sosyal medya ve çevreden öğreniliyor.” demiştir.

K35 bu ifadesiyle, internette bazı insanların fikirlerinin bazı inanışları popüler hale getirdiğıne dikkat çekmiştir.

Dini kimliğe medyanın etkilerine dair süreçlerde, her bir medya aracı ayrı ayrı roller üstlenmektedir. Örneğin dergi, kitap, gazete gibi yazılı medya unsurları, dini hareketler, dini gruplar ya da engellenmiş dini tabanlı düşüncelere daha fazla zemin hazırlamakta, yeni uygulamaların yayılmasına dair içerik sunmaktadır (Hoover,

2006:63). Özellikle gazeteler, dijital ortama geçiş ile birlikte birçok dini grubun dini yayma işlevlerini daha geniş sahalara yaymış, dini birçok argümanı çevrimiçi kullanarak kitleler üzerinde etkilerini ve rollerini korumuşlardır (Underwood, 2012).

İnternette anlık bilgilere kolayca ulaştığını söyleyen K34:

“İnternetten anlık bilgiye ulaşırım. Dijital yayınları okurum. Ama doğru bir kaynak bulmaya çalışırım. Gençler genelde internetten bilgileniyor. Ama benim çevremde bahsettiğim bilindik üstatlar, kitaplar, Kur’an ve sünnetler önemli.” Ifadesini kullanmıştır.

İnternetten okumalarla dini bilgiler edindiğini söyleyen K29:

“İnternetten, Risale-i Nur’dan, dini kitaplardan, instagramdan takip ettiğim dinciler var. Takip ettiklerimin arasında Volkan Atmaca, Mehmet Emin Yıldız var”. ifadesini kullanmıştır. K29, ayrıca, görüşmelerde, annesinin de Risale okuduğunu ve zaman zaman birlikte sohbetlere gittiğinden bahsetmiştir. Boş zamanlarında ise yine internetten Risaleleri ve diğer dini içerikli kitapları okuduğunu söylemiştir.

Küreselleşme süreciyle artan iletişimsel teknoloji bir yandan yeni kültürel birleşimleri artırarak farklılıklar yaratmakta, bir yandan da farklılıklarla beslenen ilişki ağının çeşitliliğini yok ederek, aynılaştırmaktadır (Levi-Strauss, 1997). Sosyal medya deneyimi yaşayan gençlerin aile, arkadaş ve sosyal ilişkileri nispeten farklılaşsa da gerçek hayatla sosyal medya ortamında yaşanan yeni ilişkilerin birbirini tamamladığı söylenebilir. Yani gençler sosyal medyaya gündelik gerçek hayatındaki sosyal ilişkileri taşıyarak iki âlemi birbirinin tamamlayıcısı yapmaktadırlar (Babacan, 2015:194).

İyi bir sosyal medya kullanıcısı olduğunu söyleyen K14 *“Takip ettiğim siteler var o sitelerde takip ettiğim kişilerin videolarını izlerim.”* ifadesini kullanırken benzer bir ifadeyi başarılı bir öğrenci olan K32 kullanmıştır:

“YouTube da takip ettiğim kişilerin videolarını indiriyorum ve izliyorum” demiştir.

Özellik gençler internet ve teknoloji merkezli yeni kültürlerin oluşmasında kilit rol oynadıkları halde (Erdal, 2013:61), birey olarak internet ortamında öncelikle bir kullanıcıdır. Bireyler, kendisini olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi bu ortama yansıtmaktadır. Aynı zamanda ahlak felsefesi açısından, ağ toplumunun bir üyesi olarak kullanıcı, ihtiyaçları ile değerleri arasında ayırım yapamayacak kadar pasifleştirilmiştir (Önkal ve Gündüzlü, 2015:44-45). Katılımcı gençler interneti aktif kullandıklarını ve dini konularda da bilgilene amaçlı internetten yararlandıklarını belirtmiştir.

Gençler, internet aracılığıyla dünyadaki bütün dinlerden insanların aynı ortamda fikirlerini tartışabilme, düşüncesini özgürce ifade edebilme ve daha önce tartışılmayan

konuların tartışabilmesine imkânı bulmaktadır (Haberli, 2014:72). Araştırmada medyanın bireyleri ilgilendiren süreçleri dönüştürmesi gibi bir etkisinin olduğu tespitler arasında yer almıştır. Medyada takip edilen sayfalar gençlerin inandığı dini değerlere olan güveni sarstığı ve şüpheyeye düşmelerine sebep olduğu görülmektedir. Medyanın bazı dini fikirlerin içeriğinin popülerleştirilmesi ve medyatikleşmesine aracı olarak dinin merkezîyetçi yönünün giderek azalmasına ve gençlerin yeni dini oluşumlara ilgi duymaya başlamasına yol açtığı tespit edilmiştir. Gençler sosyal medya aracılığı ile birçok kişi ve fikirle karşılaşmakta zamanla gerçek ve sanal âlemi birbirinin tamamlayıcısı haline getirebilmektedir. Tüketim kültürünün yayılmasında önemli rol üstlenen medya ile tüketim metalarının sembolik işlevlerini önde tutan tüketim kültürü, kimliği anlamlandırma ve kişilerin kim olduklarını metalar üzerinden oluşturmalarına zemin hazırlamaktadır (Bocock, 1993:52). Bu bağlamda medyanın küresel bir sistemin işleyişinin yürütülmesi amacı ile toplumsal yapıya entegre olarak gençlerin dini kimliğinin oluşumunda yaygın küresel anlayışa katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

3.3.2. Aile İçinde Öğrenilen Dini Değerler

Katılımcılara “*Aile içinde en çok öğrendiğiniz dini değerler nelerdir?*” sorusu sorularak dini değerlerin kaynağı olan ailelerin hangi dini değerleri aktardığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.3.2.1. Namaz Kılma

Katılımcıların büyük çoğunluğu ailelerinden en çok namaz kılmayı öğrendiğini söylemiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K31:

“*Ailem namaz kılın dedi, ama öğretmedi.*” derken benzer bir ifadeyi K43 kullanmıştır. K43:

“*Annem, namaz kılmamı ister ama sadece tavsiye eder. Baskı kurmaz.*” demiştir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K13:

“*Ailem, namaz, duanın bizi rahatlatacağını, düşündükleri için dua etmeyi, abdest, nasıl davranmalıyız, gibi şeyler öğretti.*” ifadesini kullanmıştır.

Ailelerin namaz kılmayı daha çok tavsiye niteliğinde teşvik ettiği görülmüştür. Gençler namaz kılmanın hem öğretilmesi hem de pratik olarak uygulanması gerektiğini düşünmektedir.

Diyarbakır’da sokak aralarında esnafların işyerleri olan bakkallar, berber dükkânları, kahvehaneler, esnaf lokantaları vb. yerlerde yaygın olarak namaz tahtaları göze çarpmaktadır. Diyarbakır halkının namaz ibadetine düşkünlüğünde tarihi bir

altyapının olması namaz ibadetinin görünürlüğünü her daim canlı tutan sembollerden söz etmek mümkündür. Bu sembollerden kentin en önemli dini yapılarından biri olan Ulu Cami’de ezan ve sela seslerinin yanında, okunan mevlit sesleri ve hafızlar tarafından cuma akşamları cami avlusunda erbane çalınarak okunan Kürtçe ilahiler, kent hafızasında yer edinen önemli seslerdendi. Mevlithan Mustafa, 1960’lı yıllarda Melik Ahmet Camii’nin minaresinden güçlü sesiyle okuduğu sabah ezanı için “Sesim, Urfa Kapı’nın duvarlarına çarpar, geri döner ve her eve ulaşırdı” diyerek sesinin ne kadar gür olduğunu belirtir ve namaz sonrası çarşıya inince hem Müslüman hem Hristiyan çarşı esnafının “*Bu sabah yine senin güzel sesinle ihya olduk*” dediklerini anlatırdı (Ş. Diken, Kişisel Görüşme, 2018) (akt: Aydın, Dalkılıç, Dursun, Akça ve Melikoğlu, 2020). Ailelerin öğretmeye çalıştığı namaz ibadeti gençler tarafından en sık söylenen dini değer olarak dile getirilmiştir.

3.3.2.2. Kur’an Okumak

Katılımcı gençlerin, namazdan sonra, ailelerinden öğrendiğini söylediği dini değer Kur’an okumak olmuştur.

Başarılı bir genç olan K34:

“*Kur’an okuma, Allaha inanma, sağlık ve iradenin değerinin*” ailesi tarafından öğretildiğini ifade etmektedir. K34’ün babasını küçük yaşta kaybetmesi ve yaşadığı maddi sıkıntılar, annesi ile ayakta durma mücadelesi diğer arkadaşlarına göre farklı değerleri öne çıkarmasına neden olmuştur. Babasının ardından Kur’an okumak için Kur’an öğrendiğini, bunu annesi için yaptığını ifade etmiştir.

3.3.2.3. Oruç Tutmak

Bazı katılımcılar ailelerinde en çok oruç ibadetinin öğretildiğini ifade etmiştir.

Sosyoekonomik durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K15:

“*Oruç, vs. mesela babam çok oruç tutardı bu nedenle ben de oruç tutuyorum.*” demiştir.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K2:

“*Oruç, babam oruç tutmayı ve haramı öğretti.*” ifadesini kullanmıştır.

Namaz ve Kur’an okumadan sonra en çok oruç ibadeti ailelerce öğretilen dini değer olarak ifade edilmiştir.

3.3.2.4. Kapanmak

Sur bölgesinde yaşayan ve sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K3:

“*Kapan (başörtü takmayı kastederek), şunu bunu yapma diyorlar*” ifadesini kullanmıştır.

K3 bir takım çatışmaların yaşandığı ve aile bağlarının çok zayıf olduğu bir ailede büyümektedir. Yaşadığı Sur bölgesinde ailelerin özellikle uyuşturucu kullanımı ve suç oranının yoğun olduğu gruplarla çocuklarının temas etmesini istemeyen ailelerin çocuklarına kapanmaları noktasında baskı yapıldığını söylemektedir. Aileler kapalılıkla onları koruyabileceğini düşünmektedir. Oysa K3 görüşmeler esnasında inançla ilgili şüphelerinin olduğunu söyleyen gençler arasında yer almaktadır. K3 İHL öğrencisi olarak kendisi için kapalılığın bir karşılığı olmadığını ifade etmektedir. Onun önceliği anne ve babasının yanında sevgi ve saygı görmekten başka bir şey değildir.

Annesi ile ciddi çatışma yaşayan ve sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K37:

*“Benim yengem çok dindardır genellikle onun yanına giderim. Yengem benim hayatımda çok önemli. Annem de bana kapan kapan der. Bazen ben de kapanmak istiyorum arkadaşlarım kapalı ve namaz kılmıyorlar.”*Neden kapandıklarını sana söylüyorlar mı? *“Evet mesela ameliyat olmuş beyninden, saçları yokmuş. Şu anda saçları uzun ama açıyor. Kimileri de yakıştığı için örtüyorlar. En çok kapalı yakıştırmış.”* demektedir.

K37'nin annesi eşinden ayrıldıktan sonra bir takım psikolojik rahatsızlıklar ve maddi sıkıntı yaşamıştır. Çocuklarını korumak için kapalı olmaları konusunda zorlamaktadır. Ancak K37, kapalılığın bu şekilde olmaması gerektiğini düşünmektedir.

Katılımcıların ailelerinden öğrendiğini söylediği diğer dini değerler ise *Kur'an okuma, Ramazan ayı dindarlığı, kul hakkı, yalan söylememe, haram, dua etmek, Peygamberin hayatı, iyilik yapmak, hoşgörü, güzel ahlak, farzlar, dua etmek, camiye gitmek, yardımseverlik, ahlak, yemek adabı, abdest vicdan, tavsiyeler, sevgi, saygı, merhamet, küfür etmeme* ve itaat olarak sıralanmıştır.

3.3.3. Aile Dışında Öğrenilen Dini Değerler

Gençlerin dini sosyalleşme süreçlerinde dini kimlik oluşturma aşamasında aile dışında sosyal çevre, akran grupları, okul, camiler vs. aracılığıyla dini değerlerini öğrenmeyi sürdürdüğü bilinmektedir. Araştırmaya katılan gençlere *“Aile dışında hangi dini değerleri öğrendiniz?”* sorusu sorularak aile dışında öğrenilen dini değerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.3.3.1. İHL'de İleri Düzeyde Dini Bilgiler

Üç farklı ilçedeki İmam-Hatip Lisesinde eğitim gören öğrenciler K4, K5 ve K34 benzer ifadeler kullanmıştır.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K34:

“İmam hatipte öğrendiklerim 5 temel farz ve diğer üst seviyede dini bilgiler. Hadis, tefsir gibi dersler.” ifadesini kullanmıştır.

Proje İHL öğrencisi olan K5 okulda öğrendikleri hakkında, derslerden *“Fıkıh, akaid okulda öğrendim.”* örneklerini verirken, başarılı bir öğrenci olan K34:

“Bakmayın benim böyle görüldüğüme evde tefsir kitabım var dededen kalma ondan öğrenirim, kitaplığında dini kitaplarım var.” ifadesini dile getirmiştir.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K17 ise: *“Kur’an, hadis ve sünnetlerden. İhtiyacım olunca meal okuyorum. Sadece Kur’an okuyarak dinimizi öğrenebileceğime inanıyorum.”* görüşünü ifade etmiştir.

Temel İslami ilimlerin İHL de öğrenildiği, bunun yanında çeşitli dini kitaplardan (hadis, tefsir kitapları kastediliyor), daha ileri düzeyde dini bilgilerin öğrenildiği söylenmiştir.

3.3.3.2. Hz. Muhammed’in Hayatı

Ailesi köyde yaşadığı için okulun pansiyonunda kalan K6:

“Mesela peygamberimizin hayatını, kuran, tecvitleri okulda öğrendik.” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K17:

“Küçükken evimizde Hz. Muhammed’in hayatını anlatan kitaplar vardı. Onlardan Peygamberimizin hayatını öğrenmiştim.” ifadesini kullanırken,

İHL öğrencisi K9:

“Hz. Muhammed’in hayatını kitaplardan öğrendim. Sadece okuduğumuz için etki etmiyor. Üzerinde biraz düşünseydik etkili olabilirdi.” demiştir.

Başarılı ve her şeyi sorguladığını söyleyen K14:

“Küçükken ailemin aldığı kitaplar. Peygamberimizin hayatı, sahabe hayatları kitaplarından öğrendiklerim var.” demiştir.

3.3.3.3. Şükür

Anadolu lisesi öğrencisi K10:

“Şükür ve duaları burada öğrendim.” demiştir. K10 gibi bir çok genç katılımcı okulda DKAB derslerinde şükür değerini öğrendiğini ifade etmiştir.

Katılımcılar dini kaynaklardan Hz Muhammed’in hayatını anlatan kitapları okuduğunu söylemiştir. Aile içinde ve aile dışında okunan ilk dini kitapların Hz. Muhammed’in hayatını anlatan kitaplar olduğunu vurgulamışlardır.

Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak, İHL öğrencilerinin okullarında temel dini bilgilerle birlikte Kur’an okuma, tefsir, fıkıh, akaid, hadis, siyer gibi İslami ilimler öğrendiği anlaşılmaktadır. Diğer liselerde okuyan katılımcıların ise okuldaki DKAB

derslerinden şükür, dua, başörtülü olma, oruç tutma, mükafat, ceza, Kur'an okuma ahiret, güven, Hz. Muhammed'in hayatı ve cami kurslarından temel dini bilgiler ve Kur'an okumayı öğrendikleri tespit edilmiştir.

Katılımcılar gençler dini değerlerin öğrenilmesi ve uygulanmasında akran gruplarından nasıl etkilendiğini şu cümlelerle ifade etmiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K23:

“Çevre etkili. Gençler, arkadaşlarından çok etkileniyorlar. Daha çok olumsuz yönde etkiler. Gezmeler, geç gelmeler, sigara içmeler olumsuz etkiler. Okuldan çıkıp eve geç gidiyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

İHL öğrencisi K8:

“Ortama bağlı. Arkadaşım bunu yapmıyor ben niye yapayım diyor. Bazen ailesi de etkili anne babam yapmıyor ben niye yapayım diyor. Bende etkili olan, görev olarak görmem. Dini değerlerim etkili.” demiştir.

Ailesinin eğitim durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K16:

“Bu okuldan okula değişiyor. Mesela İmam Hatiplilere bakıyoruz. Kapalıları ama hal ve hareketler kapalılık adabından tamamen uzak. Kapalı bir kız gördüm etek kısa. Öylelerini gördüğümde insanda hani bunların kalbinde iman yok kapanmışlar ne olmuş diye düşünüyorum. Sizin gibi kadınlar örnektir bu konuda. Ama genç kızları görseniz aşırı derecede makyaj yapan var, kısa giyinen var. Böyle şeyler diğerlerinin de dinden soğumasına neden oluyor aslında.” ifadesini kullanmıştır.

Gençler akran grupları aracılığı ile farklı dini akımlarla da tanışmakta ve bulunduğu arkadaş çevresine göre bu akımların etkisinde kalabilmektedir. Katılımcı gençlerde Ateizm, Deizm ve Agnostisizm bu akımlardan öne çıkanlardır. Görüşmeler esnasında gençlerin ateizm kavramından daha ziyade deizm ve agnostisizm kavramlarını öne çıkardığı gözlenmiştir.

Katılımcıların anlatılarında akran grupları aracılığı ile moda haline getirilen akımların etkisinden şu şekilde bahsedilmiştir:

Başarılı bir öğrenci olan K14:

“Gençler arasında deizm moda diyebiliriz. Deizm şöyle bir şey. Gençler ateizmi çok aşırı olarak görüyor. Müslümanlığı da çok çağ dışı olarak görüyor. Arada kalıyor ve deizmi seçiyor. Dinin gereklerini yok sayıyor ve bir tanrı onu güvende hissettiriyor. Bu nedenle tanrıya inanıyor.” ifadesini kullanmıştır.

K14 gençlerin iç dünyalarında yaşadığı gelgitlerden dolayı deizme yaklaşma sebeplerine dikkat çekmiştir. Gençlerin inanmak istediği, ancak kendi şartlarına en uygun seçeneğin arayışı içinde olduğu söylenebilir. Bu nedenle hem kendilerine göre aşırılığın

olmadığı hem de günümüzün modern dönemiyle uyumlu olduğunu düşündüğü bir kavram olan “deizme” yaklaşmayı tercih ettiği tespit edilmiştir. Benzer bir görüş, Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K48’den gelmiştir.

“Gençlerde dini değerler sıfır. Ben bu okulda haşa Allah’a küfür atan bile duymuşum. Şu anki gençler yaptıklarından dolayı belki inanıyorlardır ama inanmıyor gibi davranıyorlar. Hani yasak ya her şey. Alkol gibi şeyler. Onları bırakmak zor gelince inkâr ediyorlar. Gençleri aileler basit görüyorlar. Ama öyle değil. Mesela benim hayatımı çok sade görürler ama benim yaşadığım çok şeyler var. Kız arkadaşım, arkadaş çevrem, satılmak olsun. Yaşadığım çok şey var. Ailelerin gördüğü gibi pembe değil hayat.” demiştir.

Gençler aileleri tarafından takdir görmek istemekte ve yaşadığı sıkıntıların aileleri tarafından önemsenmesi gerektiğini düşünmektedir. Onlar sadece maddi olanakların sağlanmasının genci mutlu etmediğini ve sıkıntıları çözmediğini ifade etmiştir. Gençler iç dünyalarında yaşadığı çelişki, şüphe ve sorgulamaların onlar için zor bir süreç olduğunun altını çizmektedir. Gençlerin doğuştan öğretilen dine ait bir takım kısıtlamaları yaşamak istemediklerinden ötürü deizme yöneldiği veya öyle görülmek istediği tespit edilmiştir.

3.3.4. Çözemediğin Bir Dini Sorunun Olduğunda Kime Başvurursun?

Çocukluk çağında ailesinden geleneksel olarak ve daha çok yetişkinlerin talkit edilmesi ile oluşan din algısı, ergenlik döneminde hem fiziksel hem de bilişsel gelişimle birlikte farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu dönemde soyut düşünmenin gelişmesi, okul, çevre ve edinilen tecrübelerin katkısıyla ergen çevresindeki olayları anlamaya, problemleri tahlil etmeye ve üst seviyede genellemeler yapma yeteneğini kazanır (Kula, 2002). Gençler, her ne kadar dış dünya ile ilişkili olsa bile, aileden tamamen bağımsızlaşmış değildir. Katılımcılara “Çözemediğin dini sorunun çözümünde kime başvurursun?” sorusu yöneltilerek gençlerin bakış açısı ile dini değerlerin öğrenildiği en güvenilir kaynak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılar en çok okul (okul, öğretmen), ikinci sırada aile (anne ve baba), daha sonra imam ve internetten araştırırım cevabını vermiştir.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K10:

“İlk başta telefonda, aileme, bilgisine güvendiğim birine sorarım, öğretmenlerime sorarım. Hiç birinden öğrenemezsem camiye gider imama sorarım.”

İHL öğrencisi olan K5:

“Öncelikle aileme başvururum. Ailemde donanım var zaten. Yaşanmışlıklar, babam sürekli bir âlimle dolaşır ve sohbetlerinde bulunurdu” ifadesini kullanmıştır.

Bağlar İlçesinde yaşayan K29:

“İlk başta tabiki aileme sorarım. Daha sonra okulda öğretmenlerime ve camide imamlara sorarım. İnternette araştırırım.” demiştir. Benzer ifadeler K11, K23, K37 ve K41’den gelmiştir.

Gençler dini bilgilerini en çok okuldan öğrendiğini ifade etmelerine rağmen dini konularda başvurdukları en güvenilir kaynağın aile olduğu ve okulun ikinci sırada, camilerin üçüncü sırada, internetin ise dördüncü sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum gençler için aile kurumunun okul ve camilerden daha güvenilir bir kurum olduğunu ancak bilgilenme açısından okulun daha çok tercih edilen bir kurum olduğu tespit edilmiştir. Gençler için dini bilgilenmede internetin de aile, okul ve camilerden sonra güvenilir kabul edildiği tespitler arasındadır.

3.4. Dini Değerin Davranışsal Boyutu

3.4.1 Katılımcıların Gündelik Yaşamlarında Uygulamaya Çalıştığı Dini Değerler

Din hem bireysel hem de toplumsal açıdan hayatı anlama ve anlamlandırmada oldukça geniş işlevi olan, bireyin içsel uyumu ve davranışlarına yön veren güçlü bir olgudur. Arapça bir kelime olan din, “örf, âdet, itaat, tutulan ve gidilen yol, ceza ve mükâfat, millet vb.” (İbn-i Manzur, 1990:166-171) anlamlarda kullanılmaktadır. Dinî terminoloji açısından ise Kur’an-ı Kerim’deki ayetler ışığında “Her konuda insanları, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak, hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah’ın gönderdiği ilahi esasların bütünü” (Akseki, 2018) şeklinde tanımlanmıştır.

Dinler toplumsal hayatta kendisine inanan bireylerin inançları sayesinde varlığını devam fırsatı bulur. Çünkü din, aynı zamanda kendisine inanan bireylerin yaşam pratiklerinde karşılık bulan bir kavramdır. İnsanın, kendisi ve bütün kâinat üzerindeki hâkimiyetini kabul ettiği duyular üstü, yüce, kudret ve kuvvet sahibi bir varlık ve bu varlıkla insan arsındaki ilişkileri düzenleyen birtakım esaslarla ilgili inançlar (Karacoşkun, 2004) dini inanç kavramı ile karşılık bulmaktadır.

Bireylerin bedensel hareketleri yanında zihinsel kabiliyetleri, kişisel özellikleri ve duygusal tepkileri bireyin davranışlarını oluşturur. Davranışların dini bir motivasyonla meydana gelmesi halinde bu davranışların dini davranışlar olduğunu düşündürebilir. Çünkü din, inanç boyutuyla, önce bireylerin iç dünyalarında yer edinir. Bu inancın bireylerin iç dünyalarına yerleşmesiyle birlikte dinin objektif yönü, yani davranış boyutu ortaya çıkar (Armaner:1967:47). Tabii ki dini davranış boyutuna gelene kadar bireyin yaşadığı sürecin her insan için aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak dinî

inançların iyice yerleşmesi halinde davranışları organize ettiğine şüphe yoktur (Karacoşkun, 2004:47).

Dini davranış kavramı, din sosyolojisi bakımından sosyal davranışın özel bir türünü ifade etmektedir. Bu sosyal davranış ya doğrudan dini bir davranıştır (dini ayinler vb.), ya da dini form ve muhtevalarla şekillenmiştir (Kehrer, 2007:26). Bu bağlamda dini davranış, genelde “*dini inanç ve düşüncelerle beraber dışa akseden dini göstergeler, eylemler ve ibadetler*” olarak bireyin dini inanç ve düşüncelerle pratik hayatında yer verdiği dini törenler veya aldıkları kararlarda dini inancının sınırları ile hareket etmesi olarak değerlendirilebilir.

Dini davranışın dini literatürdeki karşılığı “amel” kavramıdır. Sözlükte, “iş, çaba, fiil, çalışma” (TDK Sözlük, 2019) gibi anlamlara gelen amel kavramı, canlılardan kasıtlı olarak meydana gelen her türlü fiil” (el-İsfahani, 2012:512) şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla “sadece ibadetler değil, insanın niyetli ve şuurlu, bütün faaliyetleri” (Öztürk, 1993:35) dini davranış olarak ifade edilmektedir. Dini davranışlar, gündelik hayattaki anlamlı davranışlar gibi bireylerin kendisi ve çevresi başta olmak üzere sayısız alana ilgili algıları vasıtasıyla bir şekil ve biçim kazanmaktadır. Biyolojik ve psikolojik etkenler, fiziki ve sosyal çevre, fizyolojik farklılıklar, yetenekler, istek, ihtiyaç, korku, heyecan, sevgi, tecrübeler, kanun ve yasalar, örf ve adetler sayılabilecek etmenler arasındadır.

Lise gençliği gelişimsel özellikleri itibarı ile benlik duygularının çok öne çıktığı bir dönemi ifade etmektedir. Benlik kişiliğin sübjektif tarafıdır. Yani kişinin kendisi hakkında söyleyebileceklerini, kendisi hakkında sahip olduğu inançlarını, kendine has tutumlarını, duygu, algı, değer ve davranışlarına ilişkin görüşlerini içermektedir. Kişinin kendisini tanıma ve değerlendirme biçimidir (Mehmedoğlu, 2004:49).

Gençlerin benlik oluşturma süreçlerinde hem dini kimliğini oluşturma hem de dini davranışlarının sınırlarını belirleme gayretinde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle gençlere “*Gündelik yaşamında uygulamaya çalıştığınız dini değerleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilerek dini davranış kavramına yüklediği anlam tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılar en çok *namaz, oruç, dini değerim yok, Kur'an okuma, iyi insan olma, yalan söylememe, kimseye kötü davranmama, kul hakkı* kavramlarını öne çıkarmıştır.

3.4.1.1. Namaz

Katılımcıların dini davranış olarak en çok dile getirdiği kavram namaz olmuştur.

Kriminal suçların sıklıkla işlendiği bir semtte yaşayan K2:

“*Babamdan namaz kılmayı öğrendim. Çok güzeldir namaz.*” demiştir.

K2 gündelik yaşamında bazen alkol aldığını söyleyen bir öğrencidir. Görüşmeler esnasında arkadaşlarının da kendisi gibi düşündüğünü söylemiştir. K2'nin arkadaşlarının

hem alkol alması hem de diğer suçlara karışması, arkadaşlarının işlediği suçlardan dolayı kısa süreliğine hapse girmelerin yaygın olmasına rağmen namaz ibadeti onlar için önemlidir. Aynı semtte yaşayan birçok genç de benzer ifade kullanmıştır. Bu gençler ailelerinde namaz kılmayı gördükleri için kendileri namaz kılmasalar bile namaz ibadetini önemli bulmaktadır.

Ailesi ile ciddi çatışmalar yaşadığını söyleyen K22:

“Benim için dini değer Namaz kılmak. En çok namaza meyilliyim. Zaten cehenneme gidecem ama kafam karışıyor. Bazen felsefe dersinde o demiş böyle şu demiş böyle deyince Allah yok falan.” ifadesini kullanmıştır.

K22 ailesinde namaz kılındığını ama kendisinin pek de dini değeri olan biri olarak görülmediğini söylemekte ve ibadetlerini yerine getirmediğinden dolayı kendisini suçlu hissettiğini eklemektedir.

İHL öğrencisi olan K43:

“Namaz kılmayı istiyorum ama başlayıp bırakıyorum.” demiştir.

K43 kendisini kapalı olmayan bir İHL öğrencisi olarak tanımlamaktadır. Anlatılarından kapalılıktan daha çok namaz ibadeti ile ilgili iç huzursuzluk yaşadığını dile getirmiştir. K43 gençlik döneminde birçok gencin ibadetleri yapmakla ilgili yaşadığı sorunları yaşamaktadır. İHL öğrencisi olmasından dolayı aldığı derslerin de bu durumu yaşamasında etkisi olduğunu belirtmektedir.

Diyarbakır halkı için namaz önemli bir ibadettir. Bu ibadetin bu kadar önemli görülmesinde tarihsel süreçte Ulu Cami ile ilgili sözlü ve yazılı tarihi bilgilerin önemli olduğu söylenebilir. Diyarbakır’da namazın gündelik hayatta görünürlüğü diğer ibadetlerden daha fazla olduğu bilinmektedir. Zira Diyarbakır’ı gezerken her iş yerinde, kahvelerde veya halkın yoğun olduğu yerlerde namaz tahtalarıyla karşılaşmak mümkündür. Ayrıca geleneksel Diyarbakır yaşamında hem kapalı olan hem de kapalı olmayan birçok kadının evlerinde namaz kıldığı bilinmektedir.

3.4.1.2. Oruç

İslam’ın temel ibadetlerinden biri olan oruç ibadeti Kur’an-ı Kerim’de on üç yerde (Abdülbaki, 1982), hadislerde ise çok sayıda geçmektedir. Terim olarak tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade eden oruç ibadetinin Diyarbakır’da yaygın olarak yerine getirildiği bilinmektedir. Örnek katılımcı görüşleri şu şekildedir:

Sur bölgesinde yaşayan ve bazı zamanlar alkol aldığını söyleyen K2:

“On üç yaşında oruç tutuyordum. Amcam tutma dese de tutuyordum.” derken,

Başarılı bir öğrenci olan K32:

“Oruç tutarım, sevap kazanmaya çalışırım.” demiştir.

K39 ise; *“Orucumu tutuyorum. Zaman olmadığı için okulda namaz kılamıyorum. Arkadaşlarımın bir kısmı dini değer olarak tutuyor. Bir kısmı da toplumsal. Yani diğerleri tutuyor şimdi siz tutmadığınız zaman kendinizi farklımışsınız gibi hissediyorsunuz.”* ifadesini kullanmıştır.

K39 toplumun oruçla ilgili baskısından çekinildiği için oruç tutan arkadaşları olduğunu dile getirmiştir.

Diyarbakırlı genç katılımcıların büyük çoğunluğunun oruç ibadetini küçük yaşlarından itibaren yerine getirdiği ve önemli bir ibadet olarak gördükleri tespit edilmiştir. Gençlerin çoğu orucu bir ibadet ve sevap kazanma bilinciyle tutarken bir kısmı da toplumsal baskıdan korktukları için oruçlu olduklarını söylediğini dile getirmiştir.

3.4.1.3. Kur'an Okuma

Katılımcılar tarafından dini davranış olarak ifade edilen bir kavram da Kur'an okuma olmuştur.

Başarılı ve ailesinin eğitim düzeyi yüksek bir öğrenci olan K32:

“Kur'an-ı Kerim okurum haftada bir kez.” ifadesini kullanmıştır.

İHL öğrencisi K6:

“Kuran okumaya dikkat ediyorum. Babamla camilerde mukabelelere giderdik. Ama şimdi gidemiyorum. Kendim okuyorum.” demiştir.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K50:

“Kur'an okumak dini davranıştır. Biz niçin Kur'an okuyoruz tabiki dinimiz için. Ailemiz de bize küçüklüğümüzden beri bunu öğretti. Annem ve anneannem her perşembe “Yasin” okumaya giderlerdi. Bazen beni de götürürlerdi. Birlikte sahabe türbelerinde dua ederdik.” ifadesini kullanmıştır.

Diyarbakır'da İç Kale'de, Oğrun Kapı'nın güneyindeki burcun kenarında yer alan Hz. Süleyman Camisi'nin en önemli özelliği Hz. Ömer döneminde Diyarbakır'ın fethinin başladığı yer olmasıdır. Cami ayrıca içerdiği türbe mezarlardan ötürü “27 Sahabe Türbesi” olarak da bilinir. Caminin batı duvarına bitişik olan bölümde ünlü Arap komutanı Halid bin Velid'in oğlu Süleyman ile kentin Araplar tarafından alınması sırasında ölen diğer sahabelerin türbe mezarları bulunmaktadır (Çıdam, 2007:88-89). Sahabelerin burada olması burayı bir ziyaretgâha dönüştürmüştür.

Hz. Süleyman Camisi'ni perşembe ve cuma günleri, çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan binlerce kişi ziyaret etmektedir. Camiye gelenler dua edip, kimi zaman mevlit okutup yiyecek dağıtmaktadır. Caminin önünde Kur'an okuyan çok sayıda kişi, isteyenler için “Yasin” ya da “Mevlit” okumaktadır. Diyarbakır'da birçok vesile ile

mevlit okutulmakla birlikte özellikle düğün ve asker dönüşünde mevlit okutma çok yaygındır. Yine bölgede iftar öncesinde okutulan mevlitler dikkat çeker (Yanmış, 2010; Lindisfarne, 2002). Gençler görüşmeler esnasında Diyarbakır’da Mevlit programlarında ve Hz. Süleyman Camii ziyaretlerinde Yasin okumalarından bahsetmiştir. Gençlerin Kur’an okumayı dini davranış olarak değerlendirmesinde mevlit programları, Hz. Süleyman Camii ziyaretleri ve küçük yaşlarda aile büyükleriyle mukabeleye gitmeleri ve bu ortamlardaki gözlemlerinin etkili olduğu görülmektedir.

3.4.1.4. Yalan Söylememe, Kul Hakkı Yememe, Birine Yardımcı Olma

Kaynağını dinden alan ya da din tarafından anlamlandırılan inançlar bireyin bilinçaltında o kadar derin bir şekilde temellenmiş ve o kadar uzun bir zamandan beri yerleşmiştir ki, bireyin dünyasının temel unsurları haline gelmiştir.

Katılımcıların bazısı Yalan söylememe, kul hakkı yememe, birine yardımcı olma gibi gündelik yaşamlarında rutin olarak uyguladığı davranışları dini davranış olarak ifade etmiştir. Katılımcılardan sosyoekonomik durumları ve sosyal çevreleri birbirinden çok farklı olan gençlerin benzer ifadeleri kullanması dikkat çekicidir.

İHL öğrencisi K4: “*yalan söylemem.*” demiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K49: “*Yalan söylemem, böyle işte.*” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K50:

“*Yardıma ihtiyacı olana yardım ederim. Kötü alışkanlıklarım yoktur. Küfür etmem.*” demiştir.

K50, alkol kullandığı için ailesi ile ciddi sorun yaşayan bir gençtir. Dini ibadetlerini yerine getiremediğini ancak iyi bir insan olduğunun da kimse tarafından görülmediğinden dert yanmaktadır. K50 aslında ekonomik anlamda yardım ettiği ve kötü alışkanlıklarının olmamasını (kimseye zarar vermeme anlamında kullanıyor) dini davranış olarak görmektedir.

Sur bölgesinde yaşayan ve sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K2:

“*Annem kul hakkını öğretti. Şu an istemeyen insan yok. Küçükken siz de derste bölünce kul hakkına giriyorsun diyorlardı. Kimse dikkat etmiyor. Her zaman biz neşeli olalım şöyle böyle yapalım diyorlar.*” demiştir.

K2, kul hakkı yememenin kendisi için bir dini davranış olduğunu dile getirmektedir. K2 yaşadığı bölgede gençlerin kendisi kadar hassas olmadığını da vurgulamıştır.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K45:

“Kimseye kötü davranmamaya çalışırım. Karşımdakini kırmamaya çalışırım, normalde kullandığım kötü kelimeleri kavga esnasında bile söylemem” demiştir.

Katılımcıların yalan söylememe, kul hakkı yememe, birine yardımcı olma, insanlara karşı iyi davranma gibi gündelik yaşamlarındaki uygulamaları dini davranış olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada ailelerinin küçük yaşlarda öğretmeye çalıştığı bir takım dini değerlerin gençler üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

3.4.1.5. Dini Davranışım Yok

Katılımcıların birçoğu davranışlarının dini bir anlamı olmadığını söyleyerek *“Dini davranışım yok”* ifadesini kullanmıştır.

Ailesi köyde yaşadığı için taşınmalı sistemle okula gelen K31:

“Dini davranışım yok. Saygılı olmak, iyi olmak vs. alışkanlık olarak yapıyorum Allah aklımdan geçmez bunları yaparken.” ifadesini kullanmıştır. K31 gibi birçok genç benzer ifade kullanmıştır.

K31 kendisinin hem okulda hem aile çevresinde oldukça saygılı bir genç olarak tanındığını ve bunu da isteyerek yaptığını ifade etmiştir. Ancak kendisinin alışkanlıklarından dolayı böyle olduğunu ve davranışlarında dini referans almadığını vurgulamıştır.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen K52:

“Yok hayır. Dua etmek zorda kalınca ederim.” demiştir.

K52 gündelik yaşamında dinin belirleyici bir fonksiyonu olmadığını ancak yaşadıkları olaylarla ortaya çıkan bazı uygulamaların dini olabileceğini ifade etmektedir.

Katılımcılar dini davranış olarak namaz, oruç, Kur'an okuma, gündelik hayatta kul hakkı yememe, yardım etme, iyi bir insan olma gibi uygulamaların dini davranış olduğunu dile getirmiştir. Namazın halk arasında görünürlüğünün fazla olması gençlerin namaz ibadetini ilk sırada söylemesinde etkili olduğu söylenebilir. Katılımcılar dini davranış olarak ikinci sırada Oruç ibadetini söylemiştir. Diyarbakır halkı, namazda olduğu gibi, oruç ibadetini de aile bireylerine aktaran bir toplumdur. Katılımcıların daha ileri yaştaki aile bireylerinden namazla birlikte en çok oruç ibadetini öğrendikleri ve namaza göre daha sıklıkla yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

Gençler, anlatılarında birtakım alışkanlıklarının, ailenin beklentilerinden ve alışkanlıklardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Bir kısım katılımcı da aslında dini davranışlarının olmadığını ve aklına da gelmediğini ancak zorda kalınca dua ettiklerini ifade etmiştir. Katılımcılar dolaylı yoldan bir şekilde dini davranış kalıpları ile temas etmekte ve uygulamak zorunda kalmaktadır. Bir kısım genç, bu durumdan memnunken

bazıları ise kendi alanlarının sınırlarını özgürce çizememekten rahatsızlığını dile getirmiştir.

Araştırmada gençlerin büyük çoğunluğunun dini davranışı, ‘dince yapılması emir ve tavsiye edilen iyi davranışları yapma ile dinde yapılması yasaklanan kötü davranışları terk etme’ olarak tanımlanan dini terminolojideki salih amel kavramı çerçevesinde değerlendirmeler yapmış ve bunu “dini davranış” kavramıyla ifade etmiştir. Ayrıca namaz, oruç, iyi insan olma ve Kur’an okuma gibi öne çıkan kavramlar kadar dini değerim yok diyen katılımcının olması da diğer tespitler arasındadır.

Bununla birlikte, katılımcıların dini davranış olarak ifade ettiği diğer kavramlar “*kapanma, abdest alma, başörtülü olma, dinci bir nesil değiliz, dövme yaptırmama, dua etmek, dürüstlük, gıybet etmeme, haram, huzur bozmam itaat, kalp, kırmama, küfürlü konuşmama, mantık, merhamet, sadaka, saygı, temizlik, teşvik etmek ve yol gösterme*” olarak tespit edilmiştir. Katılımcılar, ibadetlerin bir gereği olarak örtünme, abdest alma ve duat etmeyi davranışlarında gösterirken, diğer taraftan kalp kırmama, küfürlü konuşmama, mantık, merhamet, sadaka, saygı ve temizlik gibi değerleri de önemsemektedir.

3.4.1.6. Katılımcıların Çevresindeki Öğrencilerin Dini değer Algıları

Katılımcılara “*Çevrenizdeki gençlerin dini değer algıları nelerdir?*” sorusu sorularak dini değerlerin davranışsal boyutuna bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcı gençlerin dini davranışı Allah’a inanma ve namaz, oruç, Kur’an okuma, Cuma namazı gibi ibadetleri yerine getirip getirmeme açısından değerlendirdiği görülmüştür.

Yeryüzünde günümüze kadar inanma ihtiyacı duymamış bir topluluk yoktur. Bunu insanlığın kültür, sanat ve geleneklerinde görmekteyiz. Clark’ın (2004:81) deyişiyle iman, insanın hayatına anlam katar. Yaratıcının varlığına inanmanın, inanan bireyin yaşamındaki en önemli motivasyon olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan gençlerin büyük çoğunluğu arkadaşlarının Allah’a inandıklarını ancak ibadetlerini yerine getirmediklerini dolayısıyla ibadetsiz bir inanmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

Sosyoekonomik durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K17:

“*Kapanan var, Din sadece ibadet değil din iyi insan olmayı da istiyor.*” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K24:

“Bazıları orta, inanmıyorum. Sadece inanıyorum diyorlar. Bunlar daha çok sayıda. İbadetlerini niye yapmazlar? İşte ben de inanıyorum ama ibadetlerimi yapmıyorum. Bazen çok istiyorum bazen yok.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K12:

“Gençlerde yok yani(gülüyor). İnaniyorlar aslında. Bakıyorum namaz kılmıyor, Kur'an okumuyor, belli bir oruç tutmuyor. Oruç zamanı tuvalette sigara içiyor.” ifadesini kullanmıştır.

Okulda gördüğü dini eğitimin arkadaşları üzerinde yeterince etkili olmadığını söyleyen İHL öğrencisi K46:

“Pek gözlemleyemiyorum. Bu okulda da görmüyorum. Yapanlar da var ama yapmayan daha ağır basıyor. Bence bende etkili ama dersler ama okuldaki aldığımız dersler sorumluluk sahibi değilse etkili etmiyor.” ifadesini kullanmıştır.

Farklı bölgelerdeki İHL'lerde öğrenim gören K3 ve K46'nın gözlemlerinin diğer lise grupları ile benzer olduğu ve gençlerin modernleşen dünyada yaşam tercihleri olarak birbirlerine benzediği tespitler arasındadır.

K47 gençlerde kötü alışkanlıklar ve kriminal suçların yoğun olduğu bir bölgede yaşamaktadır. Arkadaşlarının farklı alışkanlıkları olsa da inandıklarını vurgulamaktadır:

“Sadece inanırlar. Allah'a hak dini İslam, Kuran'a inanırlar. Değişik alışkanlıkları olanlar da inanır.” demiştir.

Gençlerin inanma noktasında sorun yaşamadığını ama ibadetleri umursamadıkları sıklıkla dile getirilmiştir. İHL ve farklı lise gruplarında ibadetlerin yerine getirilmesinde önemli bir farkın olmadığı tespitler arasında yer almıştır. Bazı gençler ise kendilerinin dahi, inandığı dinin ibadetlerini niçin yerine getirmediğini açıklayamadığı gözlenmiştir.

Başarılı ve ailesinin öğrenim düzeyi yüksek bir öğrenci olan K32:

“Mescitte namaz kılanlar, başörtülü olmayanlar da namaz kılıyorlar.” demiştir.

İHL öğrencisi ve sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K8:

“Okulun içindekilere bakınca namazdır, namazı etmeyen daha çok.” ifadesini kullanmıştır.

Bağlar bölgesinde sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K27:

“Aklıma gelmiyor. Gençler de öyle. Bir Cuma namazına gidiyor. Farz olduğu için. Cuma alışkanlık. Herkes gidiyor görüyorlar. Gençlerin görmesi önemli.” demiştir. Katılımcıların birçoğunun dini davranışı ibadetler üzerinden anlamlandırdığı görülmüştür.

Katılımcılar tarafından cuma namazının daha sık gözlemlendiği görülmüştür. Cuma namazı diğer namazlara göre aile büyükleri ile camide kılınan bir namaz

olmasından dolayı daha sık yerine getirilen bir ibadettir. Diyarbakır’da özellikle üç cuma namazının terk edenin cenaze namazının kılınmayacağı yönündeki yaygın düşüncelerin bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti de ikinci sırada yer almıştır. Katılımcıların inançlı ve ibadetini yapan kategorisinde yer alan gençlerde cuma namazı, oruç yanında namaz ve kapalılık da dini davranış olarak belirtilmiştir.

Günümüz gençlerinin din ve inanç algıları yanında dinî şüphe ve tereddütleri, hatta inkârâ varan eğilimleri olduğu bilinmektedir. Türkiye’de yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre gençler Allah’ın varlığı, evrenin ve insanın yaratılışı, kaza-kader, günah-sevap, ahiret, cennet-cehennem ve kadın-erkek eşitsizliği konularında dinî şüpheler yaşamaktadır (Bahadır, 2006; Kula, 2006: Hökelekli, 1988) Ayrıca kötülük problemi ergenler arasında dini şüphenin en önemli sebeplerinden biridir. Yaşadığı dünyadaki kötülük ve adaletsizlikleri gören genç, Tanrı’nın merhameti ve adaleti konusunda sarsılmaktadır (Günaydın, 2017). Katılımcı gençler anlatılarında içine düştüğü çelişkilerden bahsetmiştir.

Sur bölgesinde sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K3:

“Tanıdığım insanlar var. Bazı bilgilerde çelişkili oldukları için inanmadığını söyleyenler çok çevremde” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K17 ise kötülük problemi üzerinden fikir beyan etmiştir:

“İnanmayan arkadaşlar genellikle şöyle söylüyorlar En basit şeye örneğin Allah varsa neden bu kadar kötülük var. Herkes eşit yaratılmışsa adalet varsa neden bizden iyi makamlarda insanlar var. Orada ölenler var biz burada gayet güzel bir şekilde yaşıyoruz. Bunun üzerinden sorgulamaya gidip inanmamaya gidiyorlar. Bunu da alay ederek yapıyorlar” demiştir.

Özellikle gençler başta olmak üzere günümüz insanların özgürlük anlayışları da Bauman’ın (2017) akışkan modernite kavramsallaştırmasıyla uyumlu olarak değişmeye başlamış, *“Bana istemediğim bir şeyi yaptıramazsınız”* anlayışından *“İstediğim her şeyi yaparım”* anlayışına doğru değişim yaşanmıştır. Gençlerin ifadelerinde hem gözlemci olarak hem de yaşantı olarak istediği şeyi yapma konusunda istedikleri özgürlük anlayışının dini davranışlarına da yansıdığı görülmektedir.

K10:

“Gençler, aklını mantığını kullanarak ben bu dini kabul etmiyorum diyebiliyor.” ifadesini dile getirmiştir.

K10 günümüz gençliğinin sorgulayıcı ve akılcı yaklaşımının dini davranışlarında etkili olduğunu vurgulamıştır.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K50:

“İnanan var, inanıp benimseyen var. Bir de inanmayanlar, inanmayıp inananlara saygı duymayanlar var.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyal medyada çok aktif olduğunu söyleyen K14 ise internetten öğrenilen kara mizahla kendisi yaşamasa bile dinini yaşamaya çalışan arkadaşları ile alay eden bir kesimden bahsetmektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K14:

“Hoşgörülü yaklaşıyorum. Umarım öyle yapıyorumdur. Onlar da okulumuzda var. Teneffüste mescide girip namaz kılıp Kur’an okuyan arkadaşlar var. Hoşuma gitmeyen şey okulda kara mizah yapılıyor. Dinin temel değerleri ile bu kara mizah yapıyor. Dinine bağlı insanların kırılacağını düşünmüyorlar. Kara mizah da daha çok internetten öğreniliyor.” demiştir.

K14, kendileri inanmayıp inanan kişilere saygı göstermeyen ve onlarla alay eden arkadaşlarından bahsetmiştir. Özellikle sosyal medyada kara mizah yapıldığını ve gençlerin de bundan etkilendiğini vurgulamıştır.

Öğrenim düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen ve başarılı bir öğrenci olan K35:

“Toplumun onlara şöyle bakış açısı var inanmayıp saygı duymayanlar var. Bu insanlar toplumu bir kalıba oturturlar. Gerici gibi. Ben böyle şeylerle karşılaşıyorum. Ben saygı duyarım. Güzel bir şey yaparsam ne mutlu bana olmazsa yapacak bir şey yok.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu düşük ve başarılı bir öğrenci olan K34:

“Bunu cehalet seviyesinde yapanların kafasını koparırım geliyor.” Nasıl yanı? *“Giyimi kuşamı onun tercihidir. Mesela bazı arkadaşlar önünden açık saçık bir bayan geçince onun şurası burası yanacak diyorlar. Erkek ol, herkes istediği gibi giyinir ve inanır.”* demiştir. K34, dindar olup kendisi gibi olmayanlar hakkında olumsuz konuşmaları eleştirerek onlara olan kızgınlığını dile getirmektedir.

Diyarbakır’da mübarek günlerde topluca mahalle camilerine gidilir. Evlerde ise “gece bekleme” adı verilen ibadetler yapılırdı. Yine mübarek günlerde şehir merkezlerinde kandil simitleri satılma geleneği vardı. “Arasta” denilen yerlerdeki esnaflar, bir araya gelerek ortaklaşa irmik helvası yaptırıp sokak başlarında hayır için dağıtırlardı. Arefe günü veya bayram namazından çıktıktan sonra mezarlıklara gidilir, geçmişlerin ruhuna fatihalar okunur. Ramazan boyunca herkes oruç ve namaz ibadetlerini yapmaya çalışırdı. Gençler bu gelenekleri günümüzde görülmediğini ancak anlatılanların hoşlarına gittiğini söylemektedir. Oruç ibadeti ise Diyarbakır gençliğinin cuma namazı gibi küçük yaşlarda başlayan ve görünürlüğü olan ibadetlerindendir. Gençlerin bu ibadeti devam etmek istediği tespitler arasındadır. İnanıkları halde dini ibadetlerini yapmayan

kategorisindeki gözlemler ibadetsiz bir din anlayışını akla getirmektedir. Katılımcılar anlatılarında ibadetin kendileri için zor olduğundan dolayı yapılmadığını vurgulamıştır. Günümüz gençliğinin geçmişe göre kolay koşullarda ve sorumluluk almadan yetiştirilmesi zorluklara tahammülünü ve cesaretini de azaltmıştır. Gençlerin eğlence ve haz düşkünlüğü ve dini yaşamın kendilerine getireceğini düşündüğü kısıtlamalardansa ibadetsiz bir inanmayı tercih ettiği görülmektedir.

4. İbadetlere İlişkin Bulgular

4.1. Gençlerin İbadet Kavramına Bakışı

Bütün dinlerin, yerine getirilme şekli farklı olmakla birlikte kendine özgü ibadetleri vardır. Din bilimleri açısından bir şeyin din olabilmesi için gerekli temel hususlardan birisi, onun ibadet, dini ayin ve törenlerinin bulunmasıdır (Hökelekli, 2003:211). Dinin kendisine ait inanç sisteminin kurulması ile toplumda kabul görmeye ve görünürlük kazanmaya başladığı bilinmektedir. Dini literatürde yaratıcı ile kul arasında kurulan ilişkide imandan sonra, ibadet aşamasının geldiği belirtilmektedir. Dinler, inananlarını ortak değerler, hedefler ve gayeler etrafında birleştirip uzlaştırarak güçlü, inançlı bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Aynı dine inanan insanların kaynaşmasında ortak inanç esaslarının benimsenmesi yanında, ibadetlerin de önemli işlevleri vardır. İbadetler aynı dine inanan insanları birbirine yaklaştırıp kaynaştırır; cemaat ve birlik şuurunun oluşup gelişmesini sağlamaktadır (Taplamacıoğlu, 1975:191-197). Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de ibadet olarak belirlenen ve inananların yerine getirmeleri istenen birtakım davranışlar vardır. İslam dininde ibadet, Allah ile kul arasında kurulan bir ilişki, hatta kulun önemli bir vazifesi olarak görülmektedir. İbadet, güzel niyete bağlı ve yapılmasında sevap olan herhangi bir ameldir ve Allah’a ta’zim (yüceltmek) maksadıyla yapılmaktadır (Bilmen, 1970:42). Bu bölümde “*İbadetler hakkında ne düşünüyorsunuz?*” ve “*Sizce modernleşme ibadetleri etkiler mi?*” soruları yöneltilerek önceki bölümlerde katılımcıların dini davranış olarak değerlendirdiği ibadete bakışı ve modernleşmenin ibadeti etkileyip etkilemediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların cevapları üç kategori altında gruplandırılmış ve yorumlanmıştır.

4.1.1. ‘Kulun Vazifesi’ Olarak İbadet Tanımlamaları

İbadet, kulun mabuduna karşı derin saygısını ve emsalsiz sevgisini sembolize eden, Allah ve Resulü tarafından belli formlarda yapılması emredilen davranış şekilleridir. Fıkıhçılar da ibadeti bu anlamda kullanmışlardır. Bu manada namaz, oruç, zekât, hacc, kurban, itikaf en meşhur ibadetlerden sayılmaktadır (Koca, 1989:240). Bu bölümde bazı öğrenciler ibadeti *kulun vazifesi olan şeyler* olarak tanımlamıştır.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen başarılı bir öğrenci olan K20:

“Allah için yapması ve yapılmaması gereken şeyler aklıma geliyor” demiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K41:

“Allah’a yapmamız gereken kulluk borcumuz.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K24:

“Allah’ın emirlerini yerine getirmek. Görevimiz olan namaz, oruç, Kur’an ibadetlerdir.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K51 ise:

“İnandığımız dinin gereklerini yerine getirmek ya da onun doğru bulunduğu yolda ilerlemek. Namaz kılmak, Kur’an okumak, camiye gidip namaz kılmak ibadetlerdir.” demiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K18:

“Allaha yönelme, Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan her şey diyebilirim. Bir insana yardım etmek, namaz, oruç, kötü şeyleri yapmamak. Gençlerin ibadetlerinde azalma var.” ifadesini kullanmıştır.

Öğrenim düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen K35:

“Dini ayakta tutan şey. İbadeti yaparak dinimizi, imanımızı pekiştiririz. Namazı kılmazsa dini unuttur dünyaya bağlı kalır. İbadet namaz kılarım oruç tutarım. İman etme, Kur’an okuma ibadettir.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K36:

“Dinde işlediğimiz konularla aynıdır. İyilik, kötülükten kaçınmak, yardımlaşma, benim gözümde öyle yani.” demiştir.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K13:

“Abdestli gezerim. Bu da bir ibadet bence. Yapmamız gereken şeyleri yerine getirmektir ibadet.” ifadesini kullanmıştır.

Katılımcıların bir kısmının ibadet kavramını yapılması gereken bir vazife/görev olarak değerlendirdiği görülmüştür. Bir kısmı ise iyi niyetlerle yapılan her şeyin ibadet olabileceğini söylemiştir. İslam’da ibadetin çok geniş sahası içerisine başta farz olan namaz, oruç, zekât, hac ve bunların nafileleri, sonra dua, tesbih, sena, zikir, tefekkür, istiğfar, salavat ve bunlardan başka ilim öğrenmek ve öğretmek, hasta ziyareti, cenazeyi taşıma ve defnetme, müminlerin ihtiyaçlarını gidermek, takva ve hayırda yardımlaşma, helal rızık kazanmak için çalışmak, insanlara sıkıntı veren şeyleri ortadan kaldırmak ve hatta tabii ve insani ihtiyaçların dinin koyduğu kurallar dâhilinde karşılanması halis bir niyetle yapılmakla ibadet kapsamına dâhil olmaktadır. Gençler dinin tavsiye ettiği şeyleri yapmanın ibadet olduğunu vurgulamıştır. Bu durum Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi

kazanımlarında (MEB, 2010) öğrenilen bilgilerin gençlerin ibadete bakışının şekillenmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

4.1.2. Maneviyat Olarak İbadet Tanımlamaları

Allah sevgisi, Allah korkusu, Allah'ın rahmetini ummak, gazabından korkmak, kazasına razı olmak, verdiği bela ve imtihana sabretmek, nimetlerine gönülden şükran duyguları beslemek, Allah'tan haya etmek, O'na tevekkül etmek ve gönül bağlamak gibi yüce duygular beslemek suretiyle mü' min, kalben duygusal planda Allah' a ibadet eder. Bu bağlamda ibadet, Allah'la kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür varlığı, belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi şeklindeki tezahürüdür (Hökelekli, 2003:233). Bazı katılımcıların ibadeti Allah ile kurulan duygusal bağ, minnettarlık ve yakınlık olarak tanımladığı görülmüştür.

İHL öğrencisi K43:

“Allah'ın verdiklerine karşı şükürdür” ifadesini kullanmıştır.

Kendisinin ailesi ile sürekli ters düştüğünü vurgulayan K22:

“Allah'a teşekkür etmek, ona verdiklerinden dolayı minnettar olmak ve güzel şeyler yapmak. Bunun gibi şeyler yani ibadet. Tabiki namaz oruç, hac gibi şeyler de...” demiştir.

Bağlar bölgesinde sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K29:

“Allah'la iletişim geliyor aklıma. Onu sevdiğimi ibadetlerimle gösterebilirim.” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K34 ise:

“Allah'a yakın olduğunu hissetmek için yapılır.” demiştir.

İHL öğrencisi olan K46:

“Bana göre ibadet, konuşmaya dikkat, namaz, Allah'ın rızasını kazanmak için kalp kırmama, argo konuşmama, kul hakkı yememe.” ifadesini kullanmıştır.

Dini sorgulama aşamasında olduğunu sıklıkla vurgulayan K15:

“İbadet, dinlerde tanrıları hoşnut etmek için yapılan davranışlar. Benim için iyi bir insan olmak başlı başına bir ibadet bence. Emirler, namaz, oruç sadaka vermek, hac vs. ibadet benim için.” demiştir.

K14 de çevresinde kendi gibi düşünen çok arkadaşı olduğunu söylemektedir. K14'ün ibadete bakışı *“Kulun Allah'a karşı duygusal ve ruhsal olarak sevgi, saygı ve bağlılığını gösteren davranış biçimi”* veya *“insanı yaratıcısı karşısında duyduğu hislerin şekil ve anlam bakımından ifadesi”* (Kanar, 1984:55) olarak tanımlanan ibadet tanımlamalarıyla uyumlu olduğu görülmüştür.

Katılımcıların anlatılarında ibadeti hem inanç hem vazife hem de Allah'ın rızasını kazanacak, O'nu hoşnut edecek davranışlar olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Görüşmelerde ifade edildiği üzere katılımcıların büyük çoğunluğunun dini bilgilerini okuldan öğrendiği düşünüldüğünde ibadet tanımlamalarında kitabi bilgilerin ağırlıklı olduğu tespitler arasındadır.

4.2. Katılımcıların Modernleşme – İbadet İlişisine İlişkin Görüşleri

Katılımcı gençlere “*Sizce modernleşme ibadetlere bakışı etkiler mi?*” sorusu sorularak modernleşme sürecinin gençlerin ibadete bakışını ne yönde etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu modernleşmenin gençlerin ibadetlerini *olumsuz yönde etkilediğini* söylemiştir. Bazı katılımcıların ise modernleşmenin ibadetlere bakışı olumlu etkilediği yönünde fikir beyan ettiği görülmüştür.

Modernleşmenin ibadet kavramına bakışı ne şekilde etkilendiğine dair ifadeler beş başlıkta ele alınmıştır. Bunlar şu şekildedir:

Değişen Yaşam Tarzından Etkilenme- Özenti

Zamanı İyi Yönetememe

Sosyal Medyada Olumsuz Rol Modeller

İbadetleri Sorgulama

Modernleşmenin Olumlu Etkileri.

4.2.1. Değişen Yaşam Tarzından Etkilenme – Özenti

Modernleşme sürecinde bir geçiş toplumunu temsil eden Türk toplumu için modern koşullarda gelenekseli devam ettiren melez zihniyetlerin varlığından söz etmek mümkündür. Türk toplumunda din olgusu, toplumsal değişim, dönüşüm ve kırılmalarla birlikte 20-30 yıl öncesine göre daha farklı şekilde algılanmaktadır (Tekin, 2004:11). Zira modernleşme ile yaşanan değişimin gençler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yemekler, lüks otomobil ve evler, gösterişli mekânlar ve giysiler, eğlenceli ortamlar, çeşitli haberleşme araçları gençlerin yaşamında farklı davranışların ve hayat tarzlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Cereci, 2012).

Modernleşmenin, eğlenceli ve farklı yaklaşımlarla gençlere sunduğu fırsatların gençler üzerinde egemen olduğu ve bu durumun gençler tarafından direnç göstermeksizin kabul edilmesine olanak sağladığı bilinmektedir. Yaşam tarzı bireyin ya da grubun günlük hayatındaki standartlaştırılmış davranış özelliklerini içermektedir. Bu özellikler ilgi alanları, görüşler, davranışlar ve davranışsal yönelimlerle uyumludur (Öter, 2018). Modernleşen dünyada toplumlarda farklı yaşam tarzlarının geçmişe göre görünürlüğünün arttığı ve çeşitlendiği, bu durumun ibadetlere bakışı etkilediğini söylemek mümkündür.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen ve tercihlerinden dolayı ailesi ile ciddi çatışma yaşayan K22:

“Modernleşme gençlerin ibadetlere bakışını etkiler. Mesela İstanbul’da kimisi kapalı, kimisi açık, kimisi travest. Bunlar birbirine bakıp etkileniyor. Allah’a inanmıyorlardı. Burada da var. Gençler diyor ki Allah olsaydı bu halimiz olmazdı. (gülüyor). Oruç tutulmazlar, zamanla her şeyde son moda şeyler. İnsanı etkiler.” ifadesini kullanmıştır.

Değişen yaşam tarzlarının kendilerini bazı şeylere özendirdiğini söyleyen K27:

“Modernleşme ibadete bakışı etkiler. Mesela düşünce olarak giyim kuşam olarak değişir.” Oruca bakışı nasıl etkiler mesela? *“(Düşünüyör)kötü yönde etkiler. Oruç tutmayanlara bakarak kendisi de ben niye tutayım der vazgeçer. Modern olmak özentiliktir din azalır.”* demiştir.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça düşük bir aileden gelen K30:

“Modernleşme tabiki de etkiler. Ben çevremde gördüğüm insanlar gibi yaşamak isterim. AVM’lerde gezerken her istediğimi alıp herkes gibi giyinemiyorum. Dünyadaki gençler bizim gibi mi. Özgürler, geziyorlar. Biz ne yapıyoruz kapıdan çıkınca eleştiriliyoruz. Bize ancak şöyle yapma günah, böyle yapma günah diyorlar. Ben de kızıyorum tabiki. Sadece bize mi günah diye. İbadetleri yapasım gelmiyor hocam ne yalan söyleyeyim.” ifadesini kullanmıştır.

K30, görüşmeler esnasında arkadaşlarının da kendisi gibi düşündüğünü ama korktukları için kimseye bir şey söylemediğini ifade etmiştir. Araştırma, modernleşme sürecinde gençlerin etkileşim halinde olduğu sosyal medya mecralarından, sosyoekonomik durumu yüksek gençlerin imkanları ve kentin modern görünüşünden etkilendiğini göstermiştir. Gençler kendilerinin imkansızlıklarını sorgularken ailelerinin ibadet yapmaları konusundaki baskılarına isyan edip tepki göstermektedir. Özellikle sosyoekonomik durumu düşük bölgelerdeki öğrencilerin daha çok maddi olanaklar açısından avantajlı durumların modern olarak algılandığı ve bu duruma özentinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Sosyoekonomik durumu yüksek gençlerin ise görüşler, davranışlar ve davranışsal yönelimlerle ilgili özentilerinin daha çok olduğu tespit edilmiştir. Her iki grubun farklı özentileri olmasına rağmen (yaşam tarzları, fiziksel görünüş ve fikirlerle tanışmanın) ibadet kavramına bakışının olumsuz yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

4.2.2. Zamanı İyi Yönetememe

Modernleşmeyle bireylerin yaşamlarında da kullandığı objelerden alışveriş şekillerine, ihtiyaçlarından eğlenme ve haberleşme tarzlarına kadar birçok alanda değişime sebep olan bir süreç kendini göstermiştir (Cereci, 2012). Bu süreçte gençlere her şeyin hazır

sunulması ile bireyin edilgen bir duruma düşürüldüğü söylenebilir. Gençlerin gündelik yaşamlarında yaşadığı dönüşümlerin modellemelerinin ve sınırlamalarının öğrenildiği önemli etmenlerden birinin medya aracılığı olduğu söylenebilir. Zamanının büyük çoğunluğunu istemli veya istemsiz olarak sanal ortamda geçiren gençlerin zamanı etkili kullanamama gibi bir sorunla karşılaşmaları söz konusu olmuştur. Bu durumun gençlerin ibadet hayatını da olumsuz yönde etkilediği (İbadetlerden geri kalma yönünde) görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir.

İHL öğrencisi K46:

“Modernleşme gençleri etkiler. Sosyal medya ve dışarıda vakit geçirdiği için vakit geçiyor veya boş ver diyorlar.” demiştir.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K33:

“Modern değerler aslında ibadetleri etkilememeli ama etkiliyor. Mesela namazı etkiler. Telefonla oynamak, internete gitmek varken veya öğle arası arkadaşı ile oturmak varken kimse namaza gitmek istemiyor. Gereksiz görme değil de farkına varmadan önemsemiyor.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük başarılı bir öğrenci olan K32:

“Gençleri modernleşme etkiler, dünyayı artık teknoloji olarak algılayıp çok zaman harcıyorlar. Dini değerleri unutuyorlar. Herkesin bir temeli var, oruç tutuyorlar en çok. Herkes tuttuğu için tutuyorlar. Namaz da kılıyorlar. Midemizi dinlendiriyoruz, sağlıklı diyor ve tutuyorlar. İbadet olarak tutmuyorlar.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K36:

“Gençleri etkilemez zaten yok gençlerde bir şey. Gençler gittikçe dinden uzaklaşıyor.” Neden? *“Mesela bazı gençler kız arkadaşımın yanına gideyim der yanlış hareketler yapar, bazıları telefona dalar bırakamaz”* ifadesini kullanmıştır.

Araştırmada gençlerin ibadete karşı olumsuz bir tavırları olmadığı tespit edilmiştir. Gençlerin gelişimsel özellikleri itibari ile arkadaş çevreleri, kız-erkek arkadaş ilişkileri ve sosyal medyada geçirdikleri sürenin fazla olmasından dolayı ibadetlerin aksadığı görülmüştür. Gençler inanmak ve ibadetlerin yapılmasının gerekliliğini düşünmekle birlikte ibadete ayıracakları zamanı sosyal medya ve arkadaş grupları ile geçirmeyi tercih ettiği için ibadetlerini yerine getirememektedir.

4.2.3. Sosyal Medyadaki Rol Modellerden Olumsuz Etkilenme

Toplumların değerlerine ve eğilimlerine bağlı olarak sosyal medya mecralarının zaman geçirme konusunda bireylerin yeni alışkanlıklar kazanmasında etkili olduğu bilinmektedir.

Sosyal medya, gündemi öğrenme, günlük yaşama yön verme, toplumsal etkinliklerden haberdar olma noktasında kitlelerin en önemli kaynağıdır. Sosyal medya, insanların düşünce ve duygu dünyaları üzerinde de kolaylıkla etkili olabilmektedir (Van de Kaa, 2001). Günümüzde Sosyal medya gençlerin dini bilgilerle olumlu ve olumsuz anlamda tanıştığı bir mecradır. Bu yönüyle dinin insanlara ulaştırılmasında aile, okul, camilerde yapılan vaaz ve hutbe gibi faaliyetlerle birlikte “modern dini sosyalizasyon araçları” olarak değerlendirilebilir. Bu araçlar, dini bilgileri topluma aktarmada ve canlandırılan karakterlerin rol-model olarak ele alınması açısından son derece önemli bir yer tutmaktadırlar (Arslan, 2009). Gençler medyadaki rol modellerin yaşam tarzları, sözleri ve davranışlarından etkilenmektedir. Bu kişilerin tutum ve davranışları, olaylar karşısındaki duruşları modern olarak algılamaktadır.

Eğitim durumu yüksek bir aileden gelen K35:

“Modernleşme, ibadet toplumumuzda çok yok. İyi olan şeyi kullanamıyor toplumumuz. Modernleşmeyi yanlış kullandığımız için dine bakışımızı etkiliyor. Bir şeye bağlanan modern değildir diye bir anlayış var. Bazı kişilerin dini yanlış yaşayanların havalarının sosyal medyada yayılması ve kendini modern tanımlayan insanların bunu modernlik olarak aktarması.” şeklinde ifade kullanmıştır.

İHL öğrencisi K6:

“Arkadaşlar sosyal medyada takip ettiği kişiler ne yaparsa onun iyi olduğunu düşünüyor. Ailesinin yaşantısı ile çok ters olsa da onların yaptıklarına modern diyor. Onlara göre ibadetler de eskilerin yaptığı şeyler zaten.” demiştir.

Katılımcılar, sosyal medyada takip edilen bazı kişilerin yaşantılarındaki örneklerin gençler üzerinde etkisinden dolayı ibadetlere bakışın olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Sosyal medyada bir şeye bağlı olmanın modernlik olmadığı yönündeki görüşler gençleri ibadetlerden geri kalmaya teşvik ettiği tespitler arasındadır.

4.2.4. İbadetleri Sorgulama

Ergenlik döneminde bireysel farklılıklar olmakla birlikte genel olarak ergenlerin “benlik oluşumu”, “kimlik arayışı”, “sosyalleşme”, “cinsellik duygusu”, “bağımsızlık duygusu”, “dinî şüphe ve çatışmaları” ve “dini şuurun uyanması” olmak üzere birçok ortak gelişim özelliklerinin olduğu bilinmektedir. Ergenlik döneminde soyut düşüncenin gelişmesiyle ergenlerin dinle ilgilenmeye başladığı ve dinî konularla ilgili araştırmalar yaptığı bilinmektedir (Gündüz, 2020). Bu süreçte gençler arkadaş gruplarının ve sosyal medyada yeni dini bilgilerle ve farklı inançlar hakkında bilgilenmektedir. Ergenlik döneminde aile etkisi, dini ve ahlaki değerler yerini, arkadaşların etkisi ve değerlerine bırakmaya başlamaktadır (Songar, 1981:106). Bu süreçte çoğu ergen kendi ailesinde olanlara

benzemeyen ve aile dışındaki akran grubu üyeleriyle paylaştığı inançları vb. ile ister istenmez kendi inancının güvenilirliğinden şüphe etmeye başlamakta veya en azından inandıklarını yeniden gözden geçirme gereğini duymaktadır. Gençlerin sorguladığı ve şüpheyne düştüğü konuların önce ibadet şekilleri üzerinde toplandığı (Camiye gitmek, günde beş vakit namaz kılmak, Kur' an okuyup dua etmek, oruç tutmak gibi), konularda olduğu bilinmektedir (Özbaydar, 1970:15). Gençler, modernleşmeyle belirginleşmeye başlayan mantıksal arayışların ve bireysel yargıların ibadete bakışı etkilediğini dile getirmiştir.

Proje İHL öğrencisi olan K44:

“En çok oruç ve zekatı etkiler. Modernleşince senin paran seninmiş gibi görüüyor. Ama paranın bir kısmı fakirlerin. Oruca da insanlar belli bir süre sonra niçin aç kalayım diye düşünüyor. Gençleri bırakın yetişkinler de tutmuyor. Teknolojinin kulu oluyorlar. Ben niye bunu yapıyorum diyor.” ifadesiyle gençlerin sorgulamalarının dinin manevi yönünün anlaşılamayacağı türden olduğu için bazı ibadetleri de doğal olarak sorguladıklarını vurgulamaktadır.

Başarılı bir öğrenci olan K41:

“Mesela namaz kuralları olan bir şey. Modern devlette saf üretilmiş şeyler falan kaza falan onları uygulayabilir. Esnetebilir. Kendi kolayına öyle gelebilir.” demiştir.

Benzer bir ifade sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen K44'den gelmiştir:

“Modernleşme ibadete bakışını etkiler. Şu anda da görüyoruz. Modernleşme algısı yüzünden dini fazla kolaylaştırıyorlar. Şu da olabilir deniyor. Ya da dinden uzaklaşıyorlar.” demiştir.

K41 ve K44, modernleşme ile değişen koşullarda bireylerin ibadetlerini kendi koşullarına göre esnetebileceğini ve zamanla değişen koşulların ibadetleri de değiştirebileceğini düşünmektedir.

Sosyoekonomik düzeyi oldukça yüksek bir aileden gelen ve başarılı bir genç olan K49:

“Modernleşme ibadeti etkiler. Sanki ibadet Allah'ı anmak geri kafalılıkmış gibi düşünenler var çevremde. İbadet eder ama görmezden gelir. Gençler daha rahat ve özgür ortam istiyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K49, modernleşme sürecinde ibadetlerin gençler tarafından geri kafalılık olarak görülebildiği için yapılamayacağını düşünmektedir.

Sosyoekonomik ve öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen bir genç olan K50:

“Modernleşme gençleri etkiler. Mesela içki içiyor bırakamıyor. Artık zararlı olmadığına inanmaya başlıyor. Diyor ben ateistim inanmıyorum içiyorum diyor.” diyerek gençlerin vazgeçemediği bazı alışkanlıklarını devam edebilmesi için onu sınırlayan her şeyi inkar edebileceğini ifade etmiştir.

Bazı gençler ise yeni fikir akımlarının modernleşmeyle hayatlarına girdiğini ve kendilerinin ibadet hayatını etkilediğini söylemiştir. K4:

“Ateizm diye bir şeyler duyuyorum. Yurtta olan bir arkadaşım var. Bu yurtta ateist olduğunu söyleyen bir arkadaş var diyordu. Gençlerin umurunda değil namaz. Kalbim temiz sadece Cuma namazını kılarım derler. Modernleşmeyle yeni fikir ve akımlar telefonda karşısına çıkmıştır. Şu anki gençler namaz, oruç, hac değil de İslamiyet olarak bakıyorlar. İbadet boyutuna bakmıyorlar.” demiştir. K4 bazı ibadetlerin modernleşme ile ibadet kavramının dışına çıkarılabileceğini düşünmektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K20:

“Bir de ateistlik, deistlik artmış, insanların kararlarından da mantıklı olanlarından etkileniyoruz. Bize anlattıkları etkili oluyor. Arkadaşları ile konuşurken duyuyorum. Yoksa direk anlatmıyorlar.” ifadeleriyle, modernleşme sürecinde ortaya çıkan bazı fikir akımlarının gençlerin dini değerlerini ve ibadetlerine bakışını olumsuz etkilediğini söylemiştir.

Gençlerin bir kısmı modernleşmeyle birlikte insanların bencilleşebileceğini, kendi tercihlerine göre bazı ibadetlerin sınırlarının çeşitli bahanelerle esnetilebileceğini, kolaylaştırılabileceğini veya öneminin azalabileceğini düşünmektedir. Gençlerin modern zamanlarda hem gelişimsel özellikleri itibari ile hem de modern dünyanın sunduğu bir takım imkanlarla farklı bireysel eğilimler gösterebileceği tespit edilmiştir. Ayrıca bu süreçte dini uygulamaların mantıksallığının sorgulandığı, ibadetlerin yaşam koşullarına göre esnetileceği ve bunun da ibadetleri olumsuz etkileyeceğini (ibadetleri yerine getirme açısından) düşünülmektedir. Bazı gençler ise ibadetlere olumlu bakmakla birlikte dinin bilimle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu konuda mantıksal çözümler aramaktadır. Gençlerin bir kısmının ise modern dünyada hem arkadaş çevresi hem de sosyal medya aracılığı ile tanıştığı farklı akımları merak etmesi ve bu akımlara mensup kişilerin anlatılarından etkilenmesiyle ibadetlere bakışının olumsuz etkileneceğini düşünmektedir. Ayrıca gençlerin “İslamiyet” şemsiyesi altında ibadetsiz bir din anlayışına doğru meyledtiği de tespitler arasındadır.

4.2.5. Modernleşmenin Olumlu Etkileri

Katılımcıların bir kısmı diğer katılımcıların aksine modern imkanların ibadetlere olumlu etkilerinin olacağını dile getirmiştir.

Sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen K21:

“Modernleşmenin ibadete bakışı etkilediğini düşünüyorum. Örneğin, hac yapsam hızlı giderim. Teknolojiyle ibadetlerimi daha hızlı yapabileceğimi düşünüyorum. Eğer teknolojik bir alet bana yemem gerektiğini hatırlatırsa iyi olur. İnternette genelde doğru bilgiler var. İnternette tarafsız insanlardan yararlanırım.” demiştir.

Kendisini muhafazakar bir genç olarak tanıtan K21, ibadetlerini yapmak istemektedir. Bu nedenle modernleşmeyle birlikte teknolojik imkanların hayatın hızlı akışına ayak uydurmak ve hayatı kolaylaştırıcı etkisinden yararlanılması halinde ibadetlerin de kolaylaşacağını düşünmektedir.

K24 ise gündelik yaşamındaki gözlemleri üzerinden modernleşmenin sağladığı kolaylıkları sıralayarak olumlu görüş bildirmiştir. K24:

“Modernleşmeye hepten kötü bakmıyorum. Mesela babaannemin gözü görmüyordu. Kur'an okuyamadığı için üzülüyordu. Babam ona Kur'an okuyan bir kalem aldı şimdi çok mutlu vallahi. Bir de annemin ezan okuyan saati var. Zamanı gelince ezan okuyor.” ifadesini kullanmıştır.

Modernleşme sürecinde hayatın hemen her alanına katkı sağlayan teknolojik gelişmeler, dini alanda da bireylere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Günümüzde "Ezan okuyan saat" ve zikir matikler akıllı telefon ve bilgisayarlara yüklenebilen uygulamalarla kutsal kitapların hem orjinal hem de yaşanan ülkenin dili için versiyonları bulunurken bazı yazılımlar ise ibadeti kolaylaştıracak şekilde hazırlanıyor olması dini bilgilere ulaşmada kolaylıklar sağlamaktadır. Mobil uygulamalar sayesinde Kur'an-ı Kerim okuma imkânı da bulan kullanıcılar, dua ve surelere, namaz saatlerine, dokunmatik tespih ya da kıble bulucu gibi yazılımlara da ulaşabilmektedir. Ayrıca çocukların dini bilgileri eğlenerek ve sıkılmadan öğrenebilmeleri için de teknoloji destekli paketler mevcuttur. Bazı eğitim setlerinde ise çocuk eğitimi konusunda uzman kişilerin desteğiyle hazırlanan çocuklar için dini bilgiler ve ibadetleri animasyon, oyun ve interaktif uygulamalarla öğrenmesinin amaçlandığı Elif-ba ve tecvid, namaz hocası, sureler ve dualar, peygamberler tarihi gibi bilgilerin yer aldığı dini içerikli kaynaklar mevcuttur. Katılımcıların ulaşım teknolojisinin ve dini eğitime destek verecek teknolojik gelişmeleri olumlu olarak değerlendirdiği görülmektedir.

4.3. Gençlerin İbadetleri Yerine Getirememe Sebepleri

Bireyin değer dünyasının şekillenmesini etkileyen birçok etmenden bahsedilebilir. Kitle iletişim araçları, dünyada yaygın olan değerler ve kültür, yaşanan ülkenin şartları, hukuk kuralları, ebeveynin mesleği, iş arkadaşları, komşular, akrabalar, fiziksel çevre, okul, aile, ebeveyn tutumları bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel (Rosa ve Tudge, 2013) ve sosyal

gelişimini etkilemektedir (Kandemir, 2018). Katılımcı gençler kendilerine yöneltilen soruları cevaplarken bir yandan da ibadetlerini niçin yerine getiremediğini sebepleri ile açıklamıştır. Gençler kendilerini dini davranışlar ve ibadetlerden alıkoyan gerekçeleri 5 başlıkta ifade etmiştir. Bunlar:

1. İbadetin zor gelmesi
2. Haz, dünyevileşme ve tüketim kültürü
3. Bilgisizlik
4. Zamansızlık
5. Ailenin değerleri yeterince aktaramaması.

4.3.1. İbadetin Zor Gelmesi

Bireylerin sorumluluk alması onları başarıya götüren, özgüven gelişimine destek olan ve aynı zamanda baş etme mekanizmasını pekiştiren bir beceri kazandırdığı bilinmektedir. Sorumluluk bilinci, kişisel başarı yanında kişisel ilişkilerin geliştirilmesinde başat rol oynamaktadır. Bireylerin yetiştiği ortamda, kendisi için seçim yapma ve yaptığı seçimin sonuçlarından sorumlu olma fırsatı verilmişse sorumluluk duygusu gelişir.

Başarılı bir öğrenci olan K11:

“Çoğu Müslümanım diyor ama müslümanlığı uygulamıyor maalesef. Hocam her şeye inanyorlar, her şeyi benimsiyorlar. Müslümanlığın hepsini benimsiyor ama uygulamıyorlar. Bunun sebebi, biraz irade. Aile bize yolu gösterir ama gerisi onlara kalır. Biz gençler çok şey yetiştirilmişiz. Bizden öncekiler tarlalarda bağlarda bahçelerde çalışmış. Bize her şeyimiz kolay öğretilmiş. Zor görünce kaçıyoruz hocam. Hemen büyüklerimize sığınıyoruz kendimiz çözmeye çalışmıyoruz. Bu ibadetlerimize de yansıyor. Sorunlardan korkuyor kaçıyoruz” ifadesini kullanmıştır.

K11 gibi birçok katılımcı kendilerine zamanında sorumluluk verilmediği için bir şeyi sahiplenme, onu başarabilmek için çalışma, planlama yapmada zorlandığını ifade etmiştir. Kendilerinin her şeyi hazır bulduğu için zor olan şeyleri istemediğini, ibadetlerin de gençler için zor ve sorumluluk gerektirdiği için yerine getirilmediği söylediği görülmüştür.

İHL öğrencisi K46 da benzer görüşler dile getirmiştir. K46:

“İnanıp benimsiyorlar ama uygulama ise var da yok. Zor mu geliyor bilmiyorum. İmam Hatip de olsa uygulama zayıf.” demiştir.

İHL öğrencisi K4:

“Sadece inanyor. İbadetleri pek önemsemiyorlar. Günde beş defa abdest olmak zor. Onun yerine kafeye gidelim diyorlar” ifadesini kullanmıştır.

Ailesi köyde yaşayan başarılı bir öğrenci olan K32:

“Bazı öğretmenler dini davranış olarak iyi. Öğrenciler örnek alabiliyorlar. İnaniyorlar ama uygulamıyorlar. Zor diyorlar hocam. Biz de yapmaya yapmaya unutuyoruz. Bir de bahane üretiyorlar. Zamanım yok, ders mi çalışayım bunu mu yapayım diye.” ifadesini kullanmıştır.

K32, gençlerin iyi örneklerden olumlu etkilendiğini ancak zor olan şeyi bahaneleri ile bastırdığını söylemektedir. K32’yi destekler bir ifade K14’ten gelmiştir. Sosyal medyayı etkin kullandığını söyleyen başarılı bir öğrenci olan K14:

“Teknoloji insanları tembelliğe yönlendiriyor. İnsan tembel olunca yapması gereken ibadetleri saçma bularak bir bahane bulabiliyor.” demiştir.

İHL öğrencisi K47:

“İnaniyorlar ama uygulamıyorlar. İbadet, kapanmak, namaz zor geliyor.” Burada alınan eğitimin etkisi yok mu? *“Pek yok. Buradaki meslek derslerini sadece okuyorlar. Sanki bir romanmış gibi dersleri takmıyorlar.”* ifadeleriyle, okulda verilen meslek derslerinin öğrencilerin dini yaşantısına fazla etkisinin olmadığını ve *“sadece bir ders”* olarak değerlendirildiğini belirtmiştir.

Katılımcı gençlerin modernleşme sürecinde hem kendini hem de gözlemlerini aktardığı bu bölümde ibadetleri yapmanın ve sürekliliğini sağlamanın kendilerine zor gelmesinden dolayı yerine getirilmediği tespit edilmiştir. Günümüzde gençlere küçük yaşta sorumluluk verilmemesi ve kolay bir yaşam sürmesi ile bazı sorumlulukların zor gelmesi ibadetleri yapma konusunda da kendini göstermiştir.

İHL gençleri de diğer lise grupları ile benzer ifadeler kullanmıştır. Zira İHL gençleri okullarında dini eğitim almalarına rağmen farklı okul grubundaki gençler gibi modernleşme sürecinde küreselleşme ile gençlerin hayatını etkileyen araçlarla etkileşim içerisinde. Diğer lise grupları ve İHL gençlerinin bazılarının meslek derslerini dini bilgilerini öğrendikleri bir ders olamaktan ziyade diğer dersler gibi görmelerinden dolayı ibadetlere bakışında etkisinin fazla olmadığı görülmüştür. Gençlerin dersleri sınav endeksli değerlendirmelerinin bunda etkili olduğu söylenebilir.

Gençlerin anlık ve hızlı değişen bir dünyada süre olarak uzun hedeflere sabır göstermeye hem beden hem de zihnen hazır olmadıkları görülmektedir. Gençler için kısa sürede sonuç alabilecekleri dünyevi hedefler, karşılığı uzun ve soyut bir süreci anlatan ibadetlerden daha cazip gelmektedir.

4.3.2. Haz, Bireyselleşme ve Tüketim Kültürü

Modernleşme sürecinde gençlerin gelişimsel durumlarına kimlik oluşturma süreçlerinin de eklenmesi ile daha bireysel eğilimler gösterdikleri görülmektedir. Günümüz gençliğinin tüketim kültürünün bir parçası olarak yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir.

Günümüz tüketim toplumunda anlık hazlar cazip gelmekte, yarının belirsizliğinde ve kontrol edilemezliğinde ne ile karşılaşılacağı bilinmediği için hayat, içinde bulunulan an kendilerine ne sunuyorsa ona hemen ulaşmak gerektiği anlayışı yaygınlaşmaktadır. Arkadaşlıklar, ortaklıklar ve evliliklerin çabucak sonlandırılmasını sadece sadakat duygusunun azalmasıyla değil bu bağlamda da değerlendirmek gerekir (Twenge, 2013).

Günümüz modern toplumunda tüketimin, nesnelerin yanı sıra fikirlerin ve değerlerin de tüketilmesi söz konusudur. Gençler sıklıkla hem kendileri hem de çevrelerindeki akranlarının eğlenmeye haza ve tüketmeye olan merakı ve düşkünlüğünden bahsetmektedir. Ürünlerin, kişilik tipleriyle özdeşleştirilerek sunulması aile içi rollerin ve çevredeki rol modellerin yerine çeşitli kimliklerin, yaşam biçimlerinin ve boş zaman değerlendirme biçimlerinin tüketim olgusu üzerinden biçimlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Öztürk,2013).

Sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen başarılı bir öğrenci olan K48:

“Bence inanıyorlar ama öyle olduğunu bilirlerse kötü şeyler yapamayacağı için yok diyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K48 günümüzde bazı gençlerin eğlence, zevk, haz düşkünlüklerinin kısıtlanma veya engellenme korkusu ile ibadetlerini yerine getirmediğini söylemektedir. Gençlerin kendilerini sınırlayacak veya isteklerini engelleyecek şeyleri hayatlarında yok sayma eğiliminden bahsetmektedir. Dinî değerlerle bireysel değerler arasındaki sıkışmışlık yaşayan gençlerin tercihlerini bireysel değerler yönünde kullanma (Yapıcı, 2018) eğiliminde olduğu bilinmektedir. Araştırmada da benzer sonuçlarla karşılaşmıştır.

Sur bölgesinde yaşayan sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K2:

“Hocam inanıyorlar ama uygulamıyorlar. Benim takıldığım insanlar neşeli, insanlar. Dışarıdaki eğlenceleri, telefondaki oyunları, televizyondaki eğlenceleri bırakmazlar” demiştir.

K2 arkadaşları gibi gençlerin inandıklarını ama dini uygulamalara sıcak bakmadıklarını ifade etmiştir. K2'nin yaşadığı Sur bölgesinin kendine has literatüründe “neşeli insanlar kavramı” “haz” kavramı ile örtüşmektedir. Zevk ve haza olan düşkünlüğün gençleri ibadetleri yapmaktan alıkoyduğunu dile getirmiştir. Tüketmekle mutluluk arasında doğrudan ilişki kuran gençlerde tatminsizlik (doyumsuzluk) duygusu belirginleşmiş, kanaatkârlık ve şükür duyguları kaybolmaya, tamahkârlık ve haset öne çıkmaya, teşhirci bir yaşam tarzı benimsenmeye başlamıştır. Teşhir alanı ise sosyal medya olmuştur (Yapıcı, 2018). Hemen hemen tüm ilçelerdeki gençlerin anlatılarında aileleri ile yaşadıkları sorunlarda sosyal medyada takip edilen ortamların imkânına sahip olmadıkları için aile içi, arkadaşlar arası çatışmalar ve evden ayrılmalar olduğu sıklıkla

dile getirilmektedir. Gençlerin hayatında tüketimle mutluluk arasında sıkı bir ilişki gözlenmektedir. Gençler eğlenceli ve kendilerini mutlu hissettiren ortamlarda daha fazla vakit geçirirken ibadetleri de yerine getirmemektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K19:

“Gençler eğlenemez mi? Bu dünyaya bir defa geliyoruz. Biz hem eğlenip hem ibadetlerimizi yapabiliriz. Hem ibadet yapmasak bile iyi bir insan olmak bazı günahlarımıza karşılık gelebilir bence. Sadece ibadet yapanlar mı cennete gidecek?” ifadesini kullanmıştır. K19 günümüzün cazip imkanlarından yararlanmak isterken sorgulayıcı bir üslupla sorularımızı cevaplamayı tercih etmiştir.

Katılımcıların da sıklıkla vurguladığı gibi günümüz gençliği seçim yapma şansı olmadan tüketim toplumunda yaşamaktadır. Tercihlerini yaparken tüketim kültürünün güdüleyici faktörlerle ailesinden öğrendiği dini değerleri uyumlu hale getirme çabasında oldukları görülmektedir. Gençlerin dini kimlik oluşturma aşamasında eğlenceye olan eğilimi ve dini değerlere olan vicdani bağlılıkları karşılaştınca dünyevi olanın daha cazip geldiği söylenebilir. Ayrıca günümüz gençlerinin bir kısmı bireycilik ve hazzcılıkla dindarlığı birleştirmeye çalışarak orta yolu bulma gayreti içindedir. Artık “hazcı dinselilik” ya da “hazcı maneviyatçılık” kavramlarından bahsedilmektedir. Bunu “saf bireysel dindarlık”, “kurumsal temeli gevşek maneviyatçılık”, “ahlakî temelleri zayıf dinselilik” olarak kavramlaştırmak da mümkündür (Yapıcı, 2018:83-97). Katılımcı görüşlerine dayalı olarak, özellikle kurumsal din anlayışlarının eleştirildiği bu dönemde bireysel hazcı maneviyatçı eğilimlerin ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmaktadır. Diyarbakır gençlerinde de hazcı ve bireysel bir din anlayışının izlerine rastlanmaktadır.

Öğrenim düzeyi düşük bir aileden gelen K7:

“Gençler ibadet etmeli. Ama çok zor. Gençken biraz daha hareketlidir. Eğlenmek dolaşmak gezmek varken namaz çok zordur.” ifadesini kullanmıştır.

Bireylerin hayattan beklentilerinin farklılaştığı haz ve hıza bağlı bir yaşamın kutsanır olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Günümüzde “olma”ya değil “sahip olma”ya rağbetin arttığı görülmektedir. Sahip olma mal, mülk, makam ve marka üzerinden değil, deneyim, heyecan ve hazza sahip olmak, somut nesne ve amaçlara ulaşmaktan daha değerli görülmektedir. Bauman’ın ifadesiyle günümüzde parçalanmış hakikat, akışkanlaşmış ve göreliliğe teslim olmuştur. Bu düşüncelerin bilhassa gençleri derinden etkilediği görülmektedir. Gençler kişisel bakış açılarını adeta hakikat söylemine dönüştürmekte, hatta kendi bakış açısına uymayan hususları çabucak reddetmektedir (Bauman, 2018b:25).

Diyarbakırlı bazı gençlerin eğlence, zevk, haz düşkünlüklerinin kısıtlanma veya engellenme korkusu ile ibadetleri görmezden geldiği ve yerine getirmediği tespit edilmiştir. Gençlerin tercihlerini yaparken tüketim kültürünün güdüleyici faktörleriyle ailesinden öğrendiği dini değerleri uyumlu hale getirme çabasında oldukları görülmektedir. Gençlerin dini kimlik oluşturma aşamasında eğlenceye olan eğilimi ve dini değerlere olan vicdani bağlılıkları karşılaşınca dünyevi olanın daha cazip geldiği tespit edilmiştir.

4.3.3. Bilgisizlik

Bilginin bu kadar öne çıktığı günümüzde Müslümanların neye, niçin ve nasıl inanılması ya da yaşanması gerektiğini temellendirememesi günümüzün en önemli problemlerden biridir. İnanç konularının ilmiyal düzeyinde verilerek vicdani ve aklı açıklamalara yeterince yer verilememesi, insanları çağdaş inanç problemleriyle başa çıkmakta yetersiz bırakabilmektedir.

İmân, başlangıçta samimi bir kabullenişle oluşur. Muhakeme yeteneğinin gelişmesiyle bireyler, kendilerine hazır olarak sunulan dini değerleri kullanarak somut çevre ile ilgili yorumlar yapar, o değerleri özümser, sorgular veya reddederler (Ok, 2007). Dini değerlerin benimsenmesi, gündelik yaşamda hem dünya hem de ahirete bakan yönü ile temellendirilebilmesi bu konuda tatmin edici bilgilerle gerçekleşebilir. Gençler kimlik oluşturma süreçlerinde birtakım şeyleri sorgulama, kabul etme ve reddetme eğilimi gösterir. Bazı konularda da şüpheyi düşerek hakikate ulaşmaya çalışırlar. Ergenlik döneminde dini şüphenin ardındaki nedenlerden birinin bilgisizlik veya yanlış bilgilenme olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmalarda demokratik bir ortamda yeterince ve doğru bilgilenen ergenlerde dini şüphe oranı, diğerlerine göre çok daha düşük çıkmıştır (Günaydın, 2017:331). Katılımcılar, ibadetleri yerine getirememe nedenlerinden biri olarak ‘bilgisizlik’ veya ‘eksik bilgilendirilmeyi’ vurgulamıştır.

Sosyoekonomik düzeyi düşük bir aileden gelen K41:

“Dini değerleri tam kavrayamadıkları için yanlış anladıklarını düşünüyorum. Bildiklerini doğru kabul edip doğruluğunu araştırmıyorlar. İnanıyorlar benimsiyor ama yaşayışları da tam olarak bilmedikleri için yapamıyorlar. Bilgi azlığı. Tam olarak bilmediklerinden yapılmadığını düşünüyorum. Yaşamundan örnekler verilirse, yaşanan olaylarla ilişki kurulursa genç anlayabilir.” ifadesini kullanmıştır.

K41 gençlerin dini bilgilerinin azlığı ve dinin soyut yönünün anlatılamamasından dolayı ibadetlerin yapılamadığını söylemektedir.

Başarılı bir öğrenci olan K20:

“İnanıp benimseyip uygulayanlar var ama bu çok az. Mesela ben de öyleyim. İnanıyorum benimsiyorum ama uygulayamıyorum. Bunun sebebini kendime bağlıyorum. Çok fazla bilğim olmaması veya hayat şartları bunu gerektiriyor. Hayat şartlarımı ben planlıyorum ama onu bir yere koymuyoruz bence. Fazla dünya aşkı var. Ben geçen haftaya kadar ölüm diye bir şeyi düşünmüyordum. Taki arkadaşımın ablası ölene kadar. Bir sene sonra sınavımız var. Sadece ders çalışmaya yönelince dışarıdan bir şey görmüyoruz ve hayatın ölümsüz olduğunu düşünüyoruz.” demiştir.

K20 gençlerin ibadet yapmama sebeplerini anlatırken bilgisizlik yanında hayat şartları derken yapmayı planladığı işlerde ibadetin yer almamasını kastetmektedir. Çevresinin başarılı olma konusunda baskısından dolayı vakitlerini daha çok ders çalışmaya ayırdıkları için dini konulara zaman ayıramadıklarını ve bilgisiz kaldıklarını ifade etmektedir. K20 gibi K16, K19, K33 ve K45 gibi başarılı öğrencilerin birçoğu benzer görüş bildirmiştir.

Gençlerin dini eğitimlerinde inanç konularının ilmi hal düzeyinde verildiği gözlenmiştir. Dini bilgilenmede vicdani ve aklî açıklamaların ihmal edildiği tespit edilmiştir. Genç bireyler neye, niçin ve nasıl inandığını/yaşadığını temellendirememekte ve bir takım inanç problemleriyle başa çıkmakta yetersiz kalabilmektedir. Gençler, modernleşen dünyada yeni problemlerle karşılaştığını ve problemleri çözmede çaresiz ve kısır bir döngü içinde olduğunu söylemiştir. Ailelerin başarı konusundaki baskısı ve eğitim sisteminin yoğun içeriği gençlerin vakitlerini daha çok akademik birikim için kullanmalarına sebep olmaktadır. Gençlerin karşılaştığı dini problemlere çözüm üretecek bilgi donanımına sahip olmadığı gibi bunu öğrenecek ortama da sahip olmadığı tespit edilmiştir. Gençlerin birçoğunun yaşamlarını planlarken, ibadetlere yer vermediği görülmektedir.

4.3.4. Zaman Bulamama

Hayatımızın her yönüyle ilgili olan zaman, bireysel ve toplumsal gerçeklikten soyutlanamaz bir boyuttur (Sztompka, 2003:41). Toplumu, toplum gerçekliğini, sosyal yaşamı, toplumsal sistem ve düzeni, toplum varlığının ve toplumsal hayatın idamesini, toplumsal değişimi, toplumsal hayatta meydana gelen yeni durumları, farklılaşmaları zamandan ayrı algılamak ve düşünmek mümkün değildir (Giddens, 2005b:380). Çünkü zamanın akışı kişinin kontrolü dışındadır; zaman durmadan akar ve kişi ne kadar uğraşırsa uğraşsın, bu akışı kontrol edemez. Önemli olan zamanı kontrol etmek değil, kişinin zaman içinde kendini kontrol edebilmesidir (Mackenzie, 1989). Modernleşen dünyada gençlerin yaşadığı problemlerden birinin de zamanı verimli kullanamama problemi

olduğu söylenebilir. Günümüzde gençlerin zamanı planlayamama veya verimli kullanamama gibi problemler yaşadığı bilinmektedir.

Öğrenim düzeyi ve sosyoekonomik düzeyi yüksek bir aileden gelen K50:

“İnanıp benimsiyorum ama uygulama konusunda dersler ve okul olduğu için pek uygulayamıyorum” ifadesini dile getirmiştir.

Başarılı bir öğrenci olan K51:

“İnanıyorlar benimsiyorlar fakat uygulamıyorlar.” Sence neden uygulamıyorlar?
“Genelde vakit bulamadıklarını söylüyorlar. Ders çalışınca buna yetemiyorum gibi.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K36:

“İnanıyorlar ama diğerleri pek yok. Mesela bende de oluyor. Zaman yetmiyor telefon arabayla gezmek sanayide yardım et diyor oraya gidiyorum. Zaman bulamıyorum.” ifadesini kullanmıştır.

K36, görüşmelerde gençlerin çalışma dışında telefon ve gezmeye olan düşkünlüğünden dolayı zaman problemi yaşadığını, bu nedenle ibadete zaman ayıramadığını veya farkında olmadan ihmal ettiklerini söylemiştir.

Ailesinin öğrenim durumu yüksek ve başarılı bir öğrenci olan K15:

“Bence gençler ibadeti zaman kaybı olarak görüyor olabilirler. Dünyevi işlere daha çok zaman ayırmayı tercih ediyorlar.” demiştir.

K15 zamansızlık kavramına farklı bir bakış açısı getirmiş ve gençlerin ibadet yapmayı bir zaman kaybı olarak gördüklerini ve dünyevi işlere zaman ayırmayı tercih ettiklerini söylemiştir.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen K10:

“Gençler ibadet etmiyor. Amaan nasıl olsa yaparım diye erteleme duygusu işin içine girince” demiştir.

K10 gençlerin gelişimsel özelliklerinden kaynaklanan zamanı planlayamamaya dikkat çekmiştir.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K28:

“Şimdiki gençler hiç takmıyor. Teknolojiye dalmış. Mesela biz cumaya gidince sen de gelmiyor musun? Diyoruz utanıyor ama gelmiyor hem aile hem çevre etkili.” demiştir.

K28, teknolojik aletlerin zaman aldığını ve bunun da ibadetleri sekteye uğrattığını dile getirmiştir.

Gençler modern zamanların sunduğu imkanlar ve alternatiflerin çeşitliliği karşısında zamanlarını yönetememe sorunu yaşamaktadır. Zamanın planlanamamasında

kimi gençlerin teknolojik aletlerle fazla vakit geçirmesi, gezmek, eğlenmek ve dünyevi zevkler için harcadığı vaktin sınırlanamaması gibi sebeplerle ibadetler için zaman ayırlamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı gençlerin ibadetleri zaman kaybı olarak görmeleri ve bazı gençlerin ise yaşamlarını planlarken ibadet için zaman ayırma gibi bir tercihlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Başarılı öğrencilerin ise akademik başarı ve sınav için ayırdıkları zamanın yoğunluğundan dolayı ibadetlere zaman ayıramadıkları tespitler arasındadır.

4.3.5. Değerler Aileden Yeterince Aktarılmıyor

Toplumu ayakta tutan değerlerin ciddi bir sarsıntı geçirmesi söz konusu olmuş ve aile kurumu da nasibini almıştır. Eğer çocuk başta aile olmak üzere etkili bir dini atmosferin olduğu çevrede yaşama imkânı bulursa, onda güçlü bir dini uyanışın görüleceği söylenebilir. Dini inancın ortaya çıkması ve gelişmesinde ailenin en etkili faktör olduğu yapılan araştırmalarda görülmüştür (Yavuz, 1987:47). Modernleşme sürecinde gençlerin ailelerindeki değişim ve dönüşümle birlikte dini bilgi aktarımının sekteye uğradığı söylenebilir.

Sosyoekonomik düzeyi düşük ve başarılı bir öğrenci olan K34:

“Değerler aktarılıyor ama tam olarak değil. 35-55 yaş arası büyükler değerleri süzerek aktarıyor. İyi olan gelir iyi olmayan aktarılmıyor. İyi kötüyü kendi yaşantılarından yanlış iz bırakanları eliyorlar. Onu hiç anlatmıyorlar. Aktarılan değerler aynen aktarılıyor ama seçiliyor. Değerler aktarılıyor ama tam olarak değil.” ifadesini kullanmıştır.

K34 ailelerin kötü deneyimlerine sebep olduğunu düşündüğü değerleri aktarmadığını vurgulamaktadır.

K35 *“Genel olarak inanış var uygulama olarak bir tümsek var orada. Tümseğe çıkamamak çevre veya aileden alınan dini değerlerin az olması. Gençler araştırmıyor veya gerek duymuyorlar.”* demiştir. Bu ifadeyle, K35 yaşamlarındaki engellerin aşılamamasında eksik aktarılan değerlerin olduğunu söylemektedir. K35 dini değerlerin aile tarafından yeterince aktarılmadığı için gençlerin bu eksikliği tamamlayacak çabayı göstermemesinin ibadetlere de yansıdığına dikkat çekmektedir.

Ailesi köyde yaşadığı için taşınmalı sistemle okula gelen. K45:

“Gençler inanıyorlar ama yaşamıyorlar. Bence ailelerinde olmadığı için kendileri çevreden etkileniyor. Onun gibi diyor demiyor ki benim gibi” demiştir. K45 ailelerin ibadetleri yerine getirmemesinin gençlerin ibadete bakışını etkilediğini dile getirmiştir.

Bireyler sosyalleşirken toplumun inanç ve değerlerini, norm ve davranış kalıplarını öğrenme, içselleştirme ve dışsallaştırıp nesnelleştirirken ailenin de önemli görevler üstlendiği bilinmektedir. Ailelerin modern çağın hızı karşısında çocuklarının yaşayacağı sıkıntıları göz önünde bulundurarak değer aktarımı yaptığı tespit edilmiştir. Aileler, çocuklarının yaşamında zorluk oluşturmayacağını düşündüğü değerleri seçerek aktarmayı tercih etmektedir. Bu durumun dini değerlerin bir bütünlük içinde aktarılmasını engellediğini düşündürmektedir. Gençler ibadetlerin aile tarafından ya hiç öğretilmediğini ya eksik bilgilerle öğretildiğini ya da kötü tecrübe edilmiş dini değerlerin seçilerek aktarıldığı için ibadetlerin sekteye uğradığını ifade etmiştir.

5. Gençlerde Allah Tasavvuru

5.1. Allah Tasavvuru

İnsanın maddi ve manevi açıdan iyi olma halinin en kapsamlı göstergesi olarak düşünülen "hayatın anlamı" kavramı, hayata verilen değer, amaç ve hedefler ve manevi açıdan duyulan memnuniyet (Jim ve arkadaşları, 2006) bireyin bakış açısıyla yaşamın ontolojik anlamı, amaç yönelimi ya da amaçlılık (Ryff, 1989) olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda hayata yüklenen anlamın bireyin hayata karşı duruşunu da şekillendirdiği görülmektedir. Hem dinî yaşantı hem de hayata bir anlam kazandırma düşüncesi kendi bünyesinde aşkınlığı barındırmaktadır (Bahadır, 1999).

İnsan, yaşadığı toplumda kendisi ve kendisi dışındaki varlıkların farkına varmasıyla hayatı anlamlandırmaya ve üstün bir güce inanmaya başlar. Bireyin kendinin ve kâinatın varlığının nedenlerini araştırmak için çabalamasıyla âlemi yaratan ve düzenleyen Tanrı kavramı ortaya çıkmış olur (Yıldız, 2007:1). Dini literatürde bireyin sosyalleşme sürecinde ailesi ve çevresi ile etkileşim ve gözlem yoluyla öğrendiği kavramlardan biri de Allah tasavvuru olduğu bilinmektedir. Allah tasavvurunun zihinsel gelişim, edinilen bilgi ve tecrübe, düşünüş tarzları ve bağlı olunan dinin inanç esaslarına göre Allah'ın zihinde anlamlandırılma, canlandırılma ve biçimlendirilmesi süreçlerini kapsadığı söylenebilir. Allah tasavvurunun kişinin Allah'ı duygusal olarak tecrübe etmesiyle (Mehmedoğlu, 2011:29) başladığı söylenmektedir. Çünkü Allah tasavvurunun duygusal temelli olduğu ve Allah hakkında öğrenilen bilgiler yönünde geliştiği bilinmektedir.

Ancak Allah tasavvuru Allah'ın mahiyeti değişmeyecek olsa da insanların zihninde tasavvuru farklılaşabilir (Aydın, 2008:40-43). Çünkü bireylerin hisleri, ortamları, tecrübeleri, farklı olabildiği gibi Allah hakkındaki fikirleri ve kabulleri de değişkenlik gösterebilir (Mehmedoğlu, 2011:42-43). Bireyin Allah kavramı ile tanıştığı ilk yer ailedir. Ailenin küçük yaştan itibaren çocuğa verdiği din eğitimi, çocuğun tanık

olduğu dinî merasimler, dinî ritüeller, çocuğun aile bireyleriyle camiye gitmesi, bayram kültürünü tecrübe etmesi, ramazan ayında aile ile birlikte iftar ve sahurun yapılması, ailenin çocuğun yanında ibadetleri yapması ve okulda verilen din eğitimi hepsi çocukta Allah tasavvurunun oluşmasında, Allah inancının gelişmesinde ve dinî uyanışın gerçekleşmesinde etki eden önemli faktörlerdir (Yavuz, 2013:134). Zira dinî duygu ve düşünce gelişimi dinî yönden gelişmiş bir çevrede yetişmiş bir çocukta hızlı olurken dinî yönden zayıf bir çevrede yetişmiş bir çocukta bunun aksi durumun gözlenebildiğini (Dimitris, 2005) söylemek mümkündür.

Katılımcılara “*Hayatınızı anlamlandırmada Allah kavramı ne ifade ediyor?*” ve “*Modernleşme Allah kavramına bakışı etkiler mi?*” sorusu yöneltilerek katılımcıların “Allah kavramına bakışı” ve “modernleşme ile Allah kavramına bakışın ne yönde etkilendiğine” ilişkin görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların Allah tasavvuru hakkındaki görüşleri dört kategoride toplanmıştır:

- ‘İnsanın Hayatına Anlam Katan ve Ölçü Koyan Bir Varlık Olarak’ Allah Tasavvuru
- ‘Yaratıcı (Yaratıcı/ Tekvin) Varlık’ Olarak Allah Tasavvuru
- İbadet edilecek tek varlık (Ulûhiyyet Sıfatı) Olarak Allah Kavramı
- ‘İsim ve Fiillerinde Ortağı Olmayan (teklik birlik/vahdaniyet) Varlık’ Olarak Allah Tasavvuru.

5.1.1. ‘İnsanın Hayatına Anlam Katan ve Ölçü Koyan Bir Varlık’ Olarak Allah Tasavvuru

Duyguların, bireyin hayatı anlamlandırma sürecinde yol gösterici olduğunu söylemek mümkündür. Duygularla kazanılan algıların ve gözlemlerin olumlu bir Allah tasavvurunun oluşmasında önemli katkı sağladığı (Yavuz, 2013:203) bilinmektedir. Bireyin algılama sürecine bağlı olarak, kendine ve yaşadığı hayata yüklediği birbiri ile uyuşmayan, kendine özel anlamlandırma şekli vardır. İnsanoğlunun, kendini idrak ettiği günden bu yana, bu dünyaya geliş amacı, diğer bir deyişle hayatının anlamı meselesi, en fazla üzerinde durduğu problemlerden biridir (Türkeri, 2012:48). Bireyler kendilerinin varlığına ve gerçekliğine karşı tutumunu belirledikten sonra yaşantısına ve davranışlarına şekil verecek, ilkeleri belirler. Çünkü hayata anlam verme, insanın davranışlarını yönlendirecek öncelikli prensipler olan değerler ve inançla ilgili tasdikleri de içermektedir (Baş, 2014:35).

Araştırmada katılımcıların önemli bir kısmının hayatlarına kattığı anlam olarak bir Allah tasavvuru yaptığı gözlemlenmiştir.

Öğrenim düzeyi yüksek bir aileden gelen İHL öğrencisi K5:

“Allah, hayatımın her yerinde. Hayata anlam katıyor. Yol çiziyor. Mesela, Allah korkusu ile bir iş yapmamak. Hayatımı kontrol ediyor.” ifadesini kullanmıştır. K5, Allah kavramının kendi hayatındaki kontrol edici ve yol gösterici yönüne vurgu yapmıştır.

Sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen K44:

“Hem gizlilik hem de açıklığı temsil ediyor. Sen bir insansın ve dünyayı yaratan bizi buraya getirmişse buna inanmalısın diye düşünürüm. Allah var bunu yapmamalıyım diye düşünüyorum.” demiştir.

Benzer ifadeler K48, K50, K41’den de gelmiştir.

K48:

“Bence Allah hayatımızın her yerinde. Allah ile kul arasına kimse girmemeli her şeyi görüyor, en yüce odur. Hemen hemen her zaman aklıma geliyor. İnsan bir yerden izlendiğini yalnız olmadığını biliyor.”

K50:

“Yanlış doğruyu ayırt etmede Allah kavramı merkezde olmalı.”

K41:

“Allah, (düşünüyör) hayatımın en başköşesinde ailemden de önde ona göre tamamını şekillendiririm. Onların da referans noktalarında Allah var. Kur’an’da olan şeyleri uygulamaya çalışıyorlar. Yaptıklarını da doğru bilmedikleri için yanlış yorumlamadan dolayı yanlış uyguluyorlar.” ifadelerini kullanmışlardır.

Dinin önemli fonksiyonlarından biri, sosyal kontrol aracı olarak toplumu oluşturan bireylerin davranışlarına yön vermektir. Dinin merkezindeki kutsal varlık olan Allah kavramı ile bireyler dini emir ve yasaklarla tanışırlar. Böylece bir kısım davranışlar kutsallık fikri ile pratik hayatta yer bulurken bazı davranışlar ise günah kabul ederek yapılmaz. Böylece bireylerin her çeşit davranışlarının ait olduğu toplumun kabul ettiği dini değerlerle uyumlu olması sağlanmış olur. Araştırmada Allah tasavvurunun hayatına anlam kattığını söyleyen gençler yaşamlarını Allah kavramının kontrol etme ve yol gösterme yönüne vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Bu gençlerin zihinlerindeki soyut Allah tasavvurunun gündelik yaşamlarındaki kararlarında etkili olması gerektiğini düşündükleri gözlenmiştir.

5.1.2. Yaratıcı (Yaratıcı/ Tekvin) Varlık Olarak Allah Tasavvuru

Dini literatürde Kur’an’ın Allah’ı isim, sıfat ve fiil kavramları ile varlığa tanıttığı görülmektedir. İnsanın aklı, bilgi ve duyuları ile bir varlığı tanımladığı, ancak varlığı nitelikleri ile anlamlandırdığı bilinmektedir. Varlığı ve niteliği gaybi olan Allah’ı anlamak ve nitelendirmenin insan aklı için zor olduğu belirtilmektedir. Kur’an’da Allah’ın zâtı hakkında bilgi verilmiş, isim ve nitelemelerde bulunulmuştur. Bu isimler ve sıfatlar,

insanın Allah hakkında bilgi edinme, anlama, kavrama, deliller ve bilgiler üretmesine yardımcı olmuştur. Dini literatürde Allah'ın sıfatlarının O'nun isimlerinden alındığı (Akdemir, 2020) ifade edilmiştir. Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsedilirken Allah'ın isim ve sıfatlarının olduğu Allah'ın isimlerinin O'nun sıfatları olduğu ve Allah'ın sıfatlarının ise O'nun zatındaki mânâların ifadesi olduğu ifade edilmiştir (Beyhakî, 1984:4).

Araştırmada katılımcıların birçoğunun Allah'ın yaratıcılık sıfatı üzerinden Allah tasavvuru yaptığı görülmüştür.

Öğrenim durumu yüksek bir aileden gelen başarılı bir öğrenci K13:

“Allah bizi yaratan. Bütün evreni yaratan her şeyi, gaybı bilen varlık diyebilirim.” ifadesini kullanmıştır.

Başarılı bir öğrenci olan K18:

“Allah, hepimizin yaratıcısı mutlak güç, kudret sahibi bana güven hissi verir.” demiştir.

Sosyoekonomik durumu çok düşük bir aileden gelen K2:

“Bizi yaratan ondan başka biri yok. Allah yüce bir şeyi ifade ediyor. Bizi dünyaya gönderen sınav için gönderen.” ifadesini kullanmıştır.

Ailesi köyde yaşadığı için bir akrabasında kalan K23:

“Allah her şeyin yaratıcısı. Bir binayı yapan mühendis vardır. Bu dünyayı da yaratan var Allah düşüncesi ile hareket ederim” ifadelerini kullanırken K35 de *“Bizi yaratmış, bunların sonucunda bizi sınava tabi tutmuş nefsimiz var. Gönderilen peygamberlerle bizi imtihan edeceğine bizi görüp haberdar olduğuna inanıyorum”* ifadesini kullanmıştır.

Dini değerleri olmadığını söyleyerek konuşmaya başlayan K14:

“Tanrı kavramını kabul etmezsen hayatına bir anlam kazandırılmazsın bu yüzden diyorum ki ileride umarım inançlı bir insan olurum. Tanrıyı kabul etmezsek var olmayı da düşünemeyiz. Tanrı evet var olmayı hatırlatır. Özgürlüğün pek te olması gerektiğini düşünmüyorum. Yoksa hayatın anlamı olmaz.” demiştir.

K14 hayatına Allah kavramı ile bir anlam kazanacağını düşünmektedir. Ancak gençler arasındaki dini özgürlük kavramının gerekli olup olmadığını da sorgulamaktadır.

Gençler hayatında Allah kavramı olması durumunda daha mutlu olacağını ve içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulabileceğini düşünmektedir. Din kendini aşmayı mümkün kılan anlam içeriği ile umuda cevap verebilen bir değer kaynağıdır (Bahadır, 2018:96). Özellikle *“kabul etme ve sorgulama”* aşamasında olan gençler için kabullenme

zor bir aşamadır. Gençler Allah'ın varlığını kabullenmesi halinde bir çok konuda sorularına cevap bulacağı ve geleceğe daha umutla bakacağını düşünmektedir.

5.1.3. İbadet Edilecek Tek Varlık (Ulûhiyyet Sıfatı) Olarak Allah Kavramı

Toplumlar her devirde, kendilerinden üstün ve bütün âleme hâkim bir yaratıcı kudrete iman etmiş ve farklı şekillerde de olsa ibadet etmiştir. Çünkü yaratıcıya sevgi ve saygı, ümit ve korku, yalvarma ve ibadet duyguları yaratılıştan gelmektedir. Yaratılış ya da “belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş”, olarak tanımlanan fitrat kavramı “İslam” ve “Hakkı kabule yatkınlık” olarak (Hökelekli, 2003:272: Dodurgalı, 2012:373) yorumlanabilir. İbadet duygusunun insanın tabiatında var olan bir kabiliyet olduğu ve ibadet isteği ve ihtiyacının fitrîliği (Bayrakdar, 1987:9) bilinmektedir.

İslam dininde ibadet, kulun önemli bir vazifesi olarak düşünülmektedir. Katılımcıların bir kısmı Allah kavramına ibadet edilecek varlık olarak ifade etmiştir. Sözlükte kendisine ibâdet edilen şey kavramına karşılık gelen “Ulûhiyyet” kelimesi ilah kelimesinden türemiş bir kelimedir. Dini literatürde Ulûhiyyet/İlahlık yani en büyük sevgi ve saygı, her türlü övgü ve yüceltme ile ibâdete hak sahibi olma Allah'a mahsustur (Yazır, 1979). Yüce Allah, ulûhiyyet sıfatı gereği insandan sadece kendisine ibadet etmesini istemiştir (el-Fâtiha 1/ 4; en-Nisâ 4/ 36; el-En'âm 6/56). Kur'an, Haşr Suresi 24. ayette, Allah'ın ta'zim ve tesbih edilmesi gereken yegâne ilâh olduğunu vurgular. Katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Sosyoekonomik durumu oldukça düşük bir aileden gelen K28:

“Allah, ibadet etme, korku, namaz kılmadığında falan niye kılmadın diye, diğer dünyada şu şu olacak diye düşündürüyor. Dini bakımdan kötü olanlar pek buna bakmaz” derken, İHL öğrencisi K7:

“Allah, ibadet edilecek tek varlıktır. Allah'ı tanımayanlar tanısa hani ateistler var aslında Allah'ın var olduğunu da biliyorlar ama şeytanın uşağı diyorum. İslam dini sadece dinin sahibi diyorlar. Vahiy olduğunu kabul etmiyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K36:

“Sadece Allah değil, onun yolundan gitmeliyiz. (Gülüyor) ibadet etmeliyiz. Şimdi gençlerde uyan var uymayan var nasıl deyim. Mesela Allah falan arada din konusu açılınca inanan var inanmayan var. Benim gözümde boş insanlar olduğu için inanmayanlara sormadım.” demiştir.

Öğrenim durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K21:

“Sonsuz sevgi ve hoşgörü sahibi Allah'ımız bizi yaratmış. Onca nimete karşılık bizden sadece ibadet yapılmasını istemiş.” ifadesini kullanmıştır.

Allah tasavvuru açısından, çocuğun Allah hakkında ailesinden öğrendiklerini tecrübe etmesi, öğrendikleri ile deneyimlerinin uyum içinde olduğunu görmesi, sağlam bir Allah tasavvurunun oluşmasında etkili olmaktadır (Mehmedoğlu, 2011). Katılımcılar görüşmelerde ailelerinin kendilerine anlattığı Allah tasavvuru ve yaşantısındaki tecrübelerinin kendi dünyasındaki Allah tasavvurunun oluşmasındaki önemini sıklıkla dile getirmiştir. Gençlerin bazıları için Allah tasavvuru “İbadet edilmeye layık tek varlık” olarak görülmektedir. Bu durum namaz, oruç gibi ibadetlerin gencin ilk çocukluk dönemlerinden itibaren aile ortamında görünür olması ile açıklanabilir.

5.1.4. İsim ve Fiillerinde Ortağı Olmayan Varlık Olarak Allah Tasavvuru

Allah tasavvuru açısından bakıldığında İslâm alimleri, Allah’ın mahiyetinin bilinmeyeceği hususunda ittifak etmiştir (Aydın, 1986). Allah’ın zâtı ile isim, sıfat ve fiilleri arasındaki ilişkiyi kurgulama biçimlerine göre Allah tasavvurunun oluştuğu bilinmektedir. İnsanın zihninde Allah kavramının tasarlanması öncelikle ilâhi varlık olarak O’nun sıfatlarıyla oluşturulmaktadır (Yavuz, 2013:172). Kur’an-ı Kerim’de Allah kavramı insanların kavrayacağı şekilde teşbih yapılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Kur’an’da “Hiçbir şey O’na benzemez (Şurâ, 42/11), "Hiçbir şey O’nun dengi değildir (İhlâs, 112/4) gibi ifadeler kullanılmıştır.

İHL öğrencisi K46 “*Her şey. Allah, yaratıcı tek olan bir olan.*” ifadesini kullanırken, sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K31 “*Tektir. Gücü her şeye kadir. Çevremdekiler inanyor ama inanmayanlar var*” demiştir.

Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette O’nun varlığı hakkında bilgiler verilmiştir. O’nun tek bir ilah olduğu, her şeyi ve herkesi yaratan, eksiksiz, kimseye muhtaç olmayan, doğmamış ve doğrulmamış olan, hiçbir şeyin O’na denk olmadığı İhlâs (112/1-4), O’ndan başka tapılacak bir ilah olmadığı (Bakara 2/163,255, Â-li İmran 3/ 2,6,18, En’am 6/102), insana şah damarından daha yakın olan (Kâf 50/16.), insanı şekillendirip kendi ruhundan üfleyen bir Allah inancı (Secde 32/ 9) mevcuttur.

Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak Allah tasavvurunun, Kur’an-ı Kerim’de Müslümanlara bildirilen sıfatlara yakın ve Kur’an-ı Kerim’deki soyut Allah tasavvuruyla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar ‘İnsanın hayatına anlam katan ve ölçü koyan bir Varlık’, ‘Yaratıcı (Yaratıcı/ Tekvin) Varlık’, ‘İbadet edilecek tek varlık (Ulûhiyyet Sıfatı)’ ve ‘İsim ve Fiillerinde Ortağı Olmayan/yaratıcı (teklik birlik /vahdaniyet/tekvin) Varlık’ olarak Allah tasavvuru yaptığı tespit edilmiştir. Gençlerin dini bilgiyle ilk tanıştığı ortam aile olmasına rağmen en çok bilgilendikleri yer kendi ifadeleri ile okullardır. Bu nedenle Allah tasavvurlarının şekillenmesinde aile ve çevresel faktörlerle birlikte ağırlıklı olarak kitabi bilgilerin etkili olduğu tespitler arasındadır.

5.2. Gençlerin Allah Kavramına Bakışı

İnanç ve iman kavramları, gündelik yaşamda birbirlerinin yerine kullanılsa da epistemolojik olarak farklı anlamlar içermektedir. İnanç kavramı, kimi zaman ‘zan, tahmin, kanaat’ gibi ne objektif ne de sübjektif kesinlik içeren tasdik ya da kabulleri içermektedir. Kimi zaman da ‘hakkında yeterli ölçüde kanıt olmayan bir şeye bağlanma’ anlamında (Uslu, 2016) kullanılmıştır. İman, irade, bilgi ve duygusal bağ ile iç içedir ve mutlak sonsuz ve kutsal olanı samimi bir kabul, biliş ve tasdik anlamındadır (Akdemir, 2020).

Katılımcılar, Allah kavramına bakışla ilgili gözlemlerini dile getirirken, inanma veya inanmama üzerinden görüş bildirmiştir. Sosyoekonomik durumu düşük bir aileden gelen K1:

“Gençler Allah’a inanıyor ama sorumluluk yüklenmiyor” demiştir.

İHL öğrencisi K6:

“Gençler, Allaha inanıyor ama uymuyorlar. Aileden gören de yapmak istemiyor. Daha küçük diye anlatmıyorlar. Büyüyünce de dinlemez diye söylemezler.” ifadesini kullanmıştır.

Sosyoekonomik durumu oldukça yüksek bir aileden gelen K50:

“Gençlerin dinle sıkıntıları yok inanıyor ve benimsiyorlar. Gençler sorumsuzlar. İnandıysan derse girdiysen hakkını vereceksin, buraya gelince sorularınızı cevaplayacağım. Gereğini yapacağım gençlerde bu yok. Çünkü gerek duymuyor. Yemeği var, adam şükretme ihtiyacı duymuyor.” şeklinde bir görüş beyan etmiştir.

Hayatın anlamıyla ilgili temelde iki farklı tutumdan bahsedilmektedir. Hayatı anlamlı bulan ve onu aşkın bir varlığa yani Tanrı’ya atfeden teist anlayış, anlamın bilgisine ulaşmayı amaçlayan bu süreçte insanın temel hedefi, belirsizlikten kurtulup hayattaki konumunu tayin etmek ve varlığı anlamlandırma ihtiyacını gidermektir (Şentürk ve Yakut, 2014:48; Yalçın, 1996:136). Diyarbakırlı gençlerin gözlemleri değerlendirildiğinde akranlarının Allah’a inanma noktasında sıkıntılarının olmadığını dile getirmiştir. Ailelerin çocuklarına dini eğitimi verme konusunda yeterince hassas davranmaması, gençlerin dini sorumluluktan kaçması ve günümüzde imkanların çeşitliliğinin gençlerin Allah’la irtibatını zayıflattığı tespitler arasındadır.

5.3. Modern Değerler – Allah Kavramı İlişkisi

Dünya görüşü, bir grup ya da birey tarafından kabul edilen dünya algısı, yaşam görüşü, yaşam felsefesi, dünya tasavvuru, insanın bu âlemle olan ilişkisine dair düşünce, genel görüş ve anlayıştır (Flew, 1999:372). Ontoloji ve Tanrı tasavvuru toplumların veya bireylerin dünya görüşlerinin temelini oluşturur. Tarihsel süreçte her ontolojinin arka

planında Tanrı hakkında bir tasavvur olduğu görülmüştür. Batı ontolojisinin gerisindeki Tanrı tasavvuru ile İslam ontolojisinin gerisindeki Tanrı tasavvurunun aynı olmadığı bilinmektedir. İslam'ın Allah inancı ve tasavvuru, İslam sosyolojisinin temel düsturuyken (Okumuş, 2013; Canatan, 2005) modern dönemde toplumun durumuna, örneğin sekülerleşmesine paralel olarak göğe çıkan, etkisizleşen, kamusal alandan uzaklaşan, dünyevi gücü azalmış, hatta ölmüş bir tanrı tasavvurunun (Tekin, 2003) söz konusu olduğu görülmektedir.

Araştırmada *“Modernleşme Allah kavramına bakışı etkiler mi?”* sorusu yöneltilerek modernleşme ile Allah tasavvurunun değişip değişmediği, değiştiyse ne yönde değiştiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gençlerin okuduğu felsefi kitapların etkisi ile yaşanan çelişkilere değinen K16:

“Modern değerler gençlerin Allah'a bakışını etkiler bence. Özellikle felsefe kitapları dinin de sorgulamada sonu yok. İbadeti yapıyoruz ama Allah var mıdır sorusuna gelince orada duruyorsunuz. Ya gerçekten ikna olursam diye korkuyorum. Mesela cumalara giden bir genç birkaç hafta sonra inanmıyorum diyebiliyor. Geri dönen de var. Öyle birini de tanıyorum. Kitapları okuyup bazı şeyleri yanlış yorumlandığını söyledi.” demiştir.

İHL öğrencisi K44, *“Modernleşen bazı insanlar modernleşmeyi dinden çıkma olarak algılıyorlar.”* ifadesini kullanmıştır. K44, çevresindeki arkadaşlarının yeni olan şeyleri gördüğünde hemen kabul ettiğini ve yaşam tarzını değiştirme çabalarında dinin yeri olmadığını vurgulamıştır. Modernleşmeyi dinden uzaklaşma olarak algılayan birçok arkadaşı olduğunu ifade etmektedir.

Modernleşme ile gelişen bilgi teknolojilerinin Allah kavramına etkisinden bahseden K15:

“İnanmayanlar da var arkadaşlardan. Bence internetin gelişmesiyle çok fazla gruplar ve siteler çıktı. Gençler onun doğru olduğuna inanıyor.” demiştir.

Sosyal medyayı aktif kullandığını söyleyen K18:

“Gençlerden direkt dinine küfretmek için direkt o kişinin Allah'ına küfrediyorlar. Bunu sosyal medyadan gördüğüm kadarıyla söyleyeyim. Kişiler kişilerle değil onların inandıkları Tanrı'ya laf ediyorlar. Yabancı sitelerde karşılaşıyorum. Bir sürü dindaşın öldü tarzında söylüyorlar. Senin Allah'ın daha hala bir şey yapmadı diyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K7 ise gençlerin kız erkek arkadaşlıklarının etkilerinden bahsetmektedir. K7:

“Gençlerden dini İslam olanlar açısından kötü etkiler. Kız arkadaş falan yapıyorlar. Gençler dini değerlerini yapmıyorlar. Allah'a inanıyor çoğu ama gerekeni

yapmak istemiyor. Dışarıda internetten modern denen insanları görüp onlar gibi olmaya çalışıyorlar. Onlar ne diyorsa inanıyor, ne yapıyorsa yapıyorlar.” ifadesini kullanmıştır.

K7 Allah inancının olduğunu ancak değişen yaşam tarzlarının sosyal medyanın da etkisi ile gençleri olumsuz etkilediğini belirtmektedir.

Sosyoekonomik durumu yüksek bir aileden gelen K11:

“Allah en yücedir, yaradandır, o var olsun dediğinde her şey olur. Gençler isyandalar. Allah rızkı herkese vermiş bize vermemiş. Doymamışlar, zaten tıp istemenin amacı para kazanmak. Lüks evlerde oturmak, lüks yaşamak vs. telefonda hikâyelere bakınca starbuck’ a gidince arkadaş da ben niye gitmiyorum diyor. Ders çalışmadan da kazanamayacağını bilmiyorlar. Arkadaşlar daha fazla parası olunca daha mutlu olacaklarını sanıyorlar.” ifadesini kullanmıştır. K11 modernleşme sürecinde küreselleşmeyle birlikte yaşam tarzlarının tüketime odaklı olduğunu ve gençlerin birbirlerinden çok etkilendiğini söylemektedir. Bauman’ın ifade ettiği gibi akışkan modern dönemde tüketim kültürünün önemli bir parçası haline gelen toplumlarda bireyler varolan imkanların hepsinden yararlanamadığının üzüntüsünü yaşamaktadır. K11 bu duruma dikkat çekerek gençlerdeki lüks yaşam isteğinin onları memnuniyetsiz bireyler haline getirdiğini söylemektedir.

Çocukluğun ilk dönemlerinde sorgulama, analiz etme gibi bilişsel özellikler tam gelişmediği için dinî inançlar sorgulanmadan kabul edilir, ergenlikte ise bilişsel açıdan gelişen çocukta dinî şüphe ve tereddütler oluşur (Çayır, 2004). Şüphe; inanç ve inançsızlık arasındaki ruh hali şuur genişlemesinin başlangıcı olarak ifade edilmiştir (Hökelekli, 2003). Ergenlik dönemi dinî uyanış dönemi olarak nitelendirildiği gibi dinî şüphelerin başladığı dönem olarak da ifade edilmiştir. Bazı katılımcılar modernleşme sürecinin kendilerini bazı konularda şüpheye düşürdüğünü ifade etmiştir.

K20:

“Çok güçlü dini değerlerimiz yok. İnanmayanların konuştukları mantıklı. Onlar görmediğin şeye nasıl inanabiliyorsun falan diyorlar. Sevgiye, iradeye inanmayanlar da var. Neden adaletsizlik var diyorlar. İnanmayanlar inanan gençlerden daha çok araştırıyorlar. Biraz merak da var.” demiştir.

Modernleşme sürecinde gençlerin temas ettiği felsefe kitaplarındaki sorgulamalar yanında sosyal medyadaki çeşitli siteler ve grupların gençlerin dini değerlerini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kendilerini modern olarak tanıtan kişilerin yaşam tarzlarının gençler tarafından örnek alınması ve gençlerin modern olmak ve dini değeri olmayı birbirine zıt şeyler olarak algılamasına neden olmaktadır. Ayrıca gençlerde dünyevi yaşam seçeneklerinin çeşitlenmesi, haz ve lükse düşkünlüğün artması dini

değerlerin ikinci plana itilmesine sebep olmaktadır. Bu değişimlerin Allah kavramının soyut düşüncede yer almasına ancak pratik hayatta etkisizleşmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Gençler, Allah'a imanın anlamını ve yerini yaşadığı döneminin şartlarına göre doğru bir şekilde belirlemek istemekte, aksi halde inançların işlevselliğinin kaybolacağını düşünmektedir. Bu bağlamda modernleşen dünyada bireyin hayatını yönlendirici işlevselliği olan Allah inancının zihinsel bir kavramdan öteye geçememesinin işlevselliğe de zarar verebileceği söylenebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumsal yapının bir parçası olan kurumların toplumsal ilişkiler ağı üzerinde belirleyici fonksiyonu olduğu bilinmektedir. Toplumsal ilişkiler ağının kaynağı olan kurumların değişmesi ya da işlevselliğinin azalması, zamanla birey ve grupların davranışlarını etkileyerek birtakım farklılaşmalarla toplumsal değişmeye yol açmaktadır. Toplumdaki değişimin yönü ise o toplumdaki değerlere bağlılık düzeyindeki farklılaşmalarla belirlenmektedir. Modernleşme sürecinde aile ve dini değerlerin hem toplumun değişiminden etkilendiği hem de toplumun şekillenmesinde oynadıkları kilit rol yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle, aile ve dini değerlerin liseli gençler açısından önem düzeyinin bilinmesi toplumu anlama adına oldukça önemlidir. Modernleşme sürecinde Diyarbakır’da lise gençliğinin değer, modernleşme, dini değer, Allah tasavvuru ve ibadetlere bakışının tespit edilmesinin amaçlandığı bu araştırma sonunda elde edilen bulgulardan hareketle ulaşılan sonuçlara bu bölümde yer verilmektedir.

Araştırmada gençlerin değer kavramını tanımlayıcı ifadeleri; “Bireyin toplumsal kimlik aracılığıyla yaşam pratiklerine katılması ve toplumsal kimliğin çoğu zaman bilinç ötesinde bir işlev yüklenerek bireyin bütün varlığına hükmetmesi (Özdemir, 2001)” ve “değer verilen her şey, ilke, inanç, varlık, tutum ve davranışlara yol gösterme (Kluckhohn, 2013; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992, Akt. Mehmedoğlu, 2007: 799)” şeklinde değerlerin hem bireysel hem de toplumsal bir kimlik oluşturma yönünü ifade eden değer tanımlarıyla benzer olduğu görülmüştür.

Katılımcıların değer tanımlamalarına bakıldığında, gençlerin değer kavramına ilişkin tanımlayıcıyı bilgiye sahip olduğu; ancak kendisi, ailesi ve çevresindeki yaşamışlıklar (özellikle kenar semtlerde yaşayan gençlerin yaşadığı bölgedeki kimlik, dil ve kültürel haklar konusundaki hassasiyetlerinin) ve bireyselleşme sürecinde kendi beklentileri doğrultusunda değeri tanımladığı tespit edilmiştir. Bu araştırmada ulaşılan “kenar semtlerde kimlik, dil ve kültürel haklar konusundaki hassasiyetlerinin değer tanımlamalarına yansıdığı” sonucu, Akgündüz ve Oral’ın (2005) yaptığı araştırmada Diyarbakır’da gençlerin kültür emperyalizmini % 36,8 oranında kendi kültüründen ziyade başka kültürleri benimseme, %32,9 oranında kendi kültürüne yabancılaşma, %11,4 oranında kültür öğelerinin transferi ve %8,9 oranında da kültürel çeşitlilik olarak algıladığı sonucu ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu durum toplumsal yaşamışlıkların Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır örneğinde gençlerin belli

konularda hassasiyetlerinin ve tepkilerinin değerlerin anlamlandırılmasında etkili oluşuyla açıklanabilir.

Araştırmada gençlerin değer tanımlamalarında kız ve erkek öğrencilerin benzer tanımlamalar yaptığı görülmüştür. Bu sonuç, Yalmancı'nın (2009) ve Kıran ve Gül'ün (2016) araştırmasındaki cinsiyete ve okul türüne göre değerlerin anlamlandırılmasında farklılığın olmaması ile ilgili sonuçlarıyla benzer olduğu görülmüştür. Bu durum, gençlerin modernleşme sürecinde benzer küresel iletişim ağlarını kullanması, akran etkileşimi ve okullardaki modern eğitim sisteminin kazanımlarının etkili olduğu ile açıklanabilir.

Gençlerin aileden öğrendiği temel değerlerin sırasıyla *dürüst olma*, *yardımseverlik*, *insan sevgisi*, *kul hakkı*, *okul başarısı* ve *uyumlu olma* olarak sıralandığı görülmüştür. Gençlerin en çok benimsediği temel değerlerin ise sırasıyla *saygı*, *hoşgörü*, *sevgi*, *özgürlük*, *yardımseverlik*, *güven* ve *dürüstlük* olarak sıraladıkları tespit edilmiştir. Araştırmada aileden öğrenilen temel değerlerden *kul hakkı*, *okul başarısı* ve *uyumlu olma* değerleri gençlerin benimsediği değerler kategorisinde yer almazken *saygı*, *hoşgörü*, *özgürlük* ve *güven* değerlerinin gençlerin benimsediği değerler kategorisine eklenen değerler olduğu görülmüştür.

Araştırmada bireyselleşmenin, gençlerin değer dünyalarının şekillenmesinde olduğu gibi, değerlere yüklediği anlamların farklılaşmasında da etkili olduğu görülmüştür. Bireyin önemi ve çıkarını vurgulayan bireysellik anlayışı modernleşmenin sonucunda ortaya çıkmış ve bireyi tercihlerinde özne olarak merkeze almıştır (Çapcıoğlu 2018). Bu araştırmada da gençlerin modernleşme sürecinde öne çıkan birtakım kavramlardan etkilendiği ve değeri anlamlandırırken kendisini merkeze alan tanımlar yaptığı tespit edilmiştir. Araştırmada *güven*, *özgürlük* gibi bireyci değerlerle birlikte geleneksel olarak değerlendirilen *sevgi*, *saygı*, *hoşgörü*, *yardımseverlik* gibi değerlere geleneksel anlamları yanında yeni anlamlar yüklediği görülmüştür. Örneğin *sevgi* değeri aile tarafından 'aile büyüklerine ve çevreye sevgi' olarak öğretilmişken genç bu anlama 'kişinin kendisini sevmesi', 'kendisinin başkaları tarafından sevilmesi ve kabul edilmesi' ve 'sevginin karşılıklı olarak hak edilmesi gerektiği' anlamlarını eklemiştir. Bu sonuçlar Aydın'ın (2003) araştırmasında gençlerin modern değerlerden özgürlük, kendine saygı ve insan hakları gibi bireyselliği ifade eden değerlerin bir önceliği olduğu, Özensel'in (2004) araştırmasında gençlerin bireysel ve toplumsal modern değerlere katılımlarının yüksek olduğu, hatta bu değerlerin ahlakî ve dinî değerlere katılımından daha yüksek olduğu sonucu, Karakitapoğlu-Aygün ve İmamoğlu'nun (2002) araştırmasında *özerklik*, *başarı*, *kendini geliştirme* gibi bireyci değerlerin vurgulandığı ile ilgili sonuçları ve

İpek'in (2016) Diyarbakır'da Fen Lisesi öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğrencilerin en çok ahlâkî, ikinci sırada dinî, daha sonra sırası ile sosyal, siyasi, teorik/ilmi ve estetik değerleri önemsedikleri sonucu ile benzer olduğu görülmüştür. Gençlerin öne çıkardığı birçok değerde benzer bir durumun söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada gençlerin *aile bireylerinin saygı ve sevgiyi hak etmeleri gerektiği* ile ilgili düşüncelerinin yaygın olduğu görülmektedir. İslam dininde ihsana dayalı tutum ve davranışın çocuklarda olması ve çocukların anne-babaya iyilik etmeleri, yani ihsan etmeleri teşvik edilir. Çocukların anne-babaya ihsan etmelerinin bazı ayetlerde Allah'a kulluk etmek ve şirk koşturmak gibi hususların hemen arkasından emredildiği görülmektedir (Bkz. İsra 17/23; Nisa 4/36; En'am 6/151; Ankebut 29/8 vd.). Günümüzün modern dünyasında gençlerin sevgi gibi birçok değerlerin aile fertleri tarafından hak edilmesi gerektiği ile ilgili düşünceleri ihsan (iyilik) ahlâkî değil, hak ahlâkî temelinde bir dönüşüme doğru değişimin yaşandığını düşündürmektedir.

Sosyoekonomik durumu düşük ailelerden gelen gençlerin çoğunun aileden öğrendiği değerleri genel olarak benimsediği ve bu değerlere bazı yeni anlamlar eklediği görülürken, sosyoekonomik durumu ve öğrenim durumu yüksek ailelerden gelen gençlerin ise aileden öğrenilen değerlere ilaveten modernleşme ile öne çıkan yeni değerleri benimsemeye daha meyilli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç Ekinci'nin (2020) Diyarbakır'da Kürt solunun kuşaklar üzerindeki etkisine odaklanarak yaptığı araştırmada ebeveynleriyle kıyaslandığında gençlerin; dine, geleneksel değerlere, aileye, toplumsal cinsiyete dair seküler görüşlere sahip olduğu ve modern ve seküler değerlere daha açık bir tutum takındığı sonucu ve Aydın'ın (2003) araştırmasındaki cinsiyet ve yaşın, modern-geleneksel değer dönüşümünde etkin bir role sahip bulunmadığı, yaşanan yer, eğitim, baba eğitim durumu ve aile gelir seviyesi değişkenleri baz alındığında, sosyal kategorilerin şehirde yaşama, üniversiteye devam etme, babanın eğitim seviyesinin yüksek olması ve ailenin yeterli gelir düzeyine sahip olmasının, genelde modern değerlere vurguyu artırdığı sonucu ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç, öğrenim durumu yüksek olan ailelerin eğitim sürecinde elde ettiği öğretim programının modern kazanımları, aileden ayrı yaşamaya bağlı farklı ortamlarda tanıştığı modernleşme ile öne çıkan birtakım değerlere olumlu bakması ve bu değerleri çocuklarına aktarma eğiliminin etkili olduğu ile açıklanabilir. Diyarbakırlı gençlerin aileden öğrendiği temel değerlerden tamamen bağımsız olmadan belli oranda geleneksel, belli oranda da modernleşme ile öne çıkan değerleri benimseyen heterojen bir karakter taşıdığı görülmektedir.

Araştırmada gençlerin değerlere bakışında kalıcılıktan ziyade geçiciliğin ön planda olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde değişimin global bir nitelik kazandığı

söylenbilir. Değerler değişime açık yapılardır ve özellikle de zaman içinde ortaya çıkan gereksinimleri karşılamak için değer önceliklerinin değiştiği bilinmektedir. (Akt: Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000; Rokeach, 1973; Williams, 1979). Günümüzde hızlı değişimle birlikte modernleşme, akışkan bir hal almış ve sürekli “yeni başlangıçlar zamanı”, eski yapıların ilgası ve sil baştan yenilerinin inşası gerektiğini dayatmaktadır. Bireyler için bunu başarabilmenin yolu ise gereğinden fazla muhafazakâr olmamak, belli bir yatağı alışkanlık edinmekten kaçınmak, daima seyyar ve eli kulağında olmak olarak dikte edilmektedir. Kişi, hakikiliğini kanıtlamak istiyorsa, önceden kabul görmüş bir forma uyumlu olmaktan ziyade, esnek bir arzuyu gerçekleştirmeye ve her zaman baştan başlamaya hazır olmak zorunda bırakılmaktadır (Bauman, 2017). Bu durum, gençlerin modernleşmenin akışkanlığında hıza ve sürekliliğe adapte olabilmek için modernleşmenin sunduğu imkanlar ve dayatmalarla geleneksel kalıplardan uzak, kalıcılıktan ziyade geçiciliğin olduğu, yeninin sürekli üretildiği ve teşvik edildiği değişime açık bireyler haline gelmesiyle açıklanabilir.

Gençlerin değer tercihlerini fayda-zarar ve zorunluluklar üzerinden yapmak istemeleri, araştırmanın diğer bir sonucu olarak belirlenmiştir. Modernleşme akıllı ve insanı merkeze alarak akıl, bilim ve ilerleme çizgisinde toplumsal yaşamda esaslı ve köklü değişikliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Modernleşme sürecinin oluşturduğu değer sistemlerinden biri de insan mutluluğunu hedefleyen ve her şeyin insan için olduğu vurgusunu yapan faydacı görüştür. Hazzı eylemlerin biricik ölçütü olarak kabul eden ve insan yaşamının gayesini mutluluk olarak belirleyen faydacı doktrinin temel ilkesi akıl, bilim ve ilerleme eksenli olarak insan için daha iyiyi ve yüksek derecede mutluluğu hedeflemesidir. Mill (1986) ve Cevizci’ye (2002) göre bunun temel nedeni, faydacı etiğin hem modern dünyanın yeniden inşa ettiği rasyonel ve seküler düzene hem de kapitalist düzene uyumlu olmasıdır. Bu yaklaşım, aynı zamanda, “*Ahlâkî bir eylemin değerini o eylemin sonucu belirler.*” anlayışını savunmaktadır. Modern zamanlarda gençlerin zorunluluk, fayda-zarar ve geçiciliği öne çıkarması onların değişime açık oluşları ve bireyciliği ile açıklanabilir.

Gençlerin değerler konusunda sorgulayıcı (eleştirel) bir tavrının olduğu, değişime açık olmayı önemsedikleri ve değerlerde bireysel seçiciliğin olması gerektiğini düşündüğü tespit edilmiştir. ‘Bireyin ne yaptığı ya da neye inandığıyla ilgili karar verirken akla uygun ve derinlemesine düşünmesi’ (Costa, 1985) olarak ifade edilen eleştirel düşünme, modernleşme sürecinde öne çıkan en önemli kavramlardandır. Özellikle günümüzde yaşanan toplumsal değişim ve gelişmeler, teknolojik ve bilimsel bilginin hızlı eskime ve yenilenmesi eğitim sisteminin geleneksel yapısının yenilikçi bir

yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Bu sonuç, Karaca'nın (2007) araştırmasında gençlerin %59'unun gelenek-görenekler konusunda değişime açık bir portre çizdiği; %41'i değişime karşı bir portre çizdiği, BASAGM'nin (2011) araştırmasına göre ise, popüler kültürün getirdiği bireysel yaşam tarzları ile hak ve özgürlük eksenli kurgulanan yeni toplumsal değerlerin yaygınlaşarak geleneksel aile değer ve yaşantısının önemini azalttığı bulguları ile benzerdir. Bu durum, klasik eğitim sisteminde yeri olmamasına karşın; modern öğrenci–merkezli eğitim sisteminin temelinde yer alan eleştirel düşünmenin vurgulanmasında hem müfredat kazanımlarının, akran etkileşiminin hem de sosyal medyanın etkili olduğu savı ile açıklanabilir.

Bu çalışmada modernleşme kavramlarının gençlerin zihinlerinde netleşmediği, kavramın içeriğini ifade etmekte zorlanıldığı; ancak, çevresindeki gözlemlerden ve kitabi bilgilerden yola çıkarak yapılan, modernleşme tanımlamalarında modernleşmeye bakışla ilgili olumlu ve olumsuz görüş bildirdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, Safa'nın (2019) araştırmasında medrese öğrencilerinin çoğunun modern ve modernleşme kavramlarının ifade edilmesinde zorlanma ile benzerlik göstermiştir. Bu çalışmada gençler modernleşme kavramı için yüksek oranda olumlu, düşük oranda ise olumsuz görüş bildirirken Safa'nın (2019) çalışmasında medrese öğrencilerinin çoğunluğunun modernleşmeyi olumsuz algıladıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç, bu çalışmadaki modernleşmeye olumlu bakma sonucu ile farklılık göstermektedir. Bu durum, lise gençliğinin, modernleşmeye daha olumlu bakmalarında modern eğitim sistemi kazanımlarının, sosyal medya mecralarının ve sosyal çevrelerinin farklı modernlik algısına sahip olması ile açıklanabilir. Bu çalışmadaki gençlerin modernleşmeye olumlu bakması ile ilgili sonuçların Karakitapoğlu, Aygün ve İmamoğlu'nun (2002), araştırmasında modernlik algısının yüksek olduğu, Değer'in (2007) araştırmasında yükseköğrenim görmüş genç kadınların modernlik algılarının yüksek olduğu, ve Dacı'nın (2013) üniversite öğrencileri ile yaptığı araştırmasında gençlerin modern değerlerden “öz yönelim” değerine diğer değerlerden daha çok önem verdiği sonuçlarının bu çalışma sonuçlarını desteklediği görülmüştür.

Diyarbakır'da gençlerin modernleşme ile ilgili gözlemlerini eğitim, sosyal medya, kentleşme ve internet kafelerdeki gözlemleri üzerinden anlamak daha isabetli olacaktır. Diyarbakır, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren değişimin merkezinde yer alan doğu illerinden biri olmuştur. Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde yeni eğitim sisteminin önemli bir gayesi ulus-devlet inşasında vazgeçilmez bir yere sahip olan homojen bir toplumun inşa edilmek istenmesiydi. Kısacası, standart ulusal dil ile ortak bir kültürün temel unsurları zorunlu eğitimle benimsetilmesi hedeflenmekteydi (Sadoğlu, 2010).

Eğitim müfredatı bu amaçla hazırlanmış ve bu doğrultuda tüm şehirlerde olduğu gibi Diyarbakır'da da birtakım adımlar atılmış; Türk Ocağı, Halkevleri/Halkodaları (Çağlayan, 2014) ile başlayan ve daha sonra il, ilçe merkezleri ve köylerle devam eden bir okullaşma süreci günümüze kadar devam etmiş ve modernleşmenin itici gücü haline gelmiştir. Liseli gençler okul ortamlarında hem ders müfredat kazanımları hem de akran grupları ile ilişkilerinde modern, yeni veya teknolojik/dijital olarak tanımlanan ortamlarda bulunurken modern olanla tanışmaktadır. Ayrıca Diyarbakır'da geçmiş yıllara göre üniversite mezunu ebeveynlerde artış olduğu ve eğitilmiş anne babaların gelenekselden modern olana yönelmesinin, gençlerin modernleşmeye bakışında etkili olduğu söylenebilir. Diyarbakır 1990'lı yıllarda aldığı göç ile kentsel mekân olarak çok büyümüş, yeni açılan AVM'ler gençlere boş zamanlarını geçirmek için farklı alternatifler sunarken geleneksel çarşılardan uzaklaşan gençlerin tüketim alışkanlıklarını da dönüştürmeye başlamıştır.

Diyarbakır lise gençliği, teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme ile birlikte tüm dünyadaki modern yaşam modelleri ile tanışmaya başlamıştır. Özellikle Diclekent villaları ve Kayapınar merkez ilçesinde '75 Metre Yolu'olarak bilinen Mahabad Bulvarı'nda çok sayıda kafenin olması, gençlere yeni alternatifler sunarak yaşam tercihlerini etkilemektedir. Bayhan'ın (20017) Diyarbakır'da yaptığı bir araştırmada katılımcıların eğitim düzeylerindeki yükseliş ile sosyal etkileşim ve etkinlik alanı olan yerlere gitme durumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu tür yerleri daha çok genç ve orta yaş katılımcıların tercih ettiği, Diyarbakır'da kentli birey davranışlarının sergilendiği ve kentlilik bilincinin olduğu sonucu gençlerin yeni/modern kent ortamlarına giderek ve yeni ortamları gözlemleyerek modernleşmeyi tanımladığı iddiasını desteklemektedir.

Farklı sosyoekonomik durum ve öğrenim durumundaki ailelerden gelen gençlerin, büyük çoğunluğunun dini değeri daha çok inanma ve çeşitli ibadetleri de içeren dindarlık tanımı üzerinden veya toplumsal ahlaki değer olarak ifade ettiği görülmüştür. Gençlerin yaptığı dini değer tanımları literatürdeki 'kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma (Kurt, 2009; Gündüz, 1998)' şeklindeki dindarlık tanımlamaları ile uyumlu olduğu görülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde, dini değerleri toplumsal ahlakî değerler olarak değerlendiren gençlerin dinî değer ile ilgili düşünceleri Taş'ın (2010) araştırmasındaki modernist/hümanist dindarlık ile ilgili sonuçlardan doğru ve dürüst olmanın ibadet olarak değerlendirilmesi, dindarlığın sadece ibadetleri yerine getirmekten ibaret sayılmaması gerektiği, insanların iç temizliğinin de dindarlığın önemli bir göstergesi olarak görülmesi, dindarlığın

kıstasının ibadetleri yerine getirmekten ziyade, ahlaki bir hayat sürmek olduğu görüşü, ibadetleri yerine getirmenin yanında insanlığın faydasına olan işleri yapmanın dindarlık kıstası olarak algılanması, insanları sevmenin Allah'ın rızasını kazanmak için ve dolayısıyla dindarlık açısından da şart olduğu, başka bir kaynağa başvurmaya gerek olmadan Kur'an'ın temel referans kitabı olarak görülmesi, dindarlığın anlam alanı içerisine, dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlerin de yerleştirilmesi, insanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek düşüncesinde olunması, dini yaşamak için mezheplere gerek olmadığı fikri, tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olunabileceği düşüncesi, değişik din anlayışlarına saygı göstermeye yönelik bir tutumun benimsenmesi, dinin yeni gelişmelere açık, çağın gerekleri doğrultusunda yaşanmasına taraftar olunması ile ilgili sonuçlarla benzer olduğu görülmüştür.

Dinî değer kavramını 'dindarlık' olarak ifade eden gençlerde aileden öğrendiği halk dindarlığının etkili olduğu, dini değerleri toplumsal ahlaki değerler olarak ifade eden gençlerde ise hızla değişen dünyada seküler yaşam modellerini ailesi, çevresi ve akran gruplarında sıklıkla gözlemlemesi ve bu gözlemlerinin sosyal medya içerikleriyle desteklenmesinin etkili olduğu ile açıklamak mümkündür. Diyarbakır halkının genel olarak dindar olduğu düşünülmektedir (Denli, 2013). Diyarbakır'da namaz, oruç, Kur'an okuma gibi hem geleneksel kurumsal dindarlık hem de popüler halk dindarlığının (Yapıcı, 2016) yaygın olması, gençlerin inanç, ibadet ve ahlâk alanlarını birbirinden bağımsız alanlarmış gibi algılamasına neden olmaktadır. Çünkü ailelerin, gençlerin dini sosyalleşme sürecinde dinin inanç ve ibadet yönüne vurgu yaparken gündelik yaşamda dinin ahlak alanlarındaki fonksiyonuna yeterince yer vermediği söylenebilir. Gençler dini, inanç ve ibadetler üzerinden anlamaya çalışırken gündelik yaşamın ahlak alanında yeni arayışlar içerisine girmekte ve dinden bağımsız bir ahlak alanı oluşturmaya meyletmektedir. Bu durumun gençlerin vicdan temizliği, iyilik, doğruluk, yardımseverlik gibi bir takım evrensel ahlaki değerlerin önemsendiği, inancın temel gösterge olduğu, dini otorite olarak kabul edilen kişilere bağlanmanın zorunluluk taşımadığı, ancak dindeki kurallara uymanın ve dini ritüelleri yerine getirmenin ikinci plana alındığı (Taş, 2010) hümanist yaklaşıma sahip modernist/hümanist dindarlık algısının oluşmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada gençlerin inançlı olduğunu söylediği halde 'kendisini dini değeri olan biri' olarak tanımlamamasında bir takım kötü alışkanlıklara sahip olması, giyim tarzının dine uygun olmadığını düşünmesi, dini sorgulama aşamasında olması, çevrenin baskısından dolayı dine tepkisel yaklaşması, dini siyasallaştıran kesimlerle anılmak

istenilmemesi gibi sebeplerin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Mengüç'ün (2019) araştırmasında son dönemdeki siyasi grupların dini anlayışı ve yapılan hatalarla öğrencilerin siyasete tepki göstermesiyle birlikte dini hayata da tepki gösterdiği sonucu, Yıldız ve Çapar'ın (2010) batıl inanışlar, dinin cezalandırıcı yönünün ön plana çıkarılması, gencin günahkârlıkla suçlanması, dinî gruplar arasındaki farklı görüş ve uygulamalar, aynı konudaki farklı çözüm önerileri, dinî problemlerin çözümünde akılcı olmayan birtakım yaklaşımlar gencin din konusuna bakışını olumsuz etkilediği sonucuyla benzer olduğu görülmektedir.

Diyarbakır'da halk dindarlığının toplumun gelenekleriyle olan iç içeliği nedeniyle gençlerin yaptığı birtakım hataların kolayca “günah” olarak değerlendirilmesine yol yol açmaktadır. Aileler günah kavramı ile genç üzerinde otorite kurmaya çalışabilmektedir. Gençlerin gündelik yaşamlarındaki birtakım tercihlerinden dolayı eleştirilmeleri, dinin sürekli yasaklar, günah ve haram üzerinden anlatması ve gençlerin bu konularda kendini suçlu ve yetersiz hissetmesi inançlı olsalar dahi dini değerlerinin olmadığı çıkarımını yapmalarına sebep olabilmektedir. Ayrıca liseli gençlerin ailelerinin öğrettiği dine tamamen aidiyet hissetmediği ve ikna olma noktasında belirsizlik yaşadığı görülmektedir. Bu nedenle yaşamlarında belirsiz olduğunu düşündüğü bazı durumların netleşmesine kadar dini otoriteden bağımsız hareket etmeyi ve kendini dini bir kimlikle tanımlamamayı tercih etmektedir.

Araştırmada kenar semtlerde yaşayan ve ailesinin eğitim durumu düşük gençlerde halk dindarlığın etkisinin daha yüksek olduğu gözlemlenirken, sosyoekonomik durumu ve ailesinin eğitim durumu yüksek olan gençlerde halk dindarlığının etkileri olmakla birlikte çoğunlukla öznel bir din anlayışına daha eğilimli olduğu tespit edilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2014) tarafından hazırlanan *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması* sonuçlarına göre tüm yaş gruplarında inanca bağlılığının yüksek olduğu, dinî sosyalleşmeye ve dinî emirlerin uygulanmasına yönelik verilerin aynı oranlarda yüksek olamadığı sonucu, Meydan ve Aydın'ın (2020) araştırmasındaki gençler arasında hem geleneksel kurumsal/ilmihal hem de öznel dindarlığa ilişkin eğilimlerin bulunduğu dair sonuçlar, Güllü'nün (2010) araştırmasındaki gençlik dindarlığının kurumsal dindarlıktan daha bağımsız, bireysel, kendine özgü ve “özelleştirilmiş”, geleneksel ile modernin iç içe geçtiği bir forma karşılık geldiği ve gençlerin dini kimlik oluşturma sürecinde arayış içerisinde bir takım sorgulamalar yapması sonucu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (2020) 25-28 Kasım 2019 tarihlerinde düzenlediği 6. Din Şûrasında alınan kararlar arasında “Sanayileşme, kentleşme ve hızla gelişen teknolojik iletişim ağının tetiklediği değişim, toplumsal yapıyı derinden sarstığı gibi inançları ve dinî pratikleri de ciddi manada

etkilediği, bunun neticesi olarak; bireysel dindarlığın öne çıktığı, din alanında farklı anlama biçimleri kendini daha kolay bir şekilde ifade edebilir hâle geldiği ve yeni dinî akımlar olgusu yoğun bir şekilde ortaya çıktığı ” şeklindeki sonuçlarının bu araştırma sonuçlarını desteklediği görülmektedir. Son dönemlerde sıklıkla gündeme gelen öznel dindarlık bireyin geleneksel dinî otorite, dinî öğreti ve dinî kurumlardan uzaklaşıp temel inanç esasları ve metinlere bağlı kalarak inancı kendi bireysel dünyasında yaşamayı tercih etmesi olarak tanımlanmaktadır. Öğrenim düzeyi yüksek anne babaların eğitim sürecinde farklı kültürlerden etkilenmeleri, eğitim ortamlarının sekülerleştirici boyutunun etkisi, sosyoekonomik durumu yüksek ailelerin halk dindarlığın yoğun yaşandığı semtlerden uzak kalmaları, ailelerin çocuklarına geleneksel halk dindarlığının uygulamalarını öğretme gayretinin olmamasının gençlerin öznel bir dindarlığa meyletmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmada gençlerin büyük çoğunluğunun, dini davranışı dini terminolojideki ‘dince yapılması emir ve tavsiye edilen iyi davranışları yapma’ ile ‘dinde yapılması yasaklanan kötü davranışları terk etme’ olarak tanımlanan *salih amel* kavramı ile ifade ettiği tespit edilmiştir. İlgili literatür incelendiğinde, sosyal davranışın özel bir türünü ifade eden ve dini bir motivasyonla icra edilen iradeli hareket (Johnson, 1985) veya din olgusunun kaynağını, fonksiyonunu, birey ve toplum üzerindeki etkilerini ve dini duygu, düşünce ve inançları da içine alan bir derinlik ve genişlik içinde ele alınan (Argyle ve Benjamin,2004) dini davranış tanımları ile de uyumlu olduğu görülmüştür.

Araştırmada gençlerin modernleşme sürecinde dini davranışla birlikte toplumsal ahlak ilkelerinin de yer aldığı bir dini yaşam istediği tespit edilmiştir. Diyarbakırlı gençler dinin kendilerine günahlar ve sevaplar üzerinden öğretilmesi ve baskı yapılmasından rahatsız olmaktadır. Çünkü halk arasında ilmihâl kültürünün kodladığı görünür ve somut kazanımlar nedeni ile “çıkar” öncelikli bir din anlayışı gelişmiş, ibadetler kazanılacak sevap miktarı ve sayılarıyla ölçülür olmuştur. Örnek olarak, bazı ilmihâllerde şahadet getirmenin faydaları sayılırken: “Kabri geniş olur, sıratı yıldırım gibi geçer, hamim suyundan içmez, Allah’ın didar/cemalini görür” şeklindeki somut kazanımlar dile getirilmiştir (Mızraklı İlmihâl, 2013:132-133). Bu nedenle de inanmış kişi ve toplumlar, yapılmakta olan ibadetler üzerinden ahlâk öncelikli bir din anlayışına evrilememiştir (Okumuş, 2015).

Modernleşen dünyada gençlerin namaz, oruç gibi ibadetlerini büyükler kadar yerine getiremedikleri ancak ahlâk alanında dönüşümler yaşadığı bilinmektedir. Modernleşme sürecinde gençlerin aile, saygı, sevgi, öğrenme, öğretme, konuşma, ziyaret, görüşme, yeme, içme, giyinme, iş, ekonomi vs. ahlâkı değişmektedir. Gençler geleneksel

ilmi hal dindarlığının bir yansıması olan toplumsal yaşamın inanç, ibadet ve ahlaki alanlarının şekilsel olarak ayrışmasıyla ortaya çıkan çatışmaları iç dünyalarında yaşamaktadır (Karşı, 2020; Gürses ve Kuruçay, 2018). Modernleşme sürecinde gençlerin karşılaştığı özgürlük, çevreye duyarlık, kadının toplumdaki konumu gibi değerlerin dinden bağımsızmış gibi algılanması ve bu anlayışı güncelleyecek yaklaşımlara ulaşamaması gençleri ibadetler ve ahlaki değerlerin birlikte sunulduğu bir din anlayışı arayışına yönlendirmektedir.

Araştırmada farklı sosyokültürel çevre ve sosyoekonomik çevrelerden gelen gençlerin tamamına yakını dini bilgilerini öğrendiği kaynaklar olarak sırasıyla okul (DKAB öğretmenleri), aile, akran grubu, camiler ve interneti saymıştır. Günaydın'ın (2017) araştırmasında öğrencilerin dini soru ve sorularını öğrenme mercilerinin ilk ve en önemli basamağını meslek dersleri öğretmenleri oluşturduğu sonucu bu çalışma ile uyumlu görünmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda çocukluk döneminde dini bilginin öğrenildiği ilk kaynak aile ve çevre iken lise döneminde okulun ilk sırada yer alması gençlerin ergenlikle birlikte aileden bağımsızlaşmaya başlaması, haftasonları dershanelere veya çeşitli kurslara devam edilmesi veya farklı nedenlerle camideki din eğitiminden yararlanmayı tercih etmemesi ile dini bilgilenmenin de kısmen okula kaymasına yol açtığı söylenebilir. İpek'in (2016) Diyarbakır'da Fen lisesi öğrencileriyle yaptığı araştırmasında dinî bilgilerini en çok öğrendikleri yerler arasında birinci sırada aile, sonra DKAB dersleri, daha sonra ise dinî içerikli kitaplar yer alması sonucu bu araştırma sonucuyla farklılık göstermektedir. Bu çalışmada Fen liseleri yanında diğer liselere devam eden öğrencilerin de olması sonucun farklılığında etkili olduğu söylenebilir. Bu durum fen lisesi öğrencilerinin DKAB derslerine üniversite sınavı endeksli bakmalarından dolayı diğer branş derslerine nazaran daha az önem vermesi, bu nedenle dini bilgilenmenin aileden devam ettiğini düşünmeleri ile açıklanabilir. Gençlerin dini bilgilenmeyi teorik bilgi olarak algıladığı görülmektedir. Bu durum gençlerin modernleşme sürecinde aileler tarafından akademik başarı ve bilgi merkezli yetiştirilmesi ile dini bilgilenmenin de pratik yaşamın dışında teorik bilgilenme olarak algılanmasına neden olduğu ile açıklanabilir.

Araştırmada gençlerin dini sosyalleşme sürecinde çocukluk yıllarından itibaren annenin ve büyükannelerin etkisinin erkek bireylere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Ceylan'ın (2010) araştırmasındaki özellikle anne dindarlığı ile çocuğun/gencin dine bakışı arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğu, Özkan'ın (2018) araştırmasında öğrencilerin büyük çoğunluğunun, dini bilgilerini birinci sırada annelerinden, ikinci sırada babalarından, üçüncü sırada ise dede ve ninelerinden aldıkları

sonucu bu araştırma sonucu ile benzer olduğu görülmüştür. Bu durum çocukluk yıllarından itibaren dini yaşantının şekillenmesinde anneyle birlikte geçirilen sürenin nicelik olarak daha fazla olması, dini yaşantının pratik hayattaki görünürlüğünde kadınların (anne-babanne-anneanne) erkeklere göre daha fazla rol almasının gençler üzerinde etkisini hala koruduğu ile açıklanabilir.

Gençler dini bilgilerini en çok okuldan öğrendiğini ifade etmelerine rağmen dini konularda başvurdukları en güvenilir kaynağın aile olduğu ve okulun ikinci sırada, camilerin üçüncü sırada ve internetin ise dördüncü sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum gençler için aile kurumunun okul ve camilerden daha güvenilir bir kurum olduğunu ancak bilgilendirme açısından okulun daha çok tercih edilen bir kurum olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Kaya'nın (2021) öğrencilerin ahlaki eylemlerinde kuşkuya düştüklerinde kendilerine en yakın ve en güvenilir buldukları kaynakların sırasıyla aile, öğretmenler, güvenilir kişiler ve yazılı kaynaklar olduğu, Çetin'in (2020) araştırmasında ise gençler için ailenin en güvenilir kurum olma özelliğini koruduğu ve medyayı dini bilinç edinmede araçsallaştırdıkları, medyanın dini kimliğin inşasından çok inşa edilmiş dini kimliğin gelişimi ve sürdürülmesi anlamında bir bilgi kaynağı rolünü üstlendiği sonucu, İpek'in (2016) araştırmasında Fen lisesi öğrencilerinin en önemseydiği değer aile olduğu sonucu bu araştırmanın sonuçlarını desteklediği görülmüştür. Bu durum, modernleşen dünyanın güvensizlik ikliminde gençlerin sorunlarının çözümünde kararlarını onaylayacağı güvenli bir alan olarak ailelerin yaşamlarına dâhil olmasını istemeleri ile açıklanabilir.

Katılımcılar, aileleriyle iyi ilişki içerisinde olmanın ve doğru metotla kendilerine yaklaşılmasının gençlerin dini değerlerini olumlu etkileyeceğini düşünmektedir. Bu sonuç, Meydan ve Aydın'ın (2020) araştırmasındaki gençlerin ailede alınan sağlıklı din eğitimi "baskı uygulamadan", "doğru bilgileri öğretmeyi ihmal etmeden" ve "örnek olarak" gibi ifadelerle tanımlaması sonucu ve Bilecik'in (2017) gençlerin literatürdeki pedagojik (Özdemir, 2001) olarak doğru öğrenme yollarının dinî değerleri öğrenirken de geçerli olması gerektiğine inanması sonucu ile benzer olduğu görülmüştür. Çocuğun dinî düşünce ve kavram gelişimi, zihinsel gelişimiyle paralellik göstermektedir (Konuk, 1994). Aileden taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çocuğun çevresinin dinî havasına ve bireysel kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dinî kişiliğini oluşturmaktadır (Hökelekli, 2003:255). Çocuğun dini sosyalleşmesinde ailede kullanılan dini ifade ve yaklaşımlar ile ailece yapılan ibadetler, çocuğun dini yaşayışına yol gösterir. "Fıtrat hadisi" olarak da bilinen Hz. Peygamber'in "Her doğan fıtrat üzere doğar; ama anne ve babası onu Hristiyan, Yahudi

veya Mecusi yapar.” (Buhari, Tefsir, 30; Müslim, Kader, 23; Tirmizi, Kader, 5) hadisi Diyarbakır’ın geleneksel muhafazakâr ailelerinde etkilidir. Bu aileler çocuklarını Ulu Cami’ye veya yaşadığı semtlerdeki vakit, Cuma ve teravih namazlarına götürerek bu ibadetlere katılmasını sağlamaktadır. Ayrıca Hz. Süleyman Camiinde kabirleri bulunan sahabeleri ziyaretleri, Kur'an-ı Kerim’de isimleri geçen Zülkifl ile Elyesa peygamberler dâhil dokuz peygamberin medfun olduğuna inanılan Diyarbakır’ın Eğil ilçesindeki peygamber kabirleri ziyaretleri, merkeze yakın veya çevre ilçelerdeki türbelere çocuklarını da götürerek dini yaşantılarını öğretmeye çalışmaktadır. Ayrıca Diyarbakır’da bazı aileler çocuklarına küçük yaşlarda camilerde açılan Kur’an kurslarında ve bazı medreselerde eğitim aldırarak oldukça hassastır. Liseli gençler, ergenlikle birlikte karşılaştığı sorunlar nedeni ile aileleriyle birtakım çatışmalar yaşamaktadır. Yaşanan çatışmalarla zayıflayan ilişkiler dini değerlerin öğrenilmesinde kullanılan metoda da etki etmektedir. Aileler, çocuklarına otoritelerini kabul ettirmeye çalışırken, bu otoriteyi dini değerlerin öğretilmesinde de uygulamaya çalışmaktadır. Hem gelişimsel dönemleri itibarıyla hem de modern dünyanın önemli vurgularından olan özgürleşme eğilimleri ile hareket eden gençler için dini değerlerin öğrenilmesinde katı metotların işlevsel olmadığı görülmektedir.

Gençler ailelerin dini pratikleri yerine getirirken kendilerini dışarıda bıraktığını, gündelik yaşamlarında dini pratiklerin küçük yaşlardan itibaren uygulamalı olarak gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir. Literatürde aile ile din arasındaki ilişkiden birçok defa bahsedilmiştir. Aile yapısının da dini olduğu görüşleri yanında, Vergote (1978) aile etkisinin baskın olmasında din ve aile müesseseleri arasındaki duygu, yapı ve bağ bakımından mevcut uyumun, dini tavırların oluşmasına da sebep olduğunu ifade etmektedir. Bu sonuç Bilecik’in (2017) araştırmasındaki aile içerisinde dini yaşantıya tanık olmuş bireylerin dine karşı olumlu bir tutum sergilediği, anne ve babanın sözünden çok örnekliğinin birey üzerinde etkili olduğu sonucu ile uyumlu olduğu görülmüştür. Modernleşme sürecinde aile içi rollerde yaşanan bir takım değişim ve dönüşümler, kadının çalışma hayatına dahil olması, aile bireyleri için ilgi alanlarının farklılaşması, birçok boş zaman etkinliklerinin sunulması aile fertlerinin ilgisinin farklı alanlarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Aile fertleri arasında ortak paylaşım süresinin sınırlanması ile aile fertleri arasında dünyevî konulara öncelik verildiği ve çocukların dini pratiklere dâhil etmenin ihmal edildiği görülmektedir. Modernleşme sürecinde ailelerin dini değerleri aktarma fonksiyonunun değiştiği, ancak gençlerin dini sosyalleşme sürecinde ailede yaşanan dini pratiklerin en doğru ve kolay yoldan öğrenmeye ihtiyaç duyduğu tespitler arasındadır.

Gençlerin aileden öğrendiği dini değerlerin önemine inandığı ve benimsemek istediği, dini şüphelerin bunu engelleyebileceğinden korktuğu ve dini konularda yaşadığı sıkıntıların aileleri tarafından önemsenmesi gerektiğini düşünmektedir. Gençler, dinin temel esaslarından kopmadan, aileden öğrendiği dini değerleri devam ettirmede aileden alınan sağlıklı bir dinî bilgilenmenin önemli olduğunu düşünmektedir. Bu sonuç, Meydan ve Kaya'nın (2020) gençler için ailenin küçük yaşlardan itibaren düzenli dini bilgilerin doğru rol modellerle desteklenmesiyle lise dönemindeki gelişimsel veya çevresel faktörlerle, kısmen değişim yaşasa dahi, değişimin yönünün inanç noktasında olmadığı, dini pratikler yönünde olduğu sonucu ile benzer olduğu söylenebilir. Din eğitiminin bazen toplumda sekülerleşmenin/dünyevileşmenin bir ayağını oluşturduğu bilinmektedir. Modernleşen dünyada gençlerin yaşadığı güvensizlik ve belirsizliğin meydana getirdiği korkuların dini konularda da kendini gösterdiğini görülmektedir. Birçok gençlik araştırmacısı çağdaş gençliğin artık ebeveynlerinin kuşağının karşı karşıya olmadığı belirsiz bir sosyal bağlamda yaşamlarını sürdürmekten sorumlu olduğunu (Beck, 1992; Bauman, 1998; Furlong ve diğerleri, 2011; Giddens, 1991; White ve Wyn, 2013) dile getirmektedir. Modernleşen dünyada kolektif yapıların gerilediği, bireysel eğilimlerin arttığı bir ortamda Diyarbakırlı lise gençliğinin dini şüphe ile baş edebilme konusunda ailesinden destek beklediği görülmektedir. Gençler dini sosyalleşme sürecinde aileden öğrendiği dini bilgileri günah-sevap üzerinden öğrendiği için gelişimsel döneminin doğal bir süreci olan dini şüphe ile yüz yüze kalınca günah işlediğini düşünmektedir. Bu nedenle aileden tam bağımsız olmayan lise gençliği, dini şüphenin sonuçlarıyla baş edebilmek için ailenin kendilerine destek olmasıyla yaşadığı dini şüphe ile ilgili problemlerin çözümünün kolaylaşacağını düşünmektedir.

DKAB öğretmenlerinin akademik anlamda yetersiz görülmesi, olumsuz tutum ve davranışları ve iletişim biçimlerinin gençlerin dini değerleri öğrenme motivasyonunu ve dine, dini kurumlara ve din adamlarına bakışını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Öğretmenler bireyin sosyalleşme sürecinde yaşamına aile, oyun ve akran grubunun yanı sıra okulda etkileyici bir güç olarak dâhil olan sosyal-pedagojik grubu oluşturmaktadır. Gençlerin dini sosyalleşmesinde önemli rol oynayan DKAB öğretmenleri ile ilgili literatür incelendiğinde, Kaya'nın (1998) araştırmasında DKAB öğretmenlerinin istenmeyen bazı davranışları öğrencilerin olumsuz dini tutum geliştirmelerine neden olduğu, Bahçekapılı (2010) ve Taşkın'ın (2018) yaptığı çalışmada öğrencilerin DKAB öğretmenlerinin tutum ve davranışlarından yüksek düzeyde etkilendiği, Köylü ve Nazıroğlu'nun (2012) DKAB öğretmenlerinin, sergiledikleri davranışlarla öğrencilerin dini ve ahlaki gelişimini doğrudan etkilediği sonucu, Meydan ve Aydın'ın (2020)

araştırmasının sonuçlarından bireylerin dinî kurum ve dindarlara güveni zedeleyen çeşitli örneklerle muhatap olmalarının onlarda din ya da inançtan uzaklaşmaktan çok dinî kurum ve dindarlardan uzaklaşmaya neden olduğu sonucu, Taşkın'ın (2018) çalışmasında DKAB öğretmeninin bilginin kaynağını gösteren, sorulara net cevap veren, dersi etkili anlatan, bilgili, hayatı anlatan, öğrencilere dini sevdiren ve zorlama yapmayan bir öğretmen olması gerektiği sonucu, Gültekin'in (2015) araştırmasında anlaşılmayan konuları tekrar eden, konu anlatımını etkili yapabilen, planlı, öğrencilere karşı duyarlı, disipline uyan ve sorulara yanıt veren olarak tanımladığı sonucu, Bulut'un (2009) DKAB öğretmeninin öğrencilerin görüşlerine değer vermesi ve dinlemesi gerektiği sonucu, Güzel'in (2017) çalışmasında DKAB öğretmeninin gelişigüzel bağırmasından, hakaret etmesinden ve küfretmesinden, öğrenciyi yok sayması sonucu ve Dünder'in (2001) araştırmasında öğrencilerin DKAB öğretmenlerinin çabuk sinirlendikleri ile ilgili sonuçların bu araştırma sonuçlarını desteklediği görülmektedir.

Modernleşen dünyada sekülerleşme sürecinde dinin sosyal ve siyasal hayattaki etkililiğinde azalma görülse de bireysel bilinçte dini duyguların canlılığı devam edebilmektedir. Bu nedenle gençlerin aileden öğrendiği geleneksel halk dindarlığından kısmen uzaklaşmaya başlaması ve kendisi için yeni bir dinsel yaşam biçimi arayışında olması doğaldır. Zira tarihsel süreçte insanın dinsiz yaşayamadığı, adına ister bireysel dindarlık densin isterse maneviyat –şu veya bu şekilde– inançla bağını sürdürdüğü (Kayıklık, 2006) bilinmektedir.

Hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı modern çağda teknolojik gelişmeler, sosyal medyanın küreselleştirici etkisi ve yeni dini soruların ve bu soruların sürekli yenilenmesi dini konularda yaşanan problemlerde bir akışkanlığı beraberinde getirmektedir. Gençler karşılaştığı dini problemleri çözmeye çalışırken yenileri ile karşılaşmakta ve bir çıkmazın içine girebilmektedir. Modern dönemin sunduğu imkân ve meşguliyetlerden dolayı zamansızlık yaşayan gençlerin dini sorunlarını çözmede DKAB öğretmenlerinden çağın metotları ile cevap vermesini beklediği görülmektedir. Liseli gençler DKAB öğretmenlerini sadece tutum ve davranışlarına göre değil, mesleki bilgi ve bu bilgiyi aktarma becerisine göre de önem atfetmektedir. Bu durum modernleşen dünyada gençlerin yeni sorular ve sorunlarla karşılaştığında sorularına cevap alabileceği uzmanlıkta DKAB öğretmenlerine ihtiyaç duyması, aradığı bilgi birikimini bulamadığı takdirde kendini dini sorunlarda sahipsiz hissetmesi ve tepkisel olarak diğer dini kurum ve kişilere de önyargılı davranma eğilimini geliştirmesine neden olmaktadır. Liseli gençlerin DKAB öğretmenlerinden yeterli, tutarlı ve çözüm odaklı tutum ve davranışlar

görmemesi gençlerin yaşadığı belirsizlik ve güvensizlik ortamında dinî kurumlara bağlı kalmadan daha öznel bir dindarlığa yönelmelerine de zemin hazırlamaktadır.

Araştırmada gençlerin din görevlisinin kendilerine ulaşabilmesi için ahlaki durumu, iletişim yetkinliğinin bulunması gerektiği ve gençlerin takıldığı mekanlarda görünmesi gerektiğini düşündüğü tespit edilmiştir. Buyrukçu'nun (1995) araştırmasında ister gerçek hayatta karşılığı bulunsun isterse bulunmasın din görevlisinin meslekteki temsil gücüne ilişkin algılar onun insanlar üzerinde etkinliğini belirleyen en önemli faktörlerden birisi olduğu, Ozan'ın (2013) araştırmasında din görevlisinin imajını olumlu etkileyen faktörler olarak davranışlarıyla örnek olması, çevresiyle iyi ilişkiler kurması, mesleki yeterliliğinin iyi olması ile toplumda din görevlisinin imajını zedeleyen temel faktörler olarak din görevlisine yakışmayan olumsuz davranışlar göstermesi, Menküç'ün (2019) araştırmasında gençlerin dünyevi bir hayat tarzına yönelmesinde dini temsil noktasındaki bireylerin tutumlarının etkili olması sonucu bu araştırma sonucunu desteklediği söylenebilir. Bu durumun oluşmasında Türkiye'de din görevlisi imajının uzun yıllar özellikle medyada çoğu zaman da ideolojik birtakım yaklaşımlarla olumsuz örneklerle sunulması, din görevlilerinin cami dışında sosyal ortamlarda halkla yeterince diyalog halinde olmaması, arkadaş ortamlarının din görevlileri ile ilgili olumsuz tutumlarının etkili olduğu söylenebilir. Gençler din görevlilerini doğru yaklaşımlarla, kendilerini yargılanmadan takıldıkları mekanlarda görmek istemektedir. Modernleşme sürecinde kentleşme ile birlikte gençlerin boş vakitlerini geçirdiği mekanların çeşitlenmesi, cazip imkanların sunulması ile gençlerin dini bilgilenme sürecinde camiler ve din görevlilerinin konumu değişime uğramıştır. Gençlerin dini bilgilenme amaçlı tercih ettiği mekanlar artık okul ve sanal mekanlar haline gelmiştir. Bu nedenle din görevlilerinin gençlere ulaşabileceği mekanlarda onlarla iletişim yollarını aramasının cami dışı din hizmetinin gençler için önemli olduğunu ortaya koymaktadır

Araştırmada gençlerin camilere ön yargılı olmamakla beraber yakın ilişki içerisinde olmadığı ve bundan sonra da camiden dini bilgilenme konusunda yardım almayı öncellemediği tespitler arasındadır. Yapıcı'nın (2006) araştırmasında üniversite dönemindeki gençlerin modernleşmeye göre şekillenen bir din ve dindarlık değil, bilakis kurumsal dindarlığın sınırları içinde gerçekleşen modernleşme arzu ve çabasında olduğu sonucu bu çalışma sonuçları ile benzetilmektedir. Geleneksel toplumda camilerin kurumsal kuşatıcılığı bireylerin yaşamlarında önemli olsa da modern dönemde sanayileşme, şehirleşme, kurumsal anlamda uzmanlaşmalar dini değerlerden zamanla uzaklaşmayı da beraberinde getirmiştir. Gençler, modernliğin getirdiği dini çoğulculuk ortamında kendi tercihleri doğrultusunda bir din anlayışı benimsemeyi ve camilerdeki cemaatle yapılan

ibadetlere veya faaliyetlere katılmayı tercih etmeyebilmektedir. Bu durum gençlerin dindar olmadığını ve genel olarak liseli gençler arasında dinin yok olmaya yüz tuttuğu sonucuna ulaştırmaz. Gençler camideki din eğitimi ile küçük yaşlarda tanışmasına rağmen ilerleyen yıllarda lise dönemi akran gruplarının camiler hakkındaki indirgeyici tutumları, modern dönemlerin sunduğu gösterişli yaşam seçeneklerinin çokluğu ve üniversite hazırlık sürecinin birkaç yıla yayılmasının gençlerin cami ortamları ile bağının zayıflama nedenlerinden olduğu söylenebilir.

Liseli gençlerin, çok güvenilir kabul etmeseler de interneti dini bilgi edinme amaçlı kullandığı ve gençlerin dini değerlerini olumsuz etkilediğini düşündükleri tespit edilmiştir. Bu sonuç Diyanet İşleri Başkanlığı (2014) tarafından yapılan *Türkiye Geneli Dini Hayat Araştırması*'nda kişilerin çocukluktan itibaren aldıkları dini bilginin ilk üç kaynağından üçüncü sırada yer alan televizyon, radyo, gazete ve dergiler olduğu sonucu ile Yürürdurmaz'ın (2019) araştırmasında öğrencilerin çocukluktan itibaren aldığı dini bilgilerini, geliştirdikleri ilk üç kaynaktan üçüncü sırada yer alan dini içerikli sosyal medyayı takip etmek sonucu ile ve Eraslan ve Erdoğan'ın (2015) üniversitede öğrenim gören gençler ile yaptığı bir araştırmada gençlerin %92,5'inin medyanın değerlerin bozulmasında önemli bir unsur olduğunu belirtmeleri sonucu ile benzer olduğu tespit edilmiştir. Gençler, internet aracılığıyla aynı ortamda dünyadaki bütün dinlerden insanların fikirlerini tartışabilme, daha önce tartışılmayan konuların tartışabilmesine ve düşüncesini özgürce ifade edebilme imkânı (Haberli, 2014) bulmaktadır. Aynı zamanda medya tüketim kültürünün yayılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Tüketim kültürü, kimliği anlamlandırma ve kişilerin kim olduklarını metalar üzerinden oluşturmalarına zemin hazırlamaktadır. Gençlerin dini sosyalleşme sürecinde medya bir yandan toplumsal yapıya entegre olurken diğer yandan küresel bir sistemin işleyişinin devam etmesinde katkı sunmaktadır.

Liseli gençler, aileden öğrendiği dini değerleri sıralarken sırayla namaz, Kur'an okuma, oruç ve başörtülü olmayı söylemiştir. Bu durum Diyarbakır'da halk dindarlığının ailelerde devam etmesi ve dini değerlerin namaz, oruç, Kur'an okuma ve başörtüsü üzerinden anlatılması ile açıklanabilir. Ayrıca Diyarbakır'da baş örtmenin dini yönü olduğu kadar kültürel kaynaklı olduğunu da söylemek mümkündür. Güneydoğu'da her bölgenin bir eşarbi ya da şalı bulunmaktadır. Kürt kadınların ancak evlendikten sonra giyebildiği beyaz tülbenti aynı zamanda barışın simgesi olarak da kabul görür. Özellikle halk dindarlığının ve aile geleneklerinin devam ettiği semtlerde aileler kızlarının başörtüsü takmasını istemektedir. Bazı durumlarda ise aileler, yaşadığı semtlerdeki fiziksel güvensizlik ortamından korumak ve çocuklarının dinden uzaklaşmasını

önlediğini düşünmelerinden dolayı kız çocuklarını başörtüsü takmaya zorlamaktadır. Katılımcıların ailelerinden öğrendiğini söylediği diğer dini değerler ise şu şekilde sıralanmıştır: Ramazan ayı dindarlığı, kul hakkı yememek, yalan söylememe, haram, dua etmek, Hz. Muhammed'in hayatı, iyilik yapmak, hoşgörü, güzel ahlak, farzlar, dua etmek, camiye gitmek, yardımseverlik, ahlak, yemek adabı, abdest, vicdan, sevgi, saygı, merhamet, küfür etmeme, itaat, olarak sıralanmıştır.

Araştırmada, liseli gençlerin Allah tasavvurlarında yaratıcı, isim ve fiillerinde ortağı olmayan, hayata anlam katan, ölçü koyan soyut bir Allah tasavvuru yapıldığı görülmüştür. Lise dönemi gençlerin zihin ve düşünce hayatının derinlik kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde, anne-baba 'her şeyi bilen bir fail' olmaktan çıkar ve bilgi ve gücü sınırlı failer olarak algılanmaya başlar. Bu durum gençlerin Allah tasavvuru üzerinde de etkilidir. Bu düşünce çocukta, insanın üstünde her şeye gücü yeten bir Allah düşüncesinin oluşmasını sağlar. (Hökelekli 2003). İlgili literatür incelendiğinde Yavuz'un (1987) araştırmasında "*Allah çok büyük, çok yüce bir varlıktır. Her şeyi yaratan, her şeyi var eden ve yok eden O'dur. O'ndan başka Tanrı yoktur, eşi benzeri ve ortağı yoktur.*" sonucu, Yılmaz 'ın (2019) araştırmasında öğrencilerin Allah'ı affedici ve bağışlayıcı olarak algıladıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada affedicilik ve bağışlayıcılıktan ziyade hayata anlam katma ve düzen koyuculuk öne çıkmıştır. Modernleşen dünyada gençler, yaşadığı belirsizlik ve hızlı değişimden dolayı neyin norm olduğuna karar vermeden aynı şeyin tekrar değişimine şahit olmaktadır. Aileden kısmen bağımsızlaşan lise gençliğinin yaşadığı belirsizlikle baş edebilmede kendi yaşamına anlam ve düzen verebilecek bir Allah tasavvuru çizerek bu çıkmazdan kurtulmayı düşündüğü görülmektedir. Gençler çoğunlukla Allah'ı hâlik (En'am 6/102, Haşr 59/24) (her şeyi takdirine uygun şekilde yaratan), çok alim (Râd 13/103) (her şeyi bilen), kâdir (Bakara 2/148.) (her şeye gücü yeten, kudret sahibi), basîr (Bakara 2/110) (her şeyi gören), semî (Bakara 2/181, Âl-i İmrân 3/34.) (her şeyi işiten), hakîm (Bakara 2/228) (her şeyi yaratıp düzenlerini sağlayan isimleriyle tasavvur etmektedir. Bu araştırmada, liseli gençlerin Allah'ın zati ve subuti sıfatlarındaki özellikle Allah'ın zorunlu varlık olma durumuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği ölçüye uygun bir tasavvura sahip olduğu söylenebilir. Bu durum, 10. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde "Allah İnancı" ünitesinde yer alan "Evrenden ve Kur'an'dan örneklerle Allah'ın varlığını ve birliğini delillendirdiğini bilir, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu fark eder, Allah'ın insanları koruyup gözettiğini fark eder." kazanımlarının Allah tasavvurunun şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmada, görüşme yapılan gençlerin tamamının Allah'ın varlığına inandığı halde dini konularda bazı şüphe ve tereddütler yaşadığı tespit edilmiştir. Konu ile ilgili literatürde Koştaş'ın (1995) araştırmasında Allah'ın varlığına inanma oranı %84, Bahadır'ın (2006) yaptığı çalışmada gençlerin %86,3'ü Allah'ın varlığına kesin olarak inandığı, Demirci'nin (2009) yetiştirme yurdu ergenlerinde yaptığı araştırmada 64 katılımcıdan 43'ünün Allah inancı olduğu ve 19 kişinin yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ve şüphe taşıdığı sonucu, İmamoğlu ve Ferşadoğlu (2013) tarafından yapılan araştırmada %92,1 oranında "Allah'ın varlığına inanıyorum" sonucunun çıkması, Yılmaz'ın (2019) araştırmasında öğrencilerin Allah'a ve ahirete inanç konusunda şüphe etmedikleri gözlenmiş, bunun yanında öğrencilerin yaşları arttıkça şüphe duymama oranlarının da arttığının tespit edilmesi, Yapıcı'nın (2020) araştırmasında bir kısım şüphelerin deist ve ateist eğilimleri her geçen gün beslediği ve gençlerin sorgulamalarla ya maneviyatçılığa ya da deist ve ateist düşüncelere yöneldiği bulgusu ile bu çalışma sonuçlarının benzer olduğu söylenebilir. Bu durum, gençlerin inanç boyutunda sıkıntı yaşamadığı; ancak, modernleşme sürecinde gündelik yaşamda seküler yaşamların görünürlüğündeki artışın onları etkilediği düşüncesi ile açıklanabilir.

Araştırmada, günümüzde dünyevi yaşam seçeneklerinin çokluğu, çeşitliliği, haz ve lükse düşkünlüğün artmasıyla bazı gençlerin dinin emirleri ile sınırlanma korkusu yaşadığı tespit edilmiştir. Bu durumun gençlerin dini sorumluluktan kaçmasına neden olduğu ve Allah'la irtibatı zayıflattığı bulgular arasında yer almıştır. Touraine'in (2002) ifadeleriyle,

"Bugün, modernlik fikri, aklın egemenliğinden çok arzuların özgürleşmesi ve taleplerin tatminiyle bir görülmektedir. Modernliğin temel talepleri kollektif zorlamaların, dinsel, siyasal ya da ailevi yasaklamaların reddi, hareket, kanaat ve ifade özgürlüğü, tercih ve davranış özgürlüğünü kısıtlayan tüm toplumsal ve kültürel örgütlenme biçimlerini 'modası geçmiş', hatta 'gerici' olarak niteleyip reddetmektir. Modern toplumda özellikle gençliğin imgeleri, çoğunlukla arzuların ve duyguların özgürleşmesine ilişkin imgelerdir."

Modernleşme sürecinde teknolojik unsurlardan medya aracılığıyla gençlerde birtakım hedeflenmiş arzular oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu durum her türlü tüketimin hedonist bir şekilde gerçekleştirilmesine yol açmaktadır. Gençler, tüketim endeksli kimlikler üzerinden mutluluğu aramakta ve kendi değerlerine de yabancılaşmaktadır. Bu süreçte kimlikler yeniden şekillenirken dini kimliğin merkezindeki Allah tasavvuru da yeniden şekillenmektedir. Modern medeniyetin ve modernliğin en büyük kazanımlarından biri olarak değerlendirilen bireycilik ve ona bağlı özgürlük, Taylor'ın

(1995) ifade ettiği gibi, birey ve toplumların önceki ahlâkî anlayış, vizyon ve ufuklardan kopması sayesinde elde edilmiştir. Kişi, kendi bağlantı ve bağlarından koptukça, toplumsal sorumluluklarının anlam dünyası da değişmiş ve insanlara karşı kendini sorumsuz hissetmeye başlamıştır (Topçu, 1995). Bireylerin kendisini topluma ve otoritelere sorumlu hissetmeme durumu bir yaratıcıya inanması ile yerine getirmesi gereken sorumluluklara karşı duyarsız kalmasını da beraberinde getirmektedir. Zira, bu durum, gençlerin gelişimsel sürecinde psikolojik kendiliğindenliği ile davranan ergenin güçlü bağımsızlık güdüsü ile de çatışmaya yol açmaktadır (Okumuş, 2005). Gençler arasında Allah’a inanma ile birlikte yaratıcı varlık tarafından gözetilme, kontrol edilme, dinin emirleri doğrultusunda isteklerin sınırlanması kaygısı ve özgürlüklere müdahale olarak algılanması, gençlerin Allah tasavvurunda olumsuz bir bakışa ya da duyarsızmış gibi davranmaya neden olabilmektedir.

Katılımcıların anlatılarında ibadeti hem inanç hem vazife hem de Allah’ın rızasını kazanacak, O’nu hoşnut edecek davranışlar olarak tanımladığı tespit edilmiştir. Lise döneminde ibadet konusu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin 9.sınıf “Temizlik ve İbadet”, 10. sınıf ve 11.sınıfın “İslam’da İbadet” ünitelerinde yer almaktadır. Gençlerin ibadet tanımlamasının bu ünitelerde yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki kazanımlardan “İnanç-ibadet ilişkisinin farkında olur, ibadetlerin, davranışları geliştirmedeki gücünü fark eder. (T.C. MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2010) kazanımları ile benzer olduğu görülmüştür.

Araştırmada, ibadet olarak gençlerin en çok namaz kılmak ve oruç tutmayı söylerken önemli bir kısmının da “dini değerim yok” dediğı görülmüştür. Araştırmada “*Dini değerim yok*” diyen çok sayıda gencin, inançlı olduğunu söylediğı ve gündelik yaşamlarında doğruluk, dürüstlük gibi temel ahlaki değerlerin önemine vurgu yaptığı görülmüştür. Bu kategorideki gençler, yaşamlarında oruç ve namaz gibi ibadetlerin olmamasından yola çıkarak, dini değeri olmadığını söylemektedir. Bu durum geleneksel halk dindarlığı olarak tanımlanan halkın din adına yaptığı her türden pratikler (Aslan, 2004) içerisinde gençlerin Kur’an okuma, namaz ve oruç ibadetlerinin önemli olduğunu düşünmesi ve bu ibadetleri yerine getirmeyenlerin kendilerini dini değeri olmayan biri olarak görmesi ile açıklanabilir.

Gençler oruç ve namaz ibadetlerini, küçük yaşlardan itibaren ailesi ve yaşadığı sosyal çevre tarafından önemli bir ibadet olarak görüldüğü için, önemli bulmaktadır. Gençlerin oruç ibadetini namaz ibadetine göre daha sıklıkla yerine getirdiğı tespitler arasındadır. Gençlerin önemli kısmı ise ara sıra da olsa namaz kıldığını söylemektedir. Gençler vakit namazlarından ziyade Cuma namazına daha sık gitmektedir. Bu sonuç

Yapıcı'nın (2007) araştırmasında oruç tutma düzeyinin beş vakit namaz kılma düzeyine göre daha yüksek çıktığı, bununla birlikte düzenli olmamakla birlikte ara sıra namaz kılan, yani inandığı varlıkla ilişkisini kesmeyen gençlerin sayısının oldukça yüksek çıktığı sonucu, Uysalın (2007) araştırmasında oruç ibadetiyle ilgili olarak tutumların hem bilişsel hem de davranışsal düzeyde çok yüksek olduğu, oruç ibadetini yerine getirme, beş vakit namaz ve teravih kılma gibi ibadetlerden daha fazla olduğu, Yürürdurmaz'ın (2019) araştırmasında öğrencilerin %92,6'sının sağlığı elverdiği sürece ramazan ayı boyunca oruçlarını tutukları sonuçları ile benzer olduğu görülmektedir.

Cuma namazının vakit namazlarına göre gençlerin küçük yaşlardan itibaren aile büyükleri ile camide kıldığı bir namaz olmasından dolayı daha sık yerine getirilen bir ibadet olduğu görülmektedir. Diyarbakır'da özellikle üç cuma namazının art arda terki ile cenaze namazının kılınmayacağı yönündeki yaygın düşüncelerin bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Gençler için namazın ibadetler içinde önemli görülmesine karşın vakitli ve düzenli aralıklarla yapılan ibadetlerin gençlere zor gelmesi, namaz ibadetinin hazırlık aşamasında abdest alınması, kadınların başörtüsü takması gibi zorunluluklardan dolayı gençlerin oruç ibadetini ilk sırada, Cuma namazlarını da vakit namazlarına göre daha sık yerine getirdiği söylenebilir. Bu durum, Diyarbakırlı gençler arasında dinin inanç, bireysel ve sosyal etki yönünün devam ettirdiği, ancak değişen yaşam koşullarında belli bir vakte ve şekle bağlı olan ibadetlerin yerine getirilmesinde gerilemenin yaşandığı ile açıklanabilir.

Gençler ibadetlerin aile tarafından ya hiç öğretilmemesi ya eksik bilgilerle öğretilmesi ya da kötü tecrübe edilmiş dini değerlerin seçilerek aktarılmasından dolayı ibadetlerin sekteye uğradığını ifade etmiştir.

Araştırmada, liseli gençlerin inanca bağlılığının yüksek olduğu, ibadetlere olumlu baktığı fakat konfor alanlarını kaybetmemek için ibadeti önemsememeleri, umursamamaları veya aksatmaları, belli bir vakitle sınırlandırılmış düzenli yapılması istenen ibadetlerin zor gelmesi gibi sebeplerle ibadetlerin aksatıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun, İHL öğrencileri de dahil, tüm lise grupları için geçerli olduğu görülmüştür. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek ailelerden gelen gençlerin "İslam Dini" adı altında kurumsal dindarlıktan veya geleneksel halk dindarlığından ziyade dinin manevi ve ahlaki yönünü öne çıkaran bireysel bir din anlayışına doğru meyilettiği tespitler arasındadır.

Bu sonuç, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan (2014) *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*'nın gençler dâhil tüm yaş gruplarında inanca bağlılığın yüksek olduğu, ancak dinî sosyalleşmeye ve dinî emirlerin uygulanmasına yönelik verilerin aynı oranlarda yüksek olmadığı, İmamoğlu ve Ferşadoğlu'nun (2013) ibadetlerin

aksatılmasında; vakitsizlik, bilgisizlik ve tembelliğin etkileri görülmesi, Güllü'nün (2010) gençlerin ibadetlerden daha çok, dürüstlük, yararlı olmak, başarılı olmak, zengin olmak gibi ahlaki değerlere önem vermeleri, Yapıcı'nın (2009) namaz ve oruç başta olmak üzere vakte ve şekle bağlı ibadetlere yapılan vurguların iman ve teslimiyete yapılan vurgular kadar kuvvetli olmaması, Mengüç'ün (2019) öğretmenlerin gözlemlerine göre liselerdeki öğrencilerin Allah'a iman ettiği, fakat dini yaşama konusunda yeterince hassas davranmadığı, sıkıntılar yaşadığı, ibadet etme oranlarının düşük olduğu, devamlılık gerektiren ibadetleri yerine getirme konusunda dindar ailelerin çocuklarının bile sıkıntı yaşadığı, Yapıcı'nın (2007) araştırmasında günlük namaz ibadetinin ifasında yaşanan gerilemenin dikkat çekici olması yanında Allah'ın varlığının iç dünyada güçlü bir şekilde hissedilmesi dua ve tövbe etme düzeyinin yüksek çıkması, dinin Allah ile kul arasında manevî bir bağ ve vicdanî bir olguya dönüşmeye başladığı şeklindeki değerlendirmesi, Avcı'nın (2010) araştırmasında geleneksel dindarlıktan ziyade dinin manevi ve ahlâkî yönünü önemseyen bir genç kesimin varlığı ile ilgili sonuçlar bu araştırma sonuçlarını desteklediği görülmektedir.

Modernleşen dünya, tüketim odaklı ve hazza yönelik bir yaşam vadetmektedir. Modernleşme ile yeni bir yaşam tarzı oluşturan modern kent yaşamı bu anlamda gençlere pek çok alternatif sunmaktadır. Tunç'un (2017) Diyarbakır'da farklı yaş, meslek, sosyokültürel ve ekonomik çevre özellikli kadın ve erkeklerle yaptığı bir araştırmada bireysellik eğilimlerinin kayda değer ölçüde varlık sergilediği, Diyarbakır'ın kentsel mekânlardaki genel birey tipolojisinin öznellik itkili özelliklerine uyduğu tespiti bu bağlamda bu çalışma sonuçları açısından önem arz etmektedir. Ayrıca modern dönemlerde ailede çocuk yetiştirme anlayışındaki değişimle birlikte gençlere geçmişe göre gündelik yaşamda her şeyin hazır sunulduğu, daha kolay koşullarda ve daha az sorumluluk alarak yetiştirilmesi onların zorluklara tahammülünü azaltmaktadır. Bu durum, ibadetlerin de gençler için zor olduğu kanısını oluşturmakta ve ibadete bakışlarını olumsuz etkilemektedir. Gençler ibadetleri yapamamanın vicdani sorumluluğunu taşımaktadır. Ancak bireyselleşme sürecinde eğlence ve haz düşkünlüğüne bağlı özgürlüklerin ibadetlerle kısıtlanacağı algısı ibadetlere bakışı olumsuz etkilemektedir. Gençler inançlarının olduğunu ifade ederken vakitle sınırlandırılmış düzenli ibadetlerin olmadığı bir dini yaşamın kendileri için daha kolay ve konforlu olacağını düşünmektedir. Modern dünya her ne kadar teknolojik ilerlemelerle bireysel ve sosyal hayatı kolaylaştırırsa da insanı yalnızlaştırdığı, mutsuzlaştırdığı ve tatminsizleştirdiği bir gerçektir. Gençler bireye anlam ve huzur sağladığını düşündükleri için ibadetleri yerine getiremeseler dahi bireysel bilinçte Allah ile bağını koparmamak için inançlı olmayı istemektedir. Bu durum,

modernleşme ve modernleşmeyle anılan sekülerleşme sürecinde ibadetlerde belirgin bir zayıflamanın ortaya çıktığını, ancak bu durumun inanç boyutunda olmadığını işaret etmektedir.

Gençler modernleşmeyle kendilerinin ibadetlere bakışını olumsuz etkileyebilecek durumlar hakkında da görüş bildirmiştir. Modernleşme sürecinde değişen yaşam tarzlarına özentinin artması, ibadetler için zamansızlık yaşanması, internet ortamlarında marjinal fikir akımlarının etkisi ile dini uygulamaların mantıksallığının sorgulanmaya başlaması, gençlerin internet ortamlarında sanal bir özgürlükle tanışması, bir otoriteye bağlı olmanın yalnızlığı algısının oluşması ve bireyselleşme sürecinde bazı ibadetlerin sınırlarının esnetilebileceğini, kolaylaştırılabileceğini veya öneminin azalabileceği düşüncesinin yaygınlaşmasının ibadetlere bakışı da olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırmada, sosyoekonomik durumu düşük ailelerden gelen gençlerin maddi özentisinin olduğu, sosyoekonomik durumu yüksek ailelerden gelen gençlerin ise görüşler, davranışlar ve davranışsal yönelimlerle ilgili özentilerinin daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Her iki grubun farklı özentileri olmasına rağmen (yaşam tarzları, fiziksel görünüş ve seküler fikirlerle tanışmanın) ibadet kavramına bakışı olumsuz yönde etkileyeceğini düşündüğü tespit edilmiştir. Eraslan ve Erdoğan'ın (2015) üniversiteli gençlerle yaptığı araştırmada gençlerin %92,5'i medyanın değerlerin bozulmasında önemli bir unsur olduğu yönündeki bulguları, Çınar'ın (2019) araştırmasında gençlerin önemli bir kısmının kötü alışkanlıklara başlama nedenleri arasında özentisi ve arkadaş ortamının ilk sıralarda yer alması, Bayraktutan'ın (2005) araştırmasında gençlerin, dizilerde yansıtılan hayat tarzlarına özenmeleri ve dizi kahramanları ile özdeşim kurmaları, Şener'in (2009), yaptığı araştırmada kullanıcıların yarısından biraz fazlasının Facebook'u kendilerini özgürce ifade ettikleri bir ortam olarak görmeleri ve Eraslan ve Erdoğan'ın (2015) bir otoriteye bağlı olmanın modernlikle örtüşmediği yönündeki düşüncelerin yaygınlaşmasının gençlerin ibadetten uzaklaşmasında etkili olduğu sonuçları bu araştırma sonuçları ile benzeşmektedir. Gürses ve İrk'in (2018) araştırmasında, internette yer alan bazı bilgilerin yanlış oluşu, sahipsiz olmayan kaynaklardan yapılan alıntılar, bireylerin dini duygusunu istismar eden videoların bulunması öğrencilerin bazısını dini yönden olumsuz etkilediği ve internetin öğrenciler için zaman kaybına sebep olduğu sonucu Önal ve Demirtaş'ın (2015) araştırmasında genel olarak öğrencilerin internetin zaman kaybına sebep olması dini amaçlar için kullanılmaması, ibadetlerine engel olması öğrenciler için olumsuz olarak görülmesi sonuçları bu araştırma sonuçları ile benzer olduğu görülmüştür.

Günümüzde gençlerin zihinlerinde inanç sorunlarına yol açan, bunalımlara neden olan İslam dini karşıtı felsefi ya da ideolojik akımların sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Özellikle günümüz medyasının dini kimliğe dair sebep olduğu sorunlar geleneksel medyaya oranla daha fazladır. Çünkü günümüz somut ve güncel problemlerin derinlemesine ele almasının ve alanında yetkin olmayan kişilerce tartışıldığı medya platformlarının yaygınlaşması ile gençler kendilerini birbirinden kopuk veya karşıt dini bilgilerin içinde bulmaktadır. Medyada gerek yüz yüze sohbetler, ibadetler gibi geleneksel dini ritüellerin dijital ortamlara taşınması ile yeni bir din anlayışının gelişmesi gerekse de bireyde bu yeni anlayışın nasıl eylem sahasına yansıyacağının netlik kazanmaması (Campbell ve Vitullo, 2016) gençlerin gündelik yaşamlarında yerine getirmeleri gereken ibadetlere bakışlarını olumsuz etkilemektedir. Gençlerin yeni bir bilgi, düşünce, inanç veya din ile karşılaştıklarında, hemen reddetmediği ve doğru görürlerse, çevre baskısına aldırmaksızın, kabul etmeye yöneldikleri dikkate alındığında, medyanın gençlerin ibadetlere bakışını olumsuz etkilemesinin imkân dâhilinde olduğu düşünülebilir. Modernleşen dünyada popüler kültür hız kaybetmeden gençleri, başta bireysellik olmak üzere, farklılık ve özgürlük adı altında bazı ortak paydalarda birleştirmektedir. Bu süreçte, genç için toplumsal değerlerin ‘kendi özgürlüğüne müdahale eden ve kısıtlayan’ bir yönü olduğu kanısı oluşmaktadır. Gelişimsel sürecin eşlik ettiği psikososyal durumlara moda akımlarının, tüketim çılgınlığının, marjinal yaklaşımların, birtakım yanlış ideolojilerin eklenmesi ile, genç, kendi kültürüne yabancılaşır hale gelmektedir. Kendi kültürüne yabancılaşan ve duyarsızlaşan gençlerin yaşamlarında önemli bir yer tutan popüler kültürün dikte ettiği bu durum, kişilerin farklı kişilere veya fikirlere özenerek veya bazı davranışları taklit ederek kendilerini modern dünyada konumlandırmak istemesi söz konusu olabilmektedir.

Ebeveynlerin, gençlerin dini bilgilerini öğrendiği kişi veya grupları takip edebilecek ve değerlendirecek teknik donanımı ve bilgi birikiminin olmaması, internette geçirilen sürenin her iki kesim için de uzaması ile aile ve genç arasında paylaşımın azalması ve internet ortamında kontrolsüz bir dini bilgilenme sürecinin yaşanmasının ibadetlere bakışı olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, Hazar’ın (2011:158-159) yaptığı araştırmada, sosyal medyanın insanların ailesi ve arkadaşlarıyla yüz yüze ilişki oluşturmasını engellediği, bölgesel iletişimi azalttığı, benzer şekilde Özen ve Sarıcı’nın (2010: 154) yaptığı araştırmada da sosyal medya kullanım sıklığı arttıkça öğrencilerin aile iletişimi olumsuz yönde etkilendiği, Bayraktutan’ın (2005) araştırmasında kendilerinin ve ailenin diğer üyelerinin sorumlulukları nedeniyle aileleriyle yeterince bir arada olunmaması, hem anne-babaların hem de gençlerin internette geçirdiği sürenin

fazlalığı aile çocuk ilişkilerinin zayıflamasına neden olması ve zamanın verimli kullanılamaması ve aile içi ilişkilerde problemler yaşanması, gençlerin internet ortamlarında sanal bir özgürlükle tanışması, Kraut ve arkadaşlarının (1998) yaptığı araştırmada kişilerde yalnızlık durumundaki artışları ve aile içi iletişimin azalmasını, internet kullanımının artışı ile ilişkilendirmeleri, Sanders ve arkadaşlarının (2000) ergenler üzerinde yaptığı bir araştırmada ergenlerin fazla internet kullanmalarının, zayıf aile ve arkadaş ilişkileri ile ilişkilendirilebileceği, (Akt: Özen ve Sarıcı, 2010), O'Toole'un (2000) yapmış olduğu araştırmada bir haftada beş saatten daha fazla internet kullanan bireylerin dörtte birlik kesiminin, internetin bireylerin ailelerine ve arkadaşlarına ayırmaları gereken zamanı azalttığına inandıkları sonuçları bu araştırma sonuçları ile benzerdir.

Araştırmada, tespit edilen sonuçlardan biri de gençlerin modernleşme sürecinde geniş bir kullanım alanı bulan dijital iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânların, ibadetlere bakışlarını olumlu etkilediği sonucudur. Bensghir ve Altınok'un (2002) gençlerin internete yaklaşımı, kullanırken karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin önerileri saptamak amacıyla düzenlenen çalıştayda, çalıştaya katılan gençler kolay yoldan bilgiye ulaşabildikleri için internetin olumlu yanlarına vurgu yapmıştır. Bu sonuç araştırmada gençlerin internetin sağladığı imkanlardan kolay yoldan bilgi edinme sağladığı için internete olumlu bakma sonucu ile uyumlu olduğu görülmüştür. Din ve dindarlıktaki dijitalleşmenin, bazı noktalarda dini daha kolay yaşanır hale getirebileceği (Haberli, 2019:307-315) bir gerçektir. Dijital iletişim teknolojilerinin her geçen gün çeşitlenmesi, kullanım alanlarının yaygınlaşması hem bireysel hem de toplumsal düzeyde hızlı bir dijitalleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. Dijital iletişim teknolojilerinin din alanında da yaygınlaşmasıyla dijital medya dini bilgiye erişim için kullanılmaya başlamıştır. Dijital ortamlarda dini pratiklerin yerine getirilmesini kolaylaştırıcı mobil uygulamalarla ezan, Namaz, Kur'an ve tecvit öğrenmeye yardımcı uygulamalar, hafızlık uygulaması, helal restoranları indeksleyen uygulamalar, Hac rehberi bu imkânlarla örnek olarak verilebilir. Bankacılık işlemleri, e-ticaret, kurban bağıışı, zekât vermeye kadar, beden, zaman veya fiziksel mekâna ihtiyaç kalmadan yapılan birçok işin veya dini vecibelerin, bilgisayar veya mobil cihazlardan yapılabiliyor olması sosyal yaşamla dijital dünyanın ne kadar iç içe girdiğine de işaret etmektedir.

Modern iletişim araçları çıkmadan önce, bilgi ve kutsal metinlerin yalnızca sözlü olarak kitaplar aracılığıyla aktarıldığı ve muhafaza edildiği bilinmektedir. Modernleşme sürecinde sözlü veya yazılı olarak aktarılan dini literatürün önemli bir kısmının dijital ortama aktarılıp erişime açıldığı görülmektedir. Google Playstore, AppleStore ve benzeri

platformlar bünyesinde yer alan, Kur'an, tefsir, meal, hadis, ilmihal gibi uygulamalar kullanıcıların dini bilgiye erişimini oldukça kolaylaştırmıştır. Zira sosyal medya, web siteleri, forumlar ve bulut depolama sürücüler, herkesin erişimine açık milyonlarca dini doküman barındırmaktadır (Haberli,2019). Dijital teknolojinin aracı unsurları olan laptop, tablet, akıllı telefonlar ise taşınma açısından zahmetli olmayan, kablolu veya kablosuz internet bağlantısıyla bireylerin hayatını kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Bu durum, modernleşen dünyada gençlerin dijital ortamların sağladığı hız ve kolaylığın dini bilgilenme açısından da önemine inanması ve faydalanmayı düşünmeleri nedeniyle ibadetlere bakışı olumlu etkilediği ile açıklanabilir.

Araştırmada Diyarbakırlı gençlerin modernleşme sürecinde yaşanan veya yaşanabilecek değişimlere açık ve olumlu baktıkları, genç kızların bu değişimin aktif öznelere olma motivasyonunda olduğu, genç erkeklerin ise değişim için gerekli zeminin oluşmasında ve kadınların desteklenmesinde olumlu bir zihinsel arka plana sahip oldukları tespit edildi.

İnsanlar tabiatı gereği toplumsal varlıklardır. Toplumun önemli bir kesimini oluşturan gençlerin, içerisinde yaşadığı toplumu zamansal olarak anlamak gençleri anlamayı kolaylaştıracak yeni yaklaşımlara yön verecektir. Gençlerin modernleşme sürecinde tanıştığı ve çoğunlukla benimsediği insanı merkeze alan evrensel değerlere dini bir bakış açısı ile yeni yorumlar getirilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle gençlerin dini konularda sorguladığı neden, niçin ve nasıl inandığını ve yaşadığını anlamlandırmalarına yardımcı olacak, teorik bilgiler yanında Kur'an-ı Kerim'in vicdani ve ahlaki yaklaşımları ile gençleri buluşturacak yeni bir din dili ve uygun pedagojik yöntemler geliştirilmesi önemlidir.

Modernleşme sürecinde eğitim ve kitle iletişim araçlarının artışıyla birlikte ailenin sosyalizasyon görevi zayıflamaktadır. Modern dönemlerde gençler, interneti etkin kullanarak sınırsız ve kontrolsüz bilgiye ulaşma olanağı elde etmektedir. Bu durum gençlerin ailesi ile çatışma yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle gençlere küçük yaşlardan itibaren yaşına ve algı düzeyine uygun, sevgi ve hoşgörü içerisinde bir din eğitimi verilmesi önem arz etmektedir. Bunu sağlamak için temel değerlerin ve dini değerlerin uygun öğretim yöntemleri kullanılarak nasıl öğretileceğine yönelik ailelerin de yaygın eğitimde yer alması sağlanmalıdır. Ayrıca ailelerin küçük yaşlardan itibaren çocukları ile okul, STK ve toplum hizmetlerinde beraber yer alabileceği dini sosyalleşme olanakları sunulmalı ve değerlerin nesnel anlamlarının pratik yaşamda uygulama imkânı sağlanmalıdır.

Öğretmenlerin değer eğitime ilişkin farkındalığının ve motivasyonunun artırılması, gerekli pedagojik donanım kazandırılarak değerlerin eğitim sürecine aktif katılımının sağlanması değerler eğitiminin sürekliliği adına önemlidir.

Modernleşme sürecinde gençlerin dijital ortamlarda gözlemlediği müslümanlarla ilgili olumsuz örneklerden dolayı dini değerlere bakışı olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle modern dönemlerin imkanlarını dini değerlerini koruyarak kullanan olumlu dini yaşamlar ve örnek Müslüman şahsiyetleri ile daha sık buluşturulacağı çevrim içi veya çevrimdışı ortamlar oluşturulması önem arz etmektedir.

Aileler ve gençlerle karşılaştırmalı olarak aile değerlerinin ve ailelerin dini sosyalleşmedeki rolünün modernleşme sürecinden ne şekilde etkilendiğini anlamaya dönük çalışmalar yapılarak aile içi çatışmaların çözümüne katkı sağlayacak yeni araştırma alanları açılabilir.

Bu araştırma nitel bir araştırma olduğu için küçük bir örneklem grubuyla yapılan araştırma sonuçlarını kapsamaktadır. Konu ile ilgili yapılacak nicel araştırmalar daha geniş kitlelerle daha detaylı sonuçlara ulaşma imkânı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulgakî, M. F. (1982). *el-Mu'cemü'l- Müfehres*, İstanbul: el-Mektebetü'l İslâmiyye Yayınları.
- Acock, A. C., & Bengtson, V. L. (1978). On the relative influence of mothers and fathers: A covariance analysis of political and religious socialization. *Journal of Marriage and the Family*, ss.519-530.
- Ahmed Emin, M.A. (1914). *The development of modern Turkey as measured by press*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Columbia University Faculty of Political Science, New York, NY.
- Ak, K. (2002). *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Akarpınar, R. B. (1999). *Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlid Kutlamaları*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim Yönetimi ve Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*,1(1). ss. 7-17.
- Akdemir, F. (2020). İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), ss.1581-1609.
- Akdoğan A. (2002): *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akgül, M. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Akın, M. H. (2012). Türkiye’de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile. *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 8- Sayı: 31, Ocak – Şubat- Mart.
- Akın, M. H. (2014). Gençlik Toplumsallaşmasında Akran ve Arkadaşlık Grupları. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2 Sayı. 4.
- Akıncı, A. (2005). Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (9), ss. 7-24.
- Akkiprik, G. (2007). *Genel Lise Öğretmenlerine Göre Karakter Eğitimi Yoluyla Öğrencilere Kazandırılacak Değerler: Çok Boyutlu bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Akseki, A. H. (2018). *İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Akşit, B. (1991). Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late Ottoman Times and Imam-Hatip Schools in the Republic, R. L. Tapper (Ed.), *Islam in Modern Turkey*, London: IB Tauris, ss. 145-170.

- Aktay, Y. (1996). *Modernizm ve İslam: Küreselleşme ve Oryantalizm*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Aktay, Y. (2004). Modern dünyada ailenin toplumsal dönüşümü ve muhtemel geleceği üzerine mülâhazalar. *Fikir Dünyası Düşünce Dergisi*, 2. İstanbul.
- Aktay, Y. (2015). *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum*, (1.baskı), İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Akyol, T. (1996). *Medine'den Lozan'a*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Akyüz, N.; Gürsoy, Ş. & Çapçioğlu, İ. (2006). Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi: Diyanet'in Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9 (25), ss. 31-42.
- Ali, A. (2012). *Tanrı'ya Sığınmak Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Allender, J. A., & Spradley, B. W. (2005). *Community health nursing: Concepts and practice*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston
- Altınköprü, T. (1999). *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Altıntaş, İ. (2008). *Dış-Göç ve Din*. İstanbul: Dem.
- Altun, F. (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Küre.
- Altunışık, R.; Coşkun, R. & Yıldırım, E. (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayınevi.
- Altuntaş, B. (2009). Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları. *Toplum ve Kuram*, 1, ss.103-118.
- Alver, K. & Doğan, N. (2011). *Kültürün Popülerleşen Bir Alanı: Popüler Kültür, Kültür Sosyolojisi*, (Ed.K. Alver ve N. Doğan). Ankara: Hece Yayınları.
- Anderson, P. (2003). *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, (Çev.S. Çoşar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Argyle, M.& Benjamin, B. H. (2004). Dinî davranış teorileri. (Çev. Kuşat, A.; Korkmaz, M., & Güllü, İ). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), ss. 247-280.
- Armaner, N. (1967). *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*. İstanbul: M.E.B. Yayınevi.
- Armaner, N. (1989). *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

- Arslan, M. (2009). Dindarlık Algısını Şekillendirmede Kitle İletişim Araçları. IV. *Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (12-16 Ekim 2009, Ankara), ss. 363-364. C. I, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aslan, E. (2014). *Şehirleşme ve Din: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı*. (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aslan, S. & Yılmaz, A. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), ss. 93-108.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Atalay, B. (1976). *Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma (Büyükkeçit Köyü Araştırması)*. (Doktora Tezi). Erzurum.
- Atalay, T. (2005). *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Diyarbakır Örneği)*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Atıcı, M. K.; Bilgin, M. & İnanç, B. Y. (2005). *Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: Pegem yayınları
- AÜAÖF (1999). *Anadolu Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri ile Beklenti ve Sorunları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 602.
- Avcı, N. (2007). *Toplumsal Değerler ve Gençlik: Bir Değerler Sosyolojisi Denemesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Avcı, Ö. (2010). *Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği*. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Aydın, D. Ç.; Dalkılıç, N.; Dursun, F.; Akça, B. Ö. & Melikoğlu, Y. (2020). Diyarbakır'ın Tarihi Sesleri Diyarbakır Suriçi Bölgesi'nde Akustik Mirasın Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), ss. 2088-2099.
- Aydın, H. (2008). İbn Teymiye'de Allah Tasavvuru: Eleştirel Bir Yaklaşım. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 4 / 2.
- Aydın, M. (1986). Allah'ın Varlığına İnanmanın Akliliği. *İslami Araştırmalar*, 2, ss. 12-21.
- Aydın, M. (2003a). Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.1, S.3, ss. 121-144.
- Aydın, M. (2003b). Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II, Tartışmalı İlmi Toplantı*. (Ed. Hayati Hökelekli). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Aydın, M. (2011). Değerler, İşlevleri ve Ahlak. *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl: 7 Sayı: 19.
- Aydın, M. S. (1999). *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2002). *Sosyoloji/Bir Giriş Denemesi*. Elâzığ: Üniversite Kitabevi.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Babacan, M. E. (2015). *Sosyal Medya ve Gençlik*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Badiou, A. (2018). *Gerçek Yaşam: Gençliği Yoldan Çıkarmaya Yönelik Bir Çağrı*. (Çev. I. Ergüden). 3. baskı. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bahadır, A. (1999). *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bahadır, A. (2002a). Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV S. 14.ss.11-23.
- Bahadır, A. (2002b). Ergenlik Dönemi Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 57-65.
- Bahadır, A. (2006). *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (Ed. H. Hökelekli, içinde ss. 307-368). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Bahadır, A. (2018). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan yayınları.
- Bahçekapılı, M. (2010). *Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin öğrencilerin dini duygu, düşünce ve davranışları üzerindeki etkisi (İstanbul Avrupa yakası örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bakar, O. (2011). Mevlâna Celaleddin Rûmi'ye Göre İnsanın Gelişimi İçin Nesnel Değerlerin Öğretimi. 3. *Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi Bildiriler Kitabı*. 02-04 Aralık 2011. Konya: Erman Ofset.
- Balcı, A. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Baş, V. (2014). *Üniversite Öğrencilerinde Değerler ve Yaşamın Anlamı Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (BASAGM) (2011) Türkiye Aile Yapısı Araştırması TAYA 2011. Ankara: <https://www.aile.gov.tr/>
- Bates, C. & Heaven, P. C. L. (2001). Attitudes to women in society: The role of social dominance orientation and social values. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(1), ss. 43-49.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*. (Çev. Alev Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. & Tester, K. (2017). *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2011). Modernite, Postmodernite ve Etik. (Çev. Aytaç Yıldız). Cantell & Pedersen ile söyleşi içinde *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3. Baskı, 6(19), ss.53-63. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri* (Çev.İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çev. Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2018a). *Akışkan Hayat*. (Çev. A. E. Pilgir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018b). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayer, A. (2010). Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16.
- Bayer, A. (2015). Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım. (Ed. M. Ali Kirman & İhsan Çapcıoğlu). *Sekülerleşme, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: OTTO Yayınları.
- Bayhan, M. (2017). *Kentleşme Sürecinde Kentlilik Bilinci; Diyarbakır Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayhan, V. (2015). Türkiye’de Gençlik Sosyolojisi Çalışmaları, *Sosyoloji Konferansları*, No: 52.
- Bayrakdar, M. (1987). *İslâm İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Bayraktutan, F. (2005). *Aile İçi İlişkiler Açısından İnternet Kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bayyigit, M. (1989). *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bayyigit, M. (2013). Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi. *Din Sosyolojisi* (Ed. M. Bayyigit içinde). Konya: Palet Yayınları.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*, London: Sage Publications.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu*. (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan). 2. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bendix, R. (1962). *Max Weber: An intellectual portrait*. New York: Anchor Books.

- Bensghir, T. K. & Altınok, R. (2002). Bir İletişim Aracı Olarak İnternet'in Aile İçi İlişkilere Etkileri: Türkiye'de Devletin ve Ailelerin Konuya Bakışı, *Uluslararası Aile Sempozyumu*, İstanbul.
- Berger, P. L. & Berger, B. (1972). *Sociology*. New York.
- Berger, P. L. (1979). *The Heretical Imperative: The Heretical Imperative: Contemporary Possibilities of Religious Affirmation*. Garden City NY: Doubleday
- Berger, P. L. (2002). "Sekülerizmin Gerilemesi", *Sekülerizm Sorgulanıyor* (Ed. Ali Köse). İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Berger, P. L. & Berger, B., & Kellner, H. (2000). *Modernleşme ve Bilinç*. 2. Baskı. (Çev. Cevdet Cerit). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berger, P. L. & Wuthnow, R. J. (2002). *Din ve Modernlik*. (Çev. A. Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Berkes, N. (2007). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berman, M. (1992). Modernlik: Dün, Bugün ve Yarın. (Çev. Ü. Altuğu). *Birikim Dergisi*, 34-44.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çev. Altuğ, Ü. & Peker, B.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beyhakî, Ebu Bekr. (1984). el-İtikâd alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a. Kahire.
- Bilecik, S. (2017). Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), ss. 7-38.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimler Kavağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayınları.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2014). *Kimlik İnşası*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Bilgin, R. (2008). *Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım: Diyarbakır Örneği*. (Doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Bilgin, V. (2009). *Bizi Kuşatan Toplum. Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Bilmen, Ö. N. (1970). *Büyük İslâm İlmihâli*. İstanbul.
- Bingöl, D. (1996). *Personel Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Birekul, M. & Alkın, R. C. (2015). *Sosyolojinin Doğuşunda Değerler Problemi Değerler Bilançosu*, Mavi Kitap, (Ed. Hasan Hüseyin Bircan & Bülent Dilmaç). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Blake, C. L. (2002). Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire. *The Middle East Journal*, Autumn 2002, sayı 56/4.

- Bocock, R. (1993). *Consumption* (1st Edition). Routledge.
- Bohm, R. M. (1997). *A primer on crime and delinquency*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozan, O. (2012). *Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*. (Doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulut, M. (2009). *İlköğretim Öğrencileri ve Velilerinin Bakış Açısıyla İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Profili: İstanbul Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Burcu, E. (1998). Gençlik Teorilerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bir Çalışma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt: I. Sayı: 1-2.
- Buyrukçu, R. (1995). *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Calinescu, M. (2011). *Modernliğin Beş Yüzü*. 3. baskı. (Çev. Gürses, S.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Campbell, H. A. & Vitullo, A. (2016). Assessing changes in the study of religious communities in digital religion studies. *Church, Communication and Culture*, 1(1), pp.73–89.
- Can, Z. (1998). *Ziya Gökalp ve Batılılaşma*. (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Canatan, K. & Yıldırım, E. (2011). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2013). Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi. *Aile Sosyolojisi*. (Ed. Kadir Canatan & E. Yıldırım). İstanbul: Açılım Kitap. ss. 97-119.
- Canatan, K. (1995). *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Canatan, K. (2005). *İslam Sosyolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Canbay Tatar, H. (1999). *Nuh'un Gemisindekiler*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Cavalin-Sforza, L.L. (1993). *How Are Values Transmitted*. (Ed.M. Hechter& L. Nadel, R.E. Michod). The Origin of Values, Sociology and Economics (ss. 305-319). New York: Adline De Gruyter.
- Cereci, S. (2012). Modernleşme Sürecinde Medyanın Rolü: Yaklaşımların Sınırlanması Sorunu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(2), ss. 6-17.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Ceyhan, A. (1998). Analyser la Sécurité: Dillon, Waever, Williams et Les Autres, *Cultures & Conflits*, No. 31-32, pp.39-62.
- Ceylan, Y. (2010). *Lise Öğrencilerinin Din Algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Clark, W. H. (2004). *İman Problemi. Birey ve Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar* (Der. Ali Rıza Aydın). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cole, S. (1999). *Sosyolojik Düşünme Yöntemleri. Sosyoloji Bilimine Giriş*. (Çev.B. Demirkol). Ankara: Vadi Yayınları.
- Corwin, R. (1974). *Education in Crisis*. John Wiley & Sons. (January 1).
- Costa, A. L. (1985). *Developing minds: A resource book for teaching thinking*. Association for Supervision and Curriculum Development, 225 N. Washington St., Alexandria, USA.
- Creswell, J. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev.Ed. M. Bütün & Selçuk B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2014). *İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağan, K. (2011). Ailenin İşlevleri Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler. (Ed. K. Canatan). *Aile sosyolojisi* (ss. 83-95). İstanbul: Açılım Kitap.
- Çağatay, T. (1990). *Modern Aile ve Sosyal Problemleri*. (Der: B. Dikeçliğil & A. Çiğdem). Aile Yazıları 2. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı.
- Çağlayan, E. (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çamdereli, M. (2018). *Din Ekranda Nasıl Durur? Medyada Dinin Popüler Temsilleri*. Ankara: Ketebe Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. & Çapcıoğlu, F. (2014). Popüler Kültürün Metalaştırdığı Değerlerimizi Nasıl Yeniden İnşa Edelim? *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası*, 19-21 Haziran. Erzurum.
- Çapcıoğlu, İ. (2003). *Sosyal Değişme Sürecinde Din ve Kadının Toplumsal Konumu: Kastamonu Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çapcıoğlu, İ. (2011a). *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum*. Ankara: Otto Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2011b). *Küreselleşme, Kültür ve Din*. Ankara: Otto Yayınları.

- Çapcıoğlu, İ. (2015). Gençlik Dönemi 'Kimlik Arayışı'nın Demokratik Değerlerin ve İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), ss. 57- 76.
- Çapcıoğlu, İ. (2018). Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile. *Turkish Studies*, 13 (2), ss. 19-34.
- Çayır, C. (2004). Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Bilimname: Düşünce Platformu*, Sayı. 27, ss.59-88.
- Çelebi, N. (1991). *Aile Yazıları. Genç, Sosyalleşme Sosyal ve Kültürel Yapı*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay.
- Çelik, C. (2001). Kentleşme Sürecinde Dini Hayat. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), ss 131-152.
- Çetin, H. (2003). Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi. *Doğu Batı: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, (25), ss.11-40.
- Çetin, N. S. (2021). Gençlerin Dini Kimliğinde Medya Etkisi: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 4(1), ss. 137-152.
- Çınar, F. (2019). Gençlik Değerler ve Bağımlılık Profili Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (Aralık 2019), ss. 164-186.
- Çınga, N. S. (2004). *Dil Öğretiminde Cinsiyetçi Yaklaşımın Öğrencilerin Dil Kullanımına Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Çiçek, C. (2012). *Küreselleşme ve Yerel Demokrasi, Liberalkatılım Söyleminin Sınırları Diyarbakır Örneği*. İstanbul: Vate Yayınları.
- Çıdam, F. B. (2007). *Diyarbakır Kent Dokusunun Turizm ve Rekreasyon Kaynaklarının Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dacı, Z. N. (2013). *Üniversite Öğrencilerinde Değer Algılamaları: İstanbul'daki Üniversitelerde Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Danışoğlu, E. (1992). *Gençlerin Sosyal Güvenliği ve Gençlik Politikaları*, Ankara: DPT.
- Daniel, E.; Scheifer, D. & Knafo, A. (2011). One and not the same: The consistency of values across contexts among majority and minority members in Israel and Germany. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43, ss. 1167-1184.
- Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâiklik*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa'da Din*. (Çev. A. Demirci) İstanbul: Küre Yayınları.

- Değer, E. H. (2007). *Yüksek Öğrenim Görmüş Dindar Kadınların Modernlik Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Dellaloğlu, B. F. (2012). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi*, 1.baskı., İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demir, N.; Baran A. & Ulusoy, D. (2005). Türkiye’de Ergenlerin Arkadaş-Akran Grupları ile İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örnekleme. *Bilig*, 32, ss. 83-108.
- Demir, Ş.; Sesli, M. & Yılmaz, V. (2008). Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, ss.77-90.
- Demirbaş, M. (2014). Bilimsel Araştırma ve Özellikleri. *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde. (Ed. Mustafa Metin). Ankara: Pegem Akademi. ss. 3-19.
- Demirci, Ş. (2009). *Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru Malatya Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Demirer, T. (2000). *Kadın Sorunu ve Kürtçesi, Kadın Yazıları*, (Ed. Sibel Özbudun; Temel Demirer &Yücel Demirer). Ankara: Ütopya Yayınevi. ss. 74-89.
- Demirhan, A. (2004). *Modernlik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demirtaş, H. & Güneş, H. (2002). *Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sözlüğü*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Deniz, A. Ç. (2012). Eğitimli Gençliği Anlamada Yeni Bir Tipoloji Önerisi: Cool Gençlik. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), ss.115-139.
- Denli, K. (2013). *Halkın Gözünde Diyarbakır Kent İmajı ve Marka Şehir Olarak Diyarbakır: Diyarbakır Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Develioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- DİB. (2005). *Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- DİB. (2014). *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- DİB. (2020). 6. *Din Şûrası*. 25-28 Kasım 2019.
- Dillon, M. (1996). *Politics of Security: Towards a Political Philosophy Continental Thought*, London and New York: Routledge.

- Dilmaç, B. (2007). *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Dimitris, P. (2005). İlkokul Çağındaki Çocukların Dini Kavramlarındaki Kavramsal Değişimler: Tanrı'nın Yaşadığı Ev Örneği. (Çev. Recep Kaymakcan & Abdülkadir Çekin). *Dini Araştırmalar*, C. VIII, Sayı: 22.
- Dinçel, E. (2006). *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dodurgalı, A. (2012). *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Doğan, İ. (1994). *Bir Altkültür Olarak Ankara Yüksel Caddesi Gençliği*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Üçüncü Basım. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Doğan, Ş. (2010). Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler. *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.8, ss. 107-126.
- Doğanay, A. (2012). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Döğücü, F. (2004). *Tosya İlçesinde Farklı Liselerde Öğrenim Gören Ergenlerin Arkadaş İlişkilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*. 11. baskı. İstanbul: Beta Yayın ve Dağıtım.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar*. (Çev. Özer Ozankaya). Ankara: İmge yayınları.
- Dündar, N. (2001). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kişilik ve Karakter Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani. (1981). *es-Sünen*. I-V. İstanbul.
- Eisenstadt, S. N. (2014). *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*. (Çev. U. Coşkun). 2. baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ekinci, Y. (2020). Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Karşılaştırması Üzerinden Bir Değişimin Analizi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 16. Özel Sayı 1, ss. 12-42.
- Ekşi, A. (1994). *Çocuk, Genç, Ana-Babalar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Eraslan, L. & Erdoğan, E. (2015). Değerler, Gençlik ve Sivil Toplum Kuruluşları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), ss. 122-139.
- Erdal, C. (2013). Sosyal Medya ve 'Paylaşım Kültürü'. (Ed. C. Bilgili & G. Şener). *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-2: Kültür, Kimlik, Siyaset* (ss. 55-65). İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık.

- Erdil, K. (1991). *Aile Okulu*. Ankara: TDV Yayınları.
- Erkan, R. & Bağlı, M. (2005). Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), ss.105-124.
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*, İstanbul: İşletme Fakültesi yayını.
- Erdoğan, Z. (1989). *Sosyal İlişkilere Analitik Bir Bakış*. Elâzığ. (Yayımlanmamış Ders Notları).
- Erem, T.; Tek, B.; Gegez, A. E.; & Börü, M. D. (2007). *Global Pazarlarda Pazarlama Stratejilerinin Tasarım ve Uygulanmasında Kültürel Etkileşimin Rolü*. Sempozyum metni. CircassianCenter. <https://www.circassiancenter.com/tr>
- Ergil, D. (1994). *Toplum ve İnsan*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erkal, M. E. (1996). *Sosyoloji*. İstanbul: Der yayınları.
- Erkilet, A. (2004). *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. İstanbul: Büyüyen Ay yayınevi.
- Eröz, M. & Güler, A. (1999). *Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ersoy, E. (2006). *Değerler Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Erwin, J. C. (2003). Giving students what they need. *Educational Leadership*, 61(1), ss.19-23.
- Eşin, A. (2018). Sur'da Yaşam. *EMO Kadın Bülteni*. Mart 2018, 6, ss.16-19.
- Ete, H. (2003). Modernleşme ve Muhafazakârlığın Kıskacında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi. *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, S. 33. ss.42-63.
- Fichter, J. (2004). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fidan, M. (2019). Fantastik Metinlerin Değerler Eğitiminde Kullanılabilirliği Üzerine Değerlendirme-Hikmet Temel Akarsu Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 9 (1), ss. 127-138.
- Flew, A. (1999). *A Dictionary of Philosophy*. New York: Gramercy Books.
- Franz, E. H. (2001). Ecology, values and policy. *Bio Science*, V.51, N.6.
- Fraser, B. J. (1998). Science learning environments: Assessment, effects and determinants, Dordrecht, The Netherlands.
- Fromm, E. (1981). *Sevme Sanatı*. (Çev. Işitan Gündüz). İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Fukuyama F. (2005). *Güven*. (Çev. Ahmet Buğdaycı) 3.Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Furlong, A.; Woodman, D. & Wyn, J. (2011). Changing Times, Changing Perspectives: Reconciling 'Transition' and 'Cultural' Perspectives on Youth and Young Adulthood. *Journal of Sociology*, XLVII,4: pp. 355-370.
- Furseth, I. & Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp). 1. Baskı, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Giddens, A. & Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*. (Çev. M. Sağlam & S. Uyrkulak). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (1991). *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1997). *Sosyolojiye Eleştirel Bir Yaklaşım*.4. baskı. (Çev. Esengün & İ. Öğretir). İstanbul: Birey Yayınları.
- Giddens, A. (2005a). *Sosyoloji*. (Haz. Cemal Güzel). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A. (2005b). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- Giddens, A. (2010a). *Mahremiyetin Dönüşümü*. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010b). *Modernliğin Sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Glesne, C. & Peskin, A. (1992). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*, Newyork, White Plains, Longman.
- Goleman, D. (1997) *Emotional Intelligence*, Bantam Boks, NY, USA.
- Gökçe, B. (1971). *Gecekondu Gençliği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Gökçe, B. (1984). *Orta Öğrenim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*. Ankara: MEGSB Yayınları.
- Gökçe, B. (2004). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Gökçe, O. (1994). Türk Gençliğinin Sosyal ve Ahlaki Değerleri. *Ata Dergisi*, 1, ss. 25-30.
- Göldağ, B. (2015). *Ortaöğretim Kurumların da Okul Kültürü Yoluyla Değerler Eğitimi (Malatya İli Örneği)*. (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Göle, N. (1993). *Modern Mahrem-Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (1998). Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen. *Doğu-Batı*. Şubat-Mart-Nisan.1 (2).
- Göle, N. (2000). *Giriş*, İslamın yeni kamusal yüzleri: İslam ve kamusal alan üzerine bir atölye çalışması (içinde). İstanbul: Metis Yayınları.

- Göle, N. (2002). *Melez Desenler, İslam ve Modernlik Üzerine*. 2. baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2007). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. 5.baskı İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2014). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. (Çev. Erkal Ünal). 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gömleksiz, M. N. (2007). *Lise Öğrencilerinin Toplumsal Değerlere İlişkin Tutumları: (Elâzığ İli Örneği)*. (Ed. R. Kaymakcan vd.). Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul: Dem Yayınları.
- Gray, J. (2003). *Liberalizmin İki Yüzü*. (Çev. Koray Değirmenci). Ankara: Dost Yayınları.
- Grusec, J. E. ve Goodnow, J. J. (1994). Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. *Developmental Psychology*, 30, pp. 4-19.
- Güllü, İ. (2010). *Gecekondulaşma, Gençlik ve Dindarlık-Kayseri Argıcık Örneği*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gültekin, M. (2015). İlköğretim Öğrencilerinin İdeal Öğretmen Algısı. *Electronic Turkish Studies*, 10 (11), ss. 725-756.
- Ünver, G. (1989). Religion Et Jeunesse Dans La Turquie Moderne (Modern Türkiye’de Din ve Gençlik). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), Kayseri. ss. 15-24.
- Günay, Ü. (1992). *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı Yayınları.
- Günay, Ü. (2001). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınevi.
- Günay, Ü. (2011). Türkiye’de Modernleşme ve Din. *Türk Yurdu*, S. 292, Aralık 2011, ss. 24-34.
- Günaydın, F. (2017). İmam Hatip Liselerinde İnanç soru (n)ları. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri* (Türkiye-Van, 12-14 Mayıs 2017). (Ed. Vecihi Sönmez; Burhanettin Kıyıcı & Metin Yıldız içinde) ss. 321-335. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gündüz, M. M. (2020). Gelişim Özellikleri Doğrultusunda Gençliğin Din Eğitimi. *Şarkiyat*, 12(4), ss. 1092-1117.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Gündüz, T. (2010). *Gençlik Dönemi Din Eğitimi. Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Güneş, H. (2012). Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah b. Ali İsyanı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), ss. 75-103.
- Güney, S. (1998). *Davranış Bilimleri ve Yönetim Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Güney, S. (2009). *Davranış Bilimleri*. 5. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Basım.
- Güngör, E. (1995). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (2010). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.
- Gürses, F. & Gürses, H. B. (1997). *Dünya 'da ve Türkiye 'de Gençlik*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Gürses, İ. & Kuruçay, Y. (2018). Ergenlerde Anlamsızlık ile İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), ss. 87- 111.
- Gürses, İ., & İrk, E. (2018). İnternet Kullanımı ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), ss. 109-135.
- Güven, S. (1999). *Toplumbilim*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güzel, H. (2017). Lise Öğrencilerinin İstenmeyen Öğretmen Davranışlarına Yönelik Algılarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), ss. 209-220.
- Haberli, M. (2019). Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(2), ss. 307-315.
- Haberli, M. (2014). *Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Habermas, J. (1994). *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje*. (Çev. G. Naliş; D. Sabuncuoğlu & D. Erksan). *Postmodernizm*. (Haz. N. Zekâ). İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Hacak, H. (2000). *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Han, J. (2000). A Framework of Value-Focused Systems Thinking. *Systemic Practice and Action Research*, 13(1). pp.97-109.

- Hançerlioğlu, O. (1995). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hannerz, U. (1991). *Çevre Kültür Senaryoları*. (Çev. Gülcan Seçkin & Ümit Hüsrev Yölsal). (Ed. A.D. King). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Ankara: Bilim ve Sanat, ss.139-163.
- Hartmann, H. (2004). *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu*. (Çev. B. Büyükkal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayek, F. A. (1960). *Bilgi Çağında Yönetim*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı: Bir Alan Çalışması, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 3, ss. 158-159.
- Helimoğlu Yavuz, M. (1993). *Diyarbakır Efsaneleri*, 2. baskı. Ankara: Doruk Yayınları.
- Higgins, S. (2014). Critical thinking for 21st-century education: A cyber-tooth curriculum? *Prospects*, 44(4), pp. 559-574.
- Hirst, P. & Thompson, G. (2000). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. (Çev. Çağla Erdem & Elif Yücel). Ankara: Dost Yayınları.
- Hofstede, G. & Bond M. H. (1988). The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequence's international differences in work related values*. London: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1984). Culture's Consequences: Comparing Values Behaviors, pp.18-19. *Institutions and Organizations Across Nations [Abridged]*, London: Sage Publications.
- Hofstede, G. H. (2001). *Culture's Consequence: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. ABD: Sage Publications Ltd.
- Hofstede, G. & Bond, M. H. (1988). The Confucius Connection: From Cultural Roots to Economic Growth. *Organizational Dynamics*. 16, No. 4, pp. 4-21.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. İbrahim Yıldız & Aydın Gelmez). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J. F. (2004). Active Interview. *Qualitative Research, Theory, Method and Practice* içinde, (Ed. David Silverman). Sage Publications: London.
- Hoover, S. M. (2006). *Religion in the media age*. Routledge.
- Hosmer, L. T. (1995). Trust: The Connecting Link between Organizational Theory and Philosophical Ethics. *The Academy of Management Review*, 20(2), pp. 379-403.
- Hotaman, D. (2008). *Yeni İlköğretim Programının Kazandırmayı Öngördüğü Temel Becerilerin Öğretmen, Veli ve Öğrenci Algıları Doğrultusunda*

- Değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Hökelekli, H. (1988). Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler. *MEB Din Öğretimi Dergisi* 14.
- Hökelekli, H. (2003). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Huxley, A. (2010). *Cesur Yeni Dünya*. 2 baskı. (Çev. E. Polat). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Inglehart, R. (2008). Values Change The World, World Values Survey. <http://www.worldvaluessurvey.org>.
- Inglehart, R. F. (1995). Değişen Değerler, Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Değişim. (Çev. A. Koçak). *Sosyoloji Dergisi*, 8-9, ss. 379- 403.
- Inglehart, R. (1999). Globalization and postmodern values, the center for strategic and international studies and the Massachusetts Institute of Technology. *The Washington Quarterly*, 23(1), pp. 215-228.
- Inkeles, A. & Smith, D. H. (1974). *Becoming modern: Individual change in six developing countries*. Harward University Press.
- İbni Manzur (1990). *Lisanu'l Arab*. Beyrut: Daru'l Fikr.
- İmamoğlu, A., & Ferşadoğlu, S. (2013). Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), ss. 19-40.
- İnalcık, H. (2016). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Yayınevi.
- İnam, A. (2016). Bilinç Üzerine Düşünceler. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Online Yayınlar. 23.02.2021 tarihinde <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.htm> adresinden ulaşılmıştır.
- İnsel, A. (1996). İlerleme ve İkinci Modernlik. *Radikal*, 29/09/1996.
- İpek, Y. (2016). *Fen Lisesi Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine İlişkin Tutumları ve Değer Algıları (Diyarbakır İli Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- İsfahani, R. (2012). *Müfredat*, “Amel” mad.
- Jameson, F. (2004). *Biricik Modernite Şimdinin Ontolojisi Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. Oğuz S.). Ankara: Epos Yayınları.
- Jeanneney, J. N. (2009). *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Jervis, J. (1998). *Exploring the modern: patterns of western culture and civilization*. Oxford: Blackwell.

- Jim, H.S.; Purnell, C.Q.; Richardson, S.A.; Golden-Kreutz, D. & Andersen, B.L. (2006). Measuring Meaning in Life Following Cancer. *Quality of Life Research*, 15, pp. 1355-1371.
- Johnson, J. M. (2001). In-Depth Interviewing. *Handbook of Interview Research Context & Method* içinde, (Ed. Jaber F. Gubrium & James A. Holstein). London: Sage Publications.
- Johnson, P. E. (1985). Dini Davranış. (Çec. Habil Şentürk). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 25-29.
- Kağıtçıbaşı Ç (2008). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Sistem Matbaacılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1973). *Gençlerin Tutumları, Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun Değeri, Türkiye’de Değerler ve Doğurganlık*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yay.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1994). Aileye Yaklaşımda Bir Kuramsal Çerçeve ve Aile Değişim Modeli, AAK Aile Kurultayı: Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler 16-18 Kasım 1994 (ss. 52-69). Ankara: AAK Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kahraman, B. (2014). *Diyarbakır’ın Toplumsal Yapısı ve Diyarbakır Halkının Toplumsal Kurumlara Bakışı*, (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kale, N. (1990). Türkiye’deki Gençlik Sorunlarının Kaynakları ve Bu Sorunların Çözüm Yolları, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 23(2), ss. 783-805.
- Kale, N. (2002). Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru. *Doğu Batı*, Yıl 6, Sayı 19 (Mayıs, Haziran, Temmuz), ss. 31-51.
- Kale, N. (2009). *Felsefiyat*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Kalkınma Merkezi (2010). Zorunlu Göç ve Diyarbakır, <https://tr.boell.org>.
- Kanar, Y. (1984). *İbadet*. İstanbul: Beyan Yayınevi.
- Kandemir, F. (2018). Ekolojik Kuram Bağlamında Dinî Gelişim Psikolojisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3, ss. 1433-1456.
- Kansu, A. (2009). “Prens Sabahattin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakâr Düşüncenin İthali”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi. (Ed. Mehmet Ö. Alkan). İstanbul: İletişim Yay, ss. 156-165.
- Kara, İ. (2016). *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesele Olarak İslâm*. 17.baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Kara, Z. (2009). *Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması-Kayseri Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Karacoşkun, M.D. (1994). *İmam Hatip Liselerindeki Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Karaboğa, M. T. (2019). Bilgi Toplumunda Eleştirel Düşünme Eğitiminin Önemi ve Gerekliliğine İlişkin Bir Çalışma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 8(3), ss. 37-49.
- Karaca, M. (2007). İnternet Gençliği: Yeni Bir Gençlik Tiplemesi Denemesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2(4), ss. 419-436.
- Karacoşkun, M. D. (2004). Dini inanç-dini davranış ilişkisine sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), ss. 23-36.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi, V. Cilt. Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karakitapoğlu – Aygün, Z. & İmamoğlu, E. O. (2002). Value domains of Turkish adults and university students. *The Journal of Social Psychology*, 142(3), pp. 333 – 351.
- Karslı, N. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (48), ss. 169 – 201.
- Katz, D. (1983). Factors Affecting Social Change: A Social-Psychological Interpretation. *Journal of Social Issues*, 39(4), pp. 25-44.
- Kaya, A. (2009). *Türkiye’de İç Göçler – Bütünleşme mi? Geri Dönüş mü? İstanbul, Diyarbakır, Mersin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.*
- Kaya, A. (2017). *Medrese Kökenli İmamlar ile İlahiyat Fakültesi Mezunu İmamların Din Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi (Diyarbakır Örneği)*. (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, A. (2020). Diyarbakır’da Dini Gruplar ve Din Anlayışları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), ss. 19-34.
- Kaya, A. (2013). “Sosyal Paylaşım Ağlarının Kişilerarası İletişim Sürecine Etkisi bağlamında Facebook”, *Sosyal Medya Araştırmaları 1: Sosyalleşen Birey İçinde*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kaya, C.N. (2021), *Lise Öğrencilerinin Dini Dünya Görüşlerini Etkileyen Unsurlar Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kaya, M. (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: ETÜT Yayınları.

- Kaya, M. ve Varol, K. (2004). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, ss.31-63.
- Kayıklık, H. (2006). *Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık*. (Ed. Ünver Günay& Celalettin Çelik. Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi içinde). (ss. 157-174). Adana: Karahan Yayınları.
- Kaymakcan, R. & Meydan, H. (2011). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9 (21), ss. 29-55.
- Kaymakcan, R. (2007). Ahlaki Bir Değer Olarak Hoşgörü ve Eğitimi. (Ed.R. Kaymakcan & M. Uyanık Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak içinde) (ss. 389-408). İstanbul: Dem Yayınları.
- Kaur, M. ve Kaur, İ. (2018). The Happy Silence! Happiness in Hearing Impaired Adolescents. *International Journal of Interdisciplinary Research and Innovations*, 6, 3, pp. 665-671.
- Kehrer, G. (2007). *Din Sosyolojisi*. (Çev. M. Emin Köktaş). Din Sosyolojisi. (Der. Yasin Aktay & M. Emin Köktaş). 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Kemmelmeimer, M. (2001). Private self consciousness as a moderator of relationship between value orientations and attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 141(1).
- Keser, İ. (2012). *Diyarbakır, Sosyolojik Bir İnceleme*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Kesgin, N. & Yaman, Ö. M. (2013). - Sosyal politikada sosyal güvensizliğe karşı sığınılacak son liman aile mi? (Ed. Ömer Miraç Yaman & Murat Şentürk *Kentleşme ve Sosyal Politikalar* içinde). İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir ve Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- Kesici, S. (2015). Psychological needs as predictors of human values in high school students, *The Anthropologist*, 19(2), pp. 499-506.
- Kesici, Ş. (2007). Şube Rehber Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre 6. 7. Ve 8.Sınıf Öğrencilerinin Rehberlik ve Danışma İhtiyaçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, ss. 365-383.
- Kesici, Ş. (2008). Sixth, seventh, and eighth-grade students' guidance and counseling needs according to parents' views. *Eurasian Journal of Educational Research*, 32, pp. 101-116.
- Keyman, F. E. & Lorasdağı, B. K. (2010). *Kentler-Anadolu'nun Dönüşümü: Türkiye'nin Geleceği*. İstanbul: Doğan Yayınları.

- Kılavuz, M. A. (2006). Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi: Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, (Ed. Hayati Hökelekli). İstanbul: Dem Yayınları. ss.260-261.
- Kıran, Ö. & Gül, S. (2016). Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Schwartz Değerler Ölçeği Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), ss. 487-495.
- Kışlalı, A. (1974). *Öğrenci Ayaklanmaları*. Ankara: Bilgi yayınevi.
- Kızılcılık, S. & Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Kızılcılık, S. (1996). *Postmodernizm Dedikleri*. İzmir: Saray Kitabevleri.
- Kızılcılık, S. (2000). *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Kızılcılık, S. (2003). *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızmaz, Z. & Bilgin, R. (2010). Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (32), ss.269-311.
- Kızmaz, Z. (2012). Gelişmekte Olan Ülkelerde Suç: Suç Oranlarının Artışı Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme. *Mukaddime*. S.5.
- Kirman, M. A. (2018). Küreselleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dinin Geleceği, <https://www.ayk.gov.tr/> internet adresinden 10 Mayıs 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Kivisto, P. (2004). What is the canonical theory of assimilation?. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*. Vol.40. Issue.2. pp.149-163.
- Kluckhohn, C. (2013). Values and Value-Orientations in the Theory Of Action: An Exploration in Definition and Classification. In *Toward a General Theory of Action* (Ed. T. Parsons & E. Shils,). (pp. 388-433). Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press.
- Koca, F. (1989). “İbadet”. DİA. İstanbul. XIX, s.240.
- Koca, A. İ. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Değerleri ve Bireysel Özellikleri ile Kariyer Tercihleri Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi’nde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Koenig, H. G. & Pargament, K. I. & Nielsen, J. (1998). Religious coping and health status in medically ill hospitalized older adults. *The Journal of nervous and mental disease*, 186(9), pp. 513-521.
- Kolukısa, E. A.& Oruç, Ş.& Akbaba, B. & Dünder, H. (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: A Yayınevi.

- Kongar, E. (1991). Türkiye’de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri. *Aile Yazıları II, Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme, Bilim Serisi 5/2*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kongar, E. (2019). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Konuk, Y. (1994). *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: TDV Yay.
- Kopelman, R. E. & Rovenpor, J. L. (2006). Allport, Vernon, Lindzey Study of Values. In (Ed. J.H. Greenhouse & G.A. Callanan), *Encyclopedia of Career Development*. (15-17). London: Sage Publications.
- Koştaş, M. (1995). *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koyuncu, A. (2013). Gündelik Hayatta Komşuluk”, *Sosyoloji Divanı-Komşuluk-, Sosyoloji Dergisi* Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2013, Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Köknel, Ö. (1995). *Dolu Dolu Yaşamak*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köknel, Ö. (1997). *İnsanı Anlamak*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köksal, M. Â., (1977). *İslâm İlmihâli*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret yayınları.
- Köylü M., Nazıroğlu B. (2015). *İlköğretimde Din Eğitimi*. (Ed. Mustafa Köylü & Nurullah Altaş. Din Eğitimi içinde) (ss.148-189). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Köylü, M. & Nazıroğlu, B. A. (2012). *İlköğretimde Din Eğitimi. Din Eğitimi*. (Ed. Mustafa Köylü & Nurullah Altaş). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Kramer, R. M. (1999). Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50, 569.
- Kraut, R.; Patterson, M.; Landmark, V.; Kiesler, S.; Mukophadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet Paradox: A Social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Wellbeing? *American Psychologist*, 53, pp. 1017– 1031.
- Kuçuradi, İ. (2013). *İnsan ve Değerleri*. 5. baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kula, M. N. (2001). *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı yayınları.
- Kula, N. (2002). Gençlik Döneminde Kimlik ve Din, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (Ed. H. Hökelekli), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kula, T. (2006). *Ergenlerde Dinî Düşüncede Yaşanan Güçlükler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kulaksızoğlu, A. (2006). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Kulaksızoğlu, A. (2013). Gençlik Çağı ve Ülkemizde Gençlik Sorunları. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), ss.133-144.
- Kulaksızoğlu, A. (2015) *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurmuş, O. (2006). Doğu ve Güneydoğu Anadolu İçin Öncelikli Sosyal ve Politika Önerileri, İçinde: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, Ankara: TESEV Yayınları.
- Kurt, A. (2009a). *İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*. İstanbul: Emin Yayınları.
- Kurt, A.(2009b). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2). ss. 20-23.
- Kurtkan Bilgiseven, A. (1995). *Genel Sosyoloji*, 5. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kuşat, A. (2003). Bir Değerler Sistemi Olarak ‘Kimlik’ Duygusu ve Atatürk. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, ss. 45-61.
- Kuşdil, M. E. & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı, *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45).ss. 59-76.
- Kutlu, O. & Göksel, S. Z. (2013). Bir Kamu Politikası Olarak Değerler Eğitimi: Selçuklu Örneği, Uluslararası Aile ve Sosyal Politikalar Zirvesi (Ankara, Ocak 02-03 2013), (Ed. İrfan Çayboylu). ss. 420-437. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Kuvan, H. (2007). *Türk Girişimcilerinin Yaşam ve Çalışma Değerleri: Malatyalı Girişimciler Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Küçükaslan, N. (2007). Toplumsal İlişkiler ve Protokol. *Paradoks, Ekonomi. Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Yıl:3, Sayı:1.
- Léger, D. (2009). Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler. (Çev. Halil Aydınalp) *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), ss. 45 – 58.
- Leichtentritt, R. D. & Rettig, K. D. (2001). Values Underlying End-Of-Life Decisions: A Qualitative Approach. *Health And Social Work*, V.26, N.3, 2001, s.151.
- Levi-Strauss, C. (1997). *İrk, Tarih ve Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Levy, M. J. (1996). *Modernization and the Structure of Societies: a Setting for International Affairs*. Princeton: Princeton Universty Press.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Lindisfarne, N. (2002). *Elhamdülillah Laikiz*. (Çev. Selda Somuncuoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Lipson, L. (2003). *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları* (Çev. J. Ç. Yeşiltaş). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Lorand, S. (1951). *Adolesence, Psychoanalytic approach to problems and Theory*. (Ed.S. Lorand). 3. Baskı. Newyork: Hoeberine.
- Lüküslü, D. (2003). Günümüz Türkiye Gençliği: Ne Kayıp Bir Kuşak Ne De Ülkenin Aydınlık Geleceği, *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları içinde*. (Der: Y. Kurtaran.; G. Nemutlu & N. Yentürk). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lüküslü, D. (2009). *Türkiye’de “Gençlik Miti” 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Macionis, J. J. (2013). *Sosyoloji*. (Çev. Ed.: Vildan Akan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mackenzie, R. A. (1989). *Zaman Tuzağı: Zamanı Nasıl Denetlersiniz?* (Çev. Y. Güneri) İstanbul: İlgı Yayıncılık.
- Mainardi, P. (1985). The political origins of modernism. *Art Journal*, vol.45, no.1, Manet.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1999). Modern Türk Sosyal Bilimler Üzerine Bazı Düşünceler. (Ed. Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba). *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, 3.baskı İstanbul: Tarih VakfıYayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Markus, H. R. & Kitayama, S. (1991). Culture and The Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*, 98, pp.224-253.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Matthew, L. (2003). *Thinking İn Education*. Cambridge University Press.
- Mayring, P. (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (Çev. A. Gümüş & M. Sezai Durgun). Adana: Baki Kitapevi.
- Mazar, N.; Amir, O. & Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45(6), pp.633-644.
- MAZLUMDER. (2004). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da boşaltılan yerleşim birimleri nedeniyle göç eden yurttaşlarımızın sorunları ve alınması gereken tedbirler. <https://www.mazlumder.org/tr> internet adresinden 18 Nisan 2021 tarihinde erişilmiştir.
- Mazıcı, N. (1996).1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (18), ss. 131-154.

- McCracken, G. (1988). *The long interview*. London: Sage Publications.
- MEB (2006). *İlköğretim (4, 5, 6, 7, 8. sınıflar) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı*. Ankara.
- MEB (2009a). *İlköğretim 1, 2 ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara.
- MEB (2009b). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı*, Ankara.
- MEB (2009c). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi
- MEB (2010). *Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: Devlet Kitapları.
- Meglino, R. M. & Ravlin, E. C. (1998). Individual Values In Organizations: Concepts, Controversies and Research. *Journal of Management*, 24(3), ss.351, 39.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Mehmedoğlu, A. (2011). *Tanrı'ya Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi.
- Mehmedoğlu, A. U. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık. *Değerler ve Eğitimi*. (Ed. Recep Kaymakcan vd.). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Menküç, D. (2019). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Meriç, C. (1983). *Batılılaşma. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.234-244.
- Meriç, C. (1997). *Mağaradakiler*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Meydan, H., & Aydın, S. (2020). Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), ss. 299-323.
- Mızraklı İlmihâl (2013). *Mızraklı İlmihâl*. (Ed. İsmail Kara). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mill, J. S. (1986). *Faydacılık*. (Çev. Nazmi Coşkunlar). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Miller, P. (2017). *Gelişim Psikolojisi Kuramları*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Montesquieu (2014). *Kanunların Ruhu Üzerine*, (Çev. Berna Günen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Morgan, Clifford T. (1988). *Psikolojiye Giriş*. (Çev. Hüsni Arıcı ve Diğ.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Morris, C. W. (1956). *Varieties of Human Value*. Chicago: University of Chicago Press.
- Murdock, P. G. (1949). *Social Structure*. The Macmillan Company. London: New York Collier-Macmillan Limited.
- Murphy, E.F.; Snow, W.A.; Carson, P. & Zigarmi, D. (1997). Values, Sex Differences and Psychological Androgyny. *International Journal of Value-Based Management*, 10, pp. 69-99.
- Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri (1955). *Sahih-i Müslim*. I-V. İstanbul: el-Mektebetü'l- İslamiyye.
- Nauta, A. &Carsten, K. (2002). Social value orientation, organizational goal concerns and departmental problem solving behavior. *Journal of Organizational Behavior*, V.23.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- Neyzi, L., & Darıcı, H. (2013). *Özgürüm Ama Mecburiyetim Var- Diyarbakırlı ve Muğlalı Gençler Anlatıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nirun, N. (1994). *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2011). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Ok, Ü. (2007). *İnanç Psikolojisi: Hayatı Anlamlandırma Biçiminin Yaşam Boyu Gelişimi*. Ankara: Ankara Okulu.
- Okudan, A. (2010). *Değer Eğitiminin Önemi Etkileri ve Uygulamalar Hakkındaki Görüşleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Okumuş, E. (2014). Değer ve Din İstismarı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 24, ss. 13-31.
- Okumuş, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık*. 2.baskı. İstanbul: Ark Kitapları.
- Okumuş, E. (2013). *İslam Sosyolojisi Üzerine Tartışmalar -Bir Giriş Denemesi. İslam ve Sosyoloji* (İstanbul, 16-17 Mart 2013), (Ed. Mustafa Tekin). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Okumuş, E. (2019). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okumuş, E. (2008). Olağanüstü Zamanlarda Din Hizmetleri Diyarbakır Örneği. 1. *Din Hizmetleri Sempozyumu C. 1*, Ankara: DİB yayınları, ss. 589-605.

- Okumuş, N. K. (2015). İlmihâl Dindarlığının Ahlâk Algısı ya da “Ahlâklı İnsan” Tasavvurumuzun Geleneksel Kaynakları Üzerine Bazı Tespitler. *Şarkiyat*, 7(2), ss. 258-300.
- Onur, B. (1976). *Orta Öğretimde Ahlak Eğitimi, Ahlak Eğitimi Açısından Lise Son Sınıflarda Öğrenci-Eğitimci İlişkilerini Belirleyen Koşulların Araştırılması*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Onwuegbuzie, A. J., & Collins, K. M. (2007). A Typology of Mixed Methods Sampling Designs in Social Science Research. *The Qualitative Report*, 12(2), pp. 281-316.
- Ortaylı, İ. (2007). *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Alkım Kitapçılık Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2017). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Orwell, G. (2000). 1984. 1. Baskı. (Çev. C. Üster) İstanbul: Can Yayınları.
- O'Toole, K., Study offers early look at how Internet is changing daily life, Stanford News, 16 February 2000, <http://www.stanford.edu/dept>
- Ozan, Ö. (2013). *Din Görevlisinin Toplumsal İmajını Etkileyen Faktörler: Samsun Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Öğüt, A. (2003). *Bilgi Çağında Yönetim*. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Önal, A. & Demirtaş, Z. (2015). İnternet Kullanımının Eğitim Üzerine Etkilerine Yönelik Lise Öğrencilerinin Görüşleri. (Denizli-Çivril Örneği). IV. *Sakarya'da Eğitim Araştırmaları Kongresi Bildirileri Kitabı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, ss.9-17.
- Önder, M. (2011). Din ve Temel Değerler. *Değerler Eğitimi Sempozyumu Bildiri Özetleri*. 26-28 Ekim 2011. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi.
- Öner, U. (2004). *Çatışma Çözme ve Arabuluculuk Eğitimi*. (Ed. Yıldız Kuzgun. *İlköğretimde Rehberlik içinde*).5. baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. ss. 189-227.
- Önkal, G. ve Gündüzlü, E. (2015). Teknoloji Düşün(e)mez: Sosyal Medyada İhtiyaçlar Değerler Çatışmasının Felsefî Analizi. (Ed. Ö. Oğuzhan). *İletişimde Sosyal Medya Sosyal Medyada Etkileşim*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Öter, A. (2018). Köylünün Alternatif Tarım ve Ulaşım Aracı: Modern Eşek Patpat. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 11 (1), ss. 32-38.
- Özay, İ. H. (1986). *Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Korunma*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Özbay, F. (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, 1.baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özbay, H ve Öztürk, E. (1992). *Gençlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Özdalga, E., (2013), *İslamcılığın Türkiye Seyri*. (Çev. Gamze Türkoğlu). 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.197-198.
- Özdek, E. Y. (1993). 1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler. *İnsan Hakları Yıllığı*. ss 3-44.
- Özdemir, D. C. (2001). Kimlik ve Söylem. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), ss. 107-122.
- Özdemir, G. (2006). *Kant Ahlakında Saygı Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir, Y. & Çok, F. (2011). Ergenlikte Özerklik Gelişimi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 36(4), ss. 152-164.
- Özen, Ü & Sarıcı, M.B. (2010). Yalnızlık Olgusu ve Sanal Sohbetin Yalnızlığın Paylaşımına Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 24, Sayı: 1, ss.149-159.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), ss. 217-239.
- Özensel, E. (2004). *Türk gençliğinin Değerleri (Liseli Gençlik Üzerine Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Özensel, E. (2007). Liseli Kız ve Erkek Öğrencilerin Değer Yargıları ve Türk Toplumunun Temel Toplumsal Kurumlarına Bakış Açıları. *Değerler ve Eğitimi*, (Ed. R. Kaymakcan vd.) İstanbul: DEM/Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Özer A. (2010). Göç ve Kentleşme Kıskaçında Bir Kent. Diyarbakır. *Tüm Yönleriyle Diyarbakır*, (Ed. Necdet Adabağ & Remzi İnanç & İlhami Nalbantoğlu & Zülfükar Sayın). Diyarbakır: Efil Yayınevi.
- Özgüven, İ. E. (1994). *Psikolojik Testler*. Ankara: Yeni Doğu Matbaası.
- Özkalp, E. (2003). "Kültür", *Davranış Bilimlerine Giriş*. (Ed. Enver Özkalp & Hüsnü Arıcı) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkalp, E. (1995). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma vakfı yayını
- Özkan, F. (2018). Ailenin Dini Tutum ve Davranışlarının Çocuğun Dini Tutum ve Davranışlarına Etkisi: Diyarbakır Örneği. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (7), ss. 63-109.

- Özkiraz, A. (2003). *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özmen, C.& Er, H. & Gürgil, F. (2012). İlköğretim branş öğretmenlerinin değerler eğitime ilişkin görüşleri üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), ss. 297-303.
- Özmete, E. & Bayoğlu, A. S. (2008). Geleceği Yapılandırmak: Gençlerin Toplumsal Refah ile İlgili Konularda Geleceğe Bakışları, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*. ss. 1-16.
- Öztürk, H. E. (1995). *Gençlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). Kapitalizmin Arzu Üzerinden Üretimi ya da Arzunun Nesnelleş (tiril)mesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12 Sayı:44, (151-180). ss.152-153.
- Öztürk, Y. N. (1993). *Kur'an'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi.
- Özyurt, S. & Doğan, M. S. (2002). *Gençlik Problemleri Açısından Üniversite Gençliği*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Parman, T. (2010). *Ergenliğin Yüzleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Pekasil, T. (2013). Dini Statü Tiplerinde Farklılaşma: Cizre Örneğinde Şeyh, Molla ve Seyyidler. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/4.
- Peker, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayıncılık.
- Poggi, G. (1991). *Çağdaş Devletin Gelişimi*. (Çev. Ş. Kut ve B. Toprak). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. (Çev. Küçük, M.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Robertson, R. (2000). *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Robbins, P. S. (2001). *Organizational Behavior*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Rokeach, M ve Ball-Rokeach, S. J. (1989). Stability and Change in American Value Priorities, 1968-1981. *American Psychological Association*, 44 (5).
- Rokeach, M. (1973). *Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. & Regan, F.J. (1980). The Role of Values in The Counselling Situation. *The Personnel And Guidance journal*.58(9).ss.576-582.
- Rosa, E. M., & Tudge, J. (2013). Urie Bronfenbrenner's theory of human development: Its evolution from ecology to bioecology. *Journal of family theory & review*, 5(4), pp. 243-258.

- Rosenberg, M. (1966). Review: Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society. *Social Forces*, 44 (4).
- Ryff, C. D., & Singer, B. (1998). *The contours of positive human health*. Psychological Inquiry, 9, pp. 1-28.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. 2. Baskı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Safa, M. (2019). Ağrı Medrese Öğrencilerinde Modernleşme Algısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12,63, ss.1277-1287.
- Samur, H. (2011). *Avrupalılaşıma Süreci ve Kürtler – Diyarbakır Özelinde 2000’lerin Analizi*. Adana: Nobel yayınları.
- Sandelowski, M. (1995). Sample size in Qualitative Research. *Research in Nursing and Health*, Vol. 18/2, pp. 179-183.
- Sanders, C. E.; Field, T. M.; Miguel, D. & Kaplan, M. (2000). The relationship of Internet use to depression and social isolation among adolescents. *Adolescence*, 35(138), pp. 237-242.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: *Giresun Eğitim Fakültesi Örneği*. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), ss. 73-88.
- Sarı, M. (2013). Lise Öğrencilerinde Okula Aidiyet Duygusu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), ss. 147-160
- Sayar, K. ve Bağlan, F. (2010). *Koruyucu psikoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Saygılıgil, F. (2010). *Sitoplumsal Cinsiyet Tartışmalar*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakülte Sosyoloji Lisans Programı.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Seyyar, A. (2007). *Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Sakarya: Değişim Yayınları.
- Schmidt, J. (2000). Aydınlanma Neydi? Moses Mendelssohn ve Immanuel Kant Berlinische Monatsschrift’i Nasıl yanıtladı? (Çev. F. Altun). *Toplumbilim, Aydınlanma Özel Sayı*:11.
- Schwartz, S. H. (1994). Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? *Journal of Social Issues*, Vol. 50, No. 4.
- Schwartz, S. H. (2005). Basic Human Values: Their content and structure across countries. In (Ed. A. Tamayo & J. B. Porto). *Valores e comportamento nas organizações [Values and behavior in organizations]* pp.21-55. Brazil: Vozes, Petrópolis.
- Schwartz, S.H. & Bilsky, W. (1987). Toward a Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*. V.53., No.3, pp. 550-562.

- Schwartz, S.H. (1992). Universals in The Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. (Ed.M. P. Zanna) *Advances in Experimental Social Psychology*, kitabında, New York: Academic Press, Cilt.25, ss.1-65.
- Seidman, I. (1991). *Interviewing as qualitative research: A Guide for researchers in education and the social sciences*, New York: Teachers College Press.
- SEKAM (2013). *Türkiye Gençlik Raporu Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*, İstanbul: SEKAM Yayınları.
- Sessa, V. I., Kabacoff, R. I., Deal, J., & Brown, H. (2007). Generational differences in leader values and leadership behaviors. *The Psychologist-Manager Journal*, 10(1), 47-74.
- Sezer, Ö. (2010). Ergenlerin Kendilik Algılarının Anne Baba Tutumları ve Bazı Faktörlerle İlişkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt VII, Sayı I, ss. 1-19.
- Sherkat, D. E. (2014). Dinî Sosyalleşme: Etkinin Kaynakları ve Failin Etkileri, *Din Sosyolojisi Elkitabı*. (Ed. M. Dillon, Çev. Hüsamettin Arslan) İstanbul: Paradigma Yayınları. ss. 219-237.
- Smith, A. D. (1996). *Toplumsal Değişme Anlayışı*. (Çev. Ü. Oskay). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Solomon, M. R. (2004). *Consumer Behavior*. 6. Baskı. New Jersey: Pearson/Prentice Hall.
- Songar, A. (1981). *Çeşitleme*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Sorokin, P. (2005). *Özgeci Sevgi*. (Çev. Mehmet Harmancı). *Aşkın Anatomisi*. (Der. A. Krich). 229-242. İstanbul: Say Yayınları.
- Sönmez, M. (2007). Doğu-Güneydoğu'nun Artan Yoksulluğu ve Çözüm: Barış, <http://eski.bianet.org/static/dogu2.pdf> Erişim Tarihi; 22.09.2022.
- Sönmez, Ö. F. & Akıncan, N. (2013). Ölüm Fenomeni Üzerine “Yardımseverlik” Değeri ile İlgili Metafor Algıları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, (7), ss. 95-110.
- Stanley, S. (1975). *Fundamentals of curriculum development*. USA: Wordbook.
- Stearns, P. N. (2008). *Oxford Encyclopedia of a Modern World*. Oxford University Press.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Çev. F. Çok.; H. Ercan.; M. Artar.; E. Uçar.; S.A Sevim.; M. Bağlı.; A. Apay.; T. Şener.; R. Parmaksız.; C. Satman.; T. Yiğit & E. G. Kapçı). Ankara: İmge Yayınevi.

- Steinhaus, K. (1973). *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. (Çev. M. Akkaş). İstanbul: Sander Yayınları.
- Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological review*, 93(2), s.119.
- Stoletov, V. N.; Kon, İ. S.; Zamaşın, Y. A.; Blyahman, L.S.; Poşatayev, V. V. & Volkov, G. N. (1979). *Toplum ve Gençlik*. (Çev. Şükrü Keleş). İstanbul: Konuk Yayınları.
- Stolzenberg, R. M.; Loy, M. B., & Waite, L. J. (1995). Religious Participation in Early Adulthood: Age and Family Life Cycle Effects on Church Membership. *American Sociological Review*, Vol: 60. No: 1, ss. 84-103.
- Subaşı, N. (2003). Kültürel Mirasın Çeşitliliği ve Seçicilik Sorunu. *Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Kasım, Aralık, Ocak, (25), ss.135-144.
- Subaşı, N. (2003). *Öteki Türkiye 'de Din ve Modernleşme*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Subaşı, N. (2009). *Kutsanmış Görüntüler*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Sverko, B.; Babarovic, T. & Sverko, I. (2008). Assessment of Value and Role Salience. In. (Ed. J.A. Athanasou & R. V. Esbroeck). *International Handbook of Career Guidance*. Springer Science+Business Media. pp.544-550.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev. O. Akınbay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. 4. Baskı. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Agora Yayınları.
- Sztompka, P. (2003). *The Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Şahin, M. C. (2005). Türkiye'de Gençliğin Toplumsal Kimliği ve Popüler Tüketim Kültürü. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), ss. 157-181.
- Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şen, H. (2008). Cumhuriyetin modernleşme ideolojisi ve bir muhalefet söylemi olarak İslâmi gelenek: 1923-1960. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Şener, S. (2009). *Sosyoloji-Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Şentürk, H. & Yakut, S. (2014). Hayatın Anlamı ve Din. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (33), ss. 45-60.
- Şentürk, H. (2006). *H. Peygamber ve Çevre Bilinci*. VI. Kutlu Doğum Sempozyumu'nda (21 Nisan 2003, SDÜ İlahiyat Fakültesi, Isparta) sunulan tebliğ. ss.81-86.
- Şentürk, H. (2021). *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Şerif, M. & Şerif C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II*. (Çev. Mustafa Hakay & Aysun Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Tan, A. (2010). *Kürt Sorunu*, İstanbul: Timaş Yayınevi.
- Tanju, H. (2010). Çocuklarda Kitap Okuma Alışkanlığına Genel Bir Bakış. *Aile ve Toplum Dergisi*, 6 (22), ss. 30-40.
- Tanör, B. (1969). *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*. İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Taplamacıoğlu, M. (1975). *Din Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Taslaman, C. (2016). *Türkiye’de İslam ve Küreselleşme*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Taş, K. (2002). *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Taş, K. (2010). Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), ss. 47-62.
- Taşdelen, M.; Sözen, E.; Duran, H. & Eskicumalı, A. (2000). *Avrupa’da Yeni Kuşak Türk Gençliği, Kimlik ve Uyum Sorunları*, Sakarya Üniversitesi Yayım no:40, Sakarya.
- Taşkın, O. (2018). *Ortaokul ve Lise Öğrencilerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Rol Modelliği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Taylor, C. (1995). *Modernliğin Sıkıntıları*. (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TDK Türkçe Sözlük (2005). *Türkçe Sözlük*.10. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK Türkçe Sözlük (2019). *Güncel Türkçe Sözlük*. [Çevrim-içi: <http://sozluk.gov.tr/>] Erişim tarihi: 24 Haziran 2021.
- TDK Türkçe Sözlük (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. [Çevrim-içi: <http://sozluk.gov.tr/>] Erişim tarihi: 2 Şubat 2022.
- Tekeli, İ. (2002). *Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Modernleşme ve Batıcılık*. Cilt.3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, M. (2003). Tanrı Kavramı ve Toplumsal İzdüşümü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, ss. 475-492.
- Tekin, M. (2004). *Kutsal Kadın ve Kamu*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Tezcan, M. (1982). Kuşaklar Çatışması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 6(36). <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5699> Erişim Tarihi.22.10.2022

- Tezcan, M. (1984). Gençliğin Toplumsal Değişmedeki Rolü ve Ülkemiz Gençliği, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 8 (47).
- Tezcan, M. (1997). *Kuşaklar Çatışması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tezel, Y. S. (1999). *Dünya İslâmiyet ve Demokrasi*. Ankara: Konrad-Adenauer Vakfı Yayınları.
- Tezokur, M. H. (2010), *Diyarbakır'da Ayakta Duran Üç Kilise. Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti*. Diyarbakır, Ankara: Diyarbakır Valiliği dicle Üniversitesi.
- Tolan, B. (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*, 4.baskı. Ankara: Murat Yayınları.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Topçu, N. (1995). *İsyân Ahlâkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2006). *Sosyoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2010). *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tosun, K. (1987). *İşletme Yönetimi*. 4. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Toulmin, S. (2002). *Kozmopolis: Modernite'nin Gizli Gündemi*, (Çev. H. Arslan,). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toynbee, A. J. (1946). *Study of History*. London: Oxford University Press.
- Tracey, P. (1996). *Paul Tracey's Your Character Counts*. [Available online at: <http://paultracey.org/documents/YCCteachermaterials.pdf>] Erişim tarihi: 25 Temmuz 2021.
- Triandis, H. C. (1987). Individualism and Social Psychological Theory. (Ed. Ç. Kağıtçıbaşı). Growth and Progress in Cross- Cultural Psychology: *Selected papers from the 8th International Conference of International Association for Cross-Cultural Psychology* (ss. 78-84). North-America: Swets & Zeitlinger B.V.
- Tunç, M. (2017). Diyarbakır'da Gösterişçi Tüketim Davranış Kalıpları ve Eğilimleri, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.9. S:1(17). ss. 412-432.
- Turan, S. & Aktan, D. (2008). Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), ss. 229-230.
- TÜİK (2022). Türkiye Nüfusu. 02. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.
- Türkdoğan, O. (1977). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Ankara: Hasret Yayınları.
- Türkeri, M. (2012). *W. E. Hocking Felsefesinde Hayatın Anlamı ve Ölüm-Süzlük*. Ankara: Lotus Yayınları.

- Twenge, J. M. (2013). *Ben Nesli*. 4. Basım. (Çev. Esra Öztürk). İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Uçar, M., & Rıfaioglu, M. N. (2011, Mayıs). Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Quebec Kentinde Korunması. *İdeal Kent Dergisi*, (3), ss. 62-81.
- Ulusoy, M. D.; Özcan Demir, N. & Görgün Baran, A. (2005). Ebeveynin Çocuk Yetiştirme Biçimi ve Ergen Problemleri: Ankara İli Örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), ss. 367-386.
- Unat, Abadan, N. (1961). *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri: Ankara Yüksek Öğrenim Gençliği Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Underwood, D. (2012). Religion in printmedia. In (Ed. D. Winston), *The Oxford handbook on religion and the American news media*, (pp. 113-125.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195395068.013.0007> Erişim Tarihi: 11.08.2021.
- Uslu, F. (2016). *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Uysal, V. (2007). Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç ibadetinin Bireysel-Toplumsal Yansımaları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (32), ss. 19-44.
- Ülken, H. Z. (1965). Değer, Kültür ve Sanat, *İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Sersisi*. İstanbul.
- Ülken, H. Z. (2022). *Bilgi ve Değer*. 4. baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ünal, V. (2013). Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), ss. 588-602.
- Van Bruinessen, M. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van de Kaa, D. J. (2001). Postmodern fertility preferences: From changing value orientation to new behavior. *Population and Development Review*, 27, pp. 290-331.
- Vergote, A. (1978). Çocuklukta Din (Çev. E. Fırat). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (22), ss. 315-329.
- Vermeer, P. (2014). Religion and Family Life: An Overview of Current Research and Suggestions for Future Research. *Religions*, 5, ss. 402-421.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi*. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Wagner, P. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wall Jr, J. A., & Callister, R. R. (1995). Conflict and its management. *Journal of Management*, 21(3), pp. 515-558.

- Weber, M. (2008). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev. Z. Gürata). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Weinberg, T. (2009). *The new community rules: Marketing on the social rules*, USA: O'Reilly Media.
- White, R. & Wyn, J. (2013). *Youth and society*. 3. Baskı. Melbourne: Oxford University Press.
- Whitbeck, L. B. ve Gecas, V. (1988). Value attributions and value transmission between parents and children. *Journal of Marriage and Family*, 50, pp.829-840.
- Williams, M. R. (1979). Change and stability in values and value systems: a sociological perspective. (Ed. M. Rokeach). *Understanding Human Values*. (pp. 15-46). New York: The Free Press.
- Wirth, L. (2002). *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme*, 20. Yüzyıl Kenti içinde (Ed./Çev. Bülent Duru & Ayten Alkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Wuthnow, R.J. & Berger, P. L. (2002). *Din ve Modernlik*. (Çev. A. Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Yakupoğlu, M. M. (1996). Erotizmde Şiddet ve Ahlak İlişkisi. *Cogito*, Sayı. 6-7. Kış-Bahar.
- Yalçın, Ş. (1996). *Anlam Arayışı*. Bilgi ve Hikmet, X, İstanbul: İz yayınları.
- Yalancı, S. (2009). *Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- Yalvaç, M. (2002). Küreselleşme ve Ailede Meydana Gelen Değişmeler, Küreselleşme ve Psikiyatri. 9.Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi, İnönü Üniversitesi & Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği, Malatya.
- Yaman, Ö. M. (2013). *Apaçi Gençlik Gençlerin Toplumsal Davranış ve Yönelimleri: İstanbul'da "Apaçi" Altkültür Grupları Üzerine Nitel Bir Araştırma*, 3.baskı. İstanbul: Açılım Kitap.
- Yanmış, M. (2010). *Bursa Dini Hayatında Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necat Adlı Şiirinin Etkilerinin Araştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Yanmış, M. (2015a). 1990 Sonrası Yaşanan Göçlerin Diyarbakır Dini Hayatına Etkileri. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), ss. 13-30.
- Yanmış, M. (2015b). *Kürtlerde Dini Yaşam: Diyarbakır Örneği*, İstanbul: UKAM Yayınları.

- Yapıcı, A. & Yıldırım, M. (2003). Küreselleşme Sürecinin Dinî Kimliklere Etkisi Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. *Dini Araştırmalar*, 6(7), ss.117-138.
- Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), ss. 173-206.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları.
- Yapıcı, A. (2009). Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), ss. 1-37.
- Yapıcı, A. (2016). Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri. *Dini Araştırmalar*, 19(49), ss. 131-161.
- Yapıcı, A. (2018) Değerler ve Dindarlık Algısında Değişim ve Süreklilik: Değerlerin Bireyselleşmesinden Bireysel Değerlere. (Ed. Mustafa Ergün vd). *Öğretmenliğin Mesleki Değerleri ve Etik*. Ankara: Anı Yayıncılık. ss. 57-90.
- Yapıcı, A. (2020). Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları. *İlahiyat Akademisi*, (12), ss. 1- 44.
- Yapıcı, A.; Kutlu, M. O. & Bilican, F. I. (2012). *Psikolojik Açıdan Değerler Dindarlık İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği*. Değerler Eğitimi Sempozyumu Bildiri Özetleri. 26-28 Ekim 2011. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 66-116.
- Yavuz, K. (1987). *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde İncanın Psikolojisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yazır, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili I*, İstanbul: Eser Neşriyat. ss. 95-97.
- Yelken, R. (2007). Kültür Endüstrisini Yeniden Tartışmak Ya Da Popüler Kültürle Hesaplaşmak. *Kültür Sosyolojisi*. (Ed. Köksal Alver & Necmettin Doğan). Ankara: Hece Yayınları, ss. 183-206.
- Yelkikalan, N. & Altın, E. (2010). Farklı Kuşakların Yönetimi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt. 8, Sayı: 2, s. 13.
- Yengin D. (2012). *Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum*. İstanbul: Derin Kitapevi.
- Yetkin, S. (2013). *Küreselleşme, Kültürel Değişim ve Ebeveynlik: Ankara Kâmil Ocak Mahallesi Örneği*, (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2013). *Toplumsal Değişme Sürecinde Aile*. (Ed. K. Canatan & E. Yıldırım). Aile Sosyolojisi içinde (ss. 121-138). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, 1. Baskı. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yıldız, M., & Çapar, B. (2010). Orta Öğretim Öğrencilerinde Benlik Saygısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (3), ss. 103-131.
- Yılmaz, S. A. (2019). *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru: İstanbul/Esenler İlçesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2007). Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), ss. 107-130.
- Yörükoğlu, A. (1989). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Gençlik Çağı*. 11.baskı. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yücel, H. & Lüküslü, D. (2013). 2000’li Yılları Gençlik Üzerinden Okumak. *Gençlik Halleri*, (Der. Demet Lüküslü & Hakan Yücel). Ankara: Efil Yayınevi.
- Yükseker, D. (2006). Diyarbakır’da Yerinden Edilme Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasasının Uygulanmaları, ss.144-177, İçinde (Ed. D. Kurban vd.). “Zorunlu Göç ile Yüzleşmek” *Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Yüksel, M. (1993). *Kürdistan’da Değişim Süreci*. Ankara: Sor Yayıncılık.
- Yürürdurmaz, T. (2019). *Üniversite Gençliğinin Dini Hayatının Sosyolojik Açidan İncelenmesi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, ss. 33-54.
- Zemke, R.; Raines, C. & Filipczak, B. (2000). Generations At Work: Managing The Clash of Veterans Boomers Xers An Nexters in Your Workplace, Vol.54. Issue 1. New York: Association For Talent Development.
- Zuckerman, P. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*. (Çev. İhsan Çapcıoğlu & Halil Aydınalp). Ankara: Birleşik Kitabevi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK - 1: Etik Kurul İzni

EK - 2: Diyarbakır Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Araştırma İzni

EK - 3: Katılımcı Ön Bilgi Formu

EK - 4: Katılımcı Veli Onam Formu

EK - 5: Veri Toplama Aracı

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı : 85434274-050.04.04 /16304
Konu : Etik Kurul Kararı Hakkında

11.03.2019

Sayın Nefide YÜCE

İlgi: 24/12/2018 tarihli başvurunuz.

“Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerindeki Etkileri (Diyarbakır Örneği)” başlıklı teziniz ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Alt Etik Kurulunun 04/03/2019 tarihli toplantısında alınan 3/85 sayılı kararın bir örneği ilişikte gönderilmektedir. Bilgilerinizi saygılarımla rica ederim.

EKLER:
Karar Örneği (1 sayfa)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 04/03/2019
Toplantı Sayısı : 03
Karar Sayısı : 85

85- Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı doktora öğrencisi **Nefide Yüce**'nin "Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerindeki Etkileri (Diyarbakır Örneği)" başlıklı tezi ile ilgili 04/02/2019 tarih ve 2/37 sayılı karar doğrultusunda yaptığı düzeltmeler Kurulumuzca incelendi.

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı doktora öğrencisi **Nefide Yüce**'nin "Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerindeki Etkileri (Diyarbakır Örneği)" başlıklı tezinin, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

EK - 2: Diyarbakır Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Araştırma İzni

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

01.08.2019

Sayı : 30769799-604.02-E.14343414
Konu : Araştırma İzni (Nefide YÜCE)

..... KAYMAKAMLIĞINA
(İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü)

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi Nefide YÜCE'nin "**Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerindeki Etkileri (Diyarbakır Örneği)**" konulu tez çalışmasını İlçenize bağlı Ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 11. sınıf öğrencilerine uygulama isteği ekli onay ile uygun görülmüştür.

Bilgilerinize rica ederim.

Enver ÇELİKTEN
Vali a.
Milli Eğitim Müdür Yardımcısı

EK:

- 1- Onay Yazısı (1 Sayfa)
- 2- Araştırma-Değerlendirme Formu

T.C
SUR KAYMAKAMLIĞI
İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 21154231-604.02-E.14421479
Konu : Araştırma İzni
(Nefide YÜCE)

02.08.2019

..... MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi: İl Milli Eğitim Müdürlüğünün 01/08/2019 tarih ve 14343414 sayılı yazıları.

İlgi tarih ve sayı yazılı gereğince, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi Nefide YÜCE'nin "**Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerindeki Etkileri (Diyarbakır Örneği)**" konulu araştırmasına ilişkin çalışmalarının Müdürlüğünüz gözetiminde ve sorumluluğunda gönüllülük esasına bağlı olarak eğitim öğretimi aksatmayacak şekilde yapılmasını rica ederim.

Ruhi BAL
İlçe Milli Eğitim Şube Müdürü

EKLER:

-İlgi Yazısı (5 sayfa)

DAĞITIM:

-Tüm Lise Müdürlüklerine

EK - 3: Katılımcı Ön Bilgi Formu

Sayın Katılımcı,

Görüşlerinize başvuracağımız bu mülakat ile Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde yaptığım Doktora tezime veri toplamayı amaçlamaktayım. Bu mülakat ile “Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerine Etkisi” konulu doktora tezine tartışmanın odağında bulunan 11. Sınıf öğrencilerinin görüşlerini ve gündelik yaşamlarındaki algılarını ortaya koymak hedeflenmektedir.

Bu çalışmaya katılarak liseli gençlerin değer algılarının anlaşılması hususunda sosyolojik literatürün oluşmasında aktif rol almış olacaksınız. Bu araştırmada elde edilen sonuçlarla, liseli gençlerin durumunun daha iyi anlaşılmasına yönelik literatüre katkı sunulacağını ümit etmekteyim.

Görüşmelerde konuşmaların hepsi gizli tutulacak ve araştırmacı dışında kimsenin görmesine izin verilmeyecektir. Araştırmaya katılan herkesin kimliği gizli kalacak ve gerektiği zaman kodlamalar yapılacaktır. İstedığınız takdirde size araştırma sonuçları hakkında bilgilendirme imkânı sunulacaktır. Görüşmeler esnasında istemediğiniz soruları cevaplamayabilir, kendinizi rahat hissetmediğinizde görüşmelerin sonlandırılmasını talep edebilirsiniz.

Sunacağınız katkıdan dolayı teşekkür ederim.

Nefide Yüce

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri ABD

Din Sosyolojisi Bölümü Doktora Öğrencisi

EK - 4: Katılımcı Veli Onam Formu

Sayın Veli,

Çocuklarınızın görüşlerine başvuracağımız bu görüşme ile Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde yaptığım Doktora tezime veri toplamayı hedeflemekteyim. Bu görüşme ile “Modernleşmenin Gençliğin Değerleri Üzerine Etkisi” konulu doktora tezine tartışmanın odağında bulunan 11. Sınıf öğrencilerinin konu ile ilgili gündelik yaşamlarındaki görüş ve algılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Liseli gençler, çalışmaya katılmakla gençlerin değer algılarını anlama konusunda sosyolojik literatürün oluşmasında aktif olarak katkı sunmuş olacaklardır. Bu araştırmada elde edilen sonuçlarla liseli gençlerin durumunun daha iyi anlaşılmasına yönelik literatür anlamında katkıda bulunacağını ümit etmekteyim. Öğrencilerimizin bu çalışmaya katılması için siz değerli velilerin izni gerekmektedir.

Araştırmaya sunacağınız katkıdan dolayı teşekkür ederim.

Nefide Yüce

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri ABD

Din Sosyolojisi Bölümü Doktora Öğrencisi

Çocuğumun bu çalışmaya katılmasına izin veriyorum.

Öğrencinin Adı-Soyadı:

Devam Ettiği Okul:

Velinin Adı / Soyadı:

İmza

ARAŞTIRMA SORULARI

A- Katılımcıların Demografik özelliklerini anlamaya Yönelik Sorular

Görüşme Tarihi/Saati Görüşme :

Görüşme yeri :

Görüşülenin isim kodu :

A-Katılımcıyı Tanımaya Yönelik Bilgiler:

1. Doğum Yeri (İl Adı):
2. Yaşadığı yer (İlçe, mahalle):

B-Aileyi ve Çevreyi Tanımaya Yönelik Bilgiler:

1. Anne-babanın yaşı, eğitim durumu ve mesleği nedir?
2. Ailenizin gelir durumu nasıl? (Asgari ücret ve altı-3000-5000 arası-5000 ve üzeri)
3. Ailenin yaşadığı yer hakkında bilgi verebilir misiniz?
4. Diyarbakır'a göç edip etmediği, ettiyse göç sebebi ve kaç yıl olduğu?

1. DEĞER İLE İLGİLİ SORULAR

- 1.1. Sizce değer nedir?
- 1.2. Ailenizden öğrendiğiniz temel değerler nelerdir?
- 1.3. Sizin benimsediğiniz temel değerler nelerdir?
- 1.4. Sizce değerlerin korunması önemli mi?
- 1.5. Sizce geçmişten gelen değerleri korumak için neler yapılabilir?
- 1.6. Sizce değerlerin aktarılmasının engelleyen faktörler nelerdir?
- 1.7. Değerlerin aktarılmasında gençlerin sorumlulukları var mı?
- 1.8. Sizce ne yapılırsa değerler aktarılabilir?
- 1.9. Sizce gençlerin değerlerinin şekillenmesinde neler etkilidir

2. MODERNLEŞME İLE İLGİLİ SORULAR

- 2.1. Sizce modernleşme nedir?
- 2.2. Sizce modern değer nedir?
- 2.3. Sizce modern insan ne demektir?
- 2.4. Sizce modern toplum nedir?

3. DİNİ DEĞER ALGISINA DÖNÜK SORULAR

Bu bölümdeki sorular üç kategoride ele alınmıştır. Bunlar:

- 31.Dini değere bakış
- 3.2. Dini değer kaynağı
- 3.3. Dini değerın davranışsal boyutu

3.1. DİNİ DEĞERE BAKIŞ

- 3.1.1. Gündelik yaşamında Karar alırken din etkili mi?
 - 3.1.1.1. Gündelik yaşamında karar alırken din etkili diyenler
 - 3.1.1.2. Gündelik yaşamında karar alırken din etkili değildir diyenler
- 3.1.2. Çevrenizdeki insanların sizi dini değeri olan biri olarak görmesi önemli mi?
- 3.1.2. Kendinizi dini değeri olan biri olarak görüyor musunuz?
- 3.3.2. Gündelik yaşamında aldığınız kararlar dini değerlerinle çatışırsa ne yaparsınız?

3.2. DİNİ DEĞER KAYNAĞI

- 3.2.1. Dini bilgilerini nereden öğreniyorsunuz?
- 3.2.2. Aile içinde öğrendiğiniz dini değerler nelerdir?
- 3.2.3. Aile dışında öğrendiğiniz dini değerler nelerdir?
- 3.3.3. Çözemediğiniz dini sorunların olduğunda kime başvurursunuz?

3.3. DİNİ DEĞERİN DAVRANIŞSAL BOYUTU

- 3.3.1. Gündelik yaşamında uygulamaya çalıştığınız dini değerlerin nelerdir?
- 3.3.2. Sizce çevrenizdeki öğrencilerin dini değer algıları nelerdir?
- 3.3.3. Dini değerlerini yaşamaya çalışan kişilere karşı tutumunuz nasıldır?

3.4. İBADETLER

- 3.4.1. İbadetler hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 3.4.2. Hayatınızı anlamlandırmada Allah kavramı ne ifade ediyor?

ÖZET

Modernleşme geçmişten günümüze kadar önemini koruyan sosyolojik bir olgudur. Geleneksel ile yeni arasında kültürel ve sosyal bir dönüşümü ifade eden modernleşme, sadece insan eylemlerinde değil aynı zamanda insan bilincinde meydana gelen çeşitli dönüşümler yoluyla değerlerde değişimlere ya da yeni birtakım değerlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Modernleşme ile ortaya çıkan değerler, toplumun önemli bir kesimini oluşturan gençlerin değer dünyalarını ve eylemlerini dönüştüren bir sürecin de belirleyicisi olmaktadır. Bu nedenle gençlerin hem diğer toplumsal kurumları etkileyen hem de en çok etkilenen kurumlar olan aile ve din kurumuna bakışının bilinmesi içinde bulunulan sosyal ve kültürel yapının anlaşılması adına önemlidir. Bu bağlamda modernleşmenin, Diyarbakır ili örneğinde, liseli gençlerin aile ve dini değer algılarını nasıl etkilediği araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Gelişimsel dönemi itibari ile henüz aileden tam bağımsız olmayan lise gençliğinin sosyal yaşamlarında beliren modern kodların hem aile hem de dini değerlerini etkilemesi kaçınılmazdır. Bu araştırma ile modernleşmenin, Diyarbakır ili örneğinde liseli gençlerin aile ve dini değer algıları üzerindeki etkilerini belirlemeye ilişkin bulgulara ulaşmak amaçlanmıştır. Bu nitel araştırmada, tabakalı örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleriyle belirlenen 2019-2020 yıllarında Diyarbakır merkez ilçelerinde örgün eğitim içinde yer alan 11. Sınıf öğrencilerinden oluşan elli iki kişi ile mülakatlar yapılmıştır.

Bulgular nitel veri analizlerinde kullanılan NVivo11 programı ile içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Uygulamalı araştırma bulguları, gençlerin aileden öğrendiği bazı temel değerleri genel olarak benimsediği ancak modernleşme sürecinde bu değerlere yeni anlamlar eklediği veya bazı aile değerlerinin yerine yeni birtakım değerleri koyduğunu göstermektedir. Gençlerin değerlere bakışında kalıcılıktan ziyade geçiciliğin ön planda olduğu ve değer tercihlerini fayda-zarar ve zorunluluklar üzerinden yapmak istediği görülmektedir. Gençlerin dini bilgilenmede en çok yararlandığı kurum okul olmakla birlikte dini konularda başvurduğu en güvenilir kaynağın aile olduğu görülmektedir. Kenar semtlerde yaşayan ve ailesinin öğrenim durumu düşük olan gençlerde kısmen geleneksel halk dindarlığının etkisi görülürken, sosyoekonomik

durumu ve ailesinin öğrenim durumu yüksek olan gençlerde geleneksel halk dindarlığından ziyade daha öznel bir din anlayışına meyledildiği tespitler arasındadır.

Ayrıca, Allah kavramına inanç boyutunda soyut düşüncede yer verildiği, buna karşın dini konularda bazı şüphe ve tereddütler yaşandığı ve bu durumun pratik hayatta Allah kavramının işlevselliğinin azalmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Gençlerin hem aileden aldığı temel değerler ve dini değerlerle bağını devam ettirmek hem de modern çağın imkânlarından yararlanmak istediği görülmektedir. Gençlerin modernleşme sürecinde karşı karşıya kaldığı yalnızlıkla baş edebilmek için aile ve dini değerlerin kendi çizdiği sınırlar içinde yaşamlarında olmasını istediği, araştırmanın önemli tespitleri arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme süreci, Lise Gençliği, Değerler, Diyarbakır Örneği.

YÜCE, Nefide, The Effects of The Modernization Process on the Values of The High School Youth: The Case of Diyarbakir-, PhD Disertation, Supervisor: Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu, X+316p

ABSTRACT

Modernization, which is defined as the process of replacing traditional social institutions and traditional worldview with a new intellectual, cultural and social transformation, is a sociological phenomenon that has maintained its importance from the past to the present. This process leads not only to alterations in human actions, but also changes in values or the emergence of new ones through transformations which occur in human consciousness. The values emerged throughout modernization are also the determinants of a process which transforms the value perceptions and behaviours of young people who constitute a significant segment of the society. For this reason, it is essential to find out the perspectives of young people regarding family and religion, which both affect other social institutions and are the most affected ones, in order to understand the social and cultural structure they live in. Within this context, the principal problem of this research is how modernization affects the family and religious value perceptions of high school youth in the sample of Diyarbakır province. It is inevitable that the modern codes appearing in the social lives of high school youth, who are not yet completely independent of the family as of their developmental period, affect both family and religious values. This research aims to reach the findings regarding the effects of modernization on the family and religious value perceptions of high school youth in Diyarbakır province. In this qualitative research was carried out interviews with fifty-two participants consisting of 11th grade students who were in formal education in the central districts of Diyarbakır in 2019-2020, determined by stratified and snowball sampling methods.

The findings were analyzed by content analysis through NVivo11 software, one of the software used in qualitative data analysis. Research findings exhibit that young people generally adopt some primary values learned in the family, but add new meanings to those values or replace some others with new ones in the modernization process. It is observed that transience rather than permanence is at the forefront in the young people's view of values and they want to make their value choices based on benefit-harm and necessity. Although the institution young people benefit the most regarding religious

information is the school, it is found out that the most reliable resource they refer to in religious matters is their family. While the impact of traditional folk religiosity is partially observed among young people living in the suburbs and with parents have low level of education, it is among findings that young people with a high socioeconomic status and parents' education level tend to have a more subjective understanding of religion rather than traditional folk religiosity. In addition, it is understood that the concept of Allah is included in abstract thought in the domain of belief; however, there are some doubts and hesitations in religious matters, and this situation leads to a decrease in the functionality of the concept of Allah in practical life. It is noticed that young people want to continue their bonds with the basic values and religious values they acquire from the family and to benefit from the opportunities of the modern age. It is one of the prominent findings of the research that the young people wish family and religious values to be in their lives within the boundaries drawn by themselves in order to cope with the loneliness they face in the modernization process.

Keywords: Modernization Process, High School Youth, Values, The Case of Diyarbakir.